

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

HEDVIKA DERMOL HVALA

**ANALIZA RETORIČNIH PRVIN SLOVENSKEGA
NARODNOPREBUDNIŠKEGA GOVORNIŠTVA 19. STOLETJA**

Magistrsko delo

Mentor: doc. dr. ANDREJ ŠKERLEP

Ljubljana, 2004

VSEBINA

	str.
1 UVOD	1
2 POLITIČNO RAZGIBANO 19. STOLETJE	6
2.1 POLOŽAJ SLOVENCEV V 19. STOLETJU	10
2.1.1 ŠOLE	11
2.1.2 ODNOS DOMINANTNEGA NARODA DO SLOVENCEV	14
2.1.3 RAZVOJ CIVILNE DRUŽBE	16
2.2 NARODNO PREBUJANJE SLOVENCEV	17
2.2.1 ZAVEST O SKUPNEM JEZIKU	23
2.2.2 RAZMAH TISKA V SLOVENSKEM JEZIKU	26
2.2.3 VLOGA SLOVENSKE DUHOVŠČINE	29
2.3 MEJNIKI V NARODNEM GIBANJU	33
2.3.1 OBDOBJE OD 1848 DO 1860	33
2.3.2 OBDOBJE OD 1861 DO 1867	38
2.3.2.1 Čitalnice	39
2.3.2.2 Volitve	42
2.3.2.3 Državni in deželni zbori	43
2.3.2.3.1 Državni zbor	44
2.3.2.3.2 Deželni zbori	46
2.3.3 TABORSKO GIBANJE	48
2.3.3.1 Ljutomerski tabor	51
2.3.3.2 Žalski tabor	53
2.3.3.3 Šempaski tabor	54
2.3.3.4 Vižmarski tabor	57
3 RETORIKA KOT VEDA O GOVORNIŠTVU	59
3.1 KLASIČNA RETORIKA	60
3.1.1 ZGODOVINSKI PREGLED	60
3.1.1.1 Tehnična retorika	61
3.1.1.2 Sofistična retorika	62
3.1.1.2.1 Gorgias	62
3.1.1.2.2 Izokrat	63
3.1.1.2.3 Ostali sofisti	64
3.1.1.3 Filozofska retorika	64
3.1.1.3.1 Platon	65
3.1.1.3.2 Aristotel	66
3.1.1.4 Rimska retorika	68
3.1.1.4.1 Ad Herenium	68
3.1.1.4.2 Ciceron	69
3.1.1.4.3 Kvintilijan	70
3.1.2 RETORIČNI KANONI	70
3.1.2.1 Inventio	71
3.1.2.1.1 Etos	71
3.1.2.1.2 Patos	72
3.1.2.1.3 Logos	73
3.1.2.1.3.1 Primer kot retorična indukcija	74
3.1.2.1.3.2 Entimem	74

3.1.2.2 Dispositio	75
3.1.2.2.1 Exordium	76
3.1.2.2.2 Narratio	77
3.1.2.2.3 Divisio	77
3.1.2.2.4 Confirmatio	77
3.1.2.2.5 Confutatio	78
3.1.2.2.6 Peroratio	78
3.1.2.3 Elocutio	78
3.1.2.4 Memoria	81
3.1.2.5 Actio	81
3.2 SODOBNA RETORIKA	82
3.2.1 RETORIČNI AVTORJI 20. STOLETJA	83
3.2.2 RETORIČNA KRITIKA	88
3.3 KRŠČANSKA RETORIKA	93
3.3.1 ZGODOVINSKI PREGLED	96
3.3.2 PRIDIGA ALI HOMILIJA	98
3.3.3 RAZVOJ NA SLOVENSKEM	99
4 RETORIKA ZGODOVINSKEGA GIBANJA	103
4.1 CERKVENO GOVORNIŠTVO	107
4.1.1 ANTON MARTIN SLOMŠEK	107
4.1.1.1 Vaje cerkvene zgovernosti	110
4.1.1.2 Dolžnost svoj jezik spoštovati	116
4.2 POLITIČNO GOVORNIŠTVO	124
4.2.1 ČITALNIŠKI GOVORNIKI	125
4.2.1.1 Janez Bleiweis	127
4.2.2 GOVORNIKI V DRŽAVNEM IN DEŽELNIH ZBORIH	131
4.2.2.1 Lovro Toman	137
4.2.3 GOVORNIKI NA TABORIH	145
4.2.3.1 Zedinjena Slovenija	150
4.2.3.2 Uvedba slovenskega jezika v šole	155
4.2.3.3 Uradovanje v slovenskem jeziku	157
4.2.3.4 Božidar Raič	160
5 SKLEP	166
6 LITERATURA	173
7 PRILOGE	181
7.1 A. M. SLOMŠEK: Dolžnost svoj jezik spoštovati	181
7.2 JANEZ BLEIWEIS: Govor ob otvoritvi ljubljanske čitalnice	187
7.3 LOVRO TOMAN: Govor v deželnem zboru	192
7.4 BOŽIDAR RAIČ	
7.4.1 Govor o vpeljavi slovenskega jezika v šole na prvem taboru	197
7.4.2 Govor o vpeljavi slovenskega jezika v šole na drugem taboru	198
7.4.3 Govor o zedinjenju Slovencev na prvem taboru	199

1 UVOD

»O pogledu tako slavne, tako navdušene družbe me navdaja zgodba naše domovine, in nje stik se vrti pred mojo dušo v pomembnostni viziji. Živela je mogočna žena v krasnem domu in porodila je nebrojno sinov in hčeric; učila jih je najslajega jezika vse zemlje, da bi spoznali pomen vseh stvari, njihovo zvezo ž njim in neskončnim mogočnim stvarnikom; učila jih je ponižnosti, vdanosti, miroljubja in gostoljubja. Srečno je živela med njimi; al' pridejo tujci od vseh mej in strani. Srčno in gostoljubno sprejeti prevzemó srečnim sinovom in hčeram blage žene, krasni dom – in jezik, ter se postavijo za gospode in gospodarje. Zdaj žena, siromašna mati, potuje sèm ter tjà k svojim otrokom; ali ne sprejmó je več – otujčeni so. Le po gorah, le po dolih, le po selih jo še poznajo za svojo mater in le po cerkvah se še glasi njena beseda; le gore, vode, sela, trate, meje pričajo njeno nekdanjo last. O, bratje! ta žena, ta domovina, ti sinovi, te hčere so – al' dajte mi, da jih ne imenujem; saj vemo, kdo so, in v tem trenutji čutimo poln pomen njih, ki so omamljeni s tujstvom živeli in umrli. /.../ Ko se danes oziram in vidim, kako sijajno slovesnost danes obhaja; kako krasno poslopje odpira narodnemu društvu; kako marljivi so meščanje: v duhu vidim mogočno ženo – našo mater Slovenijo, ki se vrača v srce svoje zemlje.«¹

»Gospodom govornikom smo pripoznanje dolžni, da so svojo nalogo izvrstno izvršili. Imeli pa so tudi hvaležno nalogo, kajti ne samo, da so bili možje, kateri vživajo splošno zaupanje med narodom, videli so lahko iz pozornega poslušanja, iz splošnega navdušenja, ki se je kazalo iz posameznih hrupnih klicov in pozdravov na govornišče stopivšim, da zrno, ki so ga rodoljubi sejali, ni palo na nerodovitna tla. Tako je vsak misleč Slovenec taborišče z veselim zadovoljstvom in prepričanjem zapustil, da dokler imamo tak narod, dokler bomo delali za njegovo vzbujo, še nismo izgubljeni slovanstvu in bodočnosti.«²

»Nadarjenost je na splošno muhaste narave. Nikdar ni povsem jasno, kako se bo usoda poigrala s to rečjo pri posamezniku in pri narodih. /.../ Srečujemo jo v življenju posameznika – pri nas Slovencih bolj poredkoma – ki jih je narava bogato obdarila z nadarjenostjo kulturne, presenetljive govorice. So pa tudi mnogi, mnogi, ki čutijo, da jih je narava zapostavila /.../ Presenetljive razpone opazamo v tem pogledu tudi pri posameznih narodih:

¹ Odlomek iz govora L. Tomana ob otvoritvi čitalnice v Kranju, objavljen v *Novicah*, 1863, št. 34, str. 276.

² To je bila ocena prvega slovenskega tabora v Ljutomeru, zapisana v *Slovenskem narodu*, 1868, št. 57, str.1.

pri nekaterih se razpletata misel in jezik kot namazana; pri drugih pa se ta pesem spridi v hreščečem razglasju. Med slednje sodimo nedvomno tudi Slovenci. Seveda ni to nobena sramota. Delež narave je in usode.»³

Pred sabo imamo tri različna besedila, dva iz sredine 19. in enega iz 20. stoletja. Ob natančnejšem branju spoznamo, da so med seboj povezana, saj je v ospredju problematika slovenskega naroda, ki je zaznamovala tudi pričujočo nalogo. A podobnost se kaže pravzaprav na nasprotujočih si pojmi. Prvi dve besedili sta odraz govornikovih nastopov – najprej imamo retorično izdelan govor, ki oriše položaj slovenskega naroda in predstavi svojo vizijo združenih, povezanih Slovencev v skupnost. Ob njem stoji besedilo, ki poje hvalo slovenskim govornikom, hkrati pa nakaže naraščajoče zanimanje za narod. Tretje besedilo, ki je nastalo sto let pozneje kot prva dva, predstavlja njuno nasprotje, pravzaprav negacijo. Raziskovalec retorike na Slovenskem trdi, da smo Slovenci »govorniško manj nadarjen narod«, kar kaže, da slovenskih govornikov, ki so zaznamovali našo preteklost, ni upošteval. Že zaradi obrobni dejstev, ki so nakazana v prvih dveh besedilih in govorijo sama po sebi, je povsem nerazumljivo označiti celotni narod kot ljudi brez naravnega daru govorništva. Zato bo naša raziskava usmerjena h govornikom, ki so zaznamovali slovensko retoriko.

Teza magistrskega dela, ki je pred nami, je, da so se znotraj narodnoprebudnega gibanja pojavili retorično dovršeni govori v klasičnem smislu. V nasprotju z ustaljenim mišljenjem, da nimamo bogate retorične tradicije in da imamo veliko pomanjkljivosti na področju govorništva, ki so ga ob Vatovcu sooblikovali Mahnič, Grabnar in Faganel⁴, bomo skušali dokazati, da splošno prepričanje o Slovencih kot slabih govornikih in izključno cerkveni retorični tradiciji ne drži.

Kot izhodiščni problem smo izpostavili govore na Slovenskem v 19. stoletju, pri čemer je posebna pozornost namenjena retoriki znotraj narodnoprebudnega gibanja. Delo govornikov tega časa je še pomembnejše ob dejstvu, da so bili to govori v slovenskem jeziku, ki se je za javno govorjenje šele oblikoval. Pod drobnogled smo vzeli tiste govore, ki so pustili

³ To so besede, ki jih je 1972 (v svojem delu *Retorika – govorništvo*, str. 22) zapisal Fran Vatovec o govorniški nadarjenosti pri Slovencih.

⁴ Mahnič (1959) navaja, da je »slovenska zgovornost dokaj slabotna«. Grabnar (1991: 99) sicer omeni vzpon političnega govorništva v obdobju meščanske demokracije, vendar ne seže dlje kot do omembe Tomana in Coste ter Zarnika in Raiča. Faganel v svojem zgodovinskem orisu govorništva na Slovenskem izčrpno obdela cerkveno govorništvo, medtem ko nameni necerkvenemu štiri vrstice s predpostavko, da »za necerkveno govorništvo novejšje dobe še nimamo evidentiranih niti virov« (2001: 375). Sodbo, da Slovenci nismo dobri govorniki, ovrže le s prikazom bogate cerkvene retorične tradicije.

neizbrisen pečat v slovenskem retoričnem oblikovanju, raziskovalci pa se do sedaj z njimi še niso sistematično ukvarjali.

Začetno fazo retoričnega gibanja predstavlja Anton Martin Slomšek, ki je dramil Slovence v času, ko je narodnjaštvo še spalo. Ključno vprašanje ob analizi pridige *Dolžnost svoj jezik spoštovati* je bilo, s katerimi retoričnimi elementi je že v predmarčnem času prebujal zavest o pomenu naroda in narodnega jezika. Izhajal je iz kmečke družine in miselnost preprostega človeka je dobro poznal, zato menim, da je poslušalce prepričal z uporabo ljudskih pregovorov, preprostih metafor in primer iz vsakdanjega življenja.

Janez Bleiweis, eden najvplivnejših predstavnikov političnega življenja v 19. stol., je s svojimi govori prepričeval slovenski narod ob različnih priložnostih. Njegov govor ob otvoritvi ljubljanske čitalnice spada v drugo fazo retoričnega gibanja. Tita Kovač Artemis je Bleiweisa označila kot »slovenskega oratarja« in zanimalo me je, ali si ta vzdevek res zasluži.

Drugačno obliko, argumentacijo in izvedbo zahtevajo govori pred poslanci. Za narodno gibanje je bilo še posebej pomembno Tomanovo zagovarjanje predloga o slovenskem jeziku v deželnih zborih. Menim, da je njegov način racionalnega dokazovanja temeljil na spoštovanju občinstva in da so logično utemeljena dejstva najmočnejše sredstvo njegovega prepričevanja.

Vrh in hkrati končno fazo retoričnega gibanja, ki je zajelo vse slovenske pokrajine, predstavljajo tabori kot veličastne govorniške prireditve. Med številnimi govorniki bomo predstavili Božidarja Raiča in analizirali izpeljave njegovih zahtev o Zedinjeni Sloveniji in o slovenskem jeziku v uradih. Ker je slovel kot eden najboljših taborskih govornikov, govori pred množico pa predstavljajo svojevrstno obliko, smo mnenja, da njegove retorični uspeh povezan z *etosom* in *patosom*.

Naloga je razdeljena na tri obsežnejša poglavja in tako predstavlja študijo govorov retoričnega gibanja, ki se je pojavilo znotraj historičnega gibanja. Uvodna poglavja so posvečena predstavitvi zgodovinskega ozadja. Gibanje, ki ga bom zajela v nalogi, sega od pomladne prebuje 1848 prek ustavne dobe, razvoja društev in začetka oblikovanja slovenske narodne stranke, prve slovenske zmage na volitvah in organiziranega množičnega zagovarjanja naprednih narodnih idej do prepovedi organiziranja taborov l. 1871.

Drugi sklop teoretičnega dela naloge predstavlja vedo o govorništvu s posebnim poudarkom na klasični retoriki, ki je osnova za preučevanje govorov tudi v novejši dobi, vendar pa bom s kratko predstavitevijo sodobne retorike skušala prikazati nove pristope, ki klasičnih retoričnih spoznanj ne zavračajo, ampak jih izpopolnjujejo v skladu z razvojem družbe. Med različnimi vrstami retorične kritike, ki so se razvile v 20. stoletju, je pri naši nalogi smiselna uporaba neoaristotelizma, metode retorične vizije in retorike zgodovinskega gibanja.

Na Slovenskem je imela na razvoj govorništva že tradicionalno velik vpliv cerkvena retorika, zato je upravičeno, da v nalogi predstavljam tudi krščansko retoriko s posebnim poudarkom na pridigi, ki je med drugim predstavljala sredstvo za poudarjanje pomena slovenskega jezika in zamišljenega naroda. Poleg tega pa se je ideja slovenstva na začetku gibanja pogosto skrivala v pridigah naprednih duhovnikov, ki svojih govorniških stvaritev niso ponujali le s prižnice, ampak so aktivno posegali tudi na politično dogajanje in skupaj s političnimi govorniki takratnega časa razvneli slovenske ljudske množice.

V empiričnem delu je na podlagi retoričnega izhodišča podana analiza govorov, ki predstavljajo različne faze retoričnega gibanja, njihovo težišče pa je v moči prepričljivosti. V skupni želji po združenih Sloveniji in uveljavljenem slovenskem jeziku ne bomo prepoznavali samo značilnosti takratne dobe, ampak bomo pomen in smisel gibanja skušali osvetliti z interpretacijsko metodo. Z metodo retorične kritike bomo ugotavljali način razvijanja posameznikove misli, logiko dokazovanja in odkrivali slog govornega besedila kot odsev govornikove retorične, literarne in splošne izobrazbe. Znotraj preučevanega časovnega obdobja bomo iskali morebitni vzorec narodnoprebudnega gibanja, čeprav so govorniki pripadali različnim svetovom in tako vsak na svoj način nagovarjali ljudstvo k isti ideji.

Poudariti je treba, da so govori, ki jih pričujoča naloga obravnava, zapisani v različnih virih⁵, zato se marsikje pojavljajo neskladja. Za lažjo predstavo sem jih dodala kot prilogo v t. i. kritičnem prepisu⁶.

⁵ Poglavitne slovenske govore z državnega in deželnih zborov so v obliki stenografskih zapisnikov izdajali kot prilogo *Novic*, ki so objavljale tudi pomembnejše politične govore na kulturnih prireditvah v čitalnicah in klubih. Govore s taborskega gibanja pa je prvi zapisal *Slovenski narod*, ki je slovensko ljudstvo tudi vabil na te množične prireditve. Nekateri govori so v celoti zapisani v knjigah življenjepiso posameznih avtorjev, npr. o Bleiweisu (Tita Kovač Artemis, 1990), Tomanu (Andrej Praprotnik, 1876), Costi (V. Urbas, 1877), Slomškove pridige pa so izšle v več zvezkih.

Naša raziskava predstavlja začetek na poti k temeljiti študiji slovenskega govorništva, saj skuša dokazati, da imamo tudi necerkveno retorično tradicijo ter klasično dovršene govore. Naloga pa žal ne bo povedala niti vsega o slogu izbranih govornikov, saj se bom skozi idejno plat, kompozicijo in zamisel osredotočala le na bistvene sestavine posameznih govorov. Tako vrzel v retoriki na naših tleh še ne bo izpolnjena in čaka na poglobljen pogled in natančno analizo.

Za pomoč pri prvih korakih po precej neraziskanem področju se zahvaljujem mentorju doc. dr. Andreju Škerlepu, ki me je ves čas spodbujal s svojo dragoceno in nesebično pomočjo ter z bogastvom svojega znanja in s potrpežljivostjo.

⁶ Kritični prepis odpravlja nesmiselne pomote, pisavo in črkopis zamenja s standardno sodobno, uveljavi sodobna načela interpunkcije, besedilo uskladi s pravopisnim standardom dobe. Ohranja pa vso variantnost oblik in posebnosti oblikoglasja ter seveda vse prvine višje jezikovne ravni, zato ima bolj funkcijo rekonstrukcije, nikakor pa ne aktualizacije (Faganel, 2001a: 82).

2 POLITIČNO RAZGIBANO 19. STOLETJE

19. stoletje je obdobje, v katerem je Evropa doživljala številne pretese, tako družbene, politične kot kulturne. L. 1809 je Napoleon ustanovil Ilirske province⁷, ki so zajemale etnično precej različno prebivalstvo – slovensko, hrvaško, srbsko, italijansko, nemško. Slovenci so bili tako razdeljeni v tri države. V Ilirijo so sodile province Kranjska, Koroška in Istra. Najširši sloji slovenskega prebivalstva Francozom niso bili naklonjeni, saj so jih med vojaško okupacijo tako izkoriščali, da so se jim kranjski kmetje oktobra 1809 v množičnem kmečkem gibanju uprli. Nezadovoljstvo kmečkega prebivalstva je trajalo skoraj neprekinjeno do konca francoske dobe, občasno je preraslo v prave kmečke upore. Vzroke je treba iskati v hudi gospodarski krizi, ki je močno prizadela kraje na Slovenskem, v novih davčnih bremenih, slabih letinah, predvsem pa je bilo to množično kmečko gibanje odsev francoske politike do temeljnega družbenega vprašanja – do odprave preostankov fevdalnih odnosov, saj so kmetje pričakovali njihovo ukinitvev. Konservativno politiko je Napoleon na Slovenskem vodil predvsem zato, da bi si politično pridobil plemstvo (Cvirn, 1999: 204). Vendar je imel zelo ozek krog simpatizerjev, predvsem izobražence, reformno usmerjene uradnike in nekatere veletrgovce. Med njimi je bil tudi eden izmed pripadnikov »slovenskega narodnega preporoda«, pesnik Valentin Vodnik, ki je v novem šolskem sistemu videl večje možnosti za uveljavitev slovenskega jezika. Francozi so namreč uvedli nov sistem in novo mrežo srednjega šolstva (gimnazija, licej, kolegij). V gimnazijah naj bi se poučevalo v deželnem jeziku, na licejih pa v francoščini, vendar so imeli učitelji pomanjkljivo znanje slovenščine, prav tako je primanjkovalo slovenskih učbenikov.

Po štirih letih francoskega medvladja so na območju nekdanjih Ilirskih provinc avstrijske oblasti hitro odpravile vse tiste francoske ukrepe, ki bi lahko omajali družbeni red. Kmete so opozorili, da fevdalno razmerje ni bilo pretrgano, vzpostavili so stari red na cerkvenem in šolskem področju, kar je pomenilo, da slovenščina spet ni bila priznana kot materinščina slovenskih dijakov. Iz šol in javnih služb so dosledno odstranili vse francoske simpatizerje (med njimi tudi Valentina Vodnika), hkrati pa uvedli cenzuro in ostre policijske predpise. Avstrija, in z njo seveda tudi naše dežele, je preživljala dobo Metternichovega absolutizma (1835–48). Dunajski minister Metternich, čigar glavna naloga je bila boj proti idejam

⁷ Kratkotrajne Ilirske province (1809–1813) s sedežem v Ljubljani so prinesle nekatere za Avstrijo zelo revolucionarne reforme, predvsem na področju šolstva, saj so v Ljubljani ustanovili univerzo in priznali slovenščini v osnovnih šolah in gimnazijah večjo vlogo kot Habsburžani (Kastelic, 2000: 22).

francoske revolucije, je namreč uvedel trd uradniški in policijski režim, ki je zatiral vsako naprednejšo ali svobodnejšo misel. Cesar Franc, ki je vladal nemškemu in nenemškemu narodom svoje velike države, in kancler Metternich sta verjela, da vodita Evropo na vrhovi (Kastelic, 2000: 41). Pod budnim očesom policije so bili vsi javno delujoči posamezniki in srednješolska mladina, dopuščali so le nepolitična kulturna gibanja, medtem ko so se borili proti vsem liberalnim in nacionalnim idejam (Cvirn, 1999: 214).

Kljub vsemu pa so tudi Avstrijo zajeli tokovi kapitalistične preobrazbe, nastajala je prva prava industrija, pojavili so se parni stroji, gradili so železnice (železniška proga Gradec–Celje je segla v slovenske kraje l. 1846) in zaradi vsestranskih sprememb so začele opazno izginjati stanovske razlike. Socialna distanca med plemstvom in meščanstvom je izgubljala ostrino, saj plemstvo ni imelo več prave vloge. Manjšal se je tudi vpliv duhovščine, zato pa se je krepil vpliv meščanstva, ki je – kljub strogemu policijskemu režimu – postajalo vse bolj kritično do absolutističnega režima. Nastajala so različna strokovna, znanstvena in družabna društva, kot npr. kmetijske družbe, čitalnice, glasbena in kazinska društva, ki so imela pomembno vlogo pri nastanku meščanske javnosti. Meščanstvo se ni več zadovoljevalo z vlogo nemih opazovalcev družbenih razmer, ampak je poskušalo z javno obravnavo javnih problemov vplivati na njihovo spreminjanje (Prav tam: 218).

Marčna revolucija 1848 je v Avstriji odpravila konservativni fevdalni Metternichov režim, ukinjena je bila cenzura in cesar je obljubil, da bo razglasil ustavo. Meščani so bučno proslavljali konec absolutizma in začetek ustavne dobe. Revolucionarnemu meščanstvu so se pridružili še delavci, v naših deželah pa zlasti kmetje, ki so pričakovali zemljiško odvezo, konec fevdalne dobe in izkoriščanja. Kmetje so napadali graščine, zemljiške gospode, oskrbnike, upravnike in mitničarje. Marsikje so prenehali plačevati fevdalne dajatve in cerkveno desetino ter hoditi na tlako. Ponekod je morala posredovati vojska, da je zaščitila graščine in gospode. Toda nemir med kmeti se vso pomlad in poletje ni polegel, čeprav sta pomirjujoče pisala tako Bleiweis v Novicah kakor škof Slomšek v svojih pastirskih pismih (Prunk, 1998: 34). Kmečki nemir se je polegel šele po razglasitvi zakona o zemljiški odvezi (7. 9. 1848), čeprav le-ta ni izpolnil pričakovanj kmečkega prebivalstva.

V ospredje pa so stopila narodnostna vprašanja – poleg prizadevanj za združitev Nemčije, Italije in hrvaških dežel se je pojavil tudi program Zedinjene Slovenije. Tako imamo na eni strani narodovo kmečko večino, ki si je do septembra 1848 spontano prizadevala za odpravo

fevdalnega sistema, na drugi strani pa začetek politične akcije slovenske inteligence z narodnim programom. Med njima skorajda ne moremo najti nekih skupnih točk razen odziva na revolucijo. Revolucija pa je po prvih uspehih hitro uplahnila in meščanstvo se je spet povezal z dvorom. Na oblast je prišel mladi Franc Jožef I., ki naj bi vladal enotni državi na prijetnejši in bolj moder način. Programi slovanskega kongresa v Pragi junija 1848 in v svobodnem tisku klici po preureditvi države v federalno monarhijo konstitutivnih narodov brez historičnih dežel pa so hitro zamrli (Kastelic, 2000: 21).

Prva leta absolutističnega režima⁸, ki se je oblikoval ob koncu 1848, so prinesla marsikatero napredno reformo, vendar pa je Bachov absolutizem zatiral težnje po političnih svoboščinah. Vlada je razpustila parlament in novi cesar Franc Jožef je 4. 3. 1849 razglasil oktroirano ustavo⁹, v naslednjih mesecih pa so revolucijo dokončno porazili. Glavno besedo so imeli birokracija, vojska in Katoliška cerkev (Cvirn, 1999: 232). Bachove upravne reforme so pomenile pomemben korak naprej in imele dolgotrajno veljavo – utrdil je moderno državno upravo in sodstvo ter preuredil gimnazije in univerze. Največjo pozornost je Bachov sistem posvečal gospodarstvu. Medtem ko je bila gospodarska politika izrazito liberalna, je bil politični sistem reakcionaren in onemogočeno je bilo kakršnokoli politično delovanje. Režim je z množico ovaduhov budno spremljal politično razpoloženje ljudstva, še posebej je nadzoroval tiste, ki so se v l. 1848 javno izpostavili.

Bacha so odstavili po vojaškem porazu v Italiji l. 1859, njegova odstavitev pa je bila za neoabsolutizem usodna. Sledile so politične koncesije, s sprejetjem oktobrske diplome¹⁰ in februarskega patenta¹¹ pa se je začelo v Avstriji ustavno življenje, ki je bilo – prav tako kakor politične pravice Slovencev – v prvih letih še zelo skromno. Vsaka dežele je dobila svoj

⁸ Absolutizem, ki je po l. 1850 zavladal v habsburški monarhiji, se je razlikoval od tistega, ki je vladal v prvi polovici 19. stoletja, saj je bila fevdalna država odpravljena. Kmet je bil lastnik zemlje, odpravljene so bili cehi in vlada je podpirala obrt, industrijo in trgovino. Kljub temu se je razvijala mnogo počasneje kot industrijsko uspešne zahodnoevropske države (Žvanut, 2002:172).

⁹ Oktroirana (vsiljena) ustava je zakonski akt najvišje stopnje, ki ga oblikuje monarh brez udeležbe predstavniških organov. Vsebuje navadno priznane temeljne pravice državljanov in predpisuje ureditev najpomembnejših organov oblasti (Cvirn, 1999: 231).

¹⁰ Cesar Franc Jožef I. je izdal federalistično oktobrsko diplomo, ki je obljubljala uvedbo omejenega, na zastopstvu interesov temelječega parlamentalizma, in hkrati poudarjala avtonomno vlogo zgodovinskih dežel. Kot nadomestilo za narodno zaključene dele države je vsakemu narodu v monarhiji priznaval nedotakljivost jezika in narodnosti ter podpisal oktobrsko diplomu (20. 10. 1860) tudi v slovenskem jeziku (Grdina, 1999: 241).

¹¹ Sestavljen je bil iz cesarskega manifesta, temeljnega zakona o državnem zastopstvu ter deželnih redov in deželnozborskih volilnih redov za vse dežele kasnejše avstrijske polovice monarhije. Teoretično naj bi samo natančneje določil način izvajanja oktobrske diplome, v bistvu pa je popolnoma preoblikoval ustavni sistem. Februarski patent je sicer doživljal veliko sprememb, vendar je ostal podlaga ustavnega življenja, ki se je tedaj začelo, vse do l. sv. vojne (Cvirn, 2003: 29).

deželni parlament, imenovan deželni zbor, ki je razpravljal in odločal o deželnih zadevah. O pomembnejših državnih stvareh sta sklepala in odločala državni zbor in vlada na Dunaju. Schmerlingov¹² patent, ki ga je razglasil 26. februarja 1861, je ožjemu državnemu zboru dodelil osrednjo vlogo avstrijske ustavne zgradbe, s čimer so se pristojnosti deželnih zborov bistveno skrčile. Glavno besedo je imel tako spet Dunaj, čeprav so imele nekaj samostojnosti tudi dežele (Žvanut, 2002: 172). V primerjavi z oktobrsko diplomo je bila februarska ustava velik korak naprej, zato so jo tudi Slovenci z veseljem pozdravili. Pričakovali so, da bodo v novih političnih razmerah deležni nadaljnjega kulturnega razvoja – zlasti polne uveljavitve slovenskega jezika (Cvirn, 2003:17).

Povsod so govorili o težkih, svinčenih časih absolutizma, ki je desetletje zatiral svobodo misli in dejanj. Z nastopom ustavne svobode naj bi bilo vse drugače. Splošno razpoloženje l. 1861 je bilo po desetletju absolutizma tako ostro proti vsemu konservativnemu, da nihče ni hotel biti konservativen (Melik, 1965: 157). V prvotnem navdušenju niso opazili, kakšna krivica se je z novim volilnim redom zgodila pretežno kmečkim občinam in še posebej slovanskemu prebivalstvu Avstrije. Ko je oblast začutila izstopanje posameznih narodov, se je počutila ogroženo. Zato je tudi v tej novi dobi še vedno potrebovala policijo, katere naloge pri varovanju oblasti so bile enake kot prej. To so še posebej občutili tisti, ki so mislili, da je s sprejemom ustave nastopila svoboda govora in tiska. V resnici je policija budno spremljala pisanje v časopisju, nadzorovala tisk in izdajala mnenja o prosilcih za ustanovitev društev. »Schmerlingov liberalni nemški centralizem bi najraje obdržal vse drakonske tiskovne določbe svojega predhodnika, Bachovega absolutizma /.../ Vladni režim je bolj jahal na omejitvah in nagajanjih, kot da bi upošteval svoboščine, ki so ostale v novem zakonu (1862) dolgo časa samo na papirju« (Prijetelj, 1957: 303).

Schmerlingova vlada je padla 27. junija 1865 in za kratek čas je na Dunaju zavladal konservativno-federalistični kabinet Richarda Belcredija. Po porazu s Prusijo, kateri se je pridružila tudi Italija, se je avstrijska vlada ustrašila premočne italijanske politične večine v deželnem zboru in poskrbela, da so se Slovenci v njem okrepili. Slovani so tako upali, da se bo njihov vpliv povečal, a dunajska vlada se je rajši kot s Slovani sporazumela z Madžari. Tako so l. 1867 habsburško monarhijo razdelili na avstrijsko in ogrsko polovico ter uvedli

¹² Anton von Schmerling je bil predsednik vrhovnega sodišča in ga je že od predmarčne dobe obdajala »avreola liberalizma«. Sredi decembra je postal novi državni minister in postavil temelje za močno centraliziran režim v korist nemškega meščanstva in si pridobil ime »oče avstrijske ustave« (Cvirn, 2003: 29).

dualizem. Po cesarjevem pismu so monarhijo imenovali Avstro-Ogrska, oba dela pa je povezoval cesar, skupni zunanji minister, vojska in denarna politika (Žvanut, 2002: 173). Slovenci so se kljub veliki politični uveljavitvi spet znašli razkosani v treh državah. Dualistična ureditev je terjala ustavno preureditev in poslanci so podprli temeljne državne zakone, ki so bili v dunajskem parlamentu izglasovani decembra 1867 (decembrska ustava). Vlada je obljubljala večjo svobodo in enakopravnost različnih narodnosti v okviru dežel ter pospešen gospodarski razvoj (Grdina, 1999: 246).

Gospodarski napredek je bil v tem času velik – vzpostavljena je bila osnovna železniška mreža, oblikovale so se prve delniške družbe, razvijala se je industrija, vendar je bil domač kapital razmeroma šibek, slovenske dežele pa so očitno zaostajale za razvojem drugih dežel. Gospodarska kriza v osemdesetih letih je povzročila, da se je ogromno podeželskega prebivalstva izselilo v industrijske predele Evrope in ZDA. Stanje se je začelo izboljševati šele po l. 1900, ko je množično katoliško združništvo (Janez Evangelist Krek¹³) zaustavilo propadanje vasi na Kranjskem, liberalno združništvo in hranilništvo pa je dajalo oporo predvsem narodnjaškemu meščanstvu.

2.1 POLOŽAJ SLOVENCEV V 19. STOLETJU

Slovenci v 19. stoletju so bili razdeljeni na pokrajine, pripadali pa so različnim državam – v času Ilirskih provinc in Avstro-Ogrske celo trem. Večina slovenskih pokrajin pa je skozi zgodovino pripadala Habsburžanom. L. 1866, ko je Avstrija morala Italiji odstopiti Benečijo, je nova meja odtrgala tam živeče Slovence od preostalega slovenskega ozemlja. Razdelitev habsburške monarhije med Nemce in Madžare pa je še močnejše ločila porabske in prekmurske Slovence. S tem je razdelila tudi slovanske narode, ki so imeli v novih razmerah manj možnosti za skupen boj proti Nemcem in Madžarom.

Jasno je, da Slovincem avstrijska država ni mogla biti mati. Edina prednost je bila v tem, da so bili pod Habsburžani vsi Slovenci pod enim vladarjem z izjemo Prekmurja, ki je spadalo pod madžarsko. Razdeljeni so bili na različne ustavne in upravne enote (šest deželnih zborov in vlad), med katerimi je bila samo Kranjska docela slovenska dežela. Šole so bile pretežno

¹³ Janez Evangelist Krek (1865–1917) je vse svoje talente posvetil svojemu narodu in nesebično izgoreval v delu zanj (Gregorič 1989: 143).

nemške, uradniki slovensko niso znali, čeprav je npr. na Štajerskem živelo 420.000 Slovencev in 700.000 Nemcev (Vošnjak, 1869: 2). Samo po sebi je bilo razumljivo, da je bil uradni jezik nemščina, slovenščina pa je bila uporabna le v cerkvah ter za razlago raznih dekretov in navodil v kmetijskih družbah (Kastelic, 2000: 12).

Velik dosežek za Slovence je bila prestavitev sedeža lavantinske škofije iz Gradca v Maribor, ki so jo slovenski verniki zahtevali že l. 1848, vendar do uresničitve takrat ni prišlo. Pobudo je ponovno dal Slomšek, čigar načrt je podprl solnograški nadškof Tarnoczy že zaradi tega, ker je *»vzbujena narodna zavest ostala tako strogo v mejah ustave«* (Mal, 1928: 898). Slomškove predloge je 1856 odobrila vlada, 1857 pa je premestitev odobril tudi papež Pij IX. Tako je 1859 Slomšek v Mariboru prevzel vse dekanije mariborskega okrožja, ki so dotlej spadale pod graško škofijo. To je bila za štajerske Slovence pomembna združitev¹⁴ tako za kulturno kot narodno življenje, saj je škof uspel vsaj cerkveno združiti večino štajerskih rojakov. Škofija je zajela spodnještajersko okrožje, torej skoraj vse ozemlje na Štajerskem in postala tako rekoč izrazito slovenska škofija z bolj smiselno zaokroženimi mejami (Grdina, 1999: 242; Dolinar 1983: 9).

Mejnik v političnem življenju slovenskega naroda predstavlja obdobje po l. 1860, ko začnejo notranjepolitično življenje habsburške monarhije urejati na podlagi ustavnih aktov. Krepilo se je slovensko politično življenje in vsaka dežela je dobila svoj deželni zbor. Glavno besedo je imel še vedno Dunaj, vendar so imele dežele tudi nekaj samostojnosti. To je bilo še posebej pomembno za Slovence na Kranjskem, ki so imeli l. 1867 več zastopnikov kakor Nemci in so lahko izglasovali vrsto ukrepov v slovensko korist. Vendar pa so imeli v deželnih zborih prednost pred kmeti veleposestniki in meščani, kar je škodilo Slovincem, ki so živeli na podeželju, in koristilo Nemcem in Italijanom, ki so živeli v mestih (Žvanut, 2002: 173).

2.1.1 ŠOLE

Po reformah Marije Terezije so bile od l. 1774 osnovne šole in gimnazije javne in državne. Osnovna šola je bila obvezna, šole v posameznih krajih pa so se razlikovale po učnih načrtih. Na podeželju so bile trivialke z dvema ali tremi razredi, v večjih krajih ali mestih so bile

¹⁴ Po Malu (1928: 898) je bila ta izvršitev opravljena v zadnjem hipu. V dobi neomejene vladne oblasti se je to dalo izvršiti, pri poznejših političnih razmerah in zaradi ostrega nasprotovanja Nemcev pa bi bilo to neizvedljivo.

štirirazredne glavne šole, v Ljubljani, Celovcu in Gorici pa so bile normalke s štirimi razredi. Le v trivalkah je bil pouk slovenski.

Kratkotrajna doba Ilirskih provinc je prinesla nekaj sprememb. Učni jezik v osnovnih šolah in gimnazijah, ki so se preimenovali v liceje, je postal slovenski. V Ljubljani so oblikovali fakultete raznih smeri, ki pa niso zaživele in tako so avstrijski učni načrti, uvedeni l. 1805, ostali v veljavi še vso prvo polovico 19. stoletja (Kastelic, 2000: 27). Ob vstopu v gimnazijo je bilo samo po sebi umevno, da dijak nemški jezik obvlada in zato nemščine kot predmeta v šolah ni bilo, vendar je bilo nemški vpliv čutiti na vsakem koraku, saj so bili latinski in grški teksti prevedeni v nemščino. Šole so bile naravnane faktografsko – da so si učenci pridobili čim več konkretnega znanja antične literature in so latinščino uporabljali kot svoj drugi govorni jezik. V spominu so tako imeli množico podatkov iz antične mitologije, književnosti in zgodovine. Kastelic med drugim navaja, kakšen je bil učni načrt v posameznih letnikih in spoznamo lahko, da so učenci že v četrtem gimnazijskem razredu brali Cicero, Livija, latinsko prozo in poezijo. V petem razredu so se učili o stilu in slovstvenih zvrsteh, pri čemer so uporabljali posebno berilo s primeri literarnih zvrsti. Učbenik za šesti razred je namenjen predvsem prozi, v prvi vrsti govorništvo, ob pomembnejših tekstih pa so se učili tudi grščine¹⁵. Univerzi sta bili v Gradcu in na Dunaju, kamor je odhajala študirat večina slovenskih študentov.

Vse šole, z izjemo osnovne, so bile torej nemške, zato ni čudno, da je bil tudi jezik pogovora in pisanja v plemiški in meščanski izobraženi družbi z majhnimi izjemami neslovenski (Dermol, 1994: 10). Izobraženci, ki so se vrnil iz latinskih in nemških šol, so pogosto pozabili še tisto, kar so prinesli od doma. Pouk v slovenskem jeziku je bil namreč obvezen le za bogoslovce in za tiste dijake, ki so nameravali nastopiti uradniško službo na slovenskem delu države. Tako so bili duhovniki izmed vseh stanov jezikovno najbolj pripravljeni za delovanje med preprostim ljudstvom. V bogoslovju so poučevali en predmet v slovenščini, in to je nauk o dušnem pastirstvu.

¹⁵ Na gimnaziji se je poučevala latinščina v prvih dveh letih po enajst ur, v drugih dveh po devet, v razredih retorike in poetike pa po deset ur na teden. Grščine so se učili le po dve uri na teden (Kastelic, 2000: 43).

Postopoma je slovenski jezik v šolah vendarle dobival večjo vlogo, k čemur so pripomogle tudi prizadevanja izobražencev. Slovenščina je postala predmet na graškem liceju 1812¹⁶, na ljubljanskem pa 1817¹⁷. Kljub temu da so šolski sistem razjedale zastarele metode, slaba šolska politika¹⁸, težave s financami in boj za ustrezen črkopis¹⁹, je ob koncu predmarčnega obdobja tudi kmečko prebivalstvo na Slovenskem spoznalo pomen izobraževanja za svojo mladino. Zaradi tega se je tudi povečalo število učencev v rednih in zlasti nedeljskih osnovnih šolah²⁰, ki so ljudi pripeljale na področje kulture in civilizacije. V tridesetih in štiridesetih letih je izšla vrsta učbenikov v slovenskem jeziku, ki so pomembno prispevali k uveljavljanju slovenščine v osnovni šoli. Neposreden vpliv na vzgojo je imel tudi Slomšek z množičnimi izdajami slovenskih del, s katerimi je želel pouk v slovenskem jeziku dvigniti na višjo raven. Tako je l. 1842 sestavil knjigo *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*, katere vodilo je bilo, da je »v šolo hoditi ...je velika sreča in čast«. Knjiga je v takratnem času izšla v 6000 izvodih – in to ji v razvoju slovenske nacionalne kulture vsekakor odmerja precejšen pomen (Pogačnik, 1969, 18). Ni bil le eden izmed prvih, ki se je potegoval za slovenski značaj naših šol, ampak je bil tudi eden najplodovitejših pedagoških talentov.

Kljub zapovedani obvezni osnovni šoli oblastem ni uspelo prisiliti staršev, da bi otroke poslali v šolo. Vodopivec piše, da v drugi polovici 19. stoletja v habsburški monarhiji ni hodila v šolo vsaj četrtnina šoloobveznih otrok. Vendar je na slovenskem narodnem ozemlju kljub mnogim oviram (revščina prebivalstva, pomanjkanje učiteljstva, zakoreninjeni predsodki ljudstva proti šolanju otrok ...) število učencev naraščalo – l. 1847 je hodil v redno osnovno šolo (brez nedeljskih šol) že vsak tretji otrok (Grdina, 1999: 195). Slovence pa je pestila še

¹⁶ Slovenščina je bila neobvezni predmet in na začetku (predavanja, ki jih je vodil Jan Primic, so se začela 30. aprila 1812) so bila dobro obiskana. Toda pouk je trajal samo leto in pol zaradi bolezni predavatelja. Tako je stolica slovenščine ostala prazna do 1823, ko je mesto učitelja na liceju zasedel Koloman Kvas. L. 1834 je cesar razglasil, da je slovenska stolica na graški univerzi trajna (Mal, 1928: 434).

¹⁷ Po zgledu graške stolice je dal pobudo za ustanovitev ljubljanske stolice semeniški ravnatelj in rektor liceja Matevž Ravnikar (po svojih izkušnjah je vedel, da je treba bogoslovce in uradnike temeljiteje izobraziti v slovenščini), ki ga je podprl Valentin Vodnik. Prvi predavatelj je bil Metelko, ki je začel učiti slovenski jezik 16. aprila 1817 in ga razlagal vsem, ki so se hoteli naučiti slovenščine, vse do l. 1850 (Prav tam: 436).

¹⁸ Vlada je silila nemščino tudi v ljudske šole in kmet je sprevidel, da se otroci v taki podeželski nemški šoli niso izobrazili niti v materinščini niti v nemščini (preprosti učitelji je niti sami niso znali). Če so se hoteli naučiti nemškega jezika, so morali v Celovec ali Gradec. Korist ljudske šole pa bi bila le, če bi bila slovenska, saj je bil vaški nemški učitelj za kmeta popolnoma nekoristna oseba (Cvirn, 2003: 378).

¹⁹ V tridesetih letih je na Slovenskem nastala črkarska pravda, in sicer med metelčico (zlasti na Kranjskem), dajničico (predvsem na Štajerskem) in bohoričico. Močan odpor proti metelčici in dajničici je privedel do uradne prepovedi obeh (metelčico so prepovedali 1833, dajničico 1838), bohoričico pa je v drugi polovici štiridesetih let vse bolj izpodrivala gajica (Grdina, 1999: 219).

²⁰ Nedeljske šole je spodbujal A. M. Slomšek, ki je grajal ponemčevalne šole, v katerih se Slovenec ne nauči niti nemško niti slovensko. Nedeljske šole, v katerih so duhovniki v slovenskem jeziku učili mladino najpotrebnejšega znanja, pomenijo skromni začetek narodne šole, še posebej, ko so jim 1823 tudi uradno priznali samo slovenski značaj (Mal, 1928: 404).

ena težava. Čeprav je bil predpisan jezik v osnovnih šolah materinščina, so osnovne šole v slovenskem jeziku prevladovale le na Kranjskem, deloma ponekod na Štajerskem in Primorskem. Drugod so se morali otroci naučiti bodisi nemško bodisi italijansko, da so lahko sledili pouku.

Po revoluciji 1848 se je stanje v šolah nekoliko spremenilo – gimnazije so postale osemrazredne splošnoizobraževalne šole, vendar slovenščina ni bila priznana kot materinščina slovenskih dijakov, ampak le kot drugi deželni jezik. Učni jezik je bila nemščina ali italijanščina. L. 1851/52 je bila v Ljubljani ustanovljena prva realka²¹, kjer je pouk potekal spet v nemščini. Prva realka s slovenskim učnim jezikom je bila ustanovljena 1901 v Idriji.

2.1.2 ODNOS DOMINANTNEGA NARODA DO SLOVENCEV

Nemci so imeli zaradi števila, izobrazbene strukture in položaja dominantno vlogo v večini slovenskih pokrajin, le na slovenskem Primorskem so to vlogo prevzeli Italijani, v Prekmurju pa Madžari.

V predmarčni dobi se dominantni narodi še niso počutili ogroženo, položaj pa se je bistveno spremenil po l. 1848, ko so Slovenci izrazili željo po združitvi. Zoper to idejo so se nedeljeno in odločno uprli vsi nemško misleči. Nemško gledanje na Slovence je bilo dokaj enotno in vztrajali so pri stališču, da slovensko ozemlje po zgodovini pripada Nemški zvezi. Svojo *»zgodovinsko terjatev so podpirali z argumentom, da Nemčija potrebuje Trst in pot k temu pristanišču zase«* (Pleterski, 1981: 240).

Nacionalni nasprotniki so trdili, da je slovenski knjižni jezik preprostem človeku nerazumljiv, da si slovenski kmet želi nemščine, ker je tako dolgo živel v popolni slogi z Nemci, in da si ne želi nepotrebnih narodnostnih bojev. Poleg tega se je tudi večina slovenske inteligence lažje izražala v nemščini kot v slovenščini, kar so znali nasprotniki dobro izkoristiti.

²¹ Realca je bila splošnoizobraževalna šola, ki je omogočala maturantom vstop na univerzo. Odpravljena je bila v 20. stoletju (Cvirn, 1999: 233).

Tudi nekatere prireditve je nemško meščanstvo razumelo kot slovensko provokacijo, kot npr. proslavo prve obletnice mariborske čitalnice, ki je bila *»od konca do kraja pošteno razveseljevanje v narodnem duhu«*. Medtem ko je Toman²² nazdravljaval navzočim, so nemški skrajneži pred vrati kričali in silili na prireditev, vendar do spopadov ni prišlo. Dogodek je še dolgo odmeval na obeh straneh in razburjenje se je poleglo šele ob Slomškovi smrti (24. septembra 1862), ko so ob njegovem grobu skupaj zapeli slovenski in nemški pevci. Vendar prave sloge med njimi ni bilo, saj so si jo Nemci zamišljali kot slogo med gospodarjem in hlapcem (Cvirn, 2003: 50). Zato je 1. 1863 Sernec v mariborski čitalnici dejal: *»Naši nasprotniki nam sicer očitajo, da kalimo mir med Nemci in Slovenci; toda to očitanje ni upravičeno. Mir je tudi med gospodarjem in hlapcem, če hlapec vse izpolni, kar mu veli gospodar.«*

Vendarle pa so bili med Nemci tudi takšni, ki so razumeli položaj slovenskega naroda in spodbujali k narodnemu gibanju. Eden izmed njih je bil prav gotovo poslanec Mihael Herman, ki je vneto zagovarjal slovenske narodnostne in politične težnje. Nikoli ni dejal, da je Slovenec – le govoril je zanje iz res vzvišene pravicoljubnosti. Kljub temu da nikoli ni mislil kratiti Nemcem pravic, so ga rojaki označili kot izdajalca svojega naroda. Naučil se je tudi slovensko, čeprav v slovenščini ni rad govoril (Vošnjak, 1982: 526). Pri svojih zahtevah za uporabo slovenščine v šolah in uradih v štajerskem deželnem zboru je bil precej bolj odločen kot slovenski škof Slomšek.

Etbin Costa se je ves čas trudil za slovenščino, ki mu ni bila materni jezik, in kmalu prestopil na slovensko stran – leta 1861 je bil npr. med soustanovitelji ljubljanske čitalnice, 1863 načelnik Južnega Sokola, 1868 pa je skupaj z grofom Wurmbrandom v Ljubljani ustanovil katoliško družbo za Kranjsko. Istega leta je prevzel vodstvo Slovenske matice, ki jo je vodil do smrti.

Do slovenskega narodnega gibanja pa niso bili sovražno razpoloženi le Nemci, ampak tudi Italijani, ki so med drugim skušali prepričati organizacijo tabora v Šempasu pri Gorici. Oblast se je zavedala sovražnega razpoloženja Italijanov, zato je baron Pino 15. oktobra izdal razglas, ki je določal pot, po kateri se morajo pomikati udeleženci tabora proti zborovanju (Marušič, 1968: 18). *Domovina* je 23. 10. 1868 ta ukrep opravičevala, medtem ko je *Görzer*

²² Toman (1827-1870) je študiral pravo, najprej na Dunaju, nato v Gradcu in 1852 doktoriral.

*Zeitung*²³ ta ukrep komentiral kot ukrep brez primere v tedanji Avstriji in je »v nasprotju s svobodo, človeškim dostojanstvom in vzajemnostjo«.

Kljub precejšnjim pritiskom dominantnih narodov pa se je slovenska zavest vedno bolj dramila, k čemur je pripomogel razvoj civilne družbe. Narodno gibanje je prihajalo v ospredje in položaj slovenščine v javnosti se je močno izboljšal, prav tako pa se je povečalo število slovenskih izobražencev. Uresničitev Zedinjene Slovenije se je zdela Slovencem edino zagotovilo za nacionalno enakopravnost v monarhiji, hkrati pa nujnost ob morebitnem propadu habsburške monarhije, saj bi se z združitvijo izognili delitvi med Nemčijo in Italijo. Tako se je konec 19. stoletja izoblikoval zrel narod, ki je lahko bolj odločno in samozavestno stopal ob bok velikim narodom.

2.1.3 RAZVOJ CIVILNE DRUŽBE

Izobraženci so se začeli zavedati, da lahko dosežejo večje uspehe, če so združeni oz. povezani²⁴. Tako je l. 1848 na Dunaju nastalo društvo Slovenija²⁵, poleg katerega sta od 1848 delovala tudi *Slovensko društvo*²⁶ v Ljubljani in Celovcu. Ljubljansko narodnopolitično društvo je bilo ustanovljeno 25. 4. 1848, katerega najradikalnejši predstavnik Slovencev v Ljubljani je bil Henrik Martinak. Junija je bil za predsednika izvoljen Bleiweis²⁷ in pod njegovim vodstvom se je začelo društvo razglašati za nepolitično in delovati zmerneje.

Bachov absolutizem je delovanje političnih društev onemogočil, zato se je pojav civilne družbe razmahnil v ustavni dobi, najprej z ustanavljanjem čitalnic²⁸, ki so pripomogle k razvoju narodnega gibanja, ki se je z mest počasi širilo tudi na podeželje²⁹. Oblikovali so tudi

²³ Goriški nemški list.

²⁴ Z razvojem institucij, tiska, jezika segajo nastanki slovenske javnosti, kot jo pojmuje Habermas, v 18. stoletje, vzporedno s tokovi v Evropi, ko se je določen sloj meščanstva politično zavedel.

²⁵ To je bilo narodno in politično društvo dunajskih Slovencev, ki je bilo v prvih mesecih revolucije 1848 osrednje slovensko društvo. Širši javnosti so namenili javni poziv (Novice, 12. april) z naslovom Mili bratje slovenski!, v katerem so izražali veselje nad spremembami v državi in predstavili slovenske politične cilje (Cvim, 1999: 229).

²⁶ Zadnji tajnik Slovenskega društva v letih od 1850 do 1853 je bil Karel Dežman.

²⁷ Bleiweis je bil tudi pri ustanavljanju društva – tako kot pri večini stvareh – previden. Ni se hotel izpostaviti in najprej je želel navdušiti za slovensko narodnost in jezik dijake, nato pa spoznati, kakšen bo odmev v javnosti. Šele po velikem zanimanju se je dal izvoliti za predsednika (Mal, 1928: 703).

²⁸ Politično prebujajoče se meščanstvo je predstavljalo t. i. bralno javnost (Habermas, 1989), ko javni interes ni bil več le stvar oblasti, saj je nastala »publika, ki izreka sodbo«.

²⁹ Ustanavljanje društev v ustavni dobi pa ni bila kar samoposebiumevna stvar. Dovoljenje za ustanovitev društva je namreč morala odobriti tudi policija, ki pa se je temeljito pozanimala o prosilcih in namenih društva ter je skrbno preverila, da ne bi škodovali državi in njenemu ugledu (Stariha, 2003: 134).

različne vsenarodne ustanove³⁰, kot npr. telovadno društvo *Južni Sokol*, ki je združevalo ljubitelje telovadbe, kulturno in znanstveno društvo *Slovenska matica*, ki je izdajalo leposlovje in znanstvene knjige, ter *Dramatično društvo*, ki je prirejalo slovenske gledališke igre.

Najglobljo povezanost slovenske družbe pa predstavljajo tabori, ki so jih začeli organizirati mladoslovenci l. 1868. Na teh prireditvah so se s slovenskim programom prepojili najširši sloji slovenskega naroda. Prvič so se znašli kot celota, čeprav jih je zgodovina krivično razdelila in razmejila. Predhodnice taborov so bile nedvomno t. i. bésede pod milim nebom, le da so bile to kulturne, spominske manifestacije, tabori pa izrazito in tudi formalno politični shodi (Melik, 1968: 5).

Civilna družba je tako imela vedno večjo vlogo pri krepitvi nacionalne zavesti, s tem pa tudi pri razkroju prevladujoče vloge nemškega jezika in velike nemške države. Čeprav je o vsem še vedno odločala vlada na Dunaju, pa je slovensko narodno gibanje doseglo pomembne uspehe. Postopno nastajanje društev, čitalnic in taborov je spodbudilo Slovence, živeče znotraj različnih držav, da so začeli nastopati kot celota in se zavedati pomena svojega jezika in naroda.

2.2 NARODNO PREBUJANJE SLOVENCEV

Narod je v socialnozgodovinskih obravnavah zgodovinsko izoblikovana stalna skupnost ljudi, ki jo združujejo skupni jezik, domovinsko ozemlje, zgodovinski spomin, določene oblike kulturne in gospodarske povezanosti, zavest skupnosti in volja do skupnega življenja (Grdina, 1999: 19). Humanisti (Anderson, 1998) pa narod interpretirajo kot skupnost, ki so si jo njihovi člani zamislili šele s pomočjo knjig in časopisov, natisnjenih v skupnem maternem jeziku. Tisk naj bi bil tisti, ki je omogočil, da so ljudje začutili povezanost tudi s tistimi, ki jih sicer nikoli ne bodo poznali. Če obe razlagi prenesemo na skupnost slovensko govorečih ljudi, opazimo, da so se svojega naroda v resnici začeli bolj jasno zavedati in se zanj boriti šele v 19. stoletju, ko se je tisk v slovenskem jeziku vedno bolj razširjal in so napredno misleči spodbujali k večji izoblikovanosti slovenskega jezika, zavest o obstoju narodnega ozemlja in s tem višjo povezanost v kulturnem življenju.

³⁰ Po češkem zgledu je bilo v Ljubljani 1863 ustanovljeno telovadno društvo *Južni Sokol*, 1864 *Slovenska matica*, 1866 pa *Dramatično društvo* (Cvirn, 2003: 19).

Na prevladujočo miselnost so vplivali različni prelomni dogodki, za prebujajočo se narodno zavest pa so bili odločilnega pomena nastanek Napoleonove Ilirije, pomlad narodov 1848 ter taborsko gibanje. Ti dejavniki so vplivali hkrati na narodno ozaveščanje in sploh razumevanje pojma narod, vendar se je zavest o obstoju slovenske skupnosti širila najprej med posameznimi skupinami ljudi in šele postopno tudi širše med ljudmi.

Poudariti je treba, da je imelo slovensko narodno gibanje v predmarčnem obdobju izključno kulturni značaj. Krepila se je zavest o pomenu slovenskega jezika in o enotnosti slovenskega naroda ne glede na deželne meje. Pomembne uspehe beležimo predvsem na Kranjskem, kjer so bili slovenskemu narodnemu gibanju naklonjeni tudi »nemški« višji družbeni sloji, medtem ko so bili Slovenci na Koroškem in Štajerskem v nekoliko slabšem položaju. Tu so bili mnogi nosilci narodnega gibanja ilirsko usmerjeni, čeprav večinoma niso sprejemali hrvaških teženj po opustitvi slovenskega jezika. Slovensko gibanje je zatirala tudi absolutistična država, ki sicer ni nasprotovala slovenskim kulturnim prizadevanjem, je pa zavrnila marsikateri slovenski projekt, kot npr. Slomškov poskus ustanovitve društva za izdajanje knjig l. 1845. Še močnejšo oviro za prodor nacionalne zavesti pa je pomenila pokrajinska razcepljenost, saj je marsikateri posameznik, pripadnik narodnega gibanja, svojo deželno zavest le s težavo podredil nacionalni (Grdina, 1999: 223).

L. 1843 je Janez Bleiweis³¹, eden izmed najvplivnejših politikov 19. stoletja, začel izdajati *Kmetijske in rokodelske novice*, ki so brez velikega hrupa rešile takrat pereče vprašanje slovenskega črkopisa in združile Slovence v enotni pisavi, saj so v posameznih člankih vedno pogosteje uporabljale gajico in z novim letom 1846 so se je splošno oprijele. Z besedili, ki so jih objavljale, je bogatela izrazljivost slovenskega jezika na področju strokovnega in poljudnega pisanja³².

³¹ Janez Bleiweis (1808-1881) je po končani gimnaziji in dveletnem liceju v Ljubljani študiral medicino na Dunaju, po diplomu pa je dokončal še študij živinozdravništva (1835). L. 1841 je prišel v Ljubljano kot profesor veterine in sodne medicine na medicinsko in kirurgično učilišče v Ljubljani, naslednje leto postal tajnik Kranjske kmetijske družbe. L. 1843 je začel izdajati *Kmetijske in rokodelske novice* in ostal njihov urednik do smrti. Postal je ravnatelj šole, do upokojitve pa je opravljal službo kranjskega deželnega živinozdravnika. Opravljal je še druge naloge, npr. bil je član stalne zdravstvene komisije za Kranjsko, deželni živinozdravnik in ravnatelj porodnišnice v Ljubljani. Sodeloval je v mestnem svetu, bil kranjski deželni poslanec, deželni odbornik in namestnik deželnega glavarja.

³² Prešeren je Bleiweisa grajal, da slovenščino uporablja v Novicah za vse teme. Bleiweis pa mu je odgovoril: »Kaj hočeš, da bodo kmetje navodila o živinoreji in kmetijstvu brali v nemščini? Ti in Kastelic sta le pesnika in 'kanzleimana' (pisarniška človeka) in zato ne vidita, da slovenščina ne more samo jahati na krilatemu Pegazu, kadar se vama ali drugim pesnikom, če jih bo še kaj, poljubi. Slovenščino moramo vpeljati v prav vse veje

L. 1848, ko so Slovenci kot narod prvič predstavili svoj politični program, se je zdelo, kot da želijo združitev Slovencev le nekateri domoljubi – predvsem izobraženci in študentje, saj za akcijo niso pridobili večjega dela meščanstva, prav tako pa so bili brez podpore kmetov³³. Meščanstvo se je po dolgem obdobju absolutizma še vedno balo politike, marsikdo pa se tudi preprosto ni znal odločiti, ali je Nемеc ali Slovenec, ker do tega časa o tem sploh ni razmišljal, saj so oblasti do l. 1848 zahtevale predvsem poslušnost. Kmečko prebivalstvo so trle drugačne skrbi, za katere slovenski politični voditelji niso pokazali razumevanja, zato je razumljivo, da kmeta narodna vprašanja še niso posebej zanimala. Kljub vsemu to leto predstavlja začetek narodnega gibanja, prvo prelomnico v slovenskem narodnem in političnem življenju. Zedinjena Slovenija je predstavljala samostojno slovensko deželo, v kateri bi si Slovenci gospodarsko, kulturno in politično vladali sami, s habsburško monarhijo pa bi jih povezovali uradi, ministrstva in cesar (Žvanut, 2002: 154).

V petdesetih letih je pravkar porojeno politično gibanje ponovno dobilo bolj oz. predvsem kulturni značaj. Pogovori o politiki in o zahtevah Zedinjene Slovenije so polagoma utihnili, vendar slovenski izobraženci vseeno niso prenehali spodbujati k učenju slovenščine in pisanju knjig. Tako se je peščica slovenske inteligence posvetila predvsem jezikovno-kulturni dejavnosti. To dokazujejo različni časopisi, predvsem *Novice*, *Slovenija* in *Celjske slovenske novine*, pri delovanju za narod pa niso zaostajali niti cerkveni časopisi, kot so *Slovenski cerkveni časopis*, *Šolski prijatelj* in *Drobtinice*. Izrednega pomena za zavest o skupnem jeziku je nastanek Mohorjeve družbe, saj se je od l. 1852 začelo redno izdajanje knjig v slovenščini.

Drugi mejnik slovenskega narodnega gibanja je ustavna doba, ki je zanetila širšo narodno zavednost. Čitalniške prireditve so združevale napredno misleče ljudi in širile svoj vpliv tudi na podeželje. Z uvedbo volilne pravice smo dobili prve poslance, ki so večinoma zagovarjali pravice slovenskega naroda. V slovenskem kulturnem in političnem razvoju so se poleg staroslovencev³⁴ oblikovali mladoslovinci, ki so bili svobodomiselnost usmerjeni. Kritizirali so

našega življenja, tako kulturnega, poučnega, pa tudi političnega, le tako bomo res enota, ki bo nekaj pomenila, gospodarsko povezana in govoreča isti jezik, uporablja iste izraze, in potem nam nihče ne more blizu» (Kovač Artemis, 1990: 77).

³³ Po Bormannu (1972) lahko govorimo retorični viziji skupine izobražencev, ki se je začela politično prebujati, saj so kot narodnopreredno zahtevo izpostavili zamišljeno skupnost v smislu Zedinjene Slovenije, ki je takrat še nikjer ni bilo.

³⁴ Delitev na mlado- in staroslovence se je začela v šestdesetih letih 19. stol., nasprotja pa so izvirala zlasti iz liberalne in svobodomiselnosti večine mladoslovencev ter iz naraščajočega nasprotovanja Janezu Bleiweisu in t. i. prvakom, ki so bili na nek način avstroslavisti, cerkvi so puščali veliko besedo v javnem

premajhno politično odločenost staroslovencev ter zahtevali radikalnejše nastopanje v boju za slovenski narod in njegove pravice.

Mladoslavenski razumniki, med katerimi so bili najvplivnejši Josip Vošnjak, Valentin Zarnik in Josip Jurčič, so se zavedali, da za enakovredno vlogo slovenskega naroda samo nacionalizem meščanov ne bo dovolj. Zato so se zavestno obrnili k najštevilčnejšemu družbenemu sloju, h kmetom, katerim je bilo treba zavest o pripadnosti slovenstvu šele vdihniti. Josip Vošnjak med drugim pravi: *»Temelj in opora vsakega naroda je kmetstvo. Tu je treba pričeti, njemu vdehniti narodno zavest in narodni ponos. Treba je hoditi med prosti narod, podučevati ga, zbudjati iz stoletnega spanja, dokazati mu, da ima tudi on pravice v javnem življenju ...«* (Melik, 1982: 653). Vendar je preprosto ljudstvo stvari sprejemalo bistveno počasneje in do l. 1867 se še ni v celoti zavedalo zamisli o potrebnosti združitve in dvigu ravni slovenskega jezika.

Pri nagovarjanju kmečkega človeka za narodno idejo so imeli odločilno vlogo duhovniki, ki so bili – kot piše Jurčič 1867 – *»priprežni konji, ki so nam speljali voz do vrha klanca«*. Tega so se zavedali tako staro- kot mladoslavenci, vendar se je Bleiweis³⁵ kot vodilni mož prvaške stranke naslanjal na duhovščino bolj iz političnega oportunitizma kot pa iz iskrenega katoliškega prepričanja. Prav tako so v duhovnikih videli pomoč pri uresničevanju narodne ideje mladoslavenci. Valentin Zarnik (1862) poudarja, da so *»farji /.../ najpoglavitejši steber slovenske narodnosti. Kajti dokler je komaj petnajstinka izobražencev narodno zavedna in so vsi uradi in vse srednje šole nemške, sovražnikov pa vse polno, dotlej ne kaže, da bi se še med seboj ruvali in klali«* (Mal, 1928: 1027). Prav zaradi te usmeritve so dobili podporo številnih rodoljubnih izobražencev, predvsem duhovnikov, kot sta npr. Davorin Trstenjak in Božidar Raič³⁶. Mladi torej niso bili toliko svetovnonazorski, ampak so odražali le nezadovoljstvo zoper omahljivost in nedosledno politiko starih.

življenju, zagovarjali so pravice veleposestnikov, v kulturi so bili nezahtevni. V njihovem programu ni bilo nič revolucionarnega, zgolj zanašanje, da bo čas opravil svoje. Nasprotje se je izostrilo ob vprašanju časopisja po 1865. Proti Bleiweisovi zamisli o slovenskem časopisu v nemščini je nastopil Fran Levstik, ki je urejal list *Naprej* (Grdina, 1999: 242).

³⁵ Bleiweisu je Prešeren očital, da preveč sodeluje z duhovščino in jim v vsem pritrjuje. Bleiweis pa mu je odgovoril: *»Polovica mojih naročnikov na Novice je duhovnikov in ne bom si žagal veje, na kateri sedim; tudi oni so tisti, ki sedaj lahko pomagajo, da izobrazimo kmeta, le to, kar gospod s prižnice rečejo, ima ceno, in zato jih potrebujem«* (Kovač Artemis, 1990: 76).

³⁶ Božidar Raič (1827–1886) je po študiju filozofije in bogoslovja v Gradcu postal duhovnik v Halozah, od l. 1853 do 1860 pa kot profesor poučeval slovenščino na mariborski gimnaziji. Dosegel je izjemen uspeh za takratni čas – pouk v slovenskem jeziku, prizadeval pa si je za razširitev slovenščine kot učnega jezika. Zaradi naprednih nazorov je moral zapustiti gimnazijo. Začel je javni boj proti dvojezični osnovni šoli, saj je v njej

Vrh gibanja za slovensko narodno zavest predstavlja doba taborov, ki so jih organizirali mladoslovenci. Z njimi so pritegnili tudi preprosto slovensko ljudstvo, zaradi česar so bile zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika v vseh deželah, v katerih so prebivali Slovenci, po slovenskem uradovanju ter slovenskem učnem jeziku v osnovnih in srednjih šolah prvič množično podprte. Taborskemu gibanju so se pridružili tudi staroslovenci, saj so Slovanom nenaklonjene razmere v monarhiji kar silile k skupnemu nastopanju. In čeprav sta se do l. 1870 na Slovenskem izoblikovala dva tabora, tj. oportunistični tabor državnih poslancev in tabor opozicije³⁷, je slovenski narod svoj program na taborih zastopal še enotno. Slovenska družba še ni bila politično razcepljena. Liberalci so pazili, da složnosti niso motili z napadi na politiko staroslovencev v dunajskem parlamentu, prav tako pa se noben tabor ni dotikal perečega vprašanja o organizaciji osnovne šole (ali pod cerkvenim vodstvom ali po novem liberalnem šolskem zakonu). Tabori niso govorili o stvareh, ki bi razdvajale, ampak o stvareh, ki so združevale (Melik, 1981: 17).

Tako predstavlja obdobje od 1868 do 1871 dokončno javno in jasno izraženo zahtevo vseh Slovencev, živečih po različnih pokrajinah, da se združijo v en narod s pravicami, kot jih imajo drugi narodni jeziki. Stalna in najvažnejša točka vseh taborov je namreč bila zahteva po zedinjenju Slovencev v eno v eno samo avtonomno politično enoto z lastnim deželnim zborom in vlado v Ljubljani. Tabori so avstrijskim oblastem nazorno pokazali, da sedaj slovenske zahteve podpirajo široke množice in da se je za skupni narod odločilo vse slovensko govoreče prebivalstvo, ne glede na razdelitev po pokrajinah.

Poudariti je treba, da je bilo obdobje slovenskega narodnega gibanja, ki ga obravnavam v nalogi, zelo enotno, kljub temu da so mu od vsega začetka pripadali ljudje različnih nazorov in smeri – tako konservativci kot pripadniki napredka. Liberalci so imeli o narodu večkrat drznejše ideje, konservativci pa so bili praviloma svojemu narodu bolj zvesti. Ne liberalni ne katoliški tabor nista nastopala proti Avstriji, čeprav oboji niso bili zadovoljni z načinom vladanja in z neenakopravnostjo. Združevalo ju je navdušenje za slovenski narod in slovenstvo, skoraj po vsem drugem pa sta se razlikovala. Trudili so se, da bi enotnost obdržali

videl izvor nizke ravni slovenske narodne omike. L. 1884 je postal državni in deželni poslanec za ptujski okoliš in je bil neizprosen glede narodnih in političnih pravic Slovencev (po Slovenskem biografskem leksikonu, str. 9-13).

³⁷ Delitve na ta dva tabora ne moremo enačiti z delitvijo na liberalce in klerikalce. Tudi v oportunističnem taboru imamo mnogo liberalcev, v radikalnem pa so tudi klerikalci (Melik, 1969: 27).

kljub notranjim nesoglasjem, sporom in različnim pogledom na dogajanje. Predvsem mladoslovenci so morali pogosto podpreti staroslovence in tako so si pridobili sloves, da so nenačelni. Konservativni tabor je izkoristil slogu in povečal svoj vpliv med kmeti. Ker je bilo v njem veliko duhovnikov, je postajala njegova miselnost vse bolj klerikalna. Konflikti so naraščali in ob koncu 19. stol. so povzročili vse močnejša notranja nesoglasja. Po padcu nemške vlade je ponemčevalni pritisk popustil, sloga ni bila več potrebna in v osemdesetih letih je staro- in mladoslovenec začela konkurirati čisto katoliška vizija družbe, katere zagovornik je bil urednik ljubljanske *Zgodnje Danice* Luka Jeran. Iz Slomškovega kroga je bil politično najdejavniji Franc Kosar, pa tudi drugi pripadniki duhovščine, ki so si po revolucionarnih pretresih v javnosti spet okrepili ugled. Enotnega nastopanja ni bilo več in v zgodovini beležimo novo stopnjo razvoja (Melik, 2002: 206).

Gibanje, ki je tako jasno zahtevalo pravice svojega naroda, je do konca stoletja vendarle doseglo napredek. Slovenščino v javnosti je govorilo vse več ljudi, naraslo je število znanstvenih del, časnikov in časopisov. Skratka, Slovenci so se do konca 19. st. razvili v zrel narod. Osnova zanj, pa naj si ga predstavljamo zgodovinsko ali kot zamišljeno skupnost, je enotni skupni jezik. In slovenščina je v tem gibanju postala sredstvo identifikacije in pot za doseganje političnih ciljev. To ugotavlja tudi Vladimir Levstik v eseju *Poslanstvo besede* (1934): »Prvo, na kar mislimo, ko izrečemo besedo narod, je jezik /.../ Kaj dela, da smo isto, da smo mi: Slovenci, slovenski narod? Marsikaj, poreče kdo. Vendar: kolikorkoli je tega marsičesa, vse se lahko izpremeni, vse lahko mine in izgine, dokler nam ostane naš jezik. Ker smo ga imeli, zato smo. Dokler ga bomo imeli, toliko časa bomo. Iz njegove moči smo živeli in bomo živeli, ne samo v smislu političnih programov /.../« (Grdina, 1999a: 14–15).

Narodnoprebudno gibanje na Slovenskem je torej zaznamovalo 19. stoletje, saj je prineslo tako politično, narodno kot kulturno razgibanost. Ob poseganju v ta del zgodovine bomo morda lažje razumeli govore, ki so pomembna prelomnica v slovenski oratorski tradiciji.

2.2.1 ZAVEST O SKUPNEM JEZIKU

Slovensko narodno gibanje je najjasneje in najbolj očitno določal jezik, zaradi česar se ločimo od nacionalizmov v drugih deželah. Tega ne moremo razumeti brez zgodovinskega vpogleda v preteklo dogajanje. Slovenski govori so bili zaradi zemljepisne raznolikosti in politične razdrobljenosti med različne zgodovinske dežele narečno zelo razčlenjeni, skupnega uradnega jezika ni bilo. Sledovi nadnarečne kultivirane slovenščine, izpričani v medsebojno nepovezanih besedilih, so bili v srednjeveškem pismenstvu po *Brižinskih spomenikih* šibki (Grdina, 1999: 25). Tako se je z različnostjo govoric rojakov srečal Primož Trubar, ki je sredi 16. stoletja ustvaril slovenski knjižni jezik in s tem poskrbel, da je uporaba slovenščine presegla meje posameznih zgodovinskih dežel. Na problem skupnega jezika je opozarjal v izdaji prvega dela *Nove zaveze* (1557): »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševac, Istran, Dolenjec ali Bezjak.« Nadregionalnost in nadnarečnost slovenskega jezika je poudaril Dalmatin s prevodom *Biblije* (1584), vendar je kljub naraščajočemu številu knjig v naslednjih stoletjih ostajal slovenski jezik le »ljudski jezik«.

V 18. st. pa je Marko Pohlin v uvodu svoje, sicer nemško napisane, slovnice poudaril, da je materni jezik enakovreden državnemu. V njegovem pozivu Kranjcem, naj se ne sramujejo svojega jezika, so – po mnenju zgodovinarjev – zametki slovenskega narodnega gibanja. Že sama misel na dvig »ljudskega jezika« na višjo raven je pomenila pomemben prelom s tradicijo. Pot v javno rabo je slovenščini zaradi francoske jezikovne politike odpiral tudi čas Ilirskih provinc, poleg tega pa še predromantično odkritje »duha narodov« in vplivi romantike s humanistično-razsvetljskimi prvinami (Cvirn, 1999: 198).

Tako so se prizadevanja, da se slovenski jezik pomakne iz svoje teme v svetlobo, okrepila v 19. stol., ko je nacionalna identiteta postala stvar vsakodnevnega razkazovanja in celo političnega bojevanja. V tem boju je postal jezik sredstvo identifikacije in pot za doseganje političnih ciljev.

Ogromna večina ljudi na slovenskem narodnostnem ozemlju je znala samo slovensko, Neslovenci in dvojezični Slovenci so zavzemali le majhen del (večinoma inteligenca in plemstvo). Čeprav so slovensko znali tudi mnogi iz teh višjih krogov, so med seboj občevali

nemško, ker je bilo tako bolj imenitno. Razmerje med nemščino in slovenščino je zapisal Vošnjak v prvem delu svojih Spominov (str. 16): *»V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848 in nam je jezik le bil sredstvo, da se sporazumevamo med seboj in z drugimi.«* S slovenskim jezikom se torej niso trudili – večinoma so ga označili kot govorico ljudstva nižjih plasti. Tako je bil omejen na vsakdanje potrebe kmečkega življenja, medtem ko je bila nemščina dopisni in pogovorni jezik kulturne družbe. Npr. slovenske izjave v uradih je uradnik zapisal v nemškem jeziku, to pa je moral Slovenec podpisati ne glede na to, da je bil npr. zapisnik napisan v zanj nerazumljivem jeziku. Nemščina je bila tudi jezik uradov in sodišč.

Med prvimi, ki so sprevideli, kako potrebno je izobraževati naš narod v slovenskem jeziku, so bili v 19. stoletju slovenski duhovniki³⁸. Eden vidnejših predstavnikov, ki se je zavedal pomena materinščine in je ljubezen do nje skušal zbujati tudi pri drugih, je bil A. M. Slomšek. V predmarčni dobi je skupaj z Jarnikom, Ahacljem in drugimi koroškimi rodoljubi deloval na kulturnem področju in l. 1821 je začel bogoslovce v Celovcu – kjer je bilo takrat skupno učilišče za krško in lavantinsko škofijo – poučevati slovenski jezik in jih vnemati za čist in lep jezik ter za narodno delo. Mladim rojakom pa je potrebne knjige kupoval Matija Ahacelj³⁹. V njegovem stanovanju je Slomšek poučeval tudi uradnike, ki so hoteli izpopolniti znanje slovenskega jezika. Njegovo rodoljubno delo se je še povečalo l. 1829, ko je bil imenovan za spiritualna v celovškem bogoslovju. V svoji desetletni vzgojiteljski praksi je svoje semeniščnike navajal in navduševal za pisateljvanje, pilil njihove sestavke in jim v branje priporočal Vodnika, Ravnikarja in Prešerna. Prvotno jezikovno zanimanje je skoraj prerاسlo v slovstveni program, ki mu je šlo predvsem za prerod med množicami. Temu prizadevanju se je pridružil tudi M. Ravnikar, ki je opozarjal, da se morajo predvsem izobraženci naučiti slovensko, kajti *»kmetje in mali učenci so govorili popolnejšo slovenščino nego ta gospoda ali učitelji sami«* (Mal, 1928: 338).

Položaj slovenščine v uradih se je po marčni revoluciji malo izboljšal, a ne za dolgo. Slovenski jezik je na podlagi patenta z dne 4. 3. 1849 postal tudi jezik državnega zakonika, ki je moral izhajati v desetih jezikih, ki so jih šteli za deželne jezike. Poleg tega je

³⁸ V letih 1825–48 je bilo slovenskih slovstvenih ustvarjalcev 62, med njimi več kot dve tretjini duhovnikov (Grdina, 1999: 222).

³⁹ Ahacelj (1774-1845) je bil učitelj računstva in prirodoslovja na celovškem liceju.

neoabsolutistična država – obenem s sprejemom slovenščine v uradni list – podprla jezikovno standardizacijo o enotnem slovenskem knjižnem jeziku (Cvirn, 1999: 239). Čeprav je bil slovenski jezik dovoljen le za občevanje s slovenskimi strankami, ki nemško niso znale, je na prenovljenih gimnazijah slovenščina postala učni predmet za slovenske gimnazijce, kar je v veliki meri prispevalo k oblikovanju slovenskega jezika zmogljive slovenske inteligence. L. 1850 so na Kranjskem in Koroškem načelno priznali slovenščino kot sodni jezik, kar je konkretno pomenilo zapisnike kazenskih postopkov tudi v slovenščini. Po ukinitvi oktoidane ustave pa so bile naglo ukinjene tudi narodnostne pravice, kar so določili s cesarskim patentom 1852 in potrdili 1860 (Stariha, 2003: 60).

Čitalnice, ki so jih organizirali po l. 1861, so spodbujale k javnemu nastopanju v slovenskem jeziku, za boljši položaj materinščine v šolah, cerkvi in uradih pa so si prizadevali tudi slovenski poslanci v državnem in deželni zborih. V kranjskem deželnem zboru so 28. 1. 1863 sprejeli sklep, da lahko vsak poslanec govori v svojem jeziku, vendar se je odločitve slovenskih poslancev, da naj bi v deželnem zboru govorili le še slovensko (28. 1. 1863), držal izključno Bleiweis, Toman pa je po tem sklepu govoril skoraj več nemško kot prej (Stariha, 2003: 59). Zlasti Levstik je ostro nastopal proti poslancem, ki da se le navidez zavzemajo za narodnostno enakopravnost, hkrati pa se je zavedal, da se v kranjskem deželnem zboru sliši slovensko tako zelo redko, ker bi *»prvič naši poslanci morali znati slovenski govoriti, in drugič bi tudi morali hoteti govoriti; ali koliko imamo tacih v zboru«* (Cvirn, 2003: 56). Bolj slovensko podobo je kranjski zbor dobil šele l. 1867, ko so slovenski poslanci začeli praviloma govoriti slovensko.

Najbolj odločno pa se je pojavila zahteva po enakopravnosti slovenskega jezika na vseslovenskih taborih. Zavedali so se, da je slovenski jezik v šolah nujen, kajti štiriletne ljudske šole so učile otroke pisati, brati in računati. Razumljivo je, da se poučuje v jeziku, ki ga poznajo otroci že od doma – ljudske šole niso namenjene učenju tujega jezika. Poudarjali so, da imajo ljudske šole uspeh le tam, kjer so osnovane na podlagi maternega jezika. Čeprav je bilo uzakonjeno, da morajo vsakemu avstrijskemu narodu zagotoviti njegovo narodnost (19. paragraf osnovnih državnih zakonov), se ta zakon v praksi ni uresničeval. S tem, ko so zahtevo podprle množice ljudi, je slovensko narodno gibanje v resnici prišlo do svojega vrha, kajti narod določa predvsem skupni jezik, tudi če nima skupnega ozemlja.

2.2.2 RAZMAH TISKA V SLOVENSKEM JEZIKU

Kljub zatiranju in preprečevanju napredka slovenskega jezika pa se je vse bolj prebujala želja po njegovem kultiviranju in slovensko narodno gibanje se ni več zadovoljevalo zgolj s produkcijo za kmeta, ampak je hotelo materni jezik dvigniti na položaj literarnega ustvarjanja. Težnja po zbuditvi pozornosti za domači jezik pri izobražencih je dosegla svoj vrh v prizadevanjih kroga okrog Kranjske čbelice⁴⁰, še posebej v delih F. Prešerna, ki značilno govori o »rodu slovenš'ne cele«⁴¹. Njegova poezija predstavlja veliko dejanje tudi zaradi tega, ker je moral slabo razvit jezik šele kultivirati, ustvariti pesniški slog in vzpostaviti poezijo kot umetnost. To, kar mu je ob Čopovi pomoči uspelo, je bilo vsekakor odločilno dejanje v slovenski zgodovini, odločitev za narod, saj je po idejah nemške romantike narod razvit šele tedaj, ko ima razvito poezijo.

Tako smo dobili vrhunsko literaturo v slovenskem jeziku, ves periodični tisk pa je bil do l. 1843 nemški. Nemška kultura v predmarčni dobi še ni ostro nasprotovala slovenskemu jeziku, zato so ljubljanski, graški in celovški časopisi od časa do časa objavili tudi kak slovenski prispevek. Prelomnico pomeni izid Bleiweisovega časopisa *Kmetijske in rokodelske novice*⁴² (1843–1902), ki so bile namenjene slovenskim kmetom, obrtnikom, rokodelcem in izobražencem. Njihov cilj ni bil pisati samo o gospodarskih vprašanjih, ampak dvigniti bralce na višjo kulturno raven, zato je uredništvo Janeza Bleiweisa obravnavalo jezikovna, zemljepisna, zgodovinska in tudi politična vprašanja. Tako so širili veselje do branja, s pesmimi in različnimi narodopisnimi članki pa so budili slovensko zavest in dramili najširše plasti naroda. Novice so postale prva vez, ki je združila kranjske, koroške, štajerske in primorske Slovence. »Bile so središče in ognjišče, okrog katerega so se zbirali in šolali slovenski pisatelji, vzgajali domoljubi in kjer so dobivali pouka vsi stanovi,« je zapisal Mal (1928: 363).

Po Andersonu so časopisi v narodnem jeziku povsem naravno in celo nepolitično ustvarili zamišljeno skupnost ljudi, ki berejo v domačem jeziku. In prav to vlogo so pri Slovencih opravile *Novice* – zbujele so občutek stalne, trdne hkratnosti. Število pismenih ljudi na

⁴⁰ To je pesniški almanah; v letih 1830–33 so izšli prvi štiri zvezki, l. 1848 pa še 5. zvezek.

⁴¹ Sonetni venec, 7. sonet, 1833. V vrhu Venca je Prešernova ljubezen do domovine, kjer lahko beremo, da so bile naše največje nesreče razprtije in neenotnost. Zato je izhod iz takega položaja združitev sil, zedinjenje – misel, ki smo jo prvič oblikovali kot politični program v l. 1848.

⁴² *Novice* (za Vodnikovimi Ljubljanskimi novicami drugi slovenski časopis) so imele l. 1845 že 1151 naročnikov, močno so bile razširjene predvsem na podeželju.

Slovenskem se je večalo, zato je bilo lažje dobiti podporo ljudskih množic, saj so prek tiska odkrivale novo vrednost jezika, ki so ga že ves čas uporabljale in ga je tisk tako povzdignil.

Narasla pa je tudi literarna produkcija za 'preprosto ljudstvo', npr. Bleiweisova *Velika pratika*⁴³ (1846), pa Slomškove vzgojne in poučne knjige, kot so: *Življenja srečen pot, Sveto opravilo za šolarje, Mali katekizem, Apostolska hrana bogoljubnim dušam ...* Narodni buditelj Anton Martin Slomšek⁴⁴ je bil pobudnik za ustanovitev založbe⁴⁵, ki bi poceni izdajala ljudske knjige, saj bi le tako šolarji in preprosto ljudstvo dobili v roke dovolj dobrega slovenskega gradiva. Že l. 1834 je razmišljal: »In če skrbimo za to, da se število bralcev zaradi razmaha nedeljskih šol množi, moramo skrbeti tudi za to, da jim damo dobrih knjig v roke.« Vloga, ki jo je Slomšek dal l. 1845 oblastem, je bila zaradi sumničenj o panslavističnem ozadju zavrnjena z utemeljitvijo, naj dajo šolarjem v roke nemško berilo namesto slovenskega. Oblast je bila prepričana, da je slovenska inteligenca že sprejela nemški kulturni jezik za svojega (Dermol, 1994: 10). Zato je hotel z *Drobtinicami učiteljem, učencem in staršem v pouk in za kratek čas*⁴⁶, ki jih je smel izdajati od l. 1846 dalje, zapolniti vrzeli v izdajateljski politiki (Pogačnik, 1969: 34). Prva dva letnika je napisal skoraj izključno sam, pozneje pa je v Drobtinica redno objavljajl svoja razmišljanja in znanja. Pisal je tudi pesmi, predvsem v narodovo korist, da bi »iztrebil brezbožne pesmi« – kakšno večjo umetniško vrednost pa bi težko našli. Kakor so Novice budile med prebivalstvom veselje do branja na Kranjskem, tako so Drobtinice s svojimi klenimi spisi in lepim pripovednim slogom opravljale podobno delo ob naši severni meji in po slovenskem Koroškem in Štajerskem (Mal, 1928: 900).

⁴³ Bleiweisova *Velika pratika* je že v prvem letniku dosegla naklado 32.000 izvodov.

⁴⁴ Slomšek (1800–1862) je kot duhovnik (od l. 1846 lavantinski škof) deloval narodno prebudno, sledovi njegovega narodnega delovanja pa so vidni povsod, kjer je služboval. Deloval je tudi v štajerskem deželnem zboru, kjer je imel po volilnem zakonu zagotovljeno mesto kot virilist, ker pa je imela lavantinska škofija knežje dostojanstvo, je bil tudi član gosposke zbornice na Dunaju, torej tudi njegova politična naloga ni bila zanemarljiva (Marušič, 2002: 13). V resnici je ogromno storil za narod, vendar lahko govorimo o njegovi osebni razdvojenosti v odnosu do slovenskega naroda, jezika in kulture, ki se je pokazala v l. 1848, ko je opominjal »šuntarje in puntarje«, zagovarjal graščinske pravice in podpisal pastirsko pismo avstrijskih škofov zoper narodnostne meje (Grafenauer, 1989: 8).

⁴⁵ Slomšku so prošnjo za ustanovitev založbe sprejeli šele 28. oktobra 1853 in potrdili ustanovitev društva sv. Mohorja. Današnja Mohorjeva družba je zaradi takratnega namena »na svetlo dajati in razširjati dobre knjige, ki um, srce in voljo ljudi razsvetliti in požlahniti in se zraven tudi dober kup razprodajati zmorejo« prešla skozi nesvoboden čas in tako se je začelo redno izdajanje slovenskih knjig – s tem pa je bilo omogočeno tudi preprostemu človeku redno branje.

⁴⁶ Drobtinice so izhajale 1846–1869 in so bile prava ljudska zakladnica najpotrebnejšega znanja. Vzgojile so celo vrsto narodnih delavcev (Mal, 1928: 1072).

Prelomno leto 1848 prinese novosti tudi na časopisnem področju. Mladi liberalno usmerjeni kranjski, štajerski in koroški publicisti so začeli izdajati prvi slovenski politični list *Slovenija* (1848–50), ki je izhajal dvakrat tedensko, urejal pa ga je Matjaž Cigale. V svojem programu so se oprli na politični program Zedinjene Slovenije in poudarjali ideje tega gibanja. Od 4. 7. do 29. 12. 1848 je v Novem mestu izhajal politični časnik *Sloveniens Blatt*, ki ga je izdajala skupina slovenskih liberalnih izobražencev v nemščini. Namenjen je bil predvsem inteligenci in se je tudi zavzemal za program Zedinjene Slovenije. Ko so nameravali tiskati časopis v slovenščini, so s predstavitvijo urednika Polaka v Ribnico izhajanje časopisa onemogočili. Za podobne ideje so se zavzemale *Celjske slovenske novine*, ki so izhajale 1848–49 in so se od drugih listov ločile po svojem radikalizmu. Zahtevale so neodvisnost šole od cerkve, odpravo samostanov in celibata, sekularizacijo cerkvenega imetja, duhovniki pa naj bi se naslavljali kot državni uradniki (Mal, 1928: 740). Julija 1848 je izšla tudi prva številka *Slovenskega cerkvenega časopisa*, ki ga je začel izdajati poznejši ljubljanski škof Janez Krizostom Pogačar. Z novim letom 1849 so ga preimenovali v *Zgodnjo Danico*⁴⁷, ki je prenehala izhajati šele 1906.

V Bachovi dobi, l. 1852, je Einspieler začel izdajati verski in jezikovni list *Šolski prijatelj* s podnaslovom Časopis za šolo in dom (od l. 1858 do 1883 *Slovenski prijatelj*), toda po Bachovi odstranitvi je prešel na politično področje, saj je sam dejal: »Vsak pameten človek se obnaša, kakor potreba nanese ...« (Stariha, 2003: 131) Tako je začel izdajati politični list v nemškem jeziku *Stimmen aus Innerösterreich* (1861–63) z utemeljitvijo, da moramo Nemcem povedati resnico in pravico v nemškem jeziku, saj so Nemci tisti, ki nas hočejo ponemčiti in imajo oblast v rokah. »/M/islimo, da nam bo to (časnik v nemščini, op. p.) več pomagalo kot deset časnikov v slovenskem jeziku, ki jih Nemci brati nočejo ali ne znajo /.../« (Prav tam).

Z ustavno dobo, ki pomeni veliko sprostitev tudi na področju društvenih dejavnosti, so začeli izhajati novi listi, ki so začeli pisati bolj odkrito in drzno, kot npr. l. 1863 radikalnejši časnik *Naprej*⁴⁸, ki ga je izdajal Miroslav Vilhar, urejal pa Fran Levstik, od 1864 do 1867 pa je v

⁴⁷ Katoliški cerkveni list *Zgodnja Danica* je izhajal 1849–1902, od 1903–1906 pa so ga izdajali pod naslovom *Danica*.

⁴⁸ *Naprej* je bil politični in gospodarski list, usmerjen mladoslovensko, ki je obudil prizadevanje za Zedinjeno Slovenijo. Izhajal je dvakrat tedensko – izšlo je 78 številčk. Politična članka *Misli o sedanjih mednarodnih mejah* in *Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost*, v katerih Levstik trdi, da smo Slovenci po naravnem pravu upravičeni do združitve, sta list pripeljala v tiskarsko pravdo in povzročila konec izhajanja (Mal, 1928: 243).

Celovcu izhajal *Slovenec*⁴⁹, prvi politični list na Koroškem. Vendar je policija njihovo vsebino presojala s starimi paragrafi iz petdesetih let, tako npr. *Naprej* ni dočakal niti prve obletnice, ker ga je policija prej prepovedala. Za policijo so bile preradikalne celo *Novice* in *Bleiweisu* so uspeli naprtiti tiskovno pravdo. Zaradi narodnega pisanja je bila prijavljena tudi *Zgodnja Danica*. Einspieler na Koroškem je bil do obstoječih narodnih razmer zelo kritičen, vendar je bila cena njegovega pisanja visoka – oblast mu je prepovedala oba časnika, tako *Slovenca* kot *Stimmen* (Stariha, 2003: 133), za katerega so se zavzemali staroslovenci, češ da bi bili Nemci bolj seznanjeni s problemi slovenskega naroda. Pomladi l. 1868 so liberalno usmerjeni Slovenci na Štajerskem v Mariboru ustanovili politični časnik *Slovenski narod* in začeli z njim boj za radikalnejšo narodnostno politiko in z njo vred za Zedinjeno Slovenijo.

2.2.3 VLOGA SLOVENSKE DUHOVŠČINE

V narodnem gibanju so zasluge slovenske duhovščine v resnici neprecenljive. K temu je v prvi vrsti pripomogel položaj, ki so ga imeli duhovniki v takratni družbi. V jožefinski dobi so morali biti duhovniki poslušni državni upravi in so imeli velik ugled. V 19. stoletju pa Cerkev ni bila več prvenstveno odločujoča sila kot v prejšnjih stoletjih. Slovenska duhovščina je sicer imela dobro utemeljeno zaupanje in trdno zasidrano veljavnost, vendar je tudi njihov vpliv slabel.

Že v predmarčni dobi pa so bili duhovniki skoraj edini narodni delavci med Slovenci – že zaradi socialne strukture slovenskega naroda. Svoje delo so začeli prisiljeni po naravnost prirodni nujnosti slovenskega položaja (Gregorič, 1989: 127). Vse bolj se je namreč čutila potreba po enotnem knjižnem jeziku, ki bi ga lahko uporabljali pri svojem delu s preprostim slovenskim človekom. Metelko⁵⁰ je v svoji slovnici (1825) uvedel termin slovenski jezik namesto slovanskega (Kopitar) oz. kranjskega (Pohlin), Dajnko⁵¹ pa je poskušal razviti nabožno in poučno šolsko književnost v vzhodnoštajerskem narečju. Tudi Urban Jarnik⁵² je

⁴⁹ *Slovenec* je bil po vrsti tretji politični časopis – prvi je bil *Slovenija* (1848), drugi Levstikov *Naprej* (1863). Prva številka je izšla 14. 1. 1864. Vanj so največ dopisovali Vošnjak, Zarnik, Trstenjak, Raič, Serbec, Levstik. Časopis je bil zelo neposreden v svojih narodnostnih oz. političnih kritikah in prav to je bilo zanj tudi usodno. L. 1867 so ga zaradi objave imen volivcev, ki so volili proti narodnim kandidatom, prepovedali (Stariha, 2003: 131).

⁵⁰ Franc Metelko (1789–1860), duhovnik in katehet, ima zasluge za širjenje pravilne slovenščine.

⁵¹ Peter Dajnko (1787–1873) je kot duhovnik izdal svojo slovnico (1824), v kateri je obelodanjen črkopis dajničica (Orožen, 1989: 118).

⁵² Urban Jarnik (1784–1844), duhovnik in poleg Vodnika najspretnjši slovenski pesnik teh let (Leksikon CZ).

bil združevalno naravnani, tj. pripravljen nadomestiti v knjižnem jeziku vse lokalno-jezikovno s širše veljavnim. Strokovno uspešna je bila tudi Metelkova zveza s Slomškom, tedaj delujočim v Celovcu, ki je naglašal potrebo jezikovne združitve. Šele tako uzaveščeno pojmovanje je lahko tvorilo podlago za stvarno jezikoslovno delo v smeri poenotenja slovenske knjižne jezikovne zgradbe (Orožen, 1989: 118).

V l. 1848 je oblast je želela, da bi duhovniki pomirjevalno vplivali na razdraženo kmečko prebivalstvo, pritegnjeni so bili k oznanjanju vladnih razglasov in navodil, morali so pozivati k miru in izpolnjevanju starih obveznosti. Tako so bili razdvojeni med poslušnostjo oblasti in med kmečkim človekom, kateremu se niso marali zameriti. Škof Slomšek je svetoval svojim duhovnikom, naj se ne spuščajo v politična razpravljanja in naj se držijo svojega slovenskega naroda, čeprav so npr. njegovi škofijski pastirski listi razburjali revolucionarno razpoložene kmete. Vendar je v splošnem ljudstvo živelo v slogi s svojimi duhovniki, ki so pripravljali podlago slovenske narodne kulture (Mal, 1928: 896).

Velika večina duhovščine je čutila, da je napredek slovenskega naroda močno odvisen od pismenosti in dviga izobrazbe preprostega človeka. Zato so v ospredje postavljali kmečkega človeka in njegov jezik ter zavračali potrebo po meščanski literaturi, ki kmetom ne bi bila razumljiva. Z ljudmi so komunicirali na dva načina – z razširjanjem molitvenikov, verskih in šolskih knjig ter del o kmečkem gospodarstvu v slovenščini in s cerkvenimi pridigami. To so bila predvsem besedila, ki so spadala v meje književnosti za kmete, vendar so nekateri, kot npr. Anton Martin Slomšek, dosegli trajnejše uspehe od povprečja.

Med prosvetljenimi slovenskimi duhovniki je bil tudi Matija Vertovec⁵³, ki se je lotil pisanja za kmete. Zavedal se je, da samo verska literatura kmetom ne zadostuje, zato je v uvodu svoje *Kmetijske kemije* Slovence l. 1847 takole nagovoril: »Vse učene Slovence še zadnjič do živega prosimo in zarotimo, vedno skerbeti, de bi za pomnoženje slovenske pismenosti ali slovstva – kakor jim Bog da – s koristnimi knjigami v omikanje svojiga naroda, kteriga so sami meso in kri, pripomogli /.../ Predragi! Z molitvenimi bukvicami se še vse pri ljudstvu ne doseže /.../« (Vodopivec, 1989: 175).

⁵³ Na njegovo pobudo se je l. 1848 Peter Kozler lotil natančnega ugotavljanja narodnostne meje. Iz tega dela sta zrasla prvi zemljevid slovenskega ozemlja in prvi zemljepisni opis Slovenije. Izdajo zemljevida so oblasti l. 1852 prepovedale, avtorja pa so sodno preganjali (Pleterski, 1981: 241).

Med škofi sta bila v prvi polovici 19. stoletja dva aktivna slovenska delavca – Matevž Ravnikar⁵⁴, ki je s prevodom *Zgodb svetega pisma* usmeril razvoj knjižni slovenščini (Gregorič, 1898: 135), in Anton M. Slomšek. Predvsem Slomšek je slovenskemu ljudstvu pustil neizbrisen pečat, saj je imel velik vpliv tako na razvoj jezika kot šol, pa tudi na prebujanje narodne zavesti Slovencev. L. 1859 je odprl v Mariboru bogoslovno učilišče, iz katerega je izšla vrsta rodoljubnih duhovnikov⁵⁵. Med drugim je pripravljala tudi berila za ljudstvo, ki pa so morala združevati zabavnost z moralnostjo in poučnostjo. Želja, ki se kaže npr. v Slomškovih delih in v zasnovi Mohorjeve družbe, je bila predvsem naučiti ljudi brati ter zbuditi veselje do knjige in do znanja (Melik, 2002: 203).

Pri oblikovanju slovenskega izobraženstva pa je imel svoj delež tudi ljubljanski škof Alojzij Wolf⁵⁶, ki so ga Kidrič, Prijatelj in Legiša označili kot »nemškega škofa, ki ni čutil s slovensko narodno rastjo«. Na nek način je bil razpet med pokorščino papežu in zvestobo domovini, vendar ni v celoti odobral politike, ki je zavirala napredek v državi. V resnici si je prizadeval za lep in klen slovenski jezik; šlo mu je za tehten prispevek k slovenski kulturi (Dolinar, 1989: 78). To je dokazal s prizadevanjem za nov, razumljiv slovenski prevod svetega pisma, pa tudi z mecenstvom Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja in Pleteršnikovega slovensko-nemškega. Ustanovil je še alojzijevišče, s katerim je posegel direktno na področje oblikovanja slovenskih izobražencev. Njegov dijaški zavod je omogočal šolanje tudi revnim dijakom.

V Schmerlingovem obdobju je ozka zveza med državo in Cerkvijo ostala in duhovniki, ki so prišli v parlament, so podpirali vladno politiko. Položaj se je spremenil z l. 1867, z liberalno ofenzivo, liberalno zakonodajo in meščanskim ministrstvom, ko je Cerkev v nekem smislu postala svobodna (Melik, 1989: 57). Kljub takšnemu položaju Cerkve je večina duhovščine podprla slovensko narodno gibanje in se v njem tudi aktivno udejstvovala. V 60. letih je napetost med kmečkim človekom in duhovščino naglo izginjala, še posebej zaradi narodnostnih vprašanj, za katere je postajala duhovščina vedno bolj zagreta (Prav tam).

⁵⁴ Matevž Ravnikar (1776–1845) je kot ravnatelj ljubljanskega semenišča dosegel ustanovitev stolice za slovenski jezik v bogoslovju (1815) in pomagal Metelku do službe na liceju (Gregorič, 1989: 135).

⁵⁵ V času Slomškovega škofovanja so nekateri profesorji že predavali v slovenščini in ne v nemščini, npr. Jožef Rozman, Oroslav Caf, Lovro Vogrin, Franc Kosar in Jožef Ulaga, s čimer je postala slovenščina visokošolski jezik. Rozman je l. 1855 celo izdal tiskan visokošolski učbenik za katehetiko v slovenščini z naslovom *Katehetika ali poduk pervencev v sv. veri Jezusovi*, kar je verjetno najstarejši visokošolski učbenik, tiskan v slovenščini (Škafar, 1999: 57–59).

⁵⁶ Anton Alojzij Wolf (1782–1859) je bil ljubljanski škof od l. 1824, znan kot nasprotnik janzenistov in svobodomislecev (Leksikon CZ).

Zgodnja Danica, glavni klerikalni časopis Luke Jerana, ima pozitiven odnos do prebujanja slovenske narodne zavesti in ne postavlja na prvo mesto vere in obrambe katoliške Cerkve, temveč narodnost in narodni program. Vero le redko poudarjajo tako kot npr. v zaupnici Tomanu in Černetu, ki so jo sestavili dolenski duhovniki, za njuno »borenje za pravice naroda«, hvala pa bi bila dvojna, če »se bosta enako krepko tudi za njegove verske pravice potegnili«⁵⁷. Vendar slovenska politika v tem času nikakor nima klerikalnega pečata.

Po uspešnih januarskih volitvah 1867 pa je v ospredje stopil prav ta, klerikalni del narodnega gibanja, zavedajoč se velikega deleža duhovščine v organiziranju slovenske politične zmage. Zahtevali so, da slovenska stranka podpre tudi boj cerkve in v razglasu za marčne volitve se je že pojavilo geslo »vse za vero, cesarja in domovino« (Stariha, 2003: 20).

Na duhovščino se je oprla tudi mladoslovenska liberalna inteligenca, ki je organizirala tabore, in prvi tabor v Ljutomeru je celo začel tamkajšnji župnik A. Klemenčič. Na 14 taborih (vseh je bilo 18) so bili med govorniki tudi duhovniki, med njimi Raič, znan kot narodni buditelj, jezikoslovec in politik. Narodno aktivnih je bila cela vrsta slovenskih duhovnikov, ki pa jih na tem mestu ne bomo posebej omenjali.

Kljub temu da so bili med pripadniki narodnega gibanja ves čas prisotni tudi duhovniki, ne moremo trditi, da bi bila katoliškemu taboru narodnost najvišja vrednota. Vprašanje pa je, ali bi bilo narodno gibanje tako uspešno, predvsem pa tako množično brez podpore slovenskih duhovnikov.

⁵⁷ Novice, 19. 2. 1862, 59.

2.3 MEJNIKI V NARODNEM GIBANJU

Narodno gibanje, ki se kaže kot način spodbujanja narodnega zavedanja, nosi poudarek na spremembah in dinamiki. Začetek sega v l. 1848, ko so slovenski izobraženci prvič javno zahtevali Zedinjeno Slovenijo. Narodni program takrat zaradi obstoječih razmer še ni mogel zaživeti, zato pa je postal aktualen v ustavni dobi, ko se tudi na Slovenskem razvije civilna družba s pojavom društev, čitalnic in političnih organizacij. Svoj vrh je dosegel na taborih, ki so združili Slovence različnih pokrajin, da so se skupno opredelili za lastni narod, ki pa je na uresničitev čakal še nekaj desetletij. Aktivno narodno gibanje je zatrla Hohenwartova vlada, hkrati pa so se pojavili razdori slovenskih strank. Obravnavano narodno gibanje sega v čas nastanka slovenskih političnih strank in njihovega enotnega nastopanja v boju za enotni slovenski jezik in združeno Slovenijo.

2.3.1 OBDOBJE OD 1848 DO 1860

»Leto 1848 je močna in vidna zarez, ki deli 19. stoletje v dve polovici. Os je, okrog katere se suče usoda narodov, pregrada, ki loči duhove, sloje in stanove in ki dokončno zaključuje dobo graščinskega fevdalizma. Je pa tudi vir in studenec novih sil, ki jih je to pomembno leto poklicalo na torišče javnega življenja,« je zapisal Josip Mal (1928: 635).

Gre za obdobje, ko so Slovenci kot narod postavili svoj prvi politični program, potem ko je liberalno-meščanska revolucija v Avstriji odpihnila konservativni Metternichov režim. Po Malu je to pravzaprav doba, ki pomeni leto dni svobode in deset let reakcije. Slovenske narodno-politične zahteve je nakazal Matija Majar - Ziljski⁵⁸, ki je že 17. marca 1848 iz Celovca pisal Novicam, da morajo sedaj Slovenci vseh dežel odkrito in jasno povedati, kaj si želijo in potrebujejo. Med drugim lahko v njegovem članku preberemo, *»da tako imenitnega*

⁵⁸ Matija Majar - Ziljski (1809–1892) je bil duhovnik na Koroškem, kjer se je srečeval z Urbanom Jarnikom (1784-1844), je deloval na Koroškem kot narodni buditelj, in Stankom Vrazom. Zaradi svojega delovanja se je Majar nemškimi prebivalci tako zameril, da ga je moral škof prestaviti iz Celovca v višarske hribe. Želel si je vrnitve v Celovec, kjer bi kot kaplan brezplačno prevzel mesto učitelja na tej stolici, vendar mu ministrstvo zaradi njegove prevelike vneme za slovenstvo ni ustreglo. S svojim aktivnim poseganjem v narodno gibanje ni prenehal in jeseni l. 1848 je izdal *Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slovenski jezik*, po katerih bi dobili Slovenci dvojno slovstvo – domači jezik za preprosto ljudstvo ter enoten in izumetničen hrvaško-ilirski jezik za izobražence. Kot slovenski narodni preroditelj na Koroškem je bil vnet privrženec ilirskega gibanja, kar se pozna tudi v njegovi slovnici, ki jo je izdal dobro leto pozneje. Pohvaliti pa je treba njegovo prizadevanje za odpravo nepotrebnih tujk v knjižni slovenščini in za zbiranje slovenskih ljudskih pesmi (Mal, 1928: 777, 790).

časa za vse Slovence še ni bilo, kar sonce sije, in Bog ve, ali kdaj kaj takega za Slovence bode. Samo nekaj tednov je časa. Mi tega zlatega časa ne smemo zamuditi! Ako nič ne poželimo, ali ako poželimo kaj škodljivega, tedaj je za naš narod grob že izkopan.» Njegova misel je bila, da naj noben narod ne gospoduje drugemu in Slovence poziva, naj se zanimajo predvsem za lastne zadeve, kajti »nespameten je tisti, ki bi tuje proso branil, svoje pa vrabcem pustil« (Mal, 1928: 744). V Novicah je tudi zapisal⁵⁹: »/.../ naj vsak v svoji deželi doma živi, kakor mu je drago in ljubo: Nemec po nemško, Italijan po italijansko, Oger po ogrsko, Slovenec po slovensko /.../« S tem je zajel bistvo Zedinjene Slovenije, za združitev Slovencev pa se je zavzel v peticiji cesarju v začetku aprila 1848, ko je pripravil letak *Kaj Slovenci tirjamo*. V njem je Slovincem razložil, kaj lahko pričakujejo od nove ustave in zahteval Zedinjeno Slovenijo. Zdi se, da je imel pred očmi politično-upravno Slovenijo s posebnim deželnim zborom, ki pa bi bila tesno povezana s Hrvaško. Napisal je več spomenic, ki so jih celovški rodoljubi, zlasti bogoslovci, razposlali v vse kraje.

Natančnejši program so formulirali Slovenci na Dunaju, ki so 20. 4. 1848 ustanovili društvo Slovenija. V ustanovnem razglasu društva so zahtevali, »da se politiško razkropljeni narod Slovencev na Kranjskim, Štajerskim, Primorskim in Koroškim kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenom Slovenija zedini«. V teh prvih letih narodnega dviga je v dunajskem slovensko mislečem krogu deloval tudi Karel Dežman⁶⁰, ki se je v revolucionarnem letu 1848 udeleževal akcij narodnega gibanja. Skoraj hkrati z dunajskimi Slovenci so se za združitev zavzeli tudi Slovenci v Gradcu, združeni v graški Sloveniji, zavzeli za »ukinitev zgodovinskega razkosanja na dežele in združitev našega slovenskega ozemlja po jezikovni meji v eno deželo in s tem koncentracijo nas vseh v en narod«⁶¹.

Bistvo teh zahtev, ki so dobile ime program Zedinjene Slovenije, je bilo združitev vseh slovenskih ozemelj. To je bil prvi federalistični program v zgodovini monarhije, ki se je utemeljeval izključno na etnične danosti. Slovenci niso zahtevali odcepitve od Avstrije – nasprotno, Avstrijo so sprejemali kot danost, ob kateri neke druge možnosti ni bilo. Živel so v avstrijskem kulturnem svetu, poznali so nemško kulturo, častili so cesarja kot najvišjo in

⁵⁹ Novice, 29. 3. 1848: članek z naslovom Slava Bogu na višavah in na zemlji mir ljudem dobrega srca.

⁶⁰ Dežman (1821–1889) je v letih po marčni revoluciji deloval v slovensko mislečem krogu, l. 1861 je bil izvoljen v kranjski deželni zbor, vendar je prelomil s slovenskim političnim programom in prestopil v nemški tabor. Dobil je oznako nemškutarja, saj je bil najbolj izrazit predstavnik kranjskega nemštva. V brošuri o nemštvu na Kranjskem iz l. 1862 je dokazoval, da je Kranjska nemška dežela in da je naloga Nemcev, da kranjske Slovence kulturno dvignejo, ne da bi jih germanizirali. Nasprotoval je Zedinjeni Sloveniji, očital Slovincem panslavizem in oviral razvoj vseh stopenj šolstva v slovenskem jeziku (Marušič, 2002: 49).

⁶¹ Gratzter Zeitung, 22. 4. 1848

nesporno avtoriteto, niso pa bili zadovoljni z ureditvijo monarhije. Želeli so ukinitvev zgodovinskega razkosanja na dežele in združitev našega slovenskega ozemlja po jezikovni meji v eno deželo – s tem pa koncentracijo vseh Slovencev v en narod v okviru Avstrije (Melik, 1995: 67). Program Zedinjene Slovenije glede na splošni razplet revolucije in naglo uveljavljanje duha protirevolucije po prihodu Franca Jožefa I. na prestol ni bil uresničljiv. Ena najpomembnejših pridobitev je bila vsekakor odprava fevdalnih odnosov, saj je oblast z vrnitvijo zemlje kmetom pomirila kmečko gospodarstvo. Od političnih pridobitev l. 1848 pa velja omeniti uradno priznanje etnične celotnosti Slovencev – stara nemška oznaka Windische je živela naprej le še v ljudski rabi (Pleterski, 1981: 242). Slovencem je bila torej priznana le njihova etnična individualnost in ime.

Gibanje je imelo slab uspeh predvsem zaradi dveh stvari. Prva je maloštevilna podpora Slovencev, saj niso zajeli kmetov – nanje l. 1848 tudi ni imelo posebnega vpliva – in večjega dela meščanstva, hkrati pa se je program mnogim zdel preveč radikalen. Revolucija je našla Slovence nepripravljene in nezrele, zato ni mogla izpolniti slovenskega programa. Dunajski Slovenci so sicer pripravili Janeza Bleiweisa do tega, da je program Zedinjene Slovenije predstavil nadvojvodi Janezu⁶², vendar pa mu Bleiweis ni mogel pritrditi, da so za združitev vsi Slovenci. Zato je poudarjal, da je prva in najnujnejša potreba, da narod izrazi svojo skupno voljo. Kljub temu da so *Novice* pomagale širiti enotne politične nazore, tudi slovenski poslanci niso nastopali enotno. Po drugi strani pa je bil program narejen v času vzpona evropskega liberalnega meščanstva, ki ni imelo čuta niti za socialno niti za nacionalno revolucionarnost. Tako se malim narodom kljub naprednim narodnim idejam ni obetalo nič dobrega. Pravice bi si lahko bili Slovenci izborili le s silo, kar pa je bilo za takratni čas nemogoče, saj Slovenci niso imeli nobene organizirane vojaške sile, pa tudi želje po prelivanju krvi niso izražali. Tako je ostala ideja o združitvi slovenskih dežel daleč od uresničitve.

Dejstvo je, da se je prebudila slovenska politična zavest in narodno gibanje je dokončno prestopilo iz kulture v politiko. To dokazujejo prvi politični časniki, kot je *Slovenija*, in prva politična društva, ki so močno vplivala na javno življenje, predvsem na podeželsko

⁶² Na Dunaju so pritiskali na Bleiweisa, da bi načel vprašanje o združitvi Slovencev, vendar uradno te želje ni mogel izreči, ker je bil vezan na sklepe deželnega zbora. Zato je sprožil to zadevo v avdienci pri nadvojvodi Janezu (nemškem državnem upravitelju, pristašu velike Nemčije, kateri naj bi pripadle tudi slovenske dežele). Nadvojvoda načeloma ni nasprotoval, dejal pa je, da nikakor ni dovolj, da to želijo le nekateri domoljubi – to mora biti želja vsega prebivalstva, izvršiti pa se mora po ustavni poti (Mal, 1928: 781).

prebivalstvo, saj je bilo mnogo članov duhovnikov in kmetov. 15. maja so v Ljubljani pripravili javni shod, na katerega so vabili tudi s tiskanimi objavami. Govorili so štirje Slovenci v nemškem in trije v slovenskem jeziku. Razpravljali so o političnih zahtevah Slovencev, budili narodno zavest in opozarjali na potrebo uradovanja v slovenščini. Med govorniki policija omenja zlasti Bučarja, ki je razburil oblast z očitanjem netočnosti nemških zapisnikov oz. nepravilnega uradovanja (Mal, 1928: 730). Take shode so prirejali po vsej deželi, vendar do nemirov ni prihajalo. Celovško društvo – ki se je opiralo na narodnoprebudne ideje Matije Majarja, podpiralo Zedinjeno Slovenijo in si prizadevalo za omikanost slovenskega jezika in naroda – na javno življenje ni imelo tolikšnega vpliva. Predsednik je bil Jurij Hladnik, tajnik pa Andrej Einspieler⁶³, ki je med naprednomislečimi duhovniki odigral pomembno vlogo. Bil je sicer konservativni zagovornik liberalnega katolicizma, a se je zavzemal za uvedbo slovenščine v urade. Poleti 1848 je v Celovcu organiziral tudi bralni krožek in izdajal svoj politični list.

V l. 1849 je zaradi poostrene cenzure prenehala delovati vrsta političnih časnikov, ostale so samo Bleiweisove *Novice* kot gospodarsko-kulturni časopis, Jeranova *Zgodnja Danica* in Slomškove *Drobtinice* kot cerkveni glasili. Iskra narodne zavednosti, ki se je bila prebudila v srcih redkih rodoljubov, je zamrla pod Bachovim absolutizmom in slovensko narodno gibanje je hitro zaspalo. Novi društveni zakonik iz 1852 je onemogočil delo političnih društev, ustanavljanje drugih pa prepustil policiji. Tako so se komaj porojene slovenske družbe večinoma odpovedale političnemu delovanju in se prelevile v razna bralna društva. Opazno je narasla slovenska literarna produkcija, saj so literarno ustvarjanje razglasili za dolžnost vsakega izobraženca (Cvirn, 1999: 237). Eden zanimivejših porevolucijskih pojavov je skrivni literarni rokopisni list *Vaje*, ki so ga izdajali osmošolci ljubljanske gimnazije v šol. l. 1854/55. Med njimi sta se literarno najbolj uveljavila Simon Jenko in Fran Erjavec, sodelovali pa so še Zarnik, Mandelc, Tušek in deloma Mencinger. Njihovo delovanje je pomenilo pravi razcvet pripovedne proze, ki se je v tem času tudi močno razcvetela. Na eni strani imamo pisanje za preprosto ljudstvo, na drugi pa tudi za meščanstvo in slovenske izobražence.

Kljub nesvobodnemu času je bilo l. 1851 ustanovljeno *Društvo sv. Mohorja*, ki je z namenom »na svetlo dajati in razširjati dobre knjige, ki um, srce in voljo ljudi razsvetliti in požlahtniti

⁶³ Andrej Einspieler (1813–1888) se je med študijem bogoslovja v Celovcu srečal z Antonom Martinom Slomškom, ki je bil njegov spiritual v semenišču, med duhovniškim službovanjem na Koroškem pa tudi z Matijo Majarjem Ziljskim. Bil je tudi profesor slovenščine na celovski realki.

*in se zraven tudi dober kup razprodajati zmorejo*⁶⁴, izkoristilo dokaj liberalne predpise za nepolitična društva. Anton Martin Slomšek je dal pobudo za ustanovitev že l. 1845, vendar ga je oblast zavrnila. Njegovo zamisel sta v Celovcu začela uresničevati Andrej Einspeiler in Anton Janežič, l. 1852 pa so že izdali prve knjige. Družba je prešla skozi nesvoboden čas in tako se je začelo redno izdajanje slovenskih knjig, s tem pa je bilo omogočeno redno branje tudi preprostem bralcu.

Po obnovitvi absolutizma, ko je načelo enakopravnosti narodov ostalo le mrtva črka na papirju, je slovensko gibanje ponovno dobilo značaj le kulturnega gibanja. Burno leto 1848 torej ni izpolnilo tega, kar je obljubljalo. Obljubljeni ustava nikakor ni mogla resnično zaživeti, kmečko vprašanje je bilo rešeno le načelno, zahteva po slovenskem jeziku v šolah in uradih ter združenju Slovencev pa je bila zatrta. Ostalo je majhno število slovenske inteligence – posvetili so se predvsem jezikovno-kulturni dejavnosti, kmečko prebivalstvo, ki ga ob prevratu l. 1848 narodna in ustavna vprašanja niso posebej zanimala, pa je bilo ponovno prepuščeno samo sebi.

Marčna revolucija je torej prebudila napredno misleče Slovence. Politični narodni program Zedinjena Slovenija je sicer še vedno zajemal zgolj ozek izobraženski krog. Med prebivalstvom je močno odmevala zahteva po združitvi vseh slovenskih dežel v upravno celoto (ne glede na obstoječe zgodovinske meje) s slovenskim uradovnim in učnim jezikom. Značilnost tega programa je v njegovi utemeljenosti na etničnem, naravnem, ne na zgodovinskem pravu in v njegovi nacionalni pravičnosti (v okvir Zedinjene Slovenije ni nameraval vključiti nobenega ozemlja, ki ne bi bilo etnično slovensko). Te prvine prvega slovenskega političnega programa so postale ideal, kateremu so se poskušali približati vsi poznejši politični programi (Prunk, 1986: 7). Aktualen je postal v ustavnem obdobju⁶⁵, zlasti v času množičnih narodnih taborov od 1868 do 1871. V bistvu avstroslavistični program Zedinjene Slovenije je dobil potrditev tudi na slovanskem kongresu v Pragi, ki je zahteval preobrazbo države v federacijo enakopravnih narodov. Z njim je slovensko narodno gibanje dokončno prešlo iz kulture tudi v politiko in v naslednjih sto letih predstavljal njegovo edino pravno podlago (Iannaccone, 1998: 19).

⁶⁴ O formalnem predlogu za društvo, ki bi izdajalo knjige, piše A. M. Slomšek prijatelju Stojanu l. 1844. Do napovedi rojstva današnje Mohorjeve družbe je prišlo z dokumentom, izdanim 27. julija 1851 v Celovcu, in nosi naslov *Društvo, katero bode dobre bukve za Slovence izdajalo in jih med njimi razširjevalo* (Dermol, 1994: 78).

⁶⁵ V Novicah (1. 5. 1861, str. 145) so Slovenci izdali peticijo Schmerlingu, »da bi se vse slovenske okrajine postavile pod eno najvišjo administrativno poglavarstvo«. Vendar je še dokaj nemočno in nerevolucionarno slovensko buržoazijo preplašil silovit odpor nemške strani (Melik, 2002: 229).

2.3.2 OBDOBJE OD 1861 DO 1867

To obdobje predstavlja za Slovence največji vzpon v političnem razvoju, pravi preporod, vzbujenje iz mnogoletnega dremanja in vstop v vrsto drugih, že bolj zavednih narodov (Vošnjak, 1982: 71). Uvedba ustavnosti je med Slovenci zanetila narodnostno in politično zavednost in slovenska večina se je začela jasneje zavedati svojih pravic in jih tudi glasneje zahtevati. Tako je v prvih mesecih l. 1861 peticijo, ki je zahtevala vpeljavo izključno slovenskih ljudskih šol ter zagotovitev enakopravnosti slovenskega jezika v srednjih in visokih šolah, uradih in zakonodaji, uvedbo uradnega slovenskega časnika, prevode državnega zakonika in združitve vseh slovenskih pokrajin, podpisalo skoraj 20.000 ljudi. Slovenci, ki so v obnovi ustavnega življenja videli odločilni korak na poti k narodni osamosvojitvi, pa so morali že po prvih zasedanjih državnega zbora spoznati, da »so ostale obljube cesarja, ki se je v prestolnem govoru obvezal vsako narodnost varovati v njenih pravicah, mrtve črke na papirju« (Cvirn, 2003: 17). Zavrnjena je bila peticija, ki so jo podpisali slovenski rodoljubi, pa tudi ostalih zahtev slovenskih poslancev niso upoštevali.

Kljub silovitemu odporu nemške strani zoper skromne slovenske zahteve se je slovensko narodno gibanje v tem času postopoma krepilo. Čeprav sta se v slovenskem političnem in kulturnem razvoju že izoblikovali dve politični smeri⁶⁶, sta zaradi nenaklonjenih razmer do slovenskega naroda še nastopali skupno. Uspehi skupnih prizadevanj so se pokazali pri ustanavljanju narodnih čitalnic, ki so utrjevale narodno zavest in rabo slovenskega jezika med meščanstvom. Za širjenje bralne kulture in spodbujanje narodne zavesti si je prizadevala *Mohorjeva družba*, izjemno pomembna pa je tudi ustanovitev *Slovenske matice* l. 1864, ki je sprva izdajala poslovenjena tuja zgodovinska in zemljepisna dela ter vrsto šolskih učbenikov, letopise, koledarje in bolj skromno leposlovje (Matić, v: Cvirn, 2003: 67).

Po padcu Schmerlingove vlade so Slovenci ponovno upali na upoštevanje njihovih pravic, zato se je iz spanja prebudila ideja Zedinjene Slovenije⁶⁷. L. 1867 je izšel državni temeljni

⁶⁶ Med staro- in mladoslovinci je večkrat prihajalo do nasprotovanj in o takšnem boju je pisal Ivan Vesel v pismu Janezu Parapatu (13. 12. 1864): »Levstik in Bleiweis se še zmerom ribata; kdo bode zmagal, učila bode prihodnost; pa ne misli, da se tu bojjeta dve sovražni osebi, bojjeta se tu dva principa, zato ima vsak teh dveh /.../ veliko stranko. Bleiweis stare Kranjce in stare dopisnike Novic in še druge t. i. častivce, ki ga spoštujejo ko edinozveličavnega moža; na strani Levstikovi so pa inteligencija naša, vsi mladi pisatelji, in reče se lahko tudi 'narod', če se s tim razume misleči del naroda« (Stariha, 2003: 187).

⁶⁷ Ta program, ki je bil postavljen na čelo slovenskega narodnega programa 1848, je bil ponovno obujen ob obnovi parlamentarnega življenja v začetku šestdesetih let, še posebej po vojni l. 1866, novi veliki zmagi nacionalne ideje v Evropi, prav tako pa je bil glavna misel Raičevega programa (politični boj za slovenske

zakon o splošnih pravicah državljanov, ki je določal, da so vsi narodi enakopravni in da ima vsak narod pravico ohranjati in gojiti svojo narodnost in jezik. V sodiščih na Kranjskem so tako sprejeli določilo, da je potrebno obvezno voditi slovenski zapisnik, če stranka govori slovensko. Na Goriškem je boju za slovenski jezik sledila *Domovina*, ki je objavila podatek, da so ob koncu 1867. leta uradovale štiri od petih županij slovensko. Torej je bilo tu – za razliko od preostalih dežel – vprašanje slovenskega jezika v precejšnji meri rešeno že pred uveljavitvijo taborskega gibanja. Vendar pa tako kot drugod vprašanje jezika ni bilo rešeno v višjih oblikah deželne in državne oblasti (Stariha, 2003: 72).

Narodno vodstvo si je torej že prizadevalo za napredek, česar pa ne moremo trditi za preprosto ljudstvo, ki je stvari sprejemalo bistveno počasneje. Po Meliku do l. 1867 ljudstvo še ni v celoti podpiralo slovenskega naprednega meščanstva in inteligence, ki je poudarjalo, da slovenščina ni premalo izoblikovana, da knjižni jezik ni nerazumljiv preprostemu človeku in da slovenskemu kmetu nemščina ni nujna. Vse te spremembe pa so v zavest ljudi prihajale počasi, misel o dvigu slovenske kulture in jezika se je le počasi prebujala.

To obdobje pomeni neke vrste počasni razvoj oz. drugo stopnjo narodnega gibanja. Zaznamovali so ga predvsem nekateri posamezniki, ki so delovali v državnem oz. deželnih zborih in so se potegovali za pravice slovensko govorečega ljudstva. Poseben pomen za pridobivanje širše množice pa so imele čitalnice, ki so imele znotraj kulturnega tudi politični značaj, pripomogle pa so predvsem k temu, da je slovenščina postajala občevalni jezik.

2.3.2.1 Čitalnice

Po l. 1860, ko je cesar razglasil novo ustavo, se je kulturno in politično delovanje Slovencev izražalo v ustanavljanju čitalnic in bralnih društev po različnih krajih Slovenije. Narodne čitalnice niso odigrale samo pomembne kulturno-prosvetne vloge, ampak tudi politično. Januarja 1861 je bila v Trstu ustanovljena 1. slovenska čitalnica, ko je vlada dovolila, da se osnuje društvo po zgledu drugih narodov, imenovano *Slovanska čitavnica*. Od drugih, pozneje ustanovljenih, se je ločila predvsem po tem, da ni združevala samo Slovencev, ampak tudi pripadnike drugih narodov – Hrvate, Srbe, Čehe, Poljake idr. Njihova glavna dejavnost je

zahteve) januarja 1868 in programa Slovenskega naroda, ko je v aprilu 1868 začel izhajati. V splošni taborski program so Zedinjeno Slovenijo vključili na sestanku štajerskih rodoljubov v Mariboru (sklical ga je Prelog), in sicer 7. julija 1868 (Melik, 1868: 6).

bila branje časopisov, saj so bili društveni prostori odprti skoraj ves dan. Poleg tega je prirejala razne bésede, plese, tečaje (npr. slovenskega in češkega jezika), vendar je bila za nižje sloje zaradi previsoke članarine zaprta. Opravljala je vlogo središča družabnega in kulturnega življenja tedanjih meščanov slovanskega rodu v Trstu (Pahor, v: Cvirn, 2003: 27).

Tržaški sta sledili še mariborska (julij 1861), ki je sklenila prirejati večje veselice ter k njim vabiti kmete iz okolice, in ljubljanska, katere ustanovitev je deželno predsedstvo odobrilo 30. avgusta 1861. V ljubljanski čitalnici so prirejali gledališke igre, prvo 4. januarja 1863, zadnjo 7. aprila 1867 (po tem datumu je skrb za organizacijo prevzelo *Dramatično društvo*). Prireditve ljubljanske čitalnice se niso odvijale v istem prostoru, saj takrat Slovenci še niso imeli svoje »hiše«. Politično in kulturno delovanje čitalnic so organizirali t. i. prvaki, torej staroslovenci, predvsem Bleiweis, Toman in Costa.

Do l. 1869 je obstajalo več kot 60 čitalnic, o njihovem delovanju pa so poročale Novice. Ob otvoritvi celjske čitalnice (16. februarja 1862) so pisale: *»Že dolgo smo se veselili dneva, ko se ima nova moralna moč štajerskih Slovincov očitati in razviti, in hvala Bogu! nismo se prevarili v naši veri, da staroslavna celjska okrajina hrani v svojem krilu tisoč in tisoč domoljubnih sinov.«*⁶⁸ O prizoriščih narodne prebuje so poročale nadvse pozitivno in spodbudno: *»Tolika množica odličnih vezovalcov je počastilo mlado vezanco, kolikoršne se nikdar nadjati ne bi upala. Prišli so gostje iz bele Ljubljane, iz srca slovenstva, prišli iz sosednjega Varaždina, iz Gradca, iz Dunaja, celo iz daljnega Trsta /.../ prišli so kmetje in gospodje /.../«*⁶⁹ *»Poslednji večer je bil zopet vesel večer za celjske Slovence. 'Mala beseda' je postala 'velika', sicer ne po številu deležnikov, ampak po važnosti in zanimivosti govorov, po lepoti pesem in po občnem veselji, ki je oživljalo vse.«*⁷⁰ *»V nedeljo je bila v čitavnični dvorani tako izvrstna svečanost, da je nihče ne bo pozabil, kdor je bil priča /.../ Kakor kinčajo mnogobrojne cvetlice livad spomladi, tako so naše gospodične kinčale to večernico s svojo ljubeznivostjo in mnoge s krasno jugoslovansko opravo /.../ Počastilo je to veselico mnogo slavnih gostov /.../«*⁷¹

Poglavitna dejavnost čitalnic je bilo prirejanje t. i. bésed, na katerih so peli, recitirali, igrali, prirejali koncerte ... V čitalnicah ali *»bravnicah«* naj bi poleg branja časopisov

⁶⁸ Novice, 26. 2. 1862, str. 66.

⁶⁹ Novice, 10. 8. 1862, št. 33, ob obletnici mariborske čitalnice.

⁷⁰ Novice, 10. 8. 1862, št. 33, beseda v Celju.

⁷¹ Novice, 25. 10. 1865, ob obletnici ustanovitve ljubljanske čitalnice.

»razveseljevali v besedah, plesih in igrah«, kot so zapisali v Ljubljani ali še bolj odločno v Mariboru, »da naj se znanstveni in zabavni govori deržijo, naj se narodne pesmi pevajo in na vsak način je skrbeti za občno zabavljanje« (Kuret, v: Cvirm, 2003: 63). Na ta način so zbirale slovenske izobražence in meščanstvo (podeželsko ljudstvo se je počutilo nekoliko zapostavljeno, ker so se čitalnice sprva organizirale le v trgih in mestih, ne pa tudi na podeželju), hkrati pa so postajale prostor, kjer so se vse prireditve odvijale v slovenskem jeziku. Tako so dosegli, da je slovenski izobraženec, ki je doslej iz navade oz. brezbriznosti govoril le nemško, začel uporabljati slovenščino in se zanimati za narodnostna vprašanja. Čitalnice so bile v svojem bistvu kulturna društva – ki so položila prvi temelj slovenski drami, glasbi in petju – vendar je bilo njihovo delovanje tudi narodno in politično, saj je tu narod spoznaval, kaj potrebuje, kaj mora zahtevati in dobiti, ter se učil za javno in organizacijsko delo. Označili bi jih lahko z umetniško nezahtevnostjo in narodnim zanosom. Bistveno so prispevale k okrepitvi politične slovenske narodne zavesti predvsem med tistim delom prebivalstva, ki je imelo politične pravice.

Družbena dejavnost čitalnic in drugih društev je motila tudi vlado, ki je opozarjala na nadzor dogajanj v čitalnici in pozivala k zapiranju tistih, ki ne upoštevajo dovoljenega statuta. Deželno predsedstvo v Ljubljani je npr. opozarjalo, da skušajo društva vplivati na politične razmere in da se v svojih krogih pogovarjajo o politiki. Temu pa je treba odločno nasprotovati. Na tem področju je bil neumoren direktor ljubljanske policije, Leopold Bezdek, ki je ugotavljal, da je glavni namen čitalnic povzdigovanje slovenstva in da se na prireditvah govori skoraj samo slovensko. Tudi policijska poročila so bila pisana povsem v duhu absolutističnega nadzorovanja in so priporočala, da naj bi ta društva kar zaprli zaradi negativnega vpliva na delovne množice (Stariha, 2003: 146).

Vendar pa je bila poleg tiska ravno ta društvena množičnost ena od pridobitev ustavne dobe. »V društvenem življenju so se prvokrat začeli uveljavljati nekoliko širši sloji prebivalstva, seveda mestnega in trškega – literatura, poljudna znanost, gledališka in glasbena umetnost, telovadna spretnost /.../« (Priatelj, 1957: 132). Kljub narodnoprebudnim idejam čitalnic pa v njih niso vsi videli samo političnega pomena, ampak predvsem zabavo – igre, veselice, plesi ... V *Danici* (v članku z naslovom *Vredba in namen čitalnic*) l. 1867 gotovo niso brez osnove ugotavljali, »da kmetom ni v nikakršno korist, ako v čitalnicah špogajo plese in igre« (Prav tam: 237).

2.3.2.2 Volitve

L. 1860 so uvedli volilno pravico in volitve predstavljajo eno pomembnejših dejanj oživiljene demokracije, saj je s februarским patentom vsaka dežela dobila svoj deželni zbor. Vendar volilne pravice niso imeli vsi prebivalci. Voliti niso smeli ženske, reveži in ljudje brez premoženja. Volivci so bili razdeljeni v tri skupine: v prvi so bili veleposestniki, v drugi prebivalci mest in trgov, v tretji kmetje. Do svojega zastopnika so najlažje prišli veleposestniki, ki so potrebovali najmanj glasov. Takšna ureditev je trajala vse do l. 1907, ko je bila sprejeta splošna volilna pravica (Žvanut, 2002: 173).

Ljudstvo na začetku za volitve ni dobilo nobenih pravih navodil. Slovenci so bili brez pravega političnega časopisa, ki so ga *Novice* le za silo nadomeščale, politična društva so kmalu po revoluciji zamrla, ljudje niso poznali bistva ustave ter o dolžnostih in pravicah jih ni nihče poučil niti z volilnimi oklici niti z lepaki. Tako rezultati prvih splošnih deželnozborskih volitev (marca 1861) po obnovi ustavnega življenja niso izpolnili pričakovanj narodne stranke⁷², ki se je z enako gorečnostjo kot za nadaljnji razvoj ustavnega življenja potegovala za pravice slovenščine (Cvirn, 2003: 17). Poleg tega pa je bilo bistvo Schmerlingovega februarškega patenta zagotoviti Nemcem večino v vseh deželnih zborih. Slovenci še niso izbirali strankarsko in nacionalno opredeljenih kandidatov, ampak osebnosti, ki so jih med drugim nasvetovale tudi *Novice*. Največ ugleda so imeli konservativno usmerjeni javni delavci, ki so se že uveljavili v gospodarstvu in kulturi, zlasti iz dediščine poznega racionalizma izhajajoči Bleiweis, pravnik in pesnik Toman ter škof Slomšek. Poleg Bleiweisa, ki ga je ljudstvo dobro poznalo in je v ustavnem obdobju veljal za najpomembnejšega Slovenca⁷³, sta bila izvoljena še Toman na Gorenjskem in Dežman v Idriji – oba tudi za poslanca v državni zbor. Tako Slovenci niti v kranjskem deželnem zboru niso dosegli večine. Toman je ostal zvest slovenskemu narodu, a Dežman je še istega leta v dunajskem parlamentu prestopil na nemško stran, predvsem zaradi konservativne usmerjenosti staroslovencev. Na drugi strani pa je postal nemški poslanec Mihael Herman, ki

⁷² Za volitve niso sestavili nobenega deželnega volilnega odbora, ki bi razporejal kandidate (te so sicer priporočali predvolilni shodi in časopisi, vendar pri tem ni bilo nobene organizacije), kajti vlada je z volitvami hitela, da bi preprečila kakršnokoli živahejšo agitacijo. Tako je ljudstvo volilo tiste može, ki so jih svetovale *Novice* in so jih Slovenci dobro poznali, pri tem pa je prihajalo do nesmiselnih izidov – npr. Bleiweis je bil izvoljen kar v treh kmečkih volilnih okrajih, a dvema se je bilo treba odpovedati.

⁷³ L. 1866 je bil kot prvi in edini Slovenec izvoljen med prve redne člane Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu (Marušič, 2002: 31).

je bil izvoljen v deželni zbor proti glasovom zavednih Slovencev, velik zagovornik slovenskih narodnostnih in političnih teženj (Melik, 2003: 31).

Slovenska narodna stranka, ki se je do l. 1867 izoblikovala, je obsegla oba že v l. 1848 nakazana politična tokova, liberalnega in konservativnega. Po volitvah 1864 in 1866⁷⁴ je bilo tako volilno leto 1867 kar razgibano. Slovenska stranka je dosegla svoj znameniti prodor, ko je organizirano nastopila in si priborila veliko zmago, prvi pravi splošni slovenski volilni uspeh na volitvah v deželne zборе. Tu se je prvič javno pokazalo, da ima slovensko narodno gibanje množično oporo, da zanj ni samo peščica zanesenjakov, ampak večina slovenskega kmečkega prebivalstva, pa tudi ne tako majhen del mestnega⁷⁵. Josip Vošnjak (1982: 195) pravi: *»Prav imenitno leto (1867, op. p.) za Slovence! V tem letu so prvokrat kot političen faktor stopili v javnost. Pri deželnozborskih volitvah so v vseh slovenskih pokrajinah zmagali slovenski kandidatje na silno začudenje starih nasprotnikov Nemcev in Lahov. Posebno sijajne so bile zmage na Kranjskem in Štajerskem, pa tudi na Goriškem in v tržaški okolici so bili izvoljeni Slovenci.«*

Slovenski narodni voditelji (zlasti liberalni mladoslovenci) so lahko dosegli zmago, ker so v svoje vrste pritegnili široke slovenske množice, tudi kmete. Do tega časa ni bilo mogoče vedeti, koliko Slovencev se zavzema za enakopravnost slovenskega jezika, za pravice slovenskega naroda ali za Zedinjeno Slovenijo. Sedaj pa so se slovenski kmetje na Štajerskem, Kranjskem in Goriškem prepričljivo opredelili za svojo narodno stranko in odtlej so bili glavni steber njene politične moči (Melik, 1969: 26). Za mladoslovenca Valentina Zarnika je bil to dokaz, *»da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo politiško giblje in da ni samo narodopisen pojem«* (Gestrin, Melik, 1966: 150).

2.3.2.3 Državni in deželni zbori

Z oktobrsko diplomom (20. 10. 1860) se je delila zakonodajna oblast med cesarjem in deželnimi zbori ter deloma državnim svetom – ta naj bi razpravljaj o vprašanih zakonodaje zgolj s posvetovalnim glasom, o davkih in rekrutih pa z odločujočim, vsi drugi predmeti pa so

⁷⁴ L. 1864 so bile občinske volitve v Ljubljani, istega leta in l. 1866 pa kranjske nadomestne deželnozborske volitve.

⁷⁵ V kranjskem deželnem zboru imamo 25 slovenskih poslancev od 36 voljenih, v štajerskem 8 od 60 (tu je poslanec Herman, ki se je 1861 edini potegnil za narodne pravice, dobil še sedem novih pomočnikov), v goriškem 10 od 21 (Stariha, 2003: 20), kar pomeni, da je kranjski zbor prvič dobil slovensko večino, medtem ko se je drugod slovensko zastopstvo močno okrepilo.

bili prepuščeni deželnim zborom. Februarski patent je namesto pomožnega državnega sveta uvedel državni svet in državni zbor, težišče državne uprave pa je polagal v osrednji parlament. Državni zbor je dobil odločilno pravico. Zakone je razglašal cesar, državni zbor pa jih je potrdil. Deželni zbori pa so odločali zlasti o zadevah, povezanih s poljedelstvom, javnimi zgradbami, dobrodelnimi ustanovami in z deželnim proračunom. Na podlagi državnih zakonov so deželni zbori lahko izdajali natančnejša določila o občinskih, cerkvenih in šolskih zadevah (Stariha, 2003: 32).

2.3.2.3.1 Državni zbor

Državni zbor se je takoj na začetku razdelil v dva tabora⁷⁶ – centralističnega (liberalci, ki so prisegli na februarški patent) in federalističnega (konservativci, ki so priznavali predvsem oktobrsko diplomo). Prave strankarske discipline v tem času še ni bilo in poslanci⁷⁷ so se odločali vsak po svojem prepričanju. Tudi slovenski poslanci v Schmerlingovem času v dunajskem parlamentu še niso enotno nastopali – povezani niso bili niti v enem klubu niti v eni stranki. To jim je onemogočala tudi razcepljenost na celo vrsto dežel. Ves slovenski politični program se je tako osredotočal na zahteve po enakopravnosti narodov in uvedbi slovenščine v urade, sodišča in šole, vendar se je vezal s težnjami po obstoju in utrditvi Avstrije. Poudarjal je le narodnostne težnje, ni nastopal z gesli obrambe katoliške vere in katoliških načel. Vodstvo slovenskega narodnega gibanja je bilo vseskozi proti centralizmu, s simpatijami je spremljalo desnico, vendar pa ni postavljalo vprašanja načelne opozicije proti februarškemu patentu in Schmerlingovi vladi. Poslanci slovenske narodne zavesti na Dunaju so nastopali tako v taboru opozicijske desnice, in sicer njenega zmernejšega dela, kot v taboru vladne stranke (Melik, 2002: 238).

Od vseh poslancev, ki so jih naši deželni zbori izvolili v dunajski parlament, so se v diferenciaciji v prvih mesecih le trije izkazali za Slovence: dr. Lovro Toman (kranjski

⁷⁶ Zunanji kriterij za razdelitev je bila pristojnost državnega zbora oz. deželnih zborov (kompetenčno vprašanje). Levica in center se kakor vlada zavzemata za večjo moč in pristojnost centralnega parlamenta in centralne oblasti. Desnica se zavzema za čim večjo avtonomijo dežel kot zgodovinsko-političnih individualnosti. Prvi so vladna stranka, drugi opozicija (Melik, 2002: 228).

⁷⁷ Po nacionalnopolitični orientaciji je bilo v parlamentu 119 Nemcev (60 %), 26 Poljakov, 26 Čehov, 13 Ukrajincev, 8 Italijanov, 4 Romuni, 3 Slovenci in en Srb (Prav tam: 227).

poslanec) ter Anton Černe in Anton Gorjup (oba goriška poslanca), medtem ko je Dežman⁷⁸ v dunajskem parlamentu prestopil na nemško stran. Vsak od teh ima v državnem zboru svojo posebno politiko. V boju za narodne pravice sta izstopala Černe in Toman, ki sta se v govorih tudi podpirala, kljub temu da sta pripadala različnim taborom. Toman, nedvomno najaktivnejši slovenski poslanec, se je takoj na začetku pridružil desnici in do konca ostal v njenih vrstah, vendar je bilo njegovo stališče v primerjavi z večino mnogo zmernejše. Černe je že v svojem znamenitem govoru 27. 6. 1861 poudaril, da zagovarja februarski patent in da ni proti ministrstvu – torej spada v stranko vladne večine. Vendar ga to ni oviralo, da ne bi nastopal v isti vrsti s Tomanom in skupaj z njim zagovarjal pravice slovenskega jezika in narodno enakopravnost.

Med slovenskimi zahtevami je treba poudariti zlasti Tomanovi interpelaciji o enakopravnosti v šolstvu (8. 6. 1861) in jezikov v gimnazijah (13. 9. 1861), njegove tri govore o jezikovni enakopravnosti na sodiščih, v uradih in šolstvu (maja in junija 1862), Černetova govora o neenakopravnosti Slovencev in slovenskega jezika (27. 6. 1861 in 14. 5. 1862) ter njegovo interpelacijo o enakopravnosti v sodstvu (9. 9. 1861) (Melik, 2002: 234–235).

Tudi Gorjupovo mesto je bilo v vrstah vladne stranke, vendar na popolnoma drugačen način kot pri Černetu. Gorjup je do konca ostal zvest Schmerlingu in tako sestavljal njegovo glavno oporo. Njegovi govori v parlamentu so bili povezani večinoma z gospodarskimi vprašanji, niti besede pa ni spregovoril o slovenščini – ne za ne proti. Podpisal je le Černetovo septembrsko interpelacijo, medtem ko je odklonil podpis Tomanove (Melik, 2002: 236).

Tako Černe kot Toman sta dobivala zaupnice slovenskih narodnjakov zaradi svojega zavzemanja za slovenski narod in nihče ni omenjal oz. nikogar ni motilo, da sta sedela vsak na svoji strani parlamenta. Opozicija slovenskega tabora, je bila proti Schmerlingovi vladi dokaj zmerna in ob drugi obletnici februarske ustave v Ljubljani je Toman navzoče pozdravil z nevtralno napitnico. Novice so sicer kazale simpatije do politike desnice, vendar pa boj proti februarškemu patentu ni bil vodilni motiv njihovega političnega programa.

⁷⁸ Karel Dežman je imel 27. junija 1861 v državnem zboru »zloglasni govor proti dr. Tomanu in slovenskim zahtevam, kar je v Ljubljani zbudilo silno ogorčenje proti njemu« (Vošnjak, 1982: 78). Očitani so mu odpad od slovenstva, po Starihi (2003: 48) pa Dežman »ni mogel razumeti in prenašati govorjenja o narodnosti, pomembnosti slovenščine in podobno iz ust narodnjakov, ki so znali bolje nemško kot slovensko. /.../ Poudarjanje slovenščine je imelo bolj politični pomen, je bilo stvar strankarske opredelitve. Dežman je gotovo obvladal slovenščino veliko bolje kot večina narodnjakov, ki so mu očitali odpadništvo, ni pa je sprejel kot sredstvo za politični boj. Zanj bi lahko rekli, da je bil prepošten za politiko in da bi se moral držati znanosti.«

2.3.2.3.2 Deželni zbori

V deželnih zborih so se že na prvih zasedanjih pojavila vprašanja o uporabi slovenščine, ki so jih posamezni deželni zbori reševali različno. V štajerskem deželnem zboru se je škof Slomšek najprej zavzel, da bi adresno cesarju poslali v obeh deželnih jezikih, vendar je predlog umaknil, da ne bi povzročil nemira. Precej bolj odločen v svojih zahtevah za uporabo slovenščine v šolah in uradih je bil poslanec Herman, ki je s sopodpisniki predložil zahtevo, da se oktobrska diploma v deželni arhiv vloži tudi v slovenščini. Svojo zahtevo je podprl s svojim znamenitim govorom o tem, kako je kot rojen Nemeč vzljubil slovenščino in Slovence.

V goriškem deželnem zboru so o slovenskem jeziku razpravljali na svoji tretji seji in po burnih mnenjih poslancev sklenili, da se s slovenskimi občinami uraduje v slovenskem jeziku in da *»naj bo vsakomur na voljo dano izreči svoje misli, kakor zna«* (Stariha, 2003: 51). Tako so slovenski poslanci svoje interpelacije brali v slovenščini, medtem ko je diskusija potekala v italijanščini. Sejni zapiski pa so prinašali originalne oblike interpelacij in njihovih prevodov.

V kranjskem deželnem zboru pa so že na prvi seji 6. aprila 1861 sprejeli Bleiweisov predlog, naj se pismo cesarju – v katerem so predlagali svoboden razvoj narodov glede na narodnostne posebnosti v šegah, omikah in pravni zavesti – sestavi v nemškem in slovenskem jeziku, češ da mora za vsebino izvedeti tudi prebivalstvo dežele, ki je dve tretjini slovensko. Med poslanci je zaradi te novosti, zahteve, ki jo je izrekel, završalo, vendar se Bleiweisu ni upal nihče ugovarjati. Tomanov predlog, naj se vsako vprašanje oz. predlog postavi v slovenskem jeziku, prav tako pa naj razprava poteka v slovenščini, je na drugi seji podprla večina poslancev. Knezoškof Vidmar je npr. med drugim dejal, da je duhovni pastir na Kranjskem, ki je popolnoma slovenska dežela, zato si ne more predstavljati, da bi se kdo zoperstavil slovenščini. Vendar se boji, da še ni omikana kot nemščina in torej še ne sodi v deželni zbor. Temu je nasprotoval Bleiweis s primerom adrese cesarju, ki so jo napisali tudi v slovenščini, in z zagotovilom, da se lahko – tako kot večina poslancev – v slovenščini prav tako dobro izraža kot v nemščini. Predloga kljub temu niso sprejeli na prvi seji, ampak so to točko prestavili na eno od naslednjih zasedanj. Tako so januarja 1863 ponovno razpravljali o jeziku, v katerem naj bi zapisnike objavljali. Toman in von Wurzbach sta se zavzemala za izdaje v obeh jezikih, preostali pa le v enem – nemški govori v nemščini, slovenski pa v slovenščini.

Obveljal je predlog večine in ta sklep je na Kranjskem izzval veliko negotovanja. Sprejeli so sklep, da lahko vsak poslanec govori tudi v slovenščini, ker je pravično, da bi bil vsak kranjski prebivalec seznanjen z delovanjem zbora v njem razumljivem jeziku.

V koroškem deželnem zboru je aktivno deloval Andrej Einspieler, ki je l. 1863 je predlagal, da se deželnozborni zapisniki izdajajo tudi v slovenščini, vendar je nemška večina predlog zavrnila. Prav tako niso sprejeli njegove zahteve, da bi morali slovensko govoriti tudi vsi tisti, ki imajo neposreden stik z bolniki. Kljub vsemu njegove zahteve niso ostale brez odmeva.

Deželni zbori pa niso bili preveč učinkoviti. Kmetje so – zlasti po poročilih okrajnih predstojnikov, ki so bila precej subjektivna – v njih videli le strošek in nobene koristi. V svoje delo so dvomili tudi poslanci sami, saj npr. kranjski deželni zbor ni uspel ni uspel skoraj z nobenim svojim predlogom. L. 1866 ga je kritično ocenil L. Toman (v uvodu k predlogu za razdelitev občinskih pašnikov): *»/.../ Če se ozremo na naše šestletno delovanje, moja gospoda! tak moram, ako hočem pravičen in resničen biti, odkritosrčno reči, da zastran kulture naše dežele, zastran povikšanja materijalnega blagostanja našega naroda nismo dosti ali skoraj nič storili.«* Tudi poslanec Dežman je bil kritičen do kranjskega deželnega zbora, saj je l. 1865 zapisal, da *»Slovenci iz vprašanj manjšega pomena delajo slona in dvigajo veliko prahu, pri najpomembnejših vprašanjih za deželo, kjer bi bilo nujno, da bi vsi poznali zadeve in sodelovali, pa sedijo tiho kot miške«*. S štajerskim deželnim zborom je bil nezadovoljen M. Herman, ki je J. Vošnjaku pisal, da zbor ne zastopa želja in potreb štajerske dežele, temveč jih obravnava le površno in apatično (Stariha, 2003: 41). Stanje se je nekoliko spremenilo po l. 1867, ko je zmagala slovenska stranka in v vseh deželah skupaj je bilo izvoljenih 44 slovenskih poslancev⁷⁹, kranjski pa je prvič dobil slovensko večino. Kljub vsemu pa so zbori tudi Slovence navajali na parlamentarno politiko in na neposredno soočanje mnenj, še zlasti pa je pomembno vlogo odigralo prebujajoče se slovensko politično govorništvo.

Tako je druga faza historičnega gibanja prinesla slovenskemu jeziku veliko večjo veljavo v javnem življenju, saj je slovenska beseda prodrla na politično in kulturno področje, kjer je bil dolgo vrsto let dominanten le nemški jezik. Novi položaj, ki si ga je morala še utrditi, pa je izpostavil problem političnega govorništva v slovenskem jeziku.

⁷⁹ L. 1861 je bilo v vseh deželah skupaj izvoljenih le 22 slovenskih poslancev (Pleterski 1981: 243).

2.3.3 TABORSKO GIBANJE

Medtem ko je bilo obdobje od 1861 do 1867 »doba zbiranja sil, uveljavljanja slovenščine v političnem in kulturnem življenju, ustanavljanja čitalnic, raznih društev in političnih časnikov, vzbujanja politične narodne zavesti in organiziranja slovenske stranke« (Melik, 1982: 645), predstavlja čas do 1871 »najkrasnejšo dobo naše narodne zgodovine« (Vošnjak, 1982: 241). Pravzaprav pomeni vrh v procesu dviganja narodne zavesti preprostega človeka in tudi nekaterih skeptičnih izobražencev. Slovenski jezik je prodril na vsa področja družbenega življenja. V tej dobi imajo največjo zaslugo in prepričevalno moč govorniki, ki so skušali ogreti množico slovensko govorečih za skupnost, ki bi imela enake pravice, kot jih imajo že priznani narodi.

Tabore ali politična zborovanja na prostem je omogočila liberalna zakonodaja, ko je 15. novembra 1867 izšel zakon o zborovanjih, češki zgled pa je dal pobudo za njihovo organizacijo, tj. za prehod k dejanjem. Prvo množično politično zborovanje, ki je bilo najvažnejše in najpomembnejše, je pripravila ljutomerska čitalnica⁸⁰ 9. avgusta 1868. Med pomembnejšimi tabori (vseh je bilo 18⁸¹) naj omenim še drugega v Žalcu (6. september 1868), tretji tabor v Šempasu (18. oktober 1868) in tabor v Vižmarjah (9. maj 1869), ki je zaradi svoje izredno velike udeležbe (od 25 do 30 tisoč ljudi) ostal udeležencem v neizbrisnem spominu. Pripravilo ga je slovensko deželno vodstvo, in sicer v središču domovine, udeležili pa so se ga predstavniki vseh slovenskih dežel.

Za tabore, ki so jih organizirali, pa je bilo treba ljudi šele prepričati. Zato je taborski odbor⁸² skrbno izdelal vabila⁸³, ki so bila premišljena, jedrnata, predvsem pa nezapletena in prilagojena razumevanju preprostega kmečkega človeka, katerega so si želeli pridobiti v čim večjem številu. Poseben poudarek so dajali tudi podpisnikom vabil, ki naj bi bili čim bolj reprezentativni, z uglednimi ljudmi takratnega časa. To lahko spoznamo ob poudarjenem

⁸⁰ Melik (1968: 6) meni, da je bila s svojo dotedanjo aktivnostjo, s svojim konceptom prireditev in stikom z množicami naravnost poklicana za to.

⁸¹ V avstrijski provinci Avstro-Ogrske ni bilo slovenske dežele, ki ne bi priredila svojega tabora. Pet jih je bilo na Štajerskem, šest na Primorskem, štirje na Kranjskem in trije na Koroškem (Melik, 1969: 28).

⁸² Podpisnike taborskega programa, s katerim so pozivali k udeležbi, so označevali taborski odbor, ki pa ga ne smemo zamenjevati s tisto skupino mož, ki so tabore neposredno pripravili (Granda, 1991: 29).

⁸³ Politično vabilo je tip besedila, ki se uporablja v javnem sporazumevanju. Podpisnik je t. i. »družbena institucija (družbena skupina, politična stranka, »oblast« ...) oz. posameznik/i/, ki predstavlja/jo/ to institucijo. Ker pa gre za uradovavno-javno sporazumevanje, mora biti podpisnik imenovan. Razlikovati je treba med osebo, ki po nalogu institucije tvori besedilo (in je neznana), ter osebo, ki je podpisana in predstavlja institucijo. Naslovnik pa je množica ljudi in ne posameznik« (Bešter, 1992: 95).

naštevanju funkcij, ki so jih odborniki opravljali, čeprav so bile predstave o tem, kaj je ugled, zelo različne. Npr. na ljutomerskem taboru so poudarjali narodno prebudnost podpisnikov, na žalskem so izpostavili posestnike, na šempaskem so se omejili na župane in poslance ... (Granda, 1991: 29).

Taborski odbor je zavestno poudarjal »veljavo ljudske volje, ljudske suverenosti« (Melik, 1981: 21) ter enakost, povezanost in združenost. Izpostavljali so dejstvo, da se tabori nadaljujejo nekako tam, kjer smo nehali pred tisoč leti, s čimer spodbujajo čustva in občutek, da ljudska volja nekaj pomeni. V vabilih na tabore so to povezavo s starodavnimi časi, ko so bili naši predniki še svobodni gospodarji na svoji zemlji in so se lahko svobodno zbirali pod lipami na prostem, močno poudarjali. Npr. vabilo na žalski tabor se je takole začelo: »V starodavnih časih so bili naši prededje svoboden in sam svoj narod. Kadar je bilo treba se posvetovati o občinskih rečeh, zbirali so se pod milim nebom v senci košatih lip, pogovarjali so se, izrekli brez strahu svoje želje in potrebe in tako dosegli po mirnem potu, česar so si želeli in potrebovali. Prišli pa so žalostni časi za naš slovenski narod /.../ Po tisoč letih imamo zdaj zopet postavno pravico, zbirati se pod milim nebom in posvetovati se o vseh stvareh, ktere se nam imenitne in potrebne zdijo /.../«

Množice so privabljali z demokratičnostjo in jih nagovarjali k odzivu. Gre za konstitutivni pogoj, ki je nujen za uspešnost tabora, tj. da pisec poziva bralce k izvedbi dejanja, ki ga ne more opraviti sam, ker je za uspeh potreben množičen odziv. Npr. v vabilu na ljutomerski tabor: »Pride naj vsak, bodisi kmet (želar), nagornjak ali vincar. /.../ Samo če bomo iz vseh stanov združeni kaj sklepali in sklenili, potem bomo kaj dosegli, da nam bo boljše šlo, nego zdaj.« Ali kot je pisalo na pozivu na tabor v Žopračah: »Pridite vsi, naj ste kmetje ali kajžarji, gospodarji ali posli, stari ali mladi.« Odborniki so vsekakor imeli močan interes, da bi bralci, tj. slovenski narod, prišli na shod, kajti le na ta način je bilo možno doseči zastavljeni cilj, ki so ga bralcem – preprostemu ljudstvu – predstavili kot skupni interes. V vabilih so zato pozitivno motivirali z nagovori *Slovenci!* ali *Ljubi Slovenci*, katerim je sledila uvodna enota. Predstavili oz. ocenili so negativno situacijo, v kateri se je znašel slovenski narod. Pozornost bralca so pridobivali tudi z vmesnimi nagovori, kot so: *dragi rojaki, slovenski možje, ljubi slovenski narod* ... Na koncu⁸⁴ taborski odbor poziva, kliče, vabi ... vse Slovence, da pridejo in javno izrečejo svojo voljo. To je jasno vidno npr. iz vabila na žalski tabor: »Na noge,

⁸⁴ Glavni namen političnega vabila je predstaviti hotenje, katero dejanje naj bi bralec opravil – po zapovrstju je namen izražen na koncu, v zaključku (Bešter, 1992: 102).

slovenski možje! Pomagajmo si sami! Če si ne pomagamo sami, nam ne bo nihče pomagal na tem svetu. Zdramimo se! Delajmo! Zedinimo se! Še enkrat Vam kličemo: Pridite iz vseh hiš, vseh vesi, /.../. Pridite v nedeljo, 6. septembra, ob treh popoldne v žalski trg k slovenskemu taboru!» Ali v vabilu na šempaski tabor: »Vsa ta vprašanja so preimenitna in sveta dolžnost nam je, potezati se za narodnost našo, za napredek v omiki, za svobodo in edinost, kajti drugače ne moremo našega naroda oteti velikih nevarnosti ali celo propada. Zberite se tedaj v obilnem številu, in kar vas je gospodarjev ne predaleč bivajočih od Šempasa, pridite vsi, nobeden naj ne ostane doma; tu gre namreč za našo čast in prihodnjo srečo.«

Očitno so bila vabila prepričljiva, pa tudi problema slovenskega naroda se je zavedalo vse več ljudi, zato se je teh veličastnih govorniških prireditev udeležilo tudi po več deset tisoč ljudi. Prirejali so jih ob nedeljah ali praznikih popoldne na travnikih zunaj mest. Med domačini ali uglednimi gosti so izbrali predsednika tabora, nato pa so posamezni govorniki po dnevnem redu predlagali resolucije, ki so jih udeleženci sprejemali z dvigovanjem rok. Osnovni točki vseh taborov sta bili Zedinjena Slovenija⁸⁵ ter enakopravnost slovenskega jezika in vpeljava slovenščine v šole, urade in na sodišča.

Nekajkrat so govorniki izrazili tudi težnjo po povezavi z drugimi jugoslovanskimi narodi, zahtevo po visokih šolah in ustanovitvev gospodarskih, kmetijskih in drugih šol. Na nekaterih taborih so obravnavali tudi stvari, ki so bile vezane na posamezno pokrajino, kot npr. ustanovitev slovenskega gospodarskega društva, slovenske zavarovalnice, regulacijo rek, gradnjo mostov, železniških prog ipd. Poudariti pa je treba, da so za realizacijo programa zagovarjali zakonito pot, to je pot volilnega boja in parlamentarno akcijo ter peticijo na vlado in vladarja (Prunk, 1986: 12).

Na shodih je bil močan poudarek na ljudski volji in odločanju, zato so še posebej razgibali kmečko množico in jo navdušili. »Tu ni razločka med mladimi in starimi, med kmetom in gospodom, klerikalcem in liberalcem, poslancem ali neposlancem,« je pisal *Slovenski narod* 5. januarja 1869. Tu so se kmetje in slovenski izobraženci zbližali, saj so jih povezovali isti interesi – vsi so se počutili zapostavljene in neenakopravne, vsi so si želeli boljšega položaja v državi. Takšnega uspeha, kot so ga, prav gotovo ne bi dosegli, če bi bili omejeni na eno

⁸⁵ V vabilih na prva dva tabora (Ljutomer in Žalec) Zedinjena Slovenija še ni omenjena, čeprav je so jo na obeh taborih sprejeli kot peto resolucijo. Zato pa je tretji tabor (Šempas) to zahtevo postavil na prvo mesto in za njim večinoma vsi tabori.

samo strujo v slovenskem narodnem gibanju. Složnost jim je dala prepričljivost in veličastnost.

Pomembnost slovenskih taborov je v svojih *Spominih* (1982: 241) zapisal Josip Vošnjak: *»Slovenski tabori! Kadar se spominjam te najkrasnejše dobe naše narodne zgodovine, širi se mi srce od radosti in vselej na novo preživim ure vzvišenega narodnega navdušenja, katero je takrat prešinjalo govornike in tudi v prostem narodu vzplamtevalo, da je res v takih trenutkih pripravljen bil vse žrtvovati za svoje narodne pravice. Tu je stala na odrih posvetna in duhovna inteligenca v nerušeni edinosti, združena v bratovski ljubezni, pred odrom pa na tisoče in tisoče mož in tudi žen, ki so vsi napeto poslušali govornike in jim pritrjevali z glasnimi klici. In ideje, tu izrečene, so se širile od hiše do hiše in dotodaj nezavedno ljudstvo je začelo samo sebe spoznavati in čutiti krivice, ki se mu gode.«*

2.3.3.1 Ljutomerski tabor

Pomen prvega tabora je prvi vrednotil *Slovenski narod*⁸⁶, ko je zapisal, da je pomemben za vse Slovence, ker *»se je tu prvič javno in naravnost vrgla med narod velika, za nas edino rešivna misel zedinjenja slovenskih dežel«* in *»smo tu začeli politične moči iskati, kjer jo imamo, namreč v narodu«*. V *Domovini*, slovenskem goriškem tedniku, beremo, da je *»tabor v Ljutomeru zaznam/oval/ novo dobo v zgodovini narodnega našega razvoja«* in da pomeni *»odločni prestop ljudstva našega na politično polje«*. Njegov uspeh je bil zagotovljen že s tem, da so ga narodni prvaki organizirali v narodno prebujenem Ljutomeru. Podpisniki prvega slovenskega tabora so bili večinoma narodnoprebujeni Ljutomerčani, in sicer med 20 podpisniki je bilo enajst kmetov, štirje posestniki, dva člana odvetniškega poklica, po en duhovnik, zdravnik in trgovec, kar pomeni, da je imela posest na Štajerskem nedvomno prednost pred javno funkcijo ali izobrazbo (Granda, 1991: 29).

Resolucije, ki so jih sprejemali, so bile: slovenski jezik naj postane uradni jezik, uradovanje cerkvene vlade v slovenskem jeziku, šole naj bodo slovenske, slovenske zavode naj finančno podpira deželni sklad, šele na petem mestu pa je bila zahteva po zedinjenju Slovencev, ki je v vabilu še niso zapisali.

⁸⁶ 11. avgusta 1868 je pomembnost tega tabora ocenjeval *Slovenski narod*, 21. avgusta 1868 pa goriška *Domovina*.

Zbrano ljudstvo je pozdravil tamkajšnji župnik dr. Anton Klemenčič⁸⁷ iz Ljutomera, znani rodoljub. Zbrane je nagovoril k dejanjem, saj je prišel čas, ko lahko glasno in 'pod milim nebom' izrekajo misli in želje. V uvodu je izpostavil misel, da je za Slovence ponovno prišla možnost, ki so jo imeli že pradedje – posvetovati se in se pogovarjati. V tem, da je prvi tabor začel duhovnik, lahko iščemo vzroke v slovenski zgodovini, ko so imeli pri slovenskem preprostemu človeku ugled in veljavo le duhovniki, poleg tega pa se je pojavljala vrsta takih, ki so delovali na vseh področjih javnega življenja – množice so nagovarjali s prižnice, z govorniškimi odrov na političnih srečanjih, čitalnicah in klubih ter celo z literarno besedo. Duhovščina v 19. stoletju je bila tisti sloj, ki se je v večjem številu odločil za aktivno slovensko narodno prebudništvo. Njihov uspeh je bil v poznavanju ciljne javnosti – vedeli so, da jih morajo poslušalci brezpogojno razumeti, se jim približati z jezikom in jih sprejeti kot sebi enake.

Klemenčič je za predsednika predlagal dr. Razlaga⁸⁸, pesnika, pisatelja in politika, ki je bil vsestransko nadarjen in zelo izobražen. Odlikoval se je kot narodni voditelj in govornik – imel je »prijeten glas in gladek jezik«. Kot izvrsten pravnik se je uspešno boril za slovensko uradovanje, ki ga je podpiral tudi s političnim delom. Govorniki prvega tabora pa so bili: Ivan Kukovec, posestnik v Ljutomeru, ki je zagovarjal 1. resolucijo, Božidar Raič, kaplan iz Halož, ki je ljudstvo navdušil s svojo zgovornostjo, temeljitostjo in iskrenostjo ter je govoril o vpeljavi slovenskega jezika v šole in o zedinjenju Slovencev, dr. Valentin Zarnik, odvetniški koncipient v Ljutomeru in kranjski deželni poslanec, pozneje najbolj priljubljen na taborih, ki je zahteval, da tudi »duhovske uradnije v slovenskem jeziku uredujejo«, dr. Matija Prelog⁸⁹ – deželni poslanec, eden izmed pobudnikov slovenskih taborov, saj je 18. junija 1868 v svojem mariborskem Slovenskem gospodarju pozval k prirejanju taborov – ki je poudarjal visoke davke in terjal ustanovitev slovenskih kmetijskih in srednjih šol, in dr. Josip Vošnjak⁹⁰,

⁸⁷ Anton Klemenčič (1819–1873) je bil rodoljubni župnik v Ljutomeru. Od l. 1854 je skrbel za poslovenitev takšnega nemštva, ki je bilo brez vsakršne narodnopolitične ideologije in bil trdno povezan z narodnoprebudnim delom na podeželju (Melik 1981:19).

⁸⁸ Radoslav Razlag (1826–1880) je študiral bogoslovje in pravo. Iz prava je bil promoviran 1854 in kot pravnik je služboval najprej v Gradcu, nato v Brežicah, nazadnje v Ljubljani, kjer je postal osrednja politična osebnost. Politično uveljavljanje je bilo povezano z njegovimi nastopi na taborih.

⁸⁹ Matija Prelog (1813–1872) je na dunajski univerzi promoviral za doktorja medicine, deloval pa je v Ljutomeru, Veržeju in Mariboru. Postal je soustanovitelj mariborske čitalnice (v dveh obdobjih njen predsednik). Njegovo najpomembnejše delo pa je bilo ustanovitev časnika Slovenski gospodar l. 1867, konservativno in katoliško usmerjenega tednika, ki je izhajal do l. 1941. Sodeloval je tudi pri ustanovitvi Slovenskega političnega društva. Na taborih, kjer je odigral pomembno vlogo, je zagovarjal vprašanja štajerskega podeželja. L. 1867 je bil izvoljen v štajerski deželni zbor (Marušič 2002: 150).

⁹⁰ Dr. Josip Vošnjak (1834–1911) je kot doktor medicine služboval v različnih krajih in je bil med najvidnejšimi zdravniki svojega časa. Prve dopise je pisal v nemščini, knjižne slovenščine se je naučil šele v

zdravnik v Slovenski Bistrici, hkrati pa navdušeni delavec za Zedinjeno Slovenijo, ki je razpravljal o paragrafu 19 osnovnih državnih zakonov, ki nima nobene veljave, dokler se ga v življenju ne uresničuje.

Slovenski narod (1868, št. 57, str. 1) je zapisal, da so govorniki svojo nalogo izvrstno izpeljali. Iz pozornega poslušanja in splošnega navdušenja, ki se je kazalo s hrupnimi medklici in pozdravi govornikov, so lahko bili organizatorji prepričani, da »zrno, ki so ga sejali rodoljubi, ni padlo na nerodovitna tla«. Spoznanje po prvem taboru je bilo, da »dokler imamo tak narod, dokler bomo delali za njegovo vzbujo, še nismo izgubljeni slovanstvu in bodočnosti«.

2.3.3.2 Žalski tabor

Vabilo na žalski tabor, ki je bilo objavljeno tudi v *Slovenskem narodu* 25. 8. 1868, se začneja z mislijo na svobodne čase naših pradedov. Antiteza nas popelje v stanje, kakršno je vladalo v takratnih časih: »Prišli pa so žalostni časi za naš slovenski narod, propal je v sužnost in v sto in stoletnih stiskah skoro da ni popolnoma poginil.« To je zapisano v obliki trditve, nato pa sledi zgled, ki pojasni zapisano: »Zgubil je vse zaupanje do samega sebe, nosil potrpežljivo naloženo mu težko breme in v neki zaspanosti in malomarnosti si še ni upal misliti, kako bi si poboljšal svoj težavni stan in se rešil težkega jarma, ki ga je tiščal in žulil.« Srednja enota dejanj je v vlogi ponovnega upanja za slovenski narod: »Po tavžent letih imamo zdaj spet postavno pravico zbirati se pod milim nebom in se posvetovati /.../« To misel so odborniki tehtno vključili med uvodno in zaključno enoto dejanj, in sicer z namenom, da bi si zagotovili reakcijo štajerskega oz. slovenskega ljudstva.

Vabilo v zaključnem delu govori o ciljih, ki jih želijo doseči: »Zatorej so /.../ podpisani možje sklenili Vas, drage rojake, sklicati /.../ da bi se /.../ posvetovali, česa nam je treba, da se nam bo znanprej bolje godilo, kakor do zdaj /.../ kako bi se ravnopravnost našega slovenskega naroda (paragraf 19) /.../ djansko izpeljala.« Pri tem pa je treba poudariti, da je bila večina podpisnikov posestnikov (kar 49 od 58 podpisnikov). Na taboru, ki je bil pravzaprav tabor Savinjanov, je bila tendenca v poudarjanju, da so podpisniki ne samo »gospodarji te zemlje«,

Kranju (1861) in šele po tem letu postal narodno-politično aktiven. Bil je med soustanovitelji Slovenske matice, sodeloval je pri slovenskem državnopravnem programu in bil izvoljen za poslanca v deželnem zboru. Udeležil se je skoraj vseh slovenskih taborov in se l. 1872 pridružil mladoslovincem.

ampak tudi reprezentanti ljudske volje. Zato so bile prav tako pomembne javne funkcije, ki so jih opravljali in seveda na vabilu tudi navedli (npr. župan, občinski svetovalec ali odbornik, član okrajnega zastopa, izvrševalec poslanskih funkcij ...).

Tako se je na taboru v Žalcu zbralo okrog 15.000 ljudi⁹¹. Prišli so Slovenci iz vseh dežel, med njimi tudi predstavniki ljubljanskega Sokola, pa tudi gostje s Češke in Hrvaške. Resolucije so bile enake kot na prvem taboru, torej tudi v Žalcu je bila zahteva o Zedinjeni Sloveniji šele na petem mestu. Omeniti velja tudi 3. točko – zahtevo po dobrih kmetijskih šolah, kjer bi poučevali *»poljedelstvo, vinorejo, sadjerejo, svilorejo in gozdarstvo«*, in slovenskem gospodarskem društvu – ki je verjetno izhajala iz želje podpisnikov – posestnikov. Zbrane je nagovoril Ivan Žuža, deželni poslanec, za predsednika pa so izbrali dr. J. Vošnjaka. Nato je dr. Ploj⁹² iz Ljutomera razpravljal o vpeljavi slovenskega jezika v urade in *»v ta namen se mora neodlagoma določiti obrok pol leta, do kterega morajo znati uradniki slovenščino v besedi in pismu, in sestaviti nemudoma iz učenih in zvedenih mož komisija, ktera bo imela voditi pri vseh sedanjih in prihodnjih uradnikih skušnje iz znanja slovenskega jezika«*. Njegov predlog je podprl dr. Zarnik in izrazil željo, da bi s slovenskim ljudstvom tudi vsi duhovniki občevali v slovenskem jeziku. Dr. Razlag je zagovarjal zahtevo, naj se na deželne stroške ustanovi slovenska kmetijska šola, B. Raič pa je govoril o vpeljavi slovenskega jezika v šole, kar pomeni, da naj bi bil *»v srednjih učilnicah učni jezik slovenski, nemški oz. laški jezik pa učni predmet«*. Zadnja točka zborovanja je bila združitev vseh Slovencev, ki pa jo je zagovarjal dr. Vošnjak. Vse resolucije so bile med pokanjem možnarjev – kot v Ljutomeru – sprejete z odobravanjem (Gorše, 1940: 90).

2.3.3.3 Šempaski tabor

Slovenci na Goriškem so sledili zgledu štajerskih domoljubov. Goričani se sicer prejšnjih dveh taborov niso udeležili, Tržačani pa so bili na taboru v Žalcu. Vendar je goriška *Domovina* takoj sprejela taborsko gibanje, saj je ljutomerski tabor označila kot novo dobo v zgodovini slovenskega narodnega razvoja. Le tri dni po objavi tega članka so organizirali sestanek goriških slovenskih županov (ki naj bi bil 24. avgusta 1868), vendar so se začele

⁹¹ Cesarski komisar jih je naštel nad nad 14.000; Vošnjak pa je pisal, da jih je bilo toliko, kot bi bila oklicana črna vojska (Gorše, 1940: 101).

⁹² Jakob Ploj (1830-1899) je po prekinitvi študija teologije dokončal pravo, deloval pa je kot odvetnik, najprej v Ljutomeru, nato v Ptujju. S svojim delovanjem je narodno prebujal Prlekijo in bil soorganizator več taborov na Slovenskem. Na žalskem taboru je govoril za uvedbo slovenščine v šole in urade, pozneje pa je z naprednimi idejami politično sodeloval z mladoslovinci.

širiti govorce, da bodo Italijani napadali Slovence, če se zberejo. Gostilničar, čigar last je bila dvorana, je zaradi bojazni zborovanje odpovedal in tako so organizatorji določili drug datum, tj. 7. septembra. Kljub ponovnim grožnjam so se radikalnejši politiki na čelu z dr. Karlom Lavričem, takratnim ajdovskim odvetnikom, sestanka udeležili. Približno 50 županov (in samo en deželni poslanec, dr. Žigon) se je dogovorilo o točkah dnevnega reda na taboru, ki so ga pripravili za 18. oktobra 1868.

Oblast je zaradi groženj prepovedala prosto gibanje po mestu⁹³. Ta vladni ukrep je vendarle kazal posledice v razpoloženju udeležencev, proti tem ukrepom pa je na taboru javno protestiral dr. Vošnjak. Pozneje je o tem pisal tudi Ernest Klavžar⁹⁴: *»Kaj takega nismo pričakovali in razžalil je ta ukaz vse Slovence, kajti Gorica je tudi naše mesto, tu se shajamo vsak dan, po vsih ulicah, po raznih opravilih – le na dan naše radosti morali smo hoditi po stranskih potih. Zgodilo se pa vendarle ni nič hudega, in tega se veselimo vsi Slovenci.«* Kljub vsemu se je zbralo okrog 10 tisoč primorskih Slovencev, med katerimi pa ni bilo ljubljanskih prvakov (Bleiweis in Costa sta poslala telegrafski pozdrav). *Slovenski narod* je zato v poročilu napisal vrsto kritičnih pripomb zaradi zadržanosti in obotavljanja Kranjske pri prirejanju taborov.

Zbrane je pozdravil dr. Lavrič⁹⁵, odvetnik iz Ajdovščine, ki je na Goriškem prvi uradoval v slovenskem jeziku. Zahteve, ki so jih sprejeli, so bile poleg Zedinjene Slovenije in slovenskega jezika v šolah, državnih in cerkvenih uradih še, da se javne službe podelijo le domačinom in naj se ustanovijo nekatere glavne šole tudi na Goriškem, pridruži pa se naj pouk kmetijstva. O drugi točki (naj se na Slovenskem prične poučevati v slovenskem jeziku) je govoril Tržačan Ivan Nabregoj, deželni poslanec tržaške okolice, o tretji točki (naj se uraduje v slovenskem jeziku) je razpravljal dr. Karel Lavrič; nekako dopolnjevanje Lavričevega govora pa je bila zahteva privatnega uradnika v Gorici Viktorja Dolenca o podeljevanju služb domačinom. O peti in šesti točki (slovenščina v cerkvene urade in

⁹³ Mestne oblasti so s posebnim razglasom – ki je bil napisan v nemškem, italijanskem in slovenskem jeziku, »da se ohrani javni mir i red v nedeljo, dne 18. oktobra, zaradi tabora v Šempasu, da se ne bi kalilo živo nedeljsko občenje po ozkih ulicah notrajnega mesta in zadnič da se prehod k ljudstvenemu zbirališču brez zadržka velikemu številu obiskovalcev mogoče stori – določile poti, po katerih so smeli iti ljudje na tabor (Melik, 1981:32).

⁹⁴ Svoje komentarje je Klavžar zapisal v brošuri o šempaskemu taboru, ki jo je izdal novembra 1868.

⁹⁵ Dr. Karel Lavrič (1830–1876) je bil zelo politično aktiven – sodeloval je pri ustanovitvi skoraj vseh goriških čitalnic in primorskih taborov.

ustanovitev nekaterih glavnih šol na Goriškem) sta spregovorila Ernest Klavžar⁹⁶, deželni uradnik v Gorici, in Jožef Živic, posestnik in predsednik čitalnice v Skopem. Nazadnje je spregovoril še nekaj bodrilnih besed Matija Doljak.

Osrednja točka tabora, ki se je odvijal po točno določenem programu, je bila zedinjenost Slovencev. Zagovarjala sta jo dr. J. Tonkli⁹⁷ in štajerski gost dr. J. Vošnjak. Ta najpomembnejša politična zahteva je bila na Goriškem prvič jasno začrtana, in to ob množici navdušenega slovenskega ljudstva. Še zlasti pomembne so Tonklijeve besede: *»/.../ Ali Italija še ni nasitena; lačna je še po Goriški, Tržaški in Isterski deželi; gre tedaj za naš obstanek, ker Italija z rokami po nas sega in grabi. Da se bomo tega poljuba obranili, da ne pademo pod požrešno Italijo, je neobhodno, da se vsi Slovenci zedinimo in združimo, v eno kronovino, da ustvarimo Slovenijo!«*

Prav zaradi te zahteve je bil Ernest Klavžar prepričan, da je šempaski tabor pomembnejši od prejšnjih dveh. V *Slovenskem narodu* (19. 12. 1868) je zapisal: *»Menda ne bode preveč učeno, če pravim, da je naš slovenski tabor pri Šempasu izmed dveh svojih bratov v Ljutomeru in Žavcu najvažnejši. /.../ zatrditi moram, da sem in da smo tu najprvo ter skozi in skozi Slovenci. /.../ eno mora vsakdo pritegniti, namreč, da šele po tretjem slovenskem taboru prišle so tirjatve Slovencev po zedinjenju med splošen političen svet, celo izven meje našega cesarstva.«* Kakorkoli, šempaski tabor predstavlja mejnik v razvoju slovenske politike na Primorskem in Goriškem tudi zato, ker je imel od vseh primorskih taborov najbolj splošno slovenski značaj.

Šempaski tabor je bil zadnji v l. 1868, Goriški Slovenci pa so spet nadaljevali spomladi, ko je bil četrti tabor v Brdih (25. april 1868).

⁹⁶ Ernest Klavžar (1841–1920) je izšel iz Lavričeve šole – Lavrič mu je bil več kot dober sodelavec – in bil je velik narodnjak. Prvič je javno nastopil ob ustanovitvi Slovenske čitalnice v Gorici, nato pa so se njegovi narodnoprebudniški nastopi kar vrstili. Po razkolu 1889 pa je postal Tonklijev privrženec in prešel v konservativno skupino. Klavžar pa ni deloval samo na političnem področju, ampak tudi na strokovnem. Veliko področje njegovega dela je predstavljalo tudi dramsko delovanje v okviru čitalnic. Bil je režiser, igralec, poučeval je deklamatoriko in vodil dramatične predstave (Brecej, 1968: 26).

⁹⁷ Josip Tonkli (1834–1907) je dokončal pravo in odprl lastno pisarno v Kanalu ob Soči. Sodeloval je pri ustanovitvi goriške čitalnice (1862), zavzemal se je za slovenščino v uradih in na sodiščih in si pod ministrom Pražakom pridobil zasluge za uveljavitev slovenščine na sodiščih. Prizadeval si je za gospodarski napredek dežele in živahno sodeloval pri taborskem gibanju – na taborih v Šempasu, Vižmarjah in Tolminu je tudi govoril.

2.3.3.4 Vižmarski tabor

Vižmarski tabor, ki je zbral največ udeležencev, je imel tudi največ podpisnikov (kar 102), vendar vodilnih imen takratnega slovenskega političnega življenja med njimi ne najdemo. Sklicalo ga je slovensko politično društvo Slovenija v Ljubljani, pri njegovi organizaciji pa so imeli odločilno vlogo slovenski konservativni politiki, pri čemer sta Bleiweis⁹⁸ in Costa⁹⁹ poskrbela, da sta bila na najvidnejšem mestu. Prvih treh taborov se kranjski 'prvaki' namreč niso udeležili, čeprav so jih mladoslovenci neprestano drezali, naj se zgamejo. Očitili so jim nepripravljenost za organizacijo tabora na Kranjskem, saj je bil tam vendar center dogajanja, poleg tega pa je bila to edina slovenska pokrajina, kjer je bil deželni zbor po večini slovenski. Ta njihova strahopetnost je izzvala Levstika, da jih je napadel v *Slovenskem narodu* s podlistkom *Ponočne misli slovenskega prvaka*¹⁰⁰. Bleiweis se je v *Zgodovinski črtici*¹⁰¹ poskušal izmotati, češ da tabori ne propagirajo ničesar novega, kajti ideja o Zedinjeni Sloveniji je vzniknila že pred dvajsetimi leti. Hkrati je poudarjal, da so shodi lokalnega značaja in da tabori niso čitalnične veselice, na katerih bi lahko govoril vsak. Tukaj se je pokazalo protislovje, saj so tudi prvaki vedeli, da so se taborske resolucije potegovale za enakopravnost vsega slovenskega naroda in ne le ene pokrajine (Gorše, 1940: 92, 93).

Kranjci so se dolgo obotavljali, nato pa je Bleiweis 23. januarja le dal pobudo in kot sedmi tabor so ga organizirali 17. maja 1869. Ta dan pomeni »*zmago narodnega načela in je bil izraz narodne volje za Zedinjeno Slovenijo /.../ Narod je s svojim nastopom dokazal, da še živi in da je vreden postati gospodar svoje zemlje*« (Prav tam: 94). Zbrali so se predstavniki vseh dežel in tudi slabo vreme ni skalilo dobre volje slovenskih rodoljubov in slovenskega ljudstva.

Zbrano množico je nagovoril dr. Costa, predsednik pa je bil dr. Bleiweis. Znotraj dveh glavnih točk (o nujno potrebnih sredstvih za ohranitev slovenstva in o denarnih zavodih v podporo kmetijstva in obrti) so zagovarjali združitev Slovencev, slovenski jezik v šolah in

⁹⁸ Dr. Janez Bleiweis (1808–1881) se je v takratnem javnem življenju vsestransko udejstvoval in bil eden izmed voditeljev staroslovencev. In prav zaradi tega, ker se je začel že zelo zgodaj potegovati za jezik, ki ga je slovenski človek v resnici govoril, ker si je prizadeval za rast čitalnic in bil prvi politični vodja narodno prebujajočega se slovenskega kmeta, je bil marsikdo presenečen zaradi njegove opreznosti pri organiziranju taborov.

⁹⁹ Etbin Henrik Costa (1832–1875) je bil advokat in politik v Ljubljani; kot govornik je sodeloval na več taborih (Melik 1981: 45).

¹⁰⁰ Slovenski narod 1868, št. 58.

¹⁰¹ Novice 1869, št. 19, 20.

uradih ter ustanovitev slovenskega vseučilišča. O povezanosti v en narod je govoril Bleiweis, o isti temi je v imenu Štajerskih Slovencev razpravljala Vošnjak, v imenu goriških Slovencev pa Tonkli iz Gorice. Zarnik je jedrnato in ljudstvu razumljivo govoril o vpeljavi slovenskega jezika v šole, Nolli¹⁰² in Razlag sta dokazovala potrebo slovenskega vseučilišča v Ljubljani, Costa pa je govoril o gospodarskih problemih. Zavzel se je za ustanavljanje vzajemnih pomožnih blagajn za kmete, nekakih kmečkih denarnih zavodov (poznejših zadrug), in za ustanovitev deželne zavarovalnice zoper požar.

Posebnost vižmarskega tabora je bila zahteva po slovenski univerzi. Trije tabori (šempaški, briški in sevniški) so se izrekli za ustanovitev visoke pravne šole, vižmarski pa se je prvi opredelil za univerzo. Po govoru R. Razlaga je bila sprejeta resolucija – tako kot tudi vse doslej – *»naj se brž ko brž ustanovi slovensko vseučilišče v Ljubljani«*.

Taborsko gibanje je trajalo le tri leta¹⁰³, in sicer zaradi konzervativne Hohenwartove vlade, ki je v l. 1871 nekatere tabore prepovedala, pri nekaterih bistveno okrnila program ali preplašila pripravljavce, pa tudi zaradi razdora med liberalno in klerikalno strujo. Od l. 1870 se je začel klerikalni tabor povezovati z nemškimi konservativci, v l. 1872 je prišlo do prave *»ločive duhov«* (Melik, 1969: 28), naslednje leto pa sta tabora na volitvah že nastopala ločeno. Kako globoko je napredovala ideološka cepitev slovenske narodne stranke, se je pokazalo l. 1873, ko je na državnozbornih volitvah 1873 že nastopala razcepljena na mlado- in staroslovence¹⁰⁴.

Kljub kratki dobi predstavlja taborsko gibanje svetlo obdobje naše zgodovine. Želja mladoslovencev, da bi svet slišal za težave Slovencev in spoznal, da za njihovimi težnjami stoji ves narod, je bila uresničena. Zato bi lahko premišljeno in svobodno glasovanje ljudskih množic na osemnajstih taborih po različnih krajih slovenskega ozemlja za Zedinjeno Slovenijo upravičeno poimenovali prvi slovenski plebiscit (Gorše, 1940: 100).

¹⁰² Josip Nolli (1841–1902) je bil tajnik Dramatičnega društva in operni pevec v Ljubljani (Melik, 1981: 44).

¹⁰³ Tabori so se končali skoraj natanko tri leta po prvem, tj. 6. avgusta 1871 v Buhljah pri Grabštajnu.

¹⁰⁴ Na državnozbornih volitvah l. 1873 so mladoslovinci nastopili v smislu Zedinjene Slovenije z enim samim osrednjim volilnim odborom za celovito slovensko ozemlje, konservativni staroslovinci pa so nastopili v vsaki deželi posebej (Pleterski, 1981: 244).

3 RETORIKA KOT VEDA O GOVORNIŠTVU

Retorika in različice te besede v drugih jezikih¹⁰⁵ izhajajo iz grške besede *rhetoriké*, umetnost ali veščina retorja (*rhetor*) ali javnega govorca. Prvič je bila omenjena v Platonovem dialogu *Gorgias*¹⁰⁶, kjer jo Gorgias v pogovoru s Sokratom označi kot »*umetnost prepričevanja*«, ki je na meji med filozofijo in državištvom (Kennedy, 2001: 19). Stari Grki so jo označili kot »*veščino vseh veščin*«, saj je bila glavni del njihove izobrazbe. Gre za neke vrste »*ars*«, umetnost prepričevanja, pri čemer z rabo množice navodil in pravil prepričamo poslušalca (in pozneje bralca spisa) (Barthes, 1990:13). Aristotel v retoriki (v svojem delu *Tékhne rhetoriké*) vidi kakovost, ki ob vsakem predmetu in primeru omogoča dojeti tisto, kar zbuja vero, zaupanje, hkrati pa nam pokaže način, kako temo obdelamo in jo predstavimo občinstvu. Njegova definicija, da je retorika »*zmožnost, da pri vsakem primeru ugotovimo razpoložljivo sredstvo prepričevanja*«, je največkrat uporabljena. Tudi Ciceron označuje retoriko kot umetnost govora, prikladno za prepričevanje (Vatovec, 1984: 9). Težišče govorov je torej v moči prepričljivosti.

Retorika kot sredstvo prepričevanja se pojavlja v vseh človeških družbah in ne moremo mimo dejstva, da je imela in še ima glavno funkcijo v oblikovanju človeških odnosov (Griffin, 1952: 188). Vsako sporazumevanje je pravzaprav retorično – sporočevalec ima namen, retorika pa določi pot, po kateri vpliva na prepričanje, dejanja ali čustva sprejemnika. Vsak, ki živi v skupnosti z drugimi ljudmi, je retorik (Crowley, 1994: 24). Po Kennedyju ločimo prvotno in drugotno retoriko. Pri prvotni gre za izrekanje ob določeni priložnosti; je dejanje in ne besedilo. To pomeni, da je bistvo retorike v tem, da postanemo prepričljivi govorniki ne glede na položaj, v katerem se znajdemo. V drugotni retoriki pa ima osrednjo vlogo besedilo in ne samo dejanje. Pogosto se kaže kot stalne fraze, retorične figure in tropi v pisnih delih. Govorcu pomaga doseči namen posredno, mu odpira poti, po katerih lahko poudari zamisli ali jih nazorno prikaže.

Za dobrega govornika (po Aristotelu) ne zadostuje samo nadarjenost, ampak sta potrebna tudi šolanje (*doctrina*) in vaja (*exercitatio*). Osnovno sredstvo govornikov je izgovorjena beseda; in bolj kot je dodelana in smiselno stkana v celovito strukturo besedila, bolj je učinkovita.

¹⁰⁵ Enopomenskega prevoda retorike še danes ne moremo podati. Burton (1996) navaja, da retorika ni samo študij učinkovitega govornjenja in pisanja, umetnost prepričevanja, ampak še veliko več.

¹⁰⁶ Napisan okoli l. 385 pr. n. št.

Govorniška spretnost je po Ciceru *»ena izmed najvišjih vrlin«*, saj ima moč, da *»lahko svoje poslušalce zvabi tja, kamor se je usedla. Zvezana pa mora biti s poštenostjo in najodličnejšo modrostjo; če bi govorniško preobilje predali v roke ljudem, ki teh vrlin nimajo, jih ne bi naredil za govornike, ampak bi norcem dali orožje«* (Ciceron, 2002: 242).

3.1 KLASIČNA RETORIKA

Klasična retorika je civilna umetnost javnega govorjenja v stari Grčiji, ki so jo učitelji javnega govorjenja, filozofi in govorniki v praksi razširili in razvili. Torej gre za družbeno in politično prakso ter zbirko besedil, ki to prakso opisujejo ali ponazarjajo. Klasična retorika prehaja skozi različna obdobja zgodovine in se jim prilagaja, vendar se je treba zavedati, da je antična retorika postavila temelje vsem poznejšim teorijam, ki se vedno znova navdihujejo pri največjih klasikih, kot so Ciceron, Platon, Aristotel, Kvintiljan idr. (Kennedy, 2001: 19).

Pri predstavitvi klasične retorike sem označila vse poglavitne avtorje, ki so na svoj način zaznamovali retorično dogajanje, in opisala njihove prispevke k teoriji retorike. Obravnavana snov je izredno obsežna, zato sem podrobneje razčlenila le tiste elemente, ki sem jih uporabila tudi pri analizi raziskovanih govorov. Tako je ostal del klasične retorike nerazložen in v pričujoči nalogi tudi neuporabljen.

3.1.1 ZGODOVINSKI PREGLED

Stari Grki so bili že od Homerja dalje pri govorništvu pozorni tako na vsebino govora kot na način podajanja. Po Heziodu je umetnost govorništva božji dar in najvišja umetnost je bila pomirjati spore. Prvi misleci, ki so raziskovali retoriko in dialektiko, so človeka in družbo, s tem pa tudi govorjenje, razumeli kot del narave (Grabnar, 1991: 41). To se je spremenilo šele nekje v šestem, petem in četrtem stoletju, ko so si grški misleci prizadevali razlagati vzroke stvari na nemitološki način.

To je bilo tudi za retoriko eno najplodnejših obdobji v zgodovini. Grški misleci so jo – tako kot druge predmete – poskušali opisati. Razvile so se tri struje retorike, ki se nepretrgoma vlečejo skozi vso njeno tradicijo v zahodnoevropski zgodovini, in sicer tehnična, sofistična in

filozofska (Kennedy, 2001: 31). V razpravah o retoriki so se posamezne struje pogosto prepletale in povezovale, npr. Aristotelova *Retorika* je klasično delo filozofske tradicije, a vsebuje tudi veliko tehnične retorike. Ciceronov dialog *O govorniku* pa je poskus sinteze vseh treh tradicij.

3.1.1.1 Tehnična retorika

Prvo strujo predstavlja tehnična retorika, tj. retorična teorija iz *tékhne* ali retoričnega priročnika, ki se je ukvarjala predvsem z javnim govorom. Ukvarja se s tem, kako predmet predstaviti učinkovito in uspešno, pri čemer je v ospredju le »umetnost prepričevanja«. Bila je predhodnica latinskih retoričnih priročnikov (Kennedy, 2001: 32). Javni govor je imel v demokratični Grčiji velik pomen. Človek se je lahko z govorom uveljavil v javnih zadevah, pred sodiščem, politiki ... Zato so nastajali govori, ki so bili živi, krepki in predvsem učinkoviti. Retoriko najdemo tudi v dramskih dialogih, zato ne preseneča, da so imeli v antiki za prve govornike literarne osebe¹⁰⁷.

Sicilija velja kot zibelka evropske retorike, saj naj bi v Sirakuzah dali nezkušenemu govorniku nekaj smernic za pripravo govora. Tako naj bi dobili prve avtorje tehnične retorike. Antični viri govore, da naj bi bila to Tejzija in Koraks, vendar gre verjetno za eno in isto osebo¹⁰⁸. Tejzias je svojo umetnost izvorno poučeval ustno, pozneje pa so jo zapisali in prodajali. V Atenah so prepoznali uporabnost govorniške umetnosti in različni ljudje so začeli pisati »*tékhnai lógon*«, tj. umetnosti govorjenja. Ukvarjali so se predvsem s tem, katera sredstva so v govoru učinkovita in katera ne, katera ohranjajo pravo mero in katera so pretirano zanosna, tj. neprimerna. Tako je ob koncu 5. stoletja obstajala že cela tehnična literatura, iz katere se je vsakdo lahko poučil o osnovah javnega nastopanja. Zgodnji retorični priročniki so že grobo razčlenili govor na štiri ali več delov, niso pa se še ukvarjali z izbiro besed in slogom. V glavnem so seznanjali s primeri, kaj naj bi govornik rekel v vsakem izmed delov, da bi si pridobil in zagotovil zanimanje občinstva, da bi pravilno argumentiral in smiselno zaključil. Ti priročniki so bili namenjeni predvsem govorom na sodišču, pri čemer ni bila pomembna

¹⁰⁷ Po Korenu je Homer veljal za tistega, ki je iznašel govorno umetnost, niso pa ga imeli za učitelja tehnične retorike.

¹⁰⁸ Koraks pomeni »vran«, kar je za Grka nenavadno ime. Bržkone je bil to vzdevek, tako da bi moral biti izumitelj retoričnega sistema znan kot »Tejzias Vran«, glede na to, da je retorični pouk, ki ga je Tejziju pripisoval Platon, očitno enak tistemu, ki ga je Aristotel pripisoval Koraksu (Kennedy, 2001: 39).

resnica, ampak samo verjetnost. Takšno retorično metodo pa je že Platon ostro obsodil (Koren, 1990).

Napredek v primeri z razpravljanjem o izključno sodni retoriki pomeni priročnik *Retorika za Aleksandra*¹⁰⁹, ki je nastal malo pred Aristotelovo *Retoriko*. Avtor deli retoriko na tri vrste – svetovalno, slavnostno in sodno, vendar govorništvo obravnava kot sedem vrst. Poznejši pisci so imeli težave s povezovanjem njegovih sestavnih delov retorike z vrstami govorništva.

Najkasneje do 1. st. pr. n. št. so se praktično vsi grški in rimski učenci v osnovnih ali retorskih šolah učili umetelno zgrajenega, splošno priznanega načina pripovedovanja, razširjanja, opisovanja, hvaljenja, kritiziranja, primerjanja, dokazovanja in zavračanja. Te veščine so lahko kombinirali na različne načine in tako sestavili govor. Gre za uvodne vaje, »*progymnasmata*«, urjenje v sestavljanju besedil, kateremu so sledile težje naloge, v katerih je bilo treba kaj dokazati ali izpodbiti.

3.1.1.2 Sofistična retorika

Druga struja je bila sofistična¹¹⁰ retorika, tj. retorika Gorgiasa in drugih sofistov, ki jo je v četrtem stoletju do popolnosti razvil Izokrat (pozneje je prešla v krščanstvo). Bolj kot govor poudarja govorca; ustvarila je podobo idealnega govornika, ki vodi družbo do plemenite izpolnitve nacionalnih idealov (Kennedy, 2001: 32). Protagorov znameniti stavek »*Človek je merilo vseh stvari*« označuje obsežen cilj sofistike – oblikovati celega človeka in retorika je samo del tega izobraževanja. Učitelj retorike je moral pri učencu razvijati jezikovno spretnost s pomočjo tekstov.

3.1.1.2.1 Gorgias

Gorgias¹¹¹ je bil avtor retorike, ki pa se ni ohranila, ohranjena pa sta dva govora. Njegov stil je duhovit, poln figur, nenavaden, zveneč in ga imenujemo gorgijanski slog. Gre za rimajoče

¹⁰⁹ Po Kennedyju (2001: 42) gre verjetno za izvorno delo Anaksimena iz Lampsaka (ok. 380-320 pr. n. št.).

¹¹⁰ Beseda »sofist« prihaja iz pridevnika *sophós*, ki pomeni »moder« in bi jo lahko prevedli kot »veščak« (Prav tam: 47).

¹¹¹ Gorgias (ok. 480–375 pr. n. št.)

se besede in ritme, ki so se nizali kot odmevi, pri gradnji stavkov pa je vztrajno uporabljal paralelizem, vendar pod pogojem, da je bilo število zlogov v paralelnih stavkih enako. Gorgias je raziskoval figure in hkrati učil, kako se uporabljajo (Kennedy, 1997b: 28). Gorgijevi govori pa so prikazovali tudi razporeditev snovi in logično argumentiranje, prvič pa je začel z retoriko, ki je vsebovala *patos* (čustvene vzgibe). Njegova *Hvalnica Heleni* je razdeljena na uvod, prikaz, dokazovanje in sklep, kakor so učili tedanji priročniki, sam pa označi ta govor kot otroško igro, razvedrilo. Anekdote o njem kažejo, da je imel smisel za humor.

Gorgias je imel huda nasprotnika – Sokrata in Platona. Že naslovi cele vrste Platonovih dialogov opozarjajo na njegov nastop zoper sofiste in njihovo izobraževanje, še zlasti *Gorgiasu* in *Fajdru*. Sofistom med drugim očita, da pridigajo pravico močnejšega in privabljuje učence le z bahavimi obljubami (Golden et al., 1997: 14).

3.1.1.2.2 Izokrat

Iz sofističnih šol je svojo šolo za govornike razvil Izokrat¹¹², ki pa ni potoval okrog kakor starejši sofisti, ampak so morali učenci priti k njemu in tam ostati nekaj časa. Pri študiju je uvedel seminarsko delo in se tudi osebno zanimal za učence in njihov napredek. Gorgijevske figure je uporabljal zmerneje kot sam Gorgias. Poudarjal je tri osnovne pogoje za govornika: nadarjenost (*physisi*), šolanje (*padeia*) in izkušnja oz. vaja (*empeiria*). Po Izokratovem zgledu so nastajale retorske šole, ki so izoblikovale določen vzorec: približno sedem let osnovne ali gramatikalne šole za dečke in deklice, temu je sledilo nekaj let študija retorike samo za dečke, zatem pa je morda prišel še študij retorike ali filozofije na višji stopnji. V pozni antiki in srednjem veku se je ta sistem razvil v trivij (*trivium*), sestavljen iz gramatike, retorike in dialektike (Kennedy, 2001: 61).

Najboljši Izokratov govor je *Panegirik*, ki je najumetelnejši, namenjen pa je namišljenemu zborovanju Atencev na Olimpu. Klesal in pilil naj bi ga menda kar petnajst let. Pri tem je treba izpostaviti še eno posebnost – Izokrat s svojimi govori ni nastopal¹¹³. Skrbno urejene in izdelane je objavljaj v pisni obliki. Kennedy izpostavlja izokratsko tradicijo nasproti

¹¹² Izokrat (436–338 pr. n. št.)

¹¹³ Grabnar piše, da je Izokratu nekdo očital, kako da si upa poučevati govorništvo, če je vendar sam tako slab govornik. Izokrat pa mu je odgovoril: »Saj tudi brus ne reže, pa vendarle nabrusi nož!«

aristotelski in ugotavlja, da so Izokratovi nasledniki bolj poudarjali pisno izražanje, dajali prednost slavnostnemu govoru, bolj izpostavili slog kot argument in razširitev snovi kot pa prepričevalno silo. Njihova glavna metoda je bila, da so učenci poslušali ali brali govore in posnemali njihovo določitev in razporeditev snovi ter slog.

3.1.1.2.3 Ostali sofisti

Poleg Izokrata je treba omeniti še Demostena¹¹⁴, ki velja od 1. stol. n. št. za največjega govornika antike (Golden et al., 1997), čeprav je bil v prvi vrsti politik in državnik. Značilnost njegovih govorov je pristna strastnost in prepričevalna moč, izražena v popolni vsebini, ki je skladna z obliko. Najbolj znani so govori proti kralju Filipu, *Filipike*, v katerih lahko zasledimo politično razhajanje z Izokratom (Koren, 1989).

K sofistom lahko prištevamo tudi Sokrata, čeprav ga nekateri ne. Kennedyja recimo samo spominja na sofiste. Imel je velik vpliv na druge filozofe, sam pa ni pisal nič. Razvil je posebno filozofsko debato, imenovano dialektika. S to metodo je spraševal druge po njihovem mišljenju in jih preko svojih vprašanj pripeljal do spoznanja, resnice. Njegove debate so bile skrajno logične in racionalne.

3.1.1.3 Filozofska retorika

Filozofska utruja kot tretja pa se je začela s Sokratovimi ugovori v Platonovih dialogih proti tehnični in sofistični retoriki. Poudarek daje verodostojnosti sporočila ter učinku na poslušalce. Tesno je povezana z dialektiko ali logiko, etiko in politično teorijo, včasih tudi s psihologijo. Njen naravni predmet je preudarjanje o tem, kaj je poslušalcem v največjo korist (Kennedy, 2001: 32).

¹¹⁴ Demosten (384–322 pr. n. št.)

3.1.1.3.1 Platon

Najvidnejši predstavnik je bil Platon¹¹⁵, Sokratov učenec. Prevezel je njegov stil debate. Gre večinoma za dialoge, v katerih nastopa Sokrat¹¹⁶. Razgovori potekajo v dialektični obliki, kar pomeni, mora vprašani odgovoriti na zastavljeno vprašanje. Iz argumenta, ki temelji na odgovoru, lahko nato vodi svojega nasprotnika do boljšega razumevanja. Pri tem je treba najprej ovreči napačno védenje, šele potem lahko predlaga boljšo hipotezo. Po Platonu vodi ta postopek k »pravemu mnenju«, v najboljšem primeru k filozofskemu védenju (Kennedy, 2001: 76).

Njegovo najpomembnejše delo je *Država* oz. *Republika*, v kateri razvije teorijo idej in utopični model idealne države. Po njegovem so najbolj krepostni ljudje filozofi¹¹⁷, zato bi moral biti kralj njegove utopične družbe filozof. Iz svoje države je izgnal vse umetnike in retorike, češ da se oboji oddaljujejo od resnice (Grabnar, 1997: 42). Umetniki delajo kopije sveta, retoriki pa zgolj zavajajo občinstvo. Njihovo mnenje je umetno, a ga prikazujejo kot resnico.

Pri Schenkeveldu (1997: 201) beremo, da govori Platon o različnih vrstah retorike, o dobri in slabi. Upravičena retorika je filozofska, ki temelji na dialogu med učiteljem in učencem, njen predmet je resnica. Primer dobre retorike lahko zasledimo v njegovih filozofskih spisih *Gorgias* in *Fajdros*, v katerih najbolj odločno razpravlja o naravi retorike. Predmet sofistične retorike pa je iluzija, tisto, kar je verjetno, zato je slaba. Prave retorike ne predstavljajo napisani govori, temveč živi dialog, kjer se govorec in poslušalec izmenjujeta. Po njegovem pa retorik ne sme nikoli nastopati proti svojim prepričanjem, govor pa mora biti resničen, pravičen in moralen. Retorični nastop mora biti konkreten, elementi pa notranje skladni.

Gorgias kot eden zgodnejših dialogov je sestavljen iz treh delov, v katerih Sokrat razpravlja najprej z Gorgijem o retoriki, v drugem delu z Gorgijevim privržencem Polom o tem, kako retoriko uporabljati, v tretjem pa v pogovoru s Kaliklom obravnava retoriko v okviru vprašanja, kako naj človek živi. V tem delu Platon retoriki očita zavajanje občinstva in prilizovanje, s katerim prepriča poslušalca, da je nekaj pravično. Sklep tega spisa prinaša

¹¹⁵ Platon (ok. 428–348 pr. n. št.) je bil iz aristokratske družine.

¹¹⁶ Od tod t. i. »sokratsko vprašanje«, tj. težava, ko ne znamo določiti, koliko dialogi v resnici predstavljajo Sokratove nazore in koliko Platonova lastna filozofska razmišljanja (Kennedy, 2001: 72).

¹¹⁷ Platon je razvil svojo filozofijo in ustanovil akademijo, ki je hkrati prva evropska univerza.

spoznanje, da si mora človek prizadevati za dobro in retoriko uporabljati le v službi pravičnosti.

Platonovi poudarki, da je zapisana beseda samo ovira na poti k resnici in da je le živa beseda seme, iz katere požene kal, razlaga tudi v spisu *Fajdros*. V tem dialogu se prepletata dve glavni temi – homoseksualna ljubezen in retorika. Sokrat razpravlja z mladeničem Fajdrosom; med njima pa obstaja telesna privlačnost. Fajdros Sokrata zapeljuje v užitke sofističen retorike, vendar Sokrat med dialogom dvigne njuno razmerje na višjo raven filozofske ali t. i. platonske ljubezni (Kennedy, 2001: 85). Tako predstavlja prva polovica *Fajdra* retorični spopad med dobrim in zlim v ljubezni, drugi del pa prinaša kritični pregled retoričnih priročnikov in spoznanja o standardih dobrega govora. Po njegovem je pomembna tudi vsebina ter ne le oblika in prepričljivost, zato kritizira sofiste. Poudarja pa še, da mora retorik poznati svojo dušo, ki jo lahko izrazi le z govorom. V njegovi razpravi pa lahko zasledimo že misel o različnih govornih slogih, ki se razlikujejo glede na poslušalce in okoliščine.

Pri Platonu lahko opazujemo paradoks: bil je retorik, ki ni zaupal retoriki in bil je pesnik, a je pesnike izgnal iz svoje utopične države. Nasprotoval je zapisanim tekstom, a sam je objavljaj skrbno izbrušene dialoge. Kennedy ga je upravičeno označil za največjega grškega prozaista, mojstra zgradbe, karakterizacije in sloga, najizvirnejšega misleca, dovršenega retorika in literarnega mojstra.

3.1.1.3.2 Aristotel

Platonov učenec Aristotel¹¹⁸ je postal eden največjih filozofov tudi v sodobnem svetu. Postavil je temelje skoraj vseh znanosti. Bil je praktik in se ni ukvarjal z idealnimi modeli kot Platon¹¹⁹. Bil je iznajditelj logike. Poskušal je zbrati vsa tedanja dela in znanja o retoriki ter jih združiti v učbenik, ki bi bil vodnik v vsaki situaciji in bi bil uporaben tudi za prihodnje generacije. Tako je v sredini četrtega stoletja pred našim štetjem nastalo delo *Retorika*, »*Tékhne rhetoriké*«, ki ga vsaj v izvornosti tudi kasneje ni preseglo nobeno podobno delo

¹¹⁸ Aristotel se je rodil 384 pr. n. št. Njegov oče je bil zdravnik makedonskih vladarjev, pa tudi Aristotel je imel z dvorom prijateljske stike. L. 367 je šel v Atene, da bi študiral pri Platonu, in tam ostal dvajset let kot član Akademije. Pozneje je ustanovil svojo šolo, Gimnazijo. Umril je 322 pr. n. št.

¹¹⁹ Aristotel je bil veliko bolj pragmatičen, realističen in empirično usmerjen kot Platon in ni premogel njegove mistične plati, čeprav je na začetku gledal na vprašanja enako kot njegov učitelj. Pisal je tudi dialoge v Platonovem slogu, vendar se nobeden ni ohranil (Kennedy, 2001: 92).

(Crowley, 1994). Velja kot najpomembnejše delo o retoriki in ob njem so se šolali več stoletij, pogosto v latinskem prevodu.

Retorika je sestavljena iz treh delov. Prvi del sistematično in obširno obravnava večino odkrivanja argumentov, logično stran govorništva in spoznavni proces, ki ga retorika omogoča. Drugi del razvija sistem določanja snovi v retoriki in govori o govornikovem značaju, o načinu, kako zbuditi čustva pri različnih vrstah občinstva. Pri tem čustva kot sredstva prepričevanja vedno delujejo vzporedno z logičnim, razumskim procesom. Tretji del pa se ukvarja z razporeditvijo ali kompozicijo govora in s slogom retoričnega nastopanja, se pravi z estetsko stranjo. Posebej razpravlja tudi o vlogi pisave, o tem, kdaj je treba govor brati, kdaj improvizirati in kdaj znati na pamet (Grabnar, 1991: 29). Področje kompozicije in sloga so poznejši avtorji izpopolnili, torej ima knjiga tudi historični pomen. Posebej pomembna je prva knjiga, ker so jo povzeli skoraj vsi poznejši avtorji.

Aristotel je prišel do sklepa, da obstajajo tri vrste retorike, ki se nanašajo na tri področja prakse, in sicer glede na to, kdaj jih uporabljamo in kako se razlikujejo glede na namen. To so *genus iudiciale*, *genus deliberativum* in *genus demonstrativum*, torej sodna, svetovalna in slavnostna (priložnostna) retorika (Aristotel, 1989: 14). Za posamezne vrste govorov je značilna posebna časovna naravnost. Pri sodnih govorih gre za odločitev o tem, kar se je zgodilo v preteklosti, nanašajo pa se na situacijo obtožbe in obrambe. Svetovalni govori so usmerjeni v prihodnost, uporabljajo pa se na skupščinah, zborovanjih, v parlamentu ... Vedno k nečemu nagovarjajo ali od česa odvrčajo, govornikova naloga pa je poslušalce prepričati k dejanjem (naj nekaj storijo ali ne storijo). Pri epideiktičnem (priložnostnem), ki ga uporabljamo na raznih slavnostih, žalnih slovesnostih, pogrebih, pa nekaj hvalimo, slavimo, grajamo ali uničujoče kritiziramo. Vezan je na sedanost.

Retorika pa je odvisna tudi od tega, kakšnemu poslušalcu govornik govori. Zdi se, da ima Aristotel v različnih odlomkih razprave v mislih različne poslušalce – najprej učence, ki so do tedaj študirali dialektiko, v poglavjih s praktičnimi napotki učence, ki želijo izboljšati retorične veščine, pa tudi tiste, ki so načrtovali javno kariero, zaradi česar morajo razumeti retoriko in si ustvariti svojo lastno sodbo.

Osnova dobrega govornika je, da je sam dober človek. Najmočnejša dokazna moč je namreč govornikova osebnost sama, njegov ugled, njegov *etos*. Zato v drugi knjigi Aristotel natančno

razčlenjuje značajске lastnosti in občutke, ki jih določena čustva zbujaajo. Vsako čustvo je treba raziskati s treh vidikov – kakšno je duševno stanje ljudi, na koga vplivajo in zakaj. Tako je natančno obravnaval jezo, omalovaževanje, prezir, objestnost, napuh, ljubezen, sovraštvo ipd. Zanimalo ga je, kakšna so nagnjenja mladih, starih, bogatih, revnih, srečnih, nesrečnih, plemenitih in oblastnikov. Od vsega tega je namreč odvisna uporaba entimemov, primerov in način nastopanja proti nasprotniku.

Bistveno Aristotelovo spoznanje je, da v retoriki ni in ne more biti absolutne resnice. Vse, kar ljudje govore, je samo bolj ali manj verjetno, tisto, kar je res, pa ima večjo prepričevalno moč. Po Grabnarju je Aristotelov sistem predhodnik teorije sodobne demokratične argumentacije, usmerjene k širokemu občinstvu. Njegove ideje, ki so se ohranile do današnjih dni, pa so močno vplivale na razvoj rimske retorike, ki jih je prevzela in sistematizirala.

3.1.1.4 Rimska retorika

Po Aristotelovi smrti se konča zlata doba v antični Grčiji. 168 pr. n. št. je Rim nadvladal Grčijo in več vojnih ujetnikov se je znašlo v Rimu, med njimi tudi predstavniki grške retorike. Rimljani so sprejeli njihovo kulturo, s tem pa tudi grško učenost. Grki so ustanavljali šole in navduševali mlade Rimljane. Dokler so se učili grškega govorništva, jih je oblast pustila pri miru, a ko so izvajali svoje retorično dovršene govore pred širšim zborom neukih poslušalcev, je retorično znanje postalo nevarno. A razvoja seveda ni bilo mogoče ustaviti (Grabnar, 1991: 36).

3.1.1.4.1 Ad Herenium

Okrog l. 85 pr. n. št. se je pojavil prvi latinski učbenik retorike, znan po naslovu *Ad Herenium*. Dolgo so ga pripisovali Ciceronu¹²⁰, vendar avtor ni znan. To je suhoparen učbenik, ki pa vsebuje popoln sistem retorične teorije. Zelo jasno razodeva vpliv Aristotela, pri katerem so že opisane veščine, ki jih neznan avtor podaja, vendar je sistematika popolnoma nova, poleg tega pa so *inventio*, *elocutio*, *memoria* in *actio* oz. *pronuntiatio*

¹²⁰ V angleški izdaji je ta retorika uvrščena med Ciceronova zbrana dela – morda je prav to tudi razlog, da se je delo sploh ohranilo (Koren, 1989).

obravnnavani precej bolj natančno. Zbirka zajema 12 del, v katerih je izdelan ideal pravega govornika. Prva knjiga govori o izobrazbi kot predpogoju za študij retorike. Druga knjiga definira področje retorike in njene cilje. Nato sledijo knjige, ki obravnavajo posamezne kanone klasične retorike (vsakemu izmed petih je namenil eno ali več knjig), v zadnji knjigi pa predstavlja sposobnosti dobrega govornika (prim. Corbett, 1990: 495, 496; Golden et al., 1997: 11).

3.1.1.4.2 Ciceron

Drugačen značaj pa je imelo delo *De inventione* (O iznajdbi), ki ga je približno v istem času napisal mladi Ciceron¹²¹, obravnava pa samo prvi kanon (*inventio*). Druga njegova pomembnejša dela so nastala več kot 20 let pozneje, ko je sklenil kariero politika in sijajnega govornika. Največje in najpomembnejše retorično delo je *De oratore* (O govorništvu) iz l. 55 pr. n. št., v katerem je skušal ustvariti sintezo filozofske, sofistčne in tehnične tradicije retorike. To delo ni sistematični učbenik, je pa kombinacija dveh temeljnih idej – utemeljiti ideal izobraženega govornika in nuditi praktična pravila (Grabnar, 1991; Koren 1989). Delo je pisano v dialogu po zgledu Platona, kjer več oseb razpravlja o retoriki. Ne gre za pravo polemiko, ampak bolj za dopolnjevanje.

Tako kot Aristotelu tudi Ciceronu ne gre za odkrivanje resnice, temveč za ustvarjanje verjetnosti. Dokaze deli na umetniške, tj. logična sklepanja in besedna dokazovanja, in neumetniške, to so razni dokumenti, izpovedi prič ipd. Prve je treba ustvarjati, druge pa uporabljati.

Ciceron je bil prepričan o moči in sijaju govorništva. Po njegovem je bila retorika prava umetnost, plod ustvarjalne domišljije. Veliko je prispeval k teoriji o slogu, njegovi govori pa veljajo za najboljše primerke latinskega proznega sloga (Kennedy, 2001: 132). Poudarjal je izobrazbo govornikov in med drugim zapisal: »Modrost brez govorništva državam malo pripomore, govorništvo brez modrosti pa je običajno velika ovira in nikoli prednost.«

¹²¹ Ciceron je živel v prvem stoletju pr. n. št. Ohranjenih je 58 njegovih govorov, filozofskih del in okrog sedem retoričnih razprav (Škerlep).

3.1.1.4.3 Kvintilijan

Ob Ciceronu se pojavi Kvintilijan¹²², ki napiše najobsežnejše in najkompleksnejše delo o antični retoriki *Institutio oratoria*, Govorniška izobrazba, ki je obsegalo kar 1800 strani. To delo ponuja celoten sistematičen izobraževalni program za oblikovanje splošno izobraženega in moralno popolnega govornika. Posvečeno je teoriji in praksi, kar uspešno povezuje in prilagaja zahtevam svojega časa (Koren, 1989). Po njegovem je idealni govornik dober človek, ki je več govornika, sposoben mora biti voditi, vplivati in celo obvladovati položaj.

Kvintilijan je dedič sofistične tradicije in ne filozofske. Tako je njegova definicija retorike najbližja Platonovi. Za naklonjenost občinstva se bori s stilskimi okraski in ne toliko z logičnimi dokazi. Njegova retorika ima pomembno vlogo pri vpetosti v vzgojno-izobraževalni sistem, saj sledi otroku od rojstva prek šolanja pri gramatiku do izobraževanja pri retoriku, ko postane v zadnji knjigi odrasel človek. Pri tem poudarja spoštljivo ravnanje z učenci, ki jih je treba obravnavati kot posameznike in jih neprestano spodbujati.

3.1.2 RETORIČNI KANONI

Dovršenost govora v klasičnem smislu pomeni upoštevanje petih govorniških faz (kanonov), ki jih je sistematično obdelal učbenik *Ad Herenium: inventio* (iznajdba), *dispositio* (urejanje), *elocutio* (jezikovni izraz), *memoria* (pomnjenje) in *pronuntiatio* (izvajanje). O prvih treh kategorijah je govoril že Aristotel v *Retoriki*, vendar ga zadnja dva kanona v teoriji nista zanimala, čeprav je jasno, da je izvajanje nujni del govora. To je pet faz, za katere pa ni nujno, da se odvijajo vedno v tem vrstnem redu. Vsak izmed teh kanonov je posebna veščina, umetnost, »ars«. Umetnost govora je torej sestavljena iz petih posebnih umetnosti (Grabnar, 1991: 37).

¹²² Kvintilijan (35–96 n. š.) je deloval v drugačnih družbenih razmerah. Politično govorništvo tedaj ni bilo več možno, zato se je retorika razcvetela na drugih področjih (Grabnar, 1991: 40).

3.1.2.1 Inventio

Prvi izmed petih kanonov, ki mu je že Aristotel namenjal najpomembnejšo vlogo, je invencija¹²³, iznajdba, določitev snovi. To je tisti korak, pri katerem iščemo, izbiramo in obdelujemo gradivo¹²⁴. Najprej je potrebno raziskati dejstva izbranega predmeta govora, nato pa določiti bistveno vprašanje ali problem. To ne pomeni iznajti argumentov, ampak jih samo odkriti (Barthes, 1990: 59). Aristotel loči dve vrsti argumentov oz. sredstev prepričevanja, in sicer neumetnostna, netehnična (*átekhnói*¹²⁵), in umetnostna oz. notranja sredstva prepričevanja (*éntekhnói*). Netehnična so zunanja sredstva, so zunaj govornikove umetnosti in jih ta ne iznajde, temveč uporabi (Kennedy 2001: 99). Najde jih v retorični situaciji, npr. zakoni, statistični podatki, materialni dokazi ... »To so kosci realnega, ki neposredno stopajo v dispositio in ki jih govornik ne prideluje, temveč zgolj uporablja« (Barthes, 1990: 60). Njihovo nasprotje pa so tehnični, večinski dokazi, *éntekhnói*, ki so odvisni od moči govornikovega preudarka in torej izhajajo iz retorične veščine govornika. Umetnostna sredstva prepričevanja so treh vrst, imenujemo jih *êthos*, *páthos* in *lógos*¹²⁶. Izvirajo iz treh sestavnih delov govornega dejanja: govornika, poslušalstva in govora (Kennedy, 2001: 99). Dober govornik bo znal v svojem nastopu združiti vse tri elemente, predvsem pa si bo prizadeval za kakovostno ravnovesje med *patosom* in *logosom*.

3.1.2.1.1 Etos

Prvo osnovno in po Aristotelu najmočnejše prepričevalno sredstvo je torej govornikova osebnost in ugled, pri čemer gre za dostojnost, pravičnost, prijaznost – poslušalci bodo sledili le npravstveno vzorni osebnosti. Brez lastne prepričanosti, notranjega ognja in vnemanja za predmet, o katerem govornik govori, ni mogoče prepričati drugih. Ta *etos* pa žari iz vsebine in oblike govora. Pri tem se postavi v ospredje verodostojnost govornikove etične vrednosti, na katero – po Aristotelu – vplivajo trije dejavniki: preudarnost, krepost in naklonjenost. Preudarnost doseže s poznavanjem stvari in sposobnostjo analitičnega razmišljanja. Krepost oz. moralni značaj kaže dobrega, poštenega in zaupanja vrednega človeka, naklonjenost pa se

¹²³ Invencijo so skozi stoletja razlagali na različne načine (gl. Health, 1997).

¹²⁴ Pri invenciji ne gre za ustvarjanje nekaterih novih informacij, ampak zgolj za iskanje tistih, ki so že razpoložljive, pri tem pa jih mora govornik prilagoditi katerikoli temi govora (Corbett, 1990).

¹²⁵ V petnajstem poglavju prve knjige Aristotel (1989: 70–77) podrobno obravnava *átekhnói*, torej neposredne dokaze, ki so zunaj govornikove umetnosti, npr. pričevanje svobodnih prič, pisne pogodbe ...

¹²⁶ Aristotel o njih govori v drugem poglavju prve knjige.

kaže v odkritosti in dobrohotnosti do občinstva (Barthes, 1990: 83). Aristotelova teorija zatrjuje, da stopnja govornikovega vpliva na poslušalce ni odsev nekega že vnaprej opredeljenega mnenja poslušalcev o njegovi nravstveni kakovosti, temveč si mora naklonjenost občinstva šele pridobiti. Iz prakse pa vemo, da nekaterim govornikom množice že vnaprej verjamejo vse, kar povedo. Vendar etični sloves govornika ne sodi v teorijo retorike, ki predvideva, da dobiva govornikova pravičnost svoj odblesk šele v načinu ter obliki govorniškega podajanja. Govornik predstavi samega sebe kot verodostojno osebnost znotraj svojega govora. Prav ta okoliščina odločilno omogoča govorniku, da prepriča in pridobi poslušalce. Zavedati pa se moramo, da je nastop pred maso, množico poslušalcev nekaj povsem drugega kot pred točno določeno skupino¹²⁷. Pri množici zbranih ljudi odigrajo odločilno vlogo psihološki zakoni¹²⁸.

3.1.2.1.2 Patos

Patos je način navezave stika z občinstvom in se kaže v moči izbranih besed, v pravi meri humorja, v stopnjevanju napetosti in v načinu podajanja. Gre za čustveni naboj, za čustveno zagretost, ki je še posebej pomembna pred množico ljudi, ki raje sprejema navdušene govornike kot pretirano umirjene. Če je retorika po Aristotelu večšina odkrivanja vseh razpoložljivih sredstev prepričevanja, potem se mora retorik ukvarjati tudi z iskanjem načinov, kako odkriti, zbuditi ali obvladati določena čustva pri občinstvu (Corbett, 1990: 18). Spoznamo lahko, da sta *etos* in *patos* tesno povezana. *Patos* se odraža najprej v govoru samem – pravi govornik si bo prizadeval za ponazarjanje svojih misli, za konkretne, natančne in jasne besede. Abstraktne miselne zveze bo podal z izrazno slikovitostjo, presenečal bo nenavadnimi, nasprotujočimi si trditvami, predvsem pa bo upošteval svoj govorniški ritem. Ta govorniški »kako« zajema tudi privlačnost podajanja, ki ima svoj odzvon v prikupni govorniški besedi in posebnih izraznih oblikah, v dramatičnih prvinah, vedrih mislih in besedah ter premorih (Vatovec, 1972: 80). *Patos* je torej način, kako čim bolj neposredno in

¹²⁷ V primeru naše naloge lahko omenimo razliko med govorom v parlamentu ali govorom na taboru.

¹²⁸ Po Le Bonu (1895) se v množici oblikuje neka t. i. občestvena duša, tako da je posameznikovo stanje podobno nekakšni začaranosti. V takem stanju hlapi razumska presoja in kritična sposobnost razločevati resnico od zmote, izgubi se občutek za odgovornost in množica prostovoljno podlega prevari. Taka množica ne potrebuje nobenega govornikovega dokazovanja. Zadošča prilizovati se, kričati, pretiravati, obljubljeni. Na množičnem zborovanju je vsako mišljenje izločeno; poslušalci postanejo množica – intelektualci, meščani, delavci (Vatovec, 1973, 130). Tega se je dobro zavedal npr. Hitler, ki si je pridobival oblast in avtoriteto z zvijačo.

preprosto predstaviti poslušalcem določeno tematiko, da jo bodo razumeli in se zanjo ogreli, kako dati govoru čustven naboj in zbuditi ustrezna čustva poslušalcev, jim zamegliti razum in vzburiti strasti.

3.1.2.1.3 Logos

Logos kot razumsko dokazovanje pomeni prepričevanje s t. i. umskimi razlogi in se nanaša na notranjo logiko teme. Ne moremo mimo neizogibne zahteve o govornikovem znanju, s katerim argumentira svoja stališča, pravilno obvešča poslušalce in odpravlja zmote. Govornik svoje prepričevanje izvaja predvsem na razumu in dejstvih, pri čemer se naslanja na dokazna pričevanja (Vatovec, 1972: 87). Racionalno dokazovanje temelji na spoštovanju občinstva. Snov, ki je govorniku na voljo za dokazovanje, je dvojna: eno so stvari, ki si jih ne izmisli govornik, ampak so odvisne od objektivne danosti, npr. razni dokumenti, pričevanja, pogodbe ipd. Drugo pa je snov, ki v celoti temelji na argumentirani razpravi govornika in to je tisto, v čemer se po Ciceronu pokaže božanska moč in vrlina govornika. Dokazi so izpeljani iz samega primera, kadar je sporen značaj predmeta, ali pa so privzeti od zunaj in se ne držijo narave samega primera (Ciceron, 2002: 147). Način, kako bo govornik dokazoval, je odvisen od situacije med potekom govora. Prav dokazovanje pomeni namreč poučni del govora s težiščem na vsebinskem »kaj« (Vatovec, 1972: 86).

Po Aristotelu je *logos* najbolj značilno sredstvo retorike, s katerim se ukvarja v drugem poglavju prve knjige svoje *Retorike*. Po njegovem vsa vednost, mnenja in stališča temeljijo na že obstoječi danosti, ki je temelj, na podlagi katerega lahko s sklepanjem in argumentiranjem pridemo do nove vednosti, novih mnenj in stališč. Gradi na spoznanju, da je lahko dokazovanje induktivno (od konkretnega k splošnemu) ali deduktivno (od splošnega h konkretnemu), pri čemer na osnovi nekaterih permis potegnemo logični sklep, ki je kvalitativna nova informacija. Argumentacija je lahko induktivna, osnovana na rabi »primerov«, *paradeigmata*, ali pa deduktivna, v obliki entimema¹²⁹. Aristotel priporoča, da uporabimo entimem, kjer je le mogoče, nato pa dodamo še primer kot neke vrste pričo, ki podpre naše besede (Kennedy, 2001: 100). Induktivni način sklepanja je znanstveni način, ki se kaže kot navajanje primerov.

¹²⁹ Grška beseda entimem prvotno pomeni misel, potem pa tudi načrt, nasvet. Od tod je entimem posebna retorična oblika argumentacije, pri kateri ni nujno, da so vse postavke resnične (Corbett, 1990).

3.1.2.1.3.1 Primer kot retorična indukcija

Metoda retorične indukcije je Aristotelu osnovni princip dokazovanja. Gre za način, ki pomaga povečati čustveni učinek, zato so ga uporabljali predvsem pri političnih govorih, najmanj pa pri sodnih, kjer je treba predvideti prihodnost na podlagi poznavanja preteklosti. Loči dve vrsti primerov, in sicer pri prvih navajamo že izvršena dela, to so zgodovinski primeri, drugi pa so tisti, ki jih mora govornik poiskati sam, zato jih imenuje izmišljene. Slednje deli še na parabolo ali prisposodbo in basen. Basni so primerne za govore, ki so namenjeni narodu, vendar jih lahko uporablja le tisti, ki je sposoben videti podobnost. Argumenti, ki jih nudijo basni, so lažje razumljivi, vendar so zgodovinski primeri koristnejši za svetovanje, ker se prihodnost najpogosteje nanaša na preteklost.

Če govornik dokazuje s primeri, jih potrebuje celo množico, da dokaže tisto, kar nakazujejo. Zato je bolje najprej uporabiti entimem s splošno sprejetimi postavkami in le za podkrepitev naših besed dodamo še konkreten primer. Aristotel prizna, da dokazovanje iz primera lahko privzame obliko silogizma¹³⁰, primer pa nam lahko služi tudi kot ena izmed postavk, na katerih gradimo entimeme (Aristotel, 1989: 159).

3.1.2.1.3.2 Entimem

Kot govorniški silogizem, tj. deduktivno sklepanje na osnovi dveh ali več permis¹³¹, pa navaja Aristotel entimem¹³², in sicer spodbijalni in dokazovalni. V spodbijalnih entimemih je zajeta sinteza nasprotij, njihov smisel pa je izločiti govorniškega nasprotnika z retoričnimi sklepi. Dokazovalni entimemi pa zajemajo 27 miselnih enot, na katere se lahko opira govornik v svojem dokazovalnem postopku. Pri tem potegne zaključke iz priznanih premis, medtem ko spodbijalni iz nasprotnih premis. Entimem se razvija izključno na ravni poslušalstva in izhaja iz tistega, kar je verjetno, torej iz tistega, kar misli občinstvo. Kvintilijan je uvedel novo

¹³⁰ Silogizem je miselni postopek, ki spada na področje logike kot posebne znanosti o človeškem mišljenju. Gre za soočanje dveh permis, iz katerih se izvede neki sklep (Grabnar, 1991: 27).

¹³¹ Entimem po Aristotelu zariše tri vrste premis, te pa so verjetnosti, znaki (zanesljivi in nezanesljivi) in primeri (Golden et al., 1997: 29).

¹³² Entimem pomeni nepopoln silogizem, pri katerem opustimo eno izmed permis, ker je splošno znana. Npr. »Sokrat je človek, torej je smrten.« Izpustili smo višjo permiso »Vsi ljudje smo smrtni.« Po Žagarju lahko retoričnemu silogizmu oz. entimemu pravimo tudi "nepravi silogizem", "nepopolni silogizem" ali "pohabljeni silogizem", to pa zato, ker lahko zamolčimo bodisi eno od njegovih premis bodisi sklep, tisto pač, za kar se nam (kot govorceem oz. tistim, ki argumentirajo) zdi, da je nesporno, vsem in splošno znano in kar imajo (po našem mnenju) najverjetneje v mislih tudi poslušalci (od tod tudi ime entimem: en thymo - "v duši", "v mislih").

definicijo, češ da entimema ne definira vsebina njegovih premis, temveč eliptičnost njegove artikulacije.

Aristotel kategorizira entimeme glede na njihove postavke oz. predmeta. Loči posebne topose¹³³, čeprav se sam izogiba izrazu topos in jih imenuje *idia*, posamičnosti. To so entimemi, ki v govoru zadevajo politiko, ekonomijo, vojaško strategijo ipd, torej govorniku nudijo vpogled v specifični problem (Golden et al., 1997: 29). Drugi so splošni toposi, ki jih Aristotel imenuje *koinoi topoi* in nimajo nobene posebne tematike. Poslušalcu ne posredujejo znanja o nobenem rodu stvari, definirajo tisto, o čemer govorimo in primerjamo stvari po podobnostih, različnosti, stopnji. Tretja vrsta Aristotelovih toposov je danes znana pod imenom dialektični toposi, *topoi*, kamor sodijo strategije argumentiranja (Kennedy, 1997: 21).

Med splošnimi toposi Aristotel navaja štiri, ti pa so: mogoče in nemogoče, preteklo in prihodnje dejstvo ter velikost. Gre torej za razpravljanje o mogočem, o vprašanju, ali se je nekaj zgodilo ali se ni, se bo ali ne bo in o veličini oz. šibkosti nekega dela. Nemogoče se lahko izpelje iz nasprotja postavk o mogočem. Če je npr. mogoče da človek ozdravi, je mogoče tudi da zboli, ali če ima vse svoj začetek, lahko ima tudi svoj konec, kajti nič ne more nastati iz nemogočega. Dokazi, da se je nekaj zgodilo ali da se ni, se lahko skrivajo v preteklosti, npr. če je nekdo hotel nekaj storiti, se je to gotovo zgodilo, saj je verjetno, da bo tisti, ki je to hotel storiti, tudi storil. To spoznanje lahko prenesemo tudi na prihodnost – zgodilo se bo tisto, kar človek lahko in hoče. Prav tako lahko spoznamo nprav nekega dela – nekatere stvari so velike, druge male (Aristotel, 1989: 127–130).

3.1.2.2 *Dispositio*

Razporeditev govorne snovi, s katero ustvarimo neki red v časovnem zaporedju, zajema posamezne točke v strukturi govora in je pri govoru neizogibna, saj se vsega naenkrat ne da povedati. Ciceron (2002: 201) pravi: »*Da nekaj povemo za uvod, da nato primer razložimo, da ga potem dokažemo s podkrepitvijo lastnih oporišč in z zavrnitvijo nasprotnikovih, da ga nazadnje zaključimo in tako končamo, to predpisuje sama narava govorništva. Da pa*

¹³³ Topos pomeni v grščini kraj, mesto; retorični topos je torej najdišče za argument (Kennedy, 2001: 112).

določimo, kako bomo zložili skupaj to, kar moramo povedati pri dokazovanju in pojasnjevanju – to je v najvišji meri naloga govornikove modrosti.« Dispozicijo lahko torej definiramo kot ureditev velikih delov govora (Barthes, 1990: 84). Že od samih začetkov se pojavlja vprašanje, koliko delov naj bi sestavljalo govor. Velike dele govora je že zelo zgodaj določil Koraks (eksordij, naracija, argumentacija, digresija in epilog) in razdelitev se ni bistveno spreminjala: Kvintilijana navaja pet delov (tretji del razdeli na *confirmatio* in *refutatio*), Aristotel štiri (Prav tam). Aristotel (1989: 200–219) obravnava razporeditev delov govora, *táxis*, kjer utemeljuje, da sta potrebna le dva dela, tj. predložitev primera in dokazovanje. V nadaljevanju priznava sodobno prakso in doda, da je lahko govor razdeljen na uvod (*exordium*), predložitev problema (*propositio*), dokazovanje (*argumentatio*) in sklep (*peroratio*). Po Aristotelu sta najpoglavitejša dela *propositio* in *argumentatio*, ki sta obvezni sestavini vsakega govora. To klasično ureditev zgradbe je nadgradil avtor v delu *Ad Herenium*, ki je izdelal ne preveč podrobno in niti preveč skopo razdelitev govora na šest delov¹³⁴ (Corbett, 1990: 20).

Poleg stalnih delov zgradbe govora je potrebno omeniti še digresijo (*digressio ali egressio*), ki pomeni premični vložek, torej skok stran s celotne kompozicije govora na različna mesta v govoru, samo ne v uvod ali sklep. To je na nek način estetski dodatek, katerega naloga je ponovna pridobitev pozornosti občinstva, in sicer z anekdoto, šalo, hvalnico ljudem, asociacijo ipd. Njegova funkcija je, da omogoči govorniku, da zablešči (Barthes, 1990: 85).

3.1.2.2.1 Exordium

Uvod je tisti del govora, s katerim pritegnemo pozornost občinstva. Čeprav ga pišemo šele na koncu¹³⁵, saj ne moremo predstaviti argumentov, ki še niso bili zbrani in sestavljeni, so mu klasični retoriki pripisovali velik pomen. Po Crowleyu z njim ustvarjamo *ethos* preudarnega, zaupanja vrednega in dobrohotnega človeka, ki se tako prikupi občinstvu. Zato mora biti uvod skrbno izdelan, pronicljiv, opremljen s primerno izraženimi mislimi, vendar lasten posameznemu primeru (Ciceron, 2002: 203). Za govorca ima dve pomembni funkciji oz. dva

¹³⁴ Dispositio je le ena od možnosti ureditev besedila, ki daje včasih občutek togosti, vendar ne zahteva ukalupljanja. Ta načela naj bi bila le vodnik pri urejevanju besedila (Corbett, 1990: 20).

¹³⁵ Ciceron (2002: 203) poudarja, da je uvod potrebno sestaviti šele na koncu: »In potem, ko premotrim vse te stvari, imam naposled navado razmisliti o tem, kar je treba povedati prvo, kakšen uvod bom torej uporabil. Kajti če sem se kdaj hotel najprej domisliti tega, mi ni prišlo na pamet nič drugega kakor kaj revnega, otročjega, preprostega ali navadnega.«

momenta. Prvi je *captatio benevolentiae*, tj. prizadevanje, da bi zapeljal občinstvo, in sicer tako, da zbudimo radovednost, naklonjenost in poslušalca naredimo vodljivega in dovezetnega za govornikov nastop (Barthes, 1990: 87). Z drugim momentom že vnaprej razložimo, da je tema vredna pozornosti in relevantna za občinstvo. Imenujemo ga *partitio*, v katerem napove, kako je razdelil govor in po kakšnem načrtu bo govoril (Prav tam: 89). Naloga uvoda, ki mora biti kratek, je torej doseči pozornost poslušalcev, jih obvladati in nevtralizirati morebitne predsodke.

3.1.2.2.2 Narratio

Uvodu sledi prikaz, z njim pa osvetlimo, opišemo oz. razložimo dejstva, ki zadevajo predmet govora. Gre za navajanje ključnih dejstev oz. prepričljiv prikaz tistega, kar se je zgodilo ali naj bi se. Če je občinstvo že seznanjeno z dejstvi o določeni zadevi, lahko ta del zgradbe govora izpustimo, vendar so po Kvintilijanu poslušalci nezaupljivi do govornika, ki ne predstavi svojega stališča do teme (Crowley, 1994: 179). Naracija mora biti funkcionalna, saj si z njo pripravimo teren za argumentacijo (najboljša priprava je tista, pri kateri je smisel prikrit), jasna, verjetna in kratka, torej brez digresije, neposredne argumentacije ipd. (Barthes, 1990: 90).

3.1.2.2.3 Divisio

Členitev je pravzaprav ugotovitev dejanskega stanja, določitev poglobitvenih trditev, in sicer tako spornih kot nespornih. Namenjen je ustvarjanju pričakovanja, s tem pa pomaga govorniku, da se lažje znajde v debati. Zato je nepogrešljiv predvsem pri razpravah, ki vključujejo kompleksen izbor argumentov, čeprav ga v vsakdanjem govoru opuščamo. Tudi večina retorikov ga opušča in uvršča k naraciji oz. predstavitvi argumentov.

3.1.2.2.4 Confirmatio

Potrditev je predstavitev argumentov – govornik izreče dokaze, ki jih je med iznajdbo izdelal (Barthes 1990: 91). Izbrati mora tiste dokaze, ki bodo imeli največjo prepričevalno moč, saj

podpirajo njegovo trditev, podkrepijo stališče do določene teme. Pri tem mora paziti, da uporabi tiste elemente, ki so del vrednostnega sistema občinstva in so v skladu s temo, prav tako pa mora upoštevati časovne omejitve svojega nastopa. *Confirmatio* ima lahko po Barthesu tri sestavne dele: *propositio*, ki je strnjena definicija obravnavane zadeve, *argumentatio* kot predstavitev dokaznih razlogov in *altercatio*, če v monolog poseže drugi. Klasični retoriki so se ukvarjali predvsem s težo argumentov, vendar niso izdelali nobenih posebnih struktur. Priporočali so le zaporedje padajoče moči argumentov – za začetek močni razlogi, nato šibki, če že morajo biti (ti naj bodo prikazani skupaj, ker imajo tako večjo moč prepričevanja), končati pa je vedno potrebno z najmočnejšimi dokazi (Ciceron, 2002: 197). Zavedati se je treba, da prepričevalne moči argumentom ne daje njihovo število, ampak kakovost.

3.1.2.2.5 Confutatio

Zavrnitev je spodbijanje in zavračanje nasprotnikovih dokazov. Po Crowleyu lahko govornik zavrača argumente s sklicevanjem na razum, z zavračanjem nasprotnikovih zamolčanih predpostavk, z emocionalnim apelom, s poudarjanjem lastne moralne integritete ali z duhovitostjo. Preudaren govornik pa lahko nasprotnikove argumente predvidi že vnaprej in se nanje pripravi.

3.1.2.2.6 Peroratio

Sklep je prav tako poljuben kot začetek, vendar zelo pomemben, saj z njim dokončno oblikujemo svoj vtis pri poslušalcih (Crowley, 1994: 182). To pa dosežemo s poudarkom glavnih argumentov, okrepitevijo ključnih točk in vzbujanjem ustreznih čustev pri poslušalcih. Po Ciceronu lahko ima sklep tri dele, vendar pa ni nujno, da so vsi prisotni (Koren, 1989).

3.1.2.3 Elocutio

Elocutio pomeni stil ubesedenja. Potem ko smo iznašli dokaze in jih razvrstili po sestavnih delih govora, jih moramo jezikovno in slogovno oblikovati. Prvi in drugi kanon sta brez

tretjega brezpredmetna in obratno. Po Ciceru (2002: 231) je vsak govor sestavljen iz vsebine in besed – torej »če odtegneš vsebino, ne morejo imeti besede svojega mesta, in če odstraniš besede, niti vsebina svoje jasnosti /.../ Do besednega okrasja ni mogoče priti, ne da bi se prej rodile in oblikovale misli, in nobena misel ni brez svetlobe, ki jo dajejo besede«. Stil je več kot le okras oz. nosilec misli. Je področje, kjer besede prenašamo, prevračamo, oddaljujemo iz njihovega normalnega, dobro znanega domovanja (Barthes, 1990: 98).

Skozi zgodovino retorike se je o stilu veliko govorilo in pisalo, vendar natančne definicije stila ni uspelo podati nobenemu teoretiku retorike. Dober retorik naj bi bil sposoben uporabljati več različnih stilov; o tem, kateri pa so ti stili, in o njihovi klasifikaciji pa je bilo veliko polemik. V Retoriki za Herenija (*Ad Hertenium*) avtor razpozna tri vrste sloga¹³⁶: veličastni (*gravis*), srednji (*mediocris*) in preprosti (*adtenuata*) slog. To je najzgodnejše ohranjeno poročilo o tem, kar je kasneje postalo stalnica v tradicionalnih razpravah o slogu (Kennedy, 2001: 128). Preprosti, nizek stil uporablja vsakdanji, običajni jezik in poudarja racionalne elemente in se uporablja pri poučevanju oz. racionalnem dokazovanju. Pri srednjem stilu se uporabljajo že bolj izbrane besede, fraze, značilna je rahla privzdignjenost. Ta stil je primeren za usmerjanje ljudi in je bolj prijeten za poslušanje. Veličastni, cvetoč stil se danes zelo redko uporablja; primeren je za demonstrativno retoriko. Zanj so značilni impresivni izrazi in retorične figure, ki dajo celotnemu besedilu neobičajni prizvok, predvsem pa očara poslušalca ali zbudi njegova čustva, če ga uporabljamo ob svečanih priložnostih.

Pri proučevanju retoričnega stila gre za poudarjanje prepričljivosti besedila. Da govornik to doseže, mora slediti kriterijem na ravni izbire besed. Aristotelu sta bili glavni odliki stila jasnost, ki je dosegljiva samo s pomočjo dognane forme in je torej osnovni pogoj, ter primernost, kar pomeni, da stil ne sme biti ne prenizek ne previsok. Če slog ni jasen, ni dosegel namena, če ni primeren, ne bo umetniški. Po Teofrastu obstajajo štiri odlike govorniškega stila, ki ločijo prepričljiv stil od manj prepričljivih: jezikovna pravilnost (*urbanitas*), jasnost (*perspicuitas*), izbranost (*ornatus*) in primernost (*aptum*), pozneje pa je dodal še kratkost (*brevitas*). Prvi dve odliki sta po Ciceronu nujni, vendar jih je lahko razumeti, kajti »prvo razlagajo knjige in osnovnošolski pouk, drugo pa se uporablja iz tega razloga, da bi se razumelo, kaj kdo govori«(Ciceron, 2002: 237). Jasnost se kaže skozi tri kriterije, ki so čistost, natančnost in ustreznost. Da bi dosegli čistost besedišča, moramo

¹³⁶ Tudi Teofrast stilne zvrsti (*genera locutionis*) deli na: vzvišeni stil (*genus grande*), preprost (*genus humile*), srednji (*genus medium*) (Ciceron, 2002: 292).

uporabljati besede iz vsakdanjega življenja, iz aktualne rabe, tj. besede, ki se uporabljajo v določenem časovnem obdobju in so zanj tudi primerne. Ustreznost¹³⁷ se kaže v izboru sinonimov glede na vsebino, namen, priložnost in občinstvo. Natančnost pa je dosežena takrat, kadar besede ne povedo ne več ne manj, kot smo hoteli sporočiti. Izbranost in primernost sta odliki, ki sta Ciceronu najpomembnejši, saj se z njima govornik izkaže: »Nikoli še ni nihče občudoval govornika, ki bi govoril pravilno latinsko. Smejijo pa se mu, če je drugače /.../ Nihče ni nikoli z besedami povzdigoval človeka, ki je govoril tako, da so vsi navzoči razumeli, kar je povedal, ampak samo dajal v nič onega, ki tega ni zmožel storiti. Pri kom se torej ljudje zdrznejo? /.../ Koga imajo za boga med ljudmi? Tistega, ki govori jasno, razumljivo, bogato, osvetljeno z dejstvi in z izrazi in med govorjenjem samim ustvarja nekakšen takt in ritem, to je slog, ki ga jaz imenujem sijajen« (Ciceron, 2002: 241).

Barthes pri slogu kot glavno opozicijo jemlje nasprotje med paradigmo in sintagmo. To pomeni, da je treba pri ubesedenju besede najprej izbrati (*electio*¹³⁸), nato jih povezati v stavke (*compositio*), pri čemer *electio* predpostavlja, da je v govorici možno en izraz nadomestiti z drugim. Nadomestitev lahko proizvede celo drugotni pomen, tj. konotacijo. Različne razdelke nadomestitev imenujemo s skupnim izrazom retorične figure¹³⁹, ki so jih že od nekdaj razvrščali v različne skupine. Ciceron razlaga, da obstajajo tri stvari, ki jih govornik lahko prispeva k sijaju govora – to so: neobičajna beseda, novoustvarjena ali prenesena. Danes jih delimo na tri kategorije (Crowley, 1994: 193): trope, stavčne in miselne figure¹⁴⁰.

Tropi so izrazi v prenesenem pomenu, pri čemer gre za zamenjavo ene besede ali fraze z drugo. »Ti prenosi so tako rekoč zamenjave, ko tisto, česar nimaš, vzameš od drugod« (Ciceron, 2002: 275). Poznamo več vrst tropov – metafore, alegorije, sinekdohe, metonimije, katahreze ... S pojmom metafora bi lahko v širšem pomenu imenovali vse trope, saj pomeni prenos pomena na drugo besedo. Po Aristotelu je metafora naravno sredstvo govora in je lahko podlaga za jasnost, očarljivost in neobičajnost (Kennedy, 2001: 107). Ciceru (2002: 275) pa pomeni »kratko obliko primere, skrčeno na eno besedo, ki je postavljena na tuje mesto kakor na svoje lastno.« Njeno nasprotje je metonimija kot premestitev ali zamenjava

¹³⁷ Po Crowleyu (1994: 191) mora govornik razumeti standarde obnašanja v različnih priložnostih, kar pomeni, da se stil prilagodi občinstvu, temi in etosu.

¹³⁸ Po Kvintilijanu je sinonimija del jezikovnega sistema, zato je *electio* možna (Barthes, 1990: 94).

¹³⁹ Barthes (1990: 94) priporoča, da bi bilo bolje, če bi retorične figure imenovali ukrasi, s čimer bi se izognili dvomnosti zaradi razdelitve na trope in figure. Tudi Ciceron (2002: 272) govori o besednem okrasu.

¹⁴⁰ Antična retorika ni jasno definirala različnih vrst jezikovne okrašenosti, zato na tem mestu nisem podala razlag posameznih tropov in figur, ampak sem te pojme razložila ob praktičnih primerih v naslednjem poglavju.

dveh stari, ki sta med seboj v neki zvezi. Temelji na celotnem izrazu, torej na nepretrganem zaporedju besed.

Stavčne figure so tiste, ki spremenijo razporeditev delov stavka. Ločimo takšne, ki prekinjajo normalni vrstni red, in tiste, ki ponavljajo besedne strukture. Podvojitve besed, na primer, ima včasih moč, včasih pa privlačnost. K tem figuram spadajo tudi hkratno zaletavanje in stekanje v iste besede, pripajanje več misli na en povedek, stopnjevanje, vzklik itn. (Ciceron, 2002: 295–297).

Miselne figure so najbolj retorično stilistični okras, saj lahko služijo kot dokazi, poudarjajo govornikov etos ali zbujajo pozornost in čustva pri občinstvu. Govor krasijo z mislimi. Danes najbolj znana figura iz te kategorije je retorično vprašanje (Crowley, 1994).

3.1.2.4 Memoria

Memoria je tehnika, kako si zapomniti govor oz. teme in besede, s katerimi gradivo opisujemo. V bistvu gre za elemente vizualizacije, ko vsebinska razmerja postavimo v prostorska razmerja. Že v antiki so se zavedali, kako je pomnjenje pomembno, zato so si morali študenti zapomniti veliko količino poezije in proze, da so tako urili spomin. Kljub temu pa je bila *memoria* kot četrti kanon v retorično teorijo dodana pozneje, okrog 1. stol. pr. n. št., ko so bili retoriki očarani nad močjo spomina. Razlikovali so med dvema načinoma, kako si gradivo zapomniti oz. kako si ga vtisniti v spomin. Tako so poznali naravni spomin, ki je dan človeku sam po sebi, in umetnega, ki si ga človek pridobi s posebnim urjenjem, imenovanim mnemotehnika. Gre za organizacijo spomina v urejene spominske prostorčke, v katere razporeja informacije, in jih, ko to želi, lažje najde in uporabi (Crowley, 1994: 222).

3.1.2.5 Actio

Pronuntiatio oz. *actio* je izvedba govora¹⁴¹, ki se nanaša na izgovarjavo, ritem, poudarke, mimiko, gestikulacijo, je nadzorovanje glasu in telesa, tako da sta primerna predmetu in

¹⁴¹ Demosten je na vprašanje, kaj je govorništvo prvo, odgovoril, da je to nastop (izvedba), ki pa ga je dal tudi na drugo in tretje mesto (Ciceron, 2002: 299).

besedam (Ciceron). Pri tem je zelo pomembna vaja, saj ima govorna izvedba večji vtis verodostojnosti kot le pisna izvedba. Po Ciceronu je nastop glavni vladar govorništva, kajti brez njega tudi vrhunski govornik ne more imeti ugleda. Aristotel je prepričan, da je podajanju (izvedbi) potrebno posvečati dovolj pozornosti. Med klasičnimi retoriki je bila največja pozornost namenjena urjenju in izboljševanju glasu, s čimer so vzdrževali govorno zmogljivost.

Klasično retoriko – tako temelje kot sistematizacijo predvsem rimske retorike – lahko uporabimo tudi v današnjem času, pri čemer se je treba zavedati, da je moderna družba retorični znanosti postavila drugačne okvirje in temelje. Kljub vsemu pa ostaja antična retorika teoretična osnova komunikacijskih procesov tudi v dobi novih medijev in s tem v novem načinu komuniciranja.

3.2 SODOBNA RETORIKA

V 20. stoletju so se razvili nekateri novi pristopi, zato govorimo o novi retoriki. Tako so nastala neke vrste neklasična dela, katerih pa brez klasične tradicije ne moremo obravnavati, vendar se kaže velik napredek v razumevanju njene vsebine in vpliva. Antika oskrbuje sodobno retoriko le z osnovnimi, sicer zelo izčrpnimi pravili in kriteriji, ki pa jih sodobniki uporabljajo tako, da se prilagajajo določeni situaciji (Crowley, 1994: 25). Sodobna retorična teorija torej ne spreminja starega sistema retoričnih pravil, ampak ga izpopolnjuje. Pri tem upošteva predvsem dve spremembi, in sicer prehod s praktičnega vidika na teoretičnega in usmerjenost tako k ustnim kot pisnim zvrstem besednega izražanja. Zavedati se je namreč treba, da so se v novejšem času razvili mediji¹⁴², katerim se je bilo treba prilagoditi s teorijo novega načina sporazumevanja, zaradi česar pa so se morali razširiti tudi retorični pojmi¹⁴³.

Po Kennedyju je klasična retorika kot teorija diskurza včasih neposredno prispevala k omenjenim razvojnim smernicam, včasih je bila v njih kot nepriznan substrat, včasih pa

¹⁴² Pojav razvoja radia, televizije in elektronskih medijev se v angleščini včasih poimenuje *secondary orality*, tj. drugotno ustno sporazumevanje (Kennedy, 2001: 321).

¹⁴³ Pri J. R. Walker (1997) beremo, da moramo definicije retoričnih pojmov prilagoditi novim medijem elektronskega pisanja, saj se razširjajo skozi govorništvo (oratory) do pismenosti (literacy) in nazadnje do računalniške pismenosti (computeracy, post-literacy). Najočitnejše spremembe so pri internetnem komuniciranju, kjer je npr. potreben nov stil pisanja, nov način predstavitve (tipografija in virtualna resničnost), predvsem pa se izoblikuje nov način pomnjenja, ki se usmerja k t. i. komunalnemu spominu.

kontrastno ozadje, proti kateremu nastopajo zagovorniki novih pristopov. Mnogim učiteljem še naprej predstavlja teoretično in praktično osnovo za poučevanje pisnega sestavljanja. Najbolj znan priročnik s takšnim pristopom je Corbettov *Classical Rhetoric for teh Modern Student*, ki smo ga kot enega od virov uporabljali tudi pri pričujoči nalogi.

Kathleen E. Welch je ob raziskovanju sodobne retorike ugotovila, da lahko razlikujemo dve smeri (prim. Kennedy, 1997a: 5; 2001: 322). Prva je tradicionalna ali nasledstvena šola (*Heritage School*), ki povzdiguje klasično retoriko v splošno uporabno teorijo. Razvila se je iz tehnične retorike, vendar ceni Aristotelovo retoriko kot najboljšo utemeljitev retorične teorije. Drugo smer, ki se ne »opira na odkrivanje otipljive retorične stvarnosti«, Welchova poimenuje dialektična šola (*Dialectical School*). Osredotoča se na sodobne epistemološke konstrukcije, ki lahko ustvarijo neko novo interpretacijo klasične retorike. Ne zaupa tradicionalnim kanonom, v svoje študijsko področje pa vključuje moderne medije. Imamo jo lahko za sodobno naslednico sofistične struje v zgodovini retorike.

Dejstvo pa je, da imajo vse sodobne teorije retorike in kritiška gibanja 20. stoletja izvor ali vzporednice v grško-rimski teoriji, hkrati pa so plod časa, v katerem so nastale. V sodobni misli torej lahko opazimo neke vrste renesanso oz. rehabilitacijo retorike (Perelman, 1993), saj gre za ponovno preučevanje klasične retorike v luči novih spoznanj.

V naši nalogi se bomo natančneje posvetili le retorični kritiki, ki je osnovna metoda pri preučevanju izbranih govorov. Pri tem smo ostali v mejah teorije retorike, ki je bila v bistvu razvita v 19. stoletju in dostopna takratnim govornikom (prim. Griffin, 1958), zato smo se sodobne retorike dotaknili le v smislu novih pristopov in različnega obravnavanja klasičnih pojmov retorike.

3.2.1 RETORIČNI AVTORJI 20. STOLETJA

Sodobniki antično retoriko razumejo drugače, osnovne pojme izpopolnjujejo, dograjujejo in prilagajajo sodobnim potrebam (prim. Crowley, 1994). Tako se je razvila vrsta različnih zvrsti sodobne retorike¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Po Goldnu (1997: 142) lahko govorimo o štirih osnovnih skupinah, ki jih označi kot »*rhetoric as meaning, rhetoric as value, rhetoric as motive and drama, and rhetoric as argument and a way of knowing*«, v katere razvršča sodobne avtorje. V prvo skupino prišteva Richardsa z njegovim raziskovanjem jezika, pomena in

Eden izmed prvih teoretikov nove dobe je bil Richards, ki se je ukvarjal s književno kritiko. Njegova osnovna predpostavka je, da bi morala biti retorika študij napačnega razumevanja in načinov, kako ga odpraviti. Temu je posvečena tudi njegova knjiga *The Philosophy of Rethoric* (1936), kjer preučuje napačno razumevanje na jezikovni ravni, zlasti če je to posledica metafore. Ne zanima ga, ali je predmet retoričnega raziskovanja pisno ali govorno besedilo, pesništvo ali filozofija, pripovedna proza ali zgodovina. Ukvarja se z diskurzivno prakso, posebno pozornost pa namenja umetnosti nagovarjanja in sporazumevanja kot oblike moči.

Pri metafori, ki ji posveča zadnji dve poglavji, vidimo, da ohranja strogo hierarhijo, čeprav je nasprotnik substituitivne teorije metafore (Todorov, v: Richards, 1988). Delovanje metafore opisuje z izrazi *ténor* (*tenor*) in sredstvo (*vehicle*). *Ténor* je tisto, kar je mišljeno s primerjavo, vsebovano v metafori, sredstvo pa pomeni dobesedni pomen uporabljenih besed. Mnogi znanstveniki z različnih področij so poskušali opisati metaforo na različne načine, vendar so se v večji ali manjši meri vrnili k njegovemu pojmovanju.

Nove možnosti raziskovanja odpira Keneth Burke, katerega delo si po Kennedyjevem mnenju zasluži naziv »filozofija retorike«, saj retorične elemente označuje s primerno dialektično, politično, etično in psihološko perspektivo. V svojem delu *Grammar of Motives* preseže Aristotelovo opredelitev govorca, govora in poslušalstva s pojmi dejanja, prizora, nosilca dejanja, delovanja in namena. V retoriki je videl upanje na razumevanje in možni temelj miru. Pomeni mu uporabo jezika kot simbolno sredstvo. K sodelovanju privablja bitja, ki se po naravi odzivajo na simbole (Foss, 1991: 173). Omeniti je treba še njegova dela *Rhetoric of Motives*, *The Rhetoric of Religion*, *On symbols and society*.

K temu, da so retoriko modernizirali in prilagodili času, je pripomogel tudi Roland Barthes s svojim delom *Retorika starih* (1970), kjer ugotavlja, da je »v demokratičnih družbah najboljša sociologija kulture aristotelizem«. Nesmiselno je zatrjevati, da je retorika kot umetnost prenehala delovati s tem, ko je bila izgnana iz šolskega sistema. Prav zaradi tega, ker retorika obvladuje pisanje in govorjenje tudi v moderni družbi, se mu je zdelo potrebno, da jo ponovno razišče, vendar v smislu diskurza. Zdi se mu potrebno, da bi zgodovino retorike razširili z novim načinom mišljenja, ki se je razvil s pojavom množične kulture. Skozi svoje

nerazumevanja in McLuhana, ki se je ukvarjal z mediji; v drugo Weaverja, ameriškega »neoplatonista«; v tretjo Burka, ameriškega retoričnega kritika; v zadnjo pa Perelmana in Toulmina z njuno teorijo argumentacije.

delo prihaja do zanimivega spoznanja, da lahko že pri Aristotelu dobimo popolno mrežo za analizo vseh govoric, ki jih prenašajo množična občila, čeprav mu predstavlja starta retorika zgolj historični objekt.

Nove poglede je podal tudi Chaim Perelman, ki je retoriko obravnaval s filozofskega in pravnega stališča, pri čemer temelji na pravni logiki in argumentaciji (Grabnar, 1991: 107). Zaradi svojega pristopa je ostajal najbolj zvest klasičnim vzorom. Izhajal je iz teorije argumentacije, ki je bila dolga leta po tradiciji pomešana z retoriko, sam pa jo je (kot nekateri drugi avtorji, npr. Toulmin) povzdignil v paradigmo komuniciranja. Po njegovem vzpostavljajo povezave med stvarmi retorične figure, ki imajo spoznavno vlogo, zato je v retoriki videl silo, ki pripomore k boljšemu razumevanju v svetu: »*Teorija argumentacije bo pripomogla k razvoju zagovora možnosti, da bi lahko obstajala človeška skupnost na področju delovanja*« (Kennedy, 2001: 326).

Temeljni element njegove teorije argumentacije je pravi govor in ne npr. pisna obtožba ali obramba¹⁴⁵. Ločil je argumentacijo, ki se vedno obrača na poslušalstvo, od formalnega dokaza, za katerega to ne velja. O opoziciji med demonstracijo in argumentacijo je spregovoril v svojem delu *Kraljestvo retorike*. Analitično sklepanje, ki je potrebno pri demonstraciji znanstvenih dokazov, izhaja iz resničnih premis in nujno pripelje do resničnih sklepov, če je bilo sklepanje formalno pravilno. Dialektično sklepanje oz. argumentacija pa se uporablja za prepričevanje sogovornikov, razpravljanje, kritiko nasprotnikovih tez in obrambo. Prepričan je, da je možno tako v argumentaciji kot demonstraciji odkriti strukturo, ki posnema silogizem, pri čemer se opira na Aristotelov koncept entimema (Šumič-Riha, 1993: 165).

Perelman se je zavedal, da je pogoj za možnost resnega ukvarjanja z argumentacijo radikalen prelom s tradicijo. Vendar ni kritiziral aristotelovske tradicije kot Toulmin, ampak se je navezoval na Aristotelovo teorijo dialektičnega sklepanja. Navezoval se je torej na grško tradicijo, hkrati pa je prelomil z Descartesovim pojmovanjem uma in razpravljanja. Čeprav se je navezoval na klasično retoriko, je marsikje prelomil s tradicijo. Tako med drugim obrne tradicionalno pojmovanje retorike o govorniku in poslušalcu. Pri njem se naslovnik nikoli ne znajde v položaju pasivnega objekta manipulacije, pa tudi govornik ni v svoji argumentaciji

¹⁴⁵ Perelman je vplival predvsem na organizacijo sodstva in sodnih postopkov, pri katerih dosledno zahteva dognane retorične nastope s preciznimi argumenti za in proti (Grabnar, 1991: 107).

nikoli svoboden. Vedno se mora obračati na poslušalca, predpogoj za to pa je poznavanje občinstva. Občinstvo označi kot množico tistih, na katere hoče govorec vplivati s svojo argumentacijo (Perelman, 1993: 24).

Po Fossovi je Perelman avtor, ki ga mednarodno družboslovno občinstvo pozna predvsem kot teoretika argumentacije in nove retorike, ceni pa tudi njegova dela s področja logike in prava. Z zgoščenim prikazom zgodovine retorike, retoričnih tehnik in razmerja med govornikom in poslušalci ter najsodobnejših teorij argumentacije predstavlja delo, nad katerim so eni navdušeni, drugi pa mu očitajo nekatere pomanjkljivosti, predvsem odnos med občinstvom in tehnikami argumentacije.

Vzporedno s Perelmanom v Franciji je na področju argumentacije naredil velik korak naprej tudi Stephen Toulmin v ZDA. V svoji knjigi *The Uses of Argument* (1958) je razložil svoj dokaj originalni model argumentacije. Po njem ga imenujemo Toulminov model¹⁴⁶, ki je mnogo bolj natančna analiza sklepanja kot Aristotelov silogizem. Aristotelovi dedukciji (od splošnega h konkretnemu) in indukciji (od konkretnega k splošnemu) doda še sklepanje od splošnega k splošnemu in od konkretnega h konkretnemu. Sklepanje po Toulminu je umski proces, ki vzpostavlja zvezo med nekim očitnim in nespornim dejstvom ter nekim sklepom, trditvijo, ki jo izvedemo iz prejšnjega znanja in jo hočemo dokazati.

Pri sklepanju razlikuje šest pomembnih argumentov: vzrok, znak, posploševanje, vzporejanje, analogijo in razporejanje. Pri argumentu vzroka podatki obstajajo zaradi pričakovanih dejstev o osebi, predmetu. To konkretno dejstvo povežemo s konkretno posledico. Pri znakovnem običajno zunanje znamenje dogodka, stvari ... ocenimo kot dokaz, da je tisti dogodek resničen. Če hočemo preveriti resničnost takšnega sklepa, si moramo odgovoriti na vprašanje, ali je znakovni odnos reden ali slučajen, izjemen ali običajen, navaden ali nenavaden. Analogija pomeni, da sklep izvedemo iz primerjave podobnih stvari, okoliščin. Če sloni na pravih predpostavkah, je lahko analogno sklepanje zelo učinkovito (prim. Golden et al., 1997; Foss, 1991).

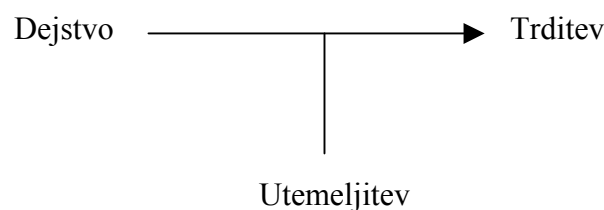
Toulminov model argumentacije opisuje tri korake veljavnega postopka konstrukcije posameznega, konkretnega argumenta (Meredith, 1996). Najprej formuliramo neko stališče o

¹⁴⁶ Prim. <http://www.unl.edu/speech/comm109/Toulmin/layout.htm>

stvari (trditev, sodba, mnenje ipd.), s čimer po Toulminu nase prevzamemo obvezo, da ga bomo branili, če bo napadano ali spodbijano. To pomeni, da moramo biti sposobni izrečeno stališče tudi braniti oz. utemeljiti, če je to potrebno. Toulmin takšno stališče imenuje trditev, ki jo lahko branimo na več načinov. Eden od najbolj spontanih je sklicevanje na dejstva (argumenti oz. premise), na katerih takšna trditev temelji. Ker lahko nasprotnik oporeka tudi dejstvom, s katerimi trditev utemeljujemo, moramo pri sleherni argumentaciji misliti tudi na zavrnitev morebitnih ugovorov. Tretji korak pojasnjuje, kako smo na podlagi uporabljenih dejstev prišli do svoje trditve. Utemeljitev ima ponavadi obliko splošne trditve, ki se sklicuje na kako pravilo, splošno sprejet princip ali maksimo, s čimer povezuje dejstva in trditev. Tako je utemeljitev pravzaprav enaka splošni, neizrečeni premisi retoričnega silogizma; torej je neka splošnost¹⁴⁷ oz. topos.

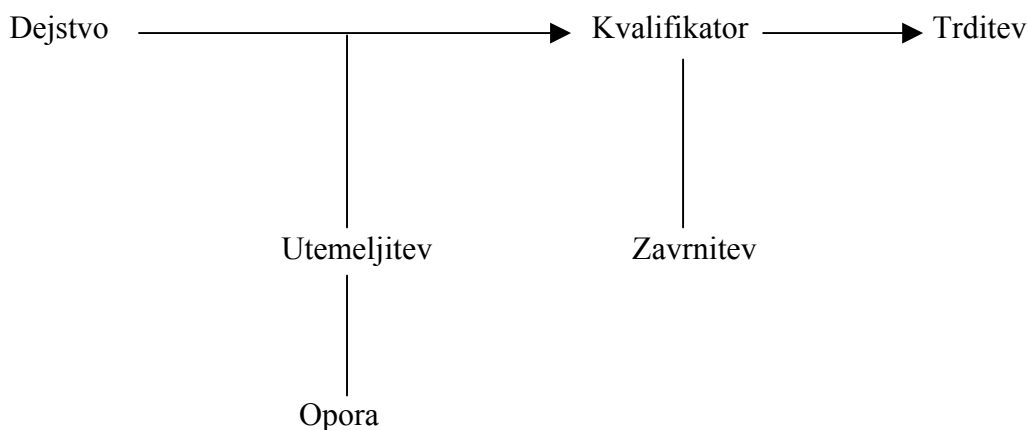
Toulmin ugotavlja, da je pogosto težko ločiti med dejstvi in utemeljitvijo, saj lahko ista trditev nekega jezika včasih izraža dejstva, spet drugič pa utemeljitev. Vendar pa je strukturno – v okviru danega konkretnega argumenta – razlika več kot jasna: na dejstva se sklicujemo eksplicitno, na utemeljitev pa le implicitno (ne da bi jo vsakokrat, če nismo po njej eksplicitno povprašani, ubesedili), saj bi vsakokratno sprotno ubesedenje utemeljitve preprosto onemogočalo komuniciranje, kakršnega poznamo v vsakdanjem življenju (Žagar, 2004).

Ti trije elementi Toulminove ureditve predstavljajo osnovni model v treh korakih, ki velja takrat, kadar utemeljitev sama ni sporna in ne pozna izjem. Avtorji ga pogosto prikazujejo shematično (prim. Foss, 1991: 101; Golden et al., 1997: 211):

¹⁴⁷ Splošnost v smislu skupnega mesta, in sicer tistega, ki argumentira, in tistega, ki mu je argumentacija namenjena (Škerlep, 2001).

Vendar pa vsakodnevno življenje ni nekaj univerzalnega, saj se pogosto srečujemo z izjemami. V shemo argumentacije je tako potrebno vključiti še pogoje zavrnitve, trditev omiliti s posebnim kvalifikatorjem, utemeljitev pa podpreti z dodatno oporo¹⁴⁸.

Takšna argumentacija je po Toulminu veljavna, če smo izpolnili vse korake, ki jih predvideva model in če je utemeljitev ustrezna, tj. če je tematsko primerna, in avtoritativna, če utemeljuje prehod dejstev k trditvi.

Toulminovo delo predstavlja pomemben vidik retorike v 20. stoletju. Ponuja nam sodobno metodologijo z nazornimi primeri, ki pa ne zaključuje raziskovanja argumentacije, temveč odpira pot k novemu, dinamičnemu pogledu na besedilo.

3.2.2 RETORIČNA KRITIKA

S presojo besedila se ukvarja kritika, ki za razliko od znanosti proučuje produkte ljudi. Zaradi tega je torej človeštvo tisto, ki jo oblikuje. V procesu kritike¹⁴⁹ moramo upoštevati dve osnovni neločljivi fazi, in sicer najprej sprejemanje in nato vrednotenje po načelih resničnosti in lepote. Gre za prikaz vrlin in pomanjkljivosti dela, o katerem razpravlja (Trdina, 1965). Kritika loči specialne tipe in področja, ki definirajo, vrednotijo in določajo okoliščine. Eno od

¹⁴⁸ Za lažje razumevanje bom navedla primere, ki sem jih povzela po Žagarju. **Trditev:** *Janez je slovenski državljan.* To lahko utemeljujem z **dejstvom**, *da je bil rojen v Sloveniji.* Do tega smo prišli z **utemeljitvijo**, *da so ljudje, rojeni v Sloveniji, slovenski državljani.* Zanima me, ali velja to v vseh primerih. Tako vpeljem pogoj **zavrnitve:** *Ne vedno, na splošno pa. Če so Janezovi starši tujci, potem pravilo ne velja.* Nasprotnik lahko ugovarja, da torej v trditvah ne moremo biti tako neomajni. Zato trditev omilimo s **kvalifikatorjem:** *Ne, le po navadi je tako.* Svojo utemeljitev podkrepimo še z **oporo**, *zakaj mislimo, da so nekateri ljudje slovenski državljani samo zato, ker so se rodili v Sloveniji: V slovenski zakonodaji je opredeljeno ...*

¹⁴⁹ Trdina (1965: 288) zapiše bistroidno ugotovitev, ki jo je izrekel Albert Thibaudet, da »ni kritike brez kritike kritike«.

teh področij je retorična kritika¹⁵⁰, ki je po Blacku kritika retoričnih diskurzov. Njen cilj je informirati in prepričljivo dokazovati, hkrati pa tudi vplivati na ljudi in na njihovo vedenje. Osnova retorične kritike¹⁵¹ je torej diskurz, katerega namen je vplivati na ljudi. Fossova pojmuje retorično kritiko kot proces sistematičnega raziskovanja in razlaganja simbolnih dejanj in artefaktov z namenom, da bi retorične procese bolje razumeli. Čeprav je sistematična metoda, ki v svojem bistvu temelji na objektivizmu, v globini vendarle ne more mimo subjektivne ocene artefakta, ki ga preučuje.

Prva dimenzija retorične kritike je sistematična analiza, s pomočjo katere skušamo dojeti dogajanje v sistematični in analitični obliki. Druga se ukvarja s simbolnimi dejanji in artefakti, ki so objekt analize. Fossova utemeljuje, da je večinoma kot predmet študija pojmovan retorični artefakt, ker večina kritikov za osnovo uporablja otipljive predmete, tj. zapis. Dejanje se namreč izvaja ob prisotnosti ciljnega občinstva in glede na to, da je dejanje kratkotrajne narave, je analiziranje take oblike precej zapleteno (če gre za zgodovinsko gibanje, takšnega dejanja niti ne moremo analizirati). Zato so predmet analize artefakti, torej teksti oz. otipljivi dokazi dejanja. Ko je retorično dejanje transkribirano ali natisnjeno, postane retorični artefakt, ki je dostopen širšemu občinstvu, kot je bilo tisto, ki je bilo prisotno ob retoričnem dejanju/aktu. Zadnjo dimenzijo predstavlja razumevanje retoričnih procesov, pri čemer kritik ne raziskuje artefakta zgolj zaradi njegovih lastnosti, ampak zaradi želje po spoznanju o naravi retoričnega (Foss, 1989).

Teorija retorične kritike torej razlaga, kako retorika deluje, saj kritik ob vprašanju o retoričnem procesu analizira artefakt in pride do nekih splošnih zaključkov. Black (1965: 19) govori o treh različnih osnovnih pristopih retorične kritike, ki so: retorika gibanja, »*the movement study*«, pri kateri se kritika osredotoča na popolno razlago posameznega programa ali politike od začetnega prepričevanja do takrat, ko se javna diskusija o programu ali politiki konča; psihološka študija, »*the psychological study*«¹⁵², je kritika, usmerjena k odnosu med

¹⁵⁰ Wichelns je v svojem delu *The Literary Criticism of Oratory* nakazal razlike med retorično in literarno kritiko: »Retorična kritika se ne ukvarja s permanenco ali z lepoto, kot to počenja literarna kritika, temveč jo zanima le efekt.« (Foss, 1989: 24).

¹⁵¹ Že Aristotel in Ciceron sta skušala oblikovati tehnične principe, ki bi jih ustvarjalci uporabljali, da bi bile njihove aktivnosti sistematizirane. Na začetku niso pisali ne za kritika, ne za občinstvo, temveč za ustvarjalca. V antiki se torej niso ukvarjali z retorično kritiko kot proceduro, temveč je izhajala iz samega govora kot del avtorja. Takšna kritika ne sovpada s sodobno, sistematizirano metodologijo retorične kritike (Black, 1965: 2).

¹⁵² Pristop k psihološki študiji je dobro prikazan z Maloneyjevim esejem o Darrowu. Maloney je analiziral govor obsojenega Darrowa, pri čemer je odkril psihološki učinek na izbiro retorične tehnike (npr. da Darrow, ki je bil obtožen uboja, sebe predstavi kot žrtev). Psihološka retorika nam pokaže povezavo med retorikom in njegovim diskurzom in prikazuje, kako njegov diskurz odraža njegov socialni položaj (Black, 1965: 23).

govornikovim življenjem oz. njegovo osebnostjo in njegovim govornim aktivnostim; tretji princip pa je neoaristotelizem, »*the neo-Aristotelian study*«, ki izhaja iz osnovne Aristotelove retorike. Ta pristop kritike je najpogostejši in največkrat uporabljan ter vpliva na prejšnja dva principa, medtem ko nanj ostala dva principa ne vplivata. Na polju komuniciranja se je razvila še vrsta drugih metod retorične kritike, npr. feministična, »*fantasy-theme*«, ideološka, metaforična, splošna kritika (prim. Foss, 1989). V pričujoči nalogi bomo omenili samo tiste metode, ki smo jih pri našem raziskovanju tudi uporabili.

Neoaristoteljska oz. tradicionalna metoda kritike (*neo-classical, neo-Aristotelian, traditional criticism*) je bila prva formalna metoda retorične kritike, ki pomeni rabo klasične retorike v sodobni situaciji. Osnovne poteze je uvedel H. A. Wichelns l. 1925 v delu *The Literary Criticism of Oratory*¹⁵³ in ustvaril moderno disciplino retorične kritike. Jasno je nakazal, s katerimi elementi naj bi se ukvarjal znanstvenik ob študiju govorov. To so: govornikova osebnost, značaj govornika oz. javna percepcija govornika, občinstvo, glavne ideje v govoru, motivi, ki govornika privlačijo, govornikovo dokazovanje ter ocenjevanje človeške narave občinstva, govornikov način izražanja, metoda pripravljanja na govor, podajanje idej in efekt diskurza na občinstvo (Foss, 1989: 24). Za aplikacijo njegovih teorij so se morali kritiki vrniti h klasikom in analizirati so začeli klasične kanone. Ker je bila neoaristoteljska metoda praktično edina metoda v zgodnjih letih razvoja retorične kritike, je bila vsa praksa omejena na predmet in namen govora. Kritik je moral najti predvsem učinek in posledico artefakta na poslušalstvo. Poudariti pa je treba, da se je ukvarjala samo z direktnimi govori v živo in ne s pisnim materialom.

Praktično do 60. let 20. stoletja je neoaristoteljska kritika ostala doktrina, ki ji nihče ni oporekal. Po vrsti kritik, ki jih je bila deležna v drugi polovici 20. stoletja, pa so se razvili tudi bolj pluralistični pristopi k retorični kritiki. Neoaristotelizmu so v prvi vrsti očitali, da Aristotelova *Retorika*, na kateri sloni vsa teorija, ni bila mišljena kot skupek navodil za retorične kritike, saj je bila osnovana zato, da bi učila druge pravilno in učinkovito govoriti. Kritiki te metode so opozarjali tudi na to, da so vprašanja o namenu govora lahko zelo

¹⁵³ Vse do njegovega eseja kritiki niso uporabljali nobenih posebnih napotkov za pisanje kritik, še manj pa je bilo jasno, kaj naj bi kritika sploh bila. Ustvaril je vzorec in določil smer retorične kritike, s svojo mislijo pa je dominiral več kot četrstoletja. L. 1948 se je Wichelnsova metoda dokončno zasedla v znanstveno zavest s publikacijo *Speech Criticism*, ki je razčlenjevala sistem prakticanja retorične kritike z osnovo na Wichelnsovih temah, združenih s klasičnimi retoriki (Foss, 1989: 23).

enoplastna in da nearistotelisti izključujejo vse aspekte obravnavanega artefakta, ki ne vsebujejo potenciala prepričevanja.

Današnji kritiki je večinoma ne uporabljajo več v svojih kritičnih esejih, vendar razumevanje osnovnih predpostavk nearistotelizma vseeno veliko pripomore k širini znanstvenega raziskovanja. Vsi drugi teoretični principi so se razvili iz nasprotovanja ali strinjanja s to teorijo (Black, 1965; Foss, 1989).

Druga metoda retorične kritike je **retorika zgodovinskih gibanj**, katere osnovo je podal Griffin s spisom *The Rhetoric of Historical Movements* (1952). Black je njegovo retorično kritiko označil kot novo in vznemirljivo možnost raziskovanja. Retorika gibanja v bistvu zajema sam nastop retorika in celoten proces njegovega prepričevanja. Točke osredotočenja ne predstavlja več sam govorec in njegova kariera od zgodnjega treninga do vrhunskih govorov. V ospredje je postavljena celota gibanj nekih množic, s čimer se pozornost obrne od individualnega »velikega govornika«¹⁵⁴ k študiju izbranih dejanj in atmosfer javnega govora. Kritika mora soditi diskurz v mejah teorije retorike, ki je v bistvu razvita v tistem obdobju in dostopna govornikom. Z identifikacijo retoričnih vzorcev lahko odkrijemo različne javne diskusije, četudi se vzorci ponavljajo kot gibanja v časovnih intervalih ali pa so konstantne forme (Griffin, 1952). Retorika gibanja se lahko usmeri v študij obdobja, študije primerov, ki se nanašajo na specifično temo in specifični čas, ali študij premikov, ki se ukvarja z raziskovanjem javnih govorov iz časa, ko so se nekatera zgodovinska gibanja pojavila.

Ker zgodovinsko gibanje s seboj prinaša spremembe in dinamiko, je razumljivo dinamična tudi retorična komponenta tega gibanja – ima svoj začetek, razvoj in konec. Zato je treba retorično gibanje izolirati znotraj historičnega gibanja ter odkriti, objektivno analizirati in ovrednotiti retorični vzorec. Raziskovanje retoričnega gibanja naj bi potekalo kronološko in analitično. Griffin opisuje tri faze razvoja vsakega gibanja: obdobje ustanovitve, začetka¹⁵⁵, obdobje retorične krize in obdobje konzumacije. Retorična kriza nastane, ko nasprotujoči skupini retorikov uspe spodmakniti tla skupini, ki je do tedaj obstajala v mislih kolektivnega poslušalstva. Javne govore naj bi obravnavali le pod okriljem zgodovinskih gibanj in ne v povezavi s posameznikom, zato Black priporoča Griffinovo metodo obravnave.

¹⁵⁴ Griffin (1952: 184) med drugim zapiše, da je ta preobrat predlagal H. A. Wichelns l. 1946 na konferenci *Speech Association of America*.

¹⁵⁵ To je obdobje, ko »dobri retoriki korenine prej obstoječega občutja v obliki celovite rastline predstavijo javnosti, ki to rastlino tudi opazi« (Griffin, 1952: 186).

O komuniciranju znotraj zgodovinskih gibanj, političnih kampanj in drugih oblik je govoril Ernest G. Bormann, ki je začetnik **kritike *fantasy-theme method***, kjer gre za retorično vizijo, fantazijo. Bormann je pojem retorične vizije razširil¹⁵⁶ v teoriji (simbolična konvergenca) in v metodi (*fantasy-theme criticism*). To ni bila več študija manjših skupin, ampak socialnih gibanj, političnih kampanj, organizacij ipd. Simbolična teorija konvergence je zasnovana na dveh predpostavkah. Prva je, da komuniciranje oblikuje realnost¹⁵⁷, pa ne samo realnost za posameznika, ampak se ob drugi predpostavki ustvarja skupna realnost za vse, kar pomeni, da izraža iste emocije, reakcije ljudi ...

Osnovna točka analize simbolične teorije konvergence in »*fantasy-theme*« kritike je fantazijska tema. Retorična vizija v okviru te teorije je ustvarjalna in imaginativna interpretacija dogodkov, fantazijska tema pa je pomen, skozi katerega se ustvarja interpretacija v komuniciranju. To je beseda, fraza, stavek, ki interpretira dogodek iz preteklosti ali predstavi dogodek v prihodnosti. V svojem bistvu je realnost neke skupine, ki izraža zgodbo njihovega doživljanja dogodka, aktivnosti ipd. v tistem trenutku (Foss, 1989).

Prva naloga kritika je najti dokaz, da simbolična konvergenca sploh obstaja, da ljudje delijo fantazijsko temo in retorično vizijo. Ko nekdo izreče, izrazi sporočilo, drugi člani v skupini odreagirajo dramatično, kar pomeni, da so vznemirjeni, pokažejo odnos do izrečenega in njihovo stališče do sporočila. To lahko odražajo tudi neverbalno, z mimiko, gestami, smehom, krikom itd.

Kritik, ki si je za analizo retoričnega artefakta izbral fantazijsko temo in retorično vizijo, mora upoštevati tri stopnje: iskanje dokazov, prikaz retoričnega artefakta in oblikovanje retorične vizije na osnovi fantazijske teme. Prva naloga kritika je torej najti dokaz, da ima simbolična konvergenca svoje mesto, da fantazijska tema oz. retorična vizija sploh obstaja. Druga stopnja je prepoznati retorični artefakt kot fantazijsko temo, pri čemer je potrebno biti previden in preverjati stavek za stavkom v besednem tekstu ali sliko za sliko v vizualnem artefaktu. Za svoj okvir je treba izbrati vse možne elemente fantazijske teme, tj. vse reference karakterja, akcije, okvir, ki izraža, kje in kako se stvar dogaja ter kakšne so osnovne

¹⁵⁶ Procese komuniciranja v majhnih skupinah je raziskoval že Robert Bales, predvsem skupinske fantazije in dramatisiranja (Foss, 1989: 121).

¹⁵⁷ Ta proces je razložil E. Cassier, ki pravi, da simbolične forme niso imitacije, ampak organi resničnosti. Jezik je tista stvar, ki nam omogoča, da neko stvar sploh spoznamo za resnično (Prav tam: 122).

karakteristike. Tretji korak predstavlja vpogled v model fantazijske teme, kjer kritik iz najdenih vzorcev ustvari retorično vizijo. Ugotoviti je treba, katera tema prevladuje in katere so manjše¹⁵⁸, s čimer določimo, katere fantazijske teme so pomembnejše. Nato kritik na osnovi raziskovanih fantazijskih tem zgradi model retorične vizije (Bormann, 1972).

Vse tri opisane metode, katerim predstavlja znanje klasične retorike sredstvo za izvajanje kritike, smo uporabili kot aplikacijo pri našem raziskovalnem delu. Vendar smo retorični kritiki v naši nalogi dodali tudi spoznanja krščanske retorike, ki je imela na Slovenskem odločilen vpliv na razvoj govorništva.

3.3 KRŠČANSKA RETORIKA

Krščanska retorika ima na Slovenskem posebno mesto. Zaradi položaja, v kakršnem je bil naš narod skozi zgodovino, so bili predvsem duhovniki tisti, ki so se morali približati preprostemu človeku v njegovem jeziku. Tako so pridige večinoma potekale v slovenskem jeziku, za kar so se morali duhovniki posebej pripravljati. Ni bilo vseeno, kako so ljudem predstavili božjo besedo¹⁵⁹ in zato se je kot samostojna, praktična teološka disciplina razvilo cerkveno govorništvo, imenovano homiletika¹⁶⁰.

Tudi na krščansko govorništvo kot najpomembnejšo obliko komuniciranja z verniki je vplivala antična retorika. Temeljna načela pa ne pomenijo obujanja klasične retorike, niti nanjo ne prisegajo, ampak poudarjajo svetopisemsko izrazno moč, ki »omogoča, da Božjo besedo oznanjamo nazorno, primerno času in poslušalcem« (Snoj 1997: 26), torej je govorništvo v službi besede. V zgodovini so takemu oznanjevanju večkrat očitali, da ni sodobno in da jezikovno in stilistično ne dosega literarnih meril. To je razložil že sv. Avguštin v svojem najpomembnejšem delu s tega področja z naslovom *O krščanskem nauku*. Pravi, da je govorica oznanjevanja iz teoloških razlogov zavezana uporabljati preprost govor (*sermo humilis*), in se ji ne prilega vzvišeni, veliki slog (*stilus grandis*), ki je značilen za retoriko

¹⁵⁸ Po Fossovi (1989: 129) so pomembnejše tiste teme, ki se pojavljajo pogosteje – te postanejo tudi predmet analize, medtem ko manj pogoste niso tako pomembni elementi retorične vizije.

¹⁵⁹ Krščanstvo je zapovedovalo oznanjevanje evangelija in tako govorništvo negovalo od vsega začetka, vendar z nekaterimi posebnostmi. Pri oznanjevanju Božje besede retorika ni bila na prvem mestu; to mesto zaseda teologija (Snoj, 1997: 26).

¹⁶⁰ Homiletiko je prvi poimenoval S. Göbet v knjigi *Methodologia homiletica*. Pred tem so jo navadno imenovali *ars praedicandi*, *rhetorica ecclesiastica* ipd. Od tod tudi starejša opredelitev, da je homiletika teorija o krščanskem pridiganju po načelih govorništva (Prav tam: 24).

(Prav tam: 24). Kljub temu pa poveže tri dolžnosti govornika s tremi vrstami sloga – učenje s preprostim, razveseljevanje s srednjim in vzgibanje čustev z veličastnim slogom, ki jih je potrebno med seboj prepletati.

Krščanstvo namreč izhaja iz dejstva, da resnica ne potrebuje več dokazov, ampak je čudežno razodeta. Kristusov nauk, ki je osrednja tema oznanjevanja, ne potrebuje argumentacije v Aristotelovem smislu. Cilj govora je podajanje dokončne Resnice in verjetnosti, prepričanja in verovanja ni potrebno več ustvarjati (Grabnar, 1997: 76). Avguštín pravi, da je govorništvo »sposobnost govoriti ali primerno razložiti, kaj mislimo. Uporabljati ga je treba, ko smo dojeli resnico« (Kennedy, 2001: 192). Da je resnica ujemanje s Svetim pismom, spoznamo iz njegove metode razlage.

Cerkveni govori za razliko od antičnih ločijo samo tri dele: začetek, ki obsega uvod, napoved predmeta in razdelitev (*exordium, propositio*), razpravo, v kateri govorniki razlagajo predmet govora, dokazujejo in zavračajo zmote (*tractatio, argumentatio*), in sklep ali *epilog*. Tridelnost govora je poudarjal že Aristotel: izvori metode prepričevanja, način opravljanja govora (dikcija, slog, sestavljanje in opravljanje govora) in razpored delov govora (Aristotel, 1989: 165). Pred uvod večkrat postavijo kakšen rek iz Svetega pisma ali kak drug pomenljiv stavek, vendar to ni nujno. Izrečen ali izpisan izrek ne sme biti brez povezave s predmetom govora, ampak mora govor vpeljati in se pozneje, npr. pri razlagi, nanj tudi sklicevati. Homiletika pomeni na nek način prelom z antiko¹⁶¹, s teorijo invencije, razum nima več nobene vloge, naporno odkrivanje sredstev prepričevanja in argumentov pa je nepotrebno. A kljub temu da oznanjevanje pušča retoriko ob strani, utemeljuje njegovo prepričljivost izredno retorično (Snoj, 1997: 24).

Pomembne prvine pri govoru so: priprava, ki zajema določitev cilja in oblike pridige, izbira snovi s premišljevanjem in študijem, sestavljanje pridige in izbira ustrezne oblike oznanjevanja (Prav tam: 26). Po Avguštínu potrebuje govornik najprej dobro poznavanje Svetega pisma, ne sme pa zanemarjati študija književnosti in filozofije, medtem ko se pravil retorike ni treba učiti – dovolj je že posnemanje govorniških zgledov. Besede, s katerimi bo razlagal, mu bo dal Bog, če si bo govornik prizadeval za resnico, jasnost in stil. In bolj kot bo

¹⁶¹ Zdi se, da se prvi krščanski govorniki z izobraženimi retorji na začetku sploh niso srečali, poleg tega pa se je krščanstvo najprej širilo med neizobraženimi sloji. Prav tako ne poznamo besedil, ki bi s klasičnimi retoričnimi sredstvi polemizirala zoper krščanstvo. Prvi učitelji retorike so se h krščanstvu spreobrnilo šele v 2. stol n. št. (Grabnar, 1997: 79).

njegovo življenje v harmoniji z njegovim poučevanjem, razlaganjem, večji učinek bodo imele njegove besede (Satterthwaite, 1997: 692).

Slog pri krščanski retoriki igra večjo vlogo kot določitev snovi. Slog je vplival celo na krščansko eksegezo, saj je potrebno pogosto interpretirati metaforična znamenja. Edina odlika sloga, ki jo sv. Avguštín priporoča, je jasnost, ob tem pa omeni še primernost. Okrasje in slovnična pravilnost kot preostali klasični odliki sloga mu nista pomembni. Dolžnost govornika je, da razveseljuje in gane poslušalce. Ganiti je zanj isto kot prepričati ga. Prepričevanje torej ni popolnoma prepuščeno Bogu, čeprav govornik potrebuje Božje vodstvo: »*Ne boste namreč govorili vi, temveč Duh vašega očeta bo govoril v vas*« (Kennedy, 2001: 197).

Posebej pa je v krščanskem govorništvu poudarjen pomen govornikovega življenja. Tako je *etos* v krščanstvu ponovno prebujen, vendar z drugačnim pomenom. To ni *etos*, ki se izriše skozi govor, ampak postane moralna avtoriteta. Sem sodijo govornikovo življenje, njegova krščanska dela, skladnost med njegovi življenjem in nauki. Pridigar mora biti torej dober človek.

Poleg tega se je pojavil nov način nastopanja, ki je bil antičnim govornikom povsem neznan – povziganje oči k nebu, sklepanje rok k molitvi, globoko priklanjanje itn. Ni dvoma, da je bilo takšno govorniško prepričevanje vendarle uspešno (Grabnar, 1997: 77).

Zgodnja Cekev je poznala štiri glavne oblike pridige: misijonarsko, preroško, panegirično pridigo in homilijo. Misijonska pridiga je skušala spreobrniti nekristjane v novo vero. Njena bistvena značilnost je navdih. Preroška pridiga ima vlogo poudarjanja, predvsem v smislu odrešitve, panegirična pridiga pa je imela namen ustvariti slavnostni govor s prvinami sofistične hvalnice. Najpomembnejša oblika krščanske pridige je bila homilija¹⁶², saj so z njo začeli označevati ustno interpretacijo svetopisemskih odlomkov (Kennedy, 2001: 172–178).

Danes ločimo tri vrste cerkvenih govorov. To so: homilije pri besednem bogoslužju, tematične pridige in kratki nagovori ob raznih priložnostih. Homilija je pridiga, s katero

¹⁶² *Homilia* je grška beseda, ki pomeni druženje, pogovor ali neformalen nagovor. Izraz se je uporabljal tudi v latinščini, čeprav je latinska beseda *sermo* prav tako pomenila pogovor in ne formalne pridige (*oratio*) (Kennedy 2001: 173).

razlaga govornik odlomek Božje besede. Zanj je značilna domačnost, s katero pridigar nagovori poslušalce. Tematična pridiga je oznanjevanje posameznega odrešenjskega dogodka, resnice ali dolžnosti po pravilih govorne umetnosti. Nagovor, ki trajale nekaj minut, nakaže kak dogodek, dejstvo ali vrednoto in na koncu spodbudi poslušalce za konkretno nalogo ali dejavnost (Snoj, 1997: 154–159).

3.3.1 ZGODOVINSKI PREGLED (po Kennedyju)

Kršćanstvo, ki se je začelo širiti v Rimu, je dobivalo vedno večjo moč, predvsem zaradi tega, ker je očitno dajalo upanje obupanim in nezadovoljnim ljudem, ki so zaradi vojn, padca gospodarstva, političnega zatiranja, naravnih nesreč in epidemij iskali smisel zunaj časnega življenja. Pojavljali so se prvi apologeti, ki so branili krščanski nauk pred poganskimi pisci ter zagovarjali absolutno resničnost krščanske vere in njeno izvornost. Med grškimi apologeti je tehnike klasične retorike verjetno najbolj izkoristil Tacijan v svojem *Govoru proti Grkom*, ki je čudna mešanica sofistične spretnosti in krščanske pobožnosti.

Iz 2. stol., ko je bila druga sofistika (tj. doba apologetov) na vrhuncu razcveta, je ohranjenih tudi nekaj homilij, ki so spominjale na sofiste, npr. pridiga škofa Melitona ali Klemena Aleksandrinskega. Omeniti moramo še največjega krščanskega misleca med Pavlom in Avguštinom, tj. Origena¹⁶³, ki je s svojo krščansko hermenevtiko¹⁶⁴ močno vplival na cerkveno oznanjevanje. Od l. 230 do svoje smrti je vodil šolo za krščanske študije v Cezareji v Palestini, v kateri je sicer poučeval tudi retoriko, ki pa jo je štel za majhno in nepomembno stvar. Eden izmed njegovih učencev je bil Gregorij Pontski – Čudodelnik, ki je skušal opredeliti napetost med retoriko in religijo: »*Stvar ni v tem, da si krščanski filozofi ne bi želeli lepega in natančnega izraza za svoje misli, ampak da postavljajo besede na drugo mesto; kadar se morajo odločiti, ali bodo gojili sveto in božansko moč misli ali pa se bodo urili v govoru, izberejo prvo.*«

Predstavnik krščanskega slavnostnega govorništva je Evzebij¹⁶⁵, katerega najslavnejše delo je *Cerkvena zgodovina* v desetih knjigah. Vsebuje tudi panegirično pridigo, v kateri lahko

¹⁶³ Origen (ok. 184–254) je skušal razložiti Sveto pismo s pomočjo Platonove filozofije in klasične retorične teorije. L. 533 so na koncilu v Carigradu njegov nauk obsodili in prepovedali (Grabnar, 1999:81).

¹⁶⁴ Hermenevtika je veda in metoda eksegeze ali razlage besedila.

¹⁶⁵ Evzebij (260–340 n. š.) se je izobraževal v šoli, ki jo je začel Origen.

vidimo primer retorične *ékphrasis* in *sýnkrisis*. Ohranjenih je tudi vrsta govorov Gregorija Nazianskega, med katerimi je njegova hvalnica Baziliju verjetno največja mojstrovina krščanskega sofističnega govorništva. Najbolj občudovani grški govornik pa je Janez Zlatoust¹⁶⁶, ki je napisal vrsto panegiričnih pridig. Njegov slog združuje manirizem klasične retorike in pretirano barvite primerjave, preproste rime in paralelizem. Retorična praksa omenjenih cerkvenih govornikov znatno presega tisto, kar so dopuščali v teoriji. Pomembno jim je namreč bilo, da so ganili srca svojih poslušalcev in navdihovali njihovo življenje. Bili so dobro izobraženi in sredstva sofistične retorike so jim postala iztočnice, na katere se je poslušalstvo odzivalo in s katerimi so lahko najbolje dosegli svoj namen. To je pomenilo zmago za klasično retoriko.

Kot teoretika krščanske retorike je potrebno omeniti Laktancija in sv. Avgušтина. Laktancij¹⁶⁷ se je pokazal kot utemeljitelj krščanskega humanizma, poimenovali so ga »krščanski Ciceron«. Cesar Dioklecijan ga je postavil za učitelja latinske retorike v Nikomediji. Tu se je spreobrnil v krščanstvo. Bil je mojster ciceronskega poznega sloga in bil dobro izobražen, vendar ni bil velik mislec. V svojem najpomembnejšem delu *Božji nauk* je zasnoval filozofsko krščansko retoriko. Izhaja iz Aristotelovega izhodišča, da lahko dokažemo resnico, ko si zagotovimo pozornost poslušalcev, vendar pa mu resnica pomeni Božjo besedo.

Avtor prvega popolnega sistema krščanske retorike pa je sv. Avguštin¹⁶⁸, po čigar zaslugi so kristjani lahko začeli ceniti in poučevati govorniško spretnost, ne da bi jo povezovali s poganstvom. S tem je za stalno obogatil krščansko književnost in kritiko. Razvoj svojega psihološkega, verskega in intelektualnega razvoja je popisal v *Izpovedih*, ki jih je dokončal okoli l. 400. Napisal je ogromno pridig, komentarjev, razprav in pisem. V zgodnjem dialogu *O redu* predstavi sedem svobodnih umetnosti: gramatiko, dialektiko, retoriko, aritmetiko, glasbo, geometrijo in astronomijo. Avguštinov največji prispevek k teoriji retorike je spis *O krščanskem nauku*. Teorija se ujema z njegovo lastno govorniško prakso, vendar v knjigi ne predstavi vseh pravil retorike. Pravi, da so koristna, a se jih je treba naučiti drugje. Njegovo razumevanje krščanskega govorništva v omenjenem delu ni samo razprava o homiletiki,

¹⁶⁶ Janez Zlatoust (»Janez Hrizostom«, 347–477 n. š.).

¹⁶⁷ Laktancij (ok. 250–320) je svoje poglavito delo napisal štirideset let pred Hieronimovim rojstvom.

¹⁶⁸ Sv. Avguštin (354–430) se je rodil v Afriki, krščanstvo pa je sprejel šele v starosti tridesetih let. Študiral v Kartagini in Madridu. Retoriko je najprej poučeval v Madridu, nato v Rimu in Milanu, kjer je pozneje postal škof (Grabnar, 1999: 82).

ampak gre za splošno literarno razgledanost, kulturo in estetiko. Iz tega dela so črpali mnogi poznejši krščanski avtorji.

3.3.2 PRIDIGA ALI HOMILIJA

Najpomembnejša ustno prenašana oblika cerkvenih besedil je pridiga¹⁶⁹, katere glavni namen je prepričevati. Je neke vrste poetično oblikovana razlaga verskega sporočila. Gradi na pomenskem prenosu, na simbolizaciji besede, izrablja sinonimne nize, ustvarja prisprodebe, alegorije. To so poetični postopki sporočanja, ki dokazujejo, da je moral imeti govornik v oblasti tako slovnično kot besediščno zgradbo jezika. Poznati je moral tudi skladenjsko stilistična pravila za učinkovito izražanje, da je lahko iznajdljivo izkoristil besedni red (Orožen, 1989: 111). Uspeh pridige ni v tem, da govornik pridiga, torej uporablja pridigarški ton, temveč v tem, da pridigo govori s svojim lastnim, emfatičnim značajem. Duhovnik s pridigo vabi množico, svojo publiko, da mu sledi. Njegov namen je v ljudeh buditi in pospeševati krščansko življenje. Odločilno skuša vplivati na voljo ljudi, in sicer z gorečnostjo in ljubeznijo, ki daje njegovim besedam moč in ogenj, pa tudi nežnost in milino. Vse to pa mora spremljati nazornost, s pomočjo katere je govor poljuden in ljudem zanimiv. Martin Luther je menil, da bi se moral cerkveni govornik ravnati po poslušalcih, kar pa manjka malodane vsem pridigarjem, »tako da ubogo ljudstvo le malo pridobi od cerkvenih govorov« (Vatovec, 1984, 105).

V zgodnjekrščanskem okolju je zgradbo homilije določalo zaporedje besed v besedilu, ki ga je govornik razlagal. Temu je lahko dodal tudi gradivo iz drugih besedil. V svoji najnaravnejši obliki je neizumetničena in ne stremi k sistematični razlagi teologije. Govornik je bil navadno škof, ki mu je škofovski prestol – podobno kot sofistu njegov stol – dajal pravico do govorjenja. Ko pa je Cerkev postopoma pričela uporabljati bolj izdelano retoriko, se je homilija po slogu, zgradbi in vsebini spremenila. Največ zaslug za spremembe ima Origen, kajti za njegovo metodo je bila osnovnega pomena alegorična interpretacija. Tako se je pridiga lotila tudi zapletene analize besedila na več ravneh (Kennedy, 2001: 175).

¹⁶⁹ B. D. Nušić loči pridigo, homilijo in nauk. Predmet pridige – po njegovem najvišje oblike cerkvenega govorništva – so dogme ter splošna načela krščanstva (Vatovec, 1984: 85).

3.3.3 RAZVOJ NA SLOVENSKEM

Slovensko cerkveno retoriko je precej izčrpno predelal A. Medved v l. od 1906 do 1908, ko je *Zgodovino slovenskega cerkvenega govorništva* kontinuirano objavljial v *Voditelju v bogoslovnih vedah*. Pozneje so o posameznih pridigarjih pisali tudi drugi avtorji (Vatovec, Grabnar), ponovno pa je podal izčrpen pregled J. Faganel v svojem spisu *Govorništvo na Slovenskem* (2001). Cerkevna retorika je imela že tradicionalno velik vpliv, zato ni čudno, da vsi omenjeni avtorji drugih vrst govorov sploh ne omenjajo, čeprav verjetno obstaja tudi kakšen posvetni govor, ki bi ga lahko uvrstili v zgodovinski pregled. Zaradi temeljitega pregleda cerkvenega izročila, ki ga je podal Faganel, razvoj do 19. stoletja prikažem ob njegovih podatkih, pri nadaljnjem razvoju pa upoštevam tudi druge vire.

Na Slovenskem se je govorništvo razvijalo tako v slovenskem kot v neslovenskih jezikih, npr. v latinščini ali nemščini. Slovenske govorne standarde so prav gotovo sooblikovali tudi tuji, neslovenski vzori, vendar jih sistematično še niso raziskovali. Prvi v celoti ohranjeni slovenski govor je *Pridiga o grehu in pokori* (II. Brižinski spomenik)¹⁷⁰, ki je bil sestavljena verjetno v 9. stol.¹⁷¹ in obsega pribl. 600 besed.

Z reformacijo se na Slovenskem razcveti tudi govorništvo, vendar predvsem pridigarsko. Omeniti velja predvsem Primoža Trubarja, ki je v drugi izdaji *Katekizma* izdal neke vrste pripomoček za duhovnike, tj. *Pridigo o veri, njenih lastnostih in učinkih*, in vrsto učinkovitih pridig. Kot pridigarske priročnike smemo šteti *Ta prvi del noviga testamenta* (1558), ki je služil pripravi na pridige, *Cerkovno ordnungo*, v kateri je v posebnem poglavju pisal o pomenu pridigarskega poklica, *Ta celi novi testament* (1582) in prevod Lutrove *Hišne postile*¹⁷². L. 1564 je priročnik za pridigarje (*Postila slovenska*) izdal tudi Sebastjan Krelj, prevode pomembnejših pridig pa sta objavila Jurij Dalmatin in Matija Trost.

Obsežno retorsko dejavnost lahko zasledimo v obdobju med reformacijo in razsvetljenstvom, vendar pa je natisnjenih pridig zelo malo. Zavedati se moramo, da so pridigarji svoje pridige

¹⁷⁰ B. Pogorelec ugotavlja, da so prva retorična besedila nastala veliko prej, kot je bil izdelan prvi opis jezika, in da so to besedila v doslej nezapisanem jeziku na uveljavljeni civilizacijski ravni.

¹⁷¹ Brižinske spomenike so za škofa Abrama zapisali v letih od 972 do 1000, ko je na potovanjih po slovenskih deželah potreboval besedilo spodbude k pokori (II. spomenik) in splošne spovedi (I. in III. spomenik). Besedila so nastala vsaj 100 let prej, ker so bila potrebna misijonarjem po navodilih Karla Velikega (Slovenska književnost. Leksikon CZ, 1982: 38).

¹⁷² Postumni izid – 1595.

redno pisali vnaprej, mnogi obširno in izčrpno, večinoma pa so se izgubile ali pa so shranjene po različnih arhivih.

O temeljiti oratorski dejavnosti lahko govorimo tudi pri Tomažu Hrenu (1560–1630), katerega pridige žal niso v celoti ohranjene, imamo pa 53 pridigarških osnutkov. Ugotovimo lahko, da so njegove pridige po petdelni zgradbi sestavljene iz svetopisemskega gesla v obliki citata, primerne uvoda (*exordium*), napovedi teme (*propositio*), meditativnih in moralnoteoloških točk (*puncta et doctrinae*) in zaključka. Uporabljal je vire, značilne za dobo katoliškega preroda – tj. poleg Svetega pisma še grške in latinske svete očete, od filozofov pa Platona in Aristotela. Hren je spodbujal slovensko pridiganje s prirejanjem besedil v slovenščini in po njegovem naj bi pridige izobraževale ne samo izbrancev, večjih jezika učenih, ampak tudi preprosto ljudstvo. Zagovarjal je lahko razumljivo in kratko pridigo, s svojimi pridigarškimi navodili pa je bil reformator slovenskega cerkvenega govorništva.

Profesor govorništva na Dunaju Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) se je na področju pridigarstva posvetil zlasti marijanskim in hagiografskim temam. Njegovi govori v latinščini in nemščini so mu prinesli velik ugled, izpričana pa je tudi njegova slovenska pridigarška dejavnost v Ribnici¹⁷³. Njegove pridige so polne primerjav, podob in alegorij, vendar se trdno oklepajo osrednje teme.

V baroku lahko govorimo o t. i. homilijah baročne pridigarške trojice – poleg Janeza Svetokriškega sta bila na tem področju aktivna še Rogerij Krammer Ljubljanski in Jernej Basar. Rogerij Ljubljanski (1667–1728) je slovel kot odlični govornik in v nasprotju s Svetokriškim strogo razumski. Zbirka pridig ima naslov *Palmarium empyreum (Zmagovita nebesa)*. V pridigah¹⁷⁴ premišljeno gradi stilizme na osnovi nizanja simbolov in alegorij. Po zgradbi so petdelne: *sinopsis, propositio oz. exordium, inductio, confirmatio in epilogus*. Prav tako racionalno retorsko prozo je gradil tudi Jernej Basar (1683–1738), ki je s svojimi pridigami pritegnil množično poslušalstvo. L. 1743 je izdal *Pridige iz bukvic, imenovanih Exercitia s. očeta Ignacija, zložene na vsako nedelo čez lejtju*. Sodobniki so ga uvrstili med tri najpomembnejše govornike v celotni Avstriji, nasvete pa je delil tudi govornikom iz drugih držav, npr. Belgije in Poljske. Njegove pridige posnemajo zgled duhovnih vaj Ignacija

¹⁷³ V času njegovega arhidiakonata po jeseni 1669.

¹⁷⁴ Izdal je dva zvezka svojih pridig, ki ju je pred smrtjo še sam pripravil za tisk, vendar sta izšla šele 1731 v Celovcu oz. 1743 v Ljubljani. Vsebujeta 126 hagiografskih pridig, urejenih po godovih v cerkvenem letu (Faganel, 2000: 109).

Lojolskega, kar jih umešča v smer meditativne proze z zgledi, vendar pa njegovih besedil še niso natančneje analizirali, tako da ne vemo, kako je ob hladnem razumarskem pristopu uspešno prepričeval množice.

L. 1770 je izšla zbirka pridig Frana Ksaverja Gorjupa (1721–1781), ohranjena pa je tudi rokopisna zbirka pridig¹⁷⁵ Petra Pavla Glavarja (1721–1784). Njegove pridige so krajše, skrbno grajene in imajo na začetku vodilni evangeljski citat. Dispozicija je nanizana ob robu v latinščini. Pogosto navaja sodobne teološke avtorje in priročnike. Kot pridigar je več kot 30 let deloval tudi p. Angelik iz Kranja¹⁷⁶ (1735–1790), katerega pridige so po dolžini baročne, zgradba pa je klasična, tj. štiri- ali šestdelna z navedbo teme v latinščini in slovenščini.

Posebno pozornost si zasluži Karel Mihael Attems (1711–1774), ki se je kot Neslovenec potrudil, da je za oznanjevanje na jezikovno mešanem ozemlju obvladal slovenski jezik in pridige skrbno oblikoval. Po obsegu so precej manj baročne, torej krajše, in ostajajo v okviru svetopisemske parafraze.

Po Medvedu¹⁷⁷ je bilo cerkveno govorništvo do 19. stoletja nekoliko okorno. Vsebina je bila večinoma dobra, a oblika je bila stilno pomanjkljiva. Jezikovnih pravil večinoma niso mogli upoštevati, ker jih niso poznali, slovenski jezik pa je bil zaradi tujega vpliva precej neuglajen. Zato je bil v 19. stoletju velik preobrat, ko rastoča narodna zavest 'povzroči' narodno izobrazbo. Število duhovnikov, ki so pridigali v slovenščini, je naraslo in veliko je bilo takih, ki so svoje govorniške stvaritve natisnili. Izstopali so Franc Veriti, Janez Traven, Matija Vertovec, frančiškan Pashal (Andrej) Skerbinc z zbirkama *Nedelske pridige* (1814) in *Prazniške pridige* (1814), škof Friderik Baraga, ki so ga zaradi odmevne pridige l. 1827 preganjali janzenisti, škof Matevž Ravnikar, Matija Vertovec, škof Mihael Napotnik, predvsem pa škof Anton Martin Slomšek na Štajerskem, Janez Zlatoust Pogačar na Kranjskem in Filip Jakob Kaffol na Primorskem (Snoj, 1997: 131).

Za širjenje veselja do pridiganja je pomembna zasnova dveh listov – *Slovenskega prijatelja* in *Drobtinic*, ki sta širila veselje do lepega in dobrega slovenskega govorništva in zbirala najboljše govornike.

¹⁷⁵ Rokopisna zbirka sodi v čas 1744–1767. Po zaslugi Viktorjana Demšarja je izšlo berilo, ki obsega njegovih 17 pridig v individualiziranem konceptu prepisa (Prav tam: 111).

¹⁷⁶ P. Angelik je rojen kot Janez Vižintin in je obiskoval mnoge kraje po Sloveniji (Prav tam: 112).

¹⁷⁷ Glej Voditelj v bogoslovnih vedah, 1906–1908.

Med cerkvenimi govorniki 19. stoletja najdemo vse – od sijajnih govorniških stvaritev do bedne površinske, od učenih in pesniško vzvišenih govorov do plitvih ter čenčavih, od sočnih, duhovitih in humornih do pustih in dolgočasnih ... Tej raznolikosti v 19. stoletju lahko sledimo prav zaradi tega, ker so duhovniki pridigali v slovenskem jeziku, a ga niso bili vešči. Zato je na tem mestu naredil velik korak A. M. Slomšek, ki je v času hude jezikovne zmede, ko je (zlasti v začetku 19. stol.) 'staro' prehajalo v 'novo', eksplicitno, poudarjal pomen pravilnega in lepega jezika kot dolžnost in ideal vsakega dušnega pastirja na Slovenskem. V enem izmed svojih zgodnjih prispevkov o jezikovni kulturi pisanja je jasno poudaril (Orožen, 1989: 110): *»Ljudski govornik se glede na čistost in pravilnost izraza ne sme nikoli ponižati na nivo navadnega narečja ljudskega /.../; svetost in vzvišenost besede božje zahteva, naj se nudi ljudstvu v vredni posodi in svečani obleki.«*

4 RETORIKA ZGODOVINSKEGA GIBANJA

Retorika zgodovinskega gibanja na Slovenskem se je razvila znotraj historičnega gibanja, ki se je začelo že z Markom Pohlinom, ko je l. 1768 v uvodu h Kraynski gramatiki¹⁷⁸ protestiral proti misli, naj se kranjščina med učenimi ljudmi popolnoma opusti in zatre, ter proti temu, da bi se Kranjci učili nemščine. Izrazil je željo, da bi se mladina latinskih šol učila kranjščine z isto vnemo, kakor se mora po novih določbah učiti nemščine (Melik 2002: 202). Iz Pohlinovega narodnoprebudniškega uvoda je vidno načelo jezikovne politike o tem, da je materni jezik enakovreden državnemu. To načelo, boj za slovenski jezik, ki ima svoje korenine že v Trubarjevem času, je zaznamovalo naslednje stoletje, ko so Slovenci začeli javno izrekati zahteve.

Gre za čas v slovenski zgodovini, ko so napredek in uspeh narodnega gibanja zaznamovali predvsem predstavniki slovenskih izobražencev s svojimi govori. Naprednomisleči Slovenci, ki so v okviru habsburške monarhije poskušali doseči spremembe, so s svojim programom pritegnili najširše množice ljudi in slovenski narod je prvič nastopal kot celota. Kljub kratkotrajnemu obdobju (od l. 1848 do 1871) lahko v načinu spodbujanja narodnega zavedanja prepoznamo neke vrste historično gibanje (gl. Griffin 1952: 185), ki je nakazovalo spremembe in se gibalo s svojo notranjo dinamiko. Začetek sega v l. 1848, ko so slovenski izobraženci izkoristili politično dogajanje in predstavili prvi politični narodni program Zedinjena Slovenija, ki je postal aktualen in zanimiv predvsem po l. 1860, v ustavni dobi in na taborih, kjer je na neki način dosegel tudi svoj vrh, vendar pa je slovensko narodno gibanje kaj hitro zavrl nemškoliberalni pritisk že v 70. letih 19. stoletja. Čeprav Slovenci niso dosegli, kar so hoteli, je ideja tega zgodovinskega gibanja pustila svojevrsten pečat v nadaljnjem razvoju naroda. Te težnje, ki so oblikovale neke vrste kolektivno zavest v razsvetljenem sloju Slovencev, so vodile skupnost slovenskega naroda skozi zgodovinske prelomnice v naslednjem stoletju.

In če problem narodnega gibanja na Slovenskem obravnavamo na splošni ravni, ugotovimo, da je določeno z jezikom in zahtevo po združitvi v enotno državo. Narod namreč zaznamuje jezik, slovensko govoreči ljudje pa skozi zgodovino niso imeli svojega, slovenskega

¹⁷⁸ Kranjska gramatika je nemško napisana slovnica, ki je v jezikovni usmeritvi in pravopisu sicer z nekaj izjemami zgrešena (uvajanje ljubljanskega govora, nepotrebne pravopisne reforme), je pa pomembna zaradi narodnoprebudnega uvoda (Leksikon CZ: Slovenska književnost 1982: 272).

uradovalnega jezika. Zato je 19. stoletje zgodovino Slovencev še posebej zaznamovalo, saj je postal nacionalizem stvar vsakodnevnega razkazovanja in tudi političnega bojevanja.

Hkrati z zahtevami po uveljavitvi slovenskega jezika pa so Slovenci videli perspektivo nadaljnega razvoja svoje identitete v Zedinjeni Sloveniji, tj. v združitvi v avtonomno enoto v okviru habsburške monarhije. To pomeni, da so zahtevali združitev Slovencev v en narod, vendar ne znotraj samostojne države (prim. Gellner, 1988: 134), ampak pod avstrijsko oblastjo. Slovenci so bili razdeljeni na več pokrajin in čeprav jih je družil isti jezik, niso bili nikoli združeni v en narod. V njih se je prebudila želja združiti se v skupnost enako govorečih in se med seboj povezati ter zahtevati zase enake pravice, kot jih imajo drugi narodi. To je bila na začetku pravzaprav retorična vizija¹⁷⁹ (Bormann, 1952), na osnovi katere naj bi nastala t. i. zamišljena skupnost¹⁸⁰, kot si narod predstavlja Anderson.

K temu, da se je začela širiti ideja o zamišljeni skupnosti v smislu ideje o združitvi, je pripomogel razmah tiskanih medijev, kajti tisk je bralcem omogočil, da so »si same sebe lahko zamišljali kot pripadnike iste skupnosti z neznanci onkraj meja lokalne skupnosti in sorodstvene skupine« (Vogrinc, 1998: 182). Časopis (predvsem Novice, ki so bile močno razširjene na slovenskem podeželju in so že v drugem letu izhajanja imele več kot tisoč naročnikov, nato slovenski politični in literarni časopisi) je predstavljal sredstvo povezovanja, vendar ni zbujal le zavesti o pripadnosti isti jezikovni skupini, temveč je bralce seznanjal o istih skupnih, javnih zadevah; imel je neke vrste narodotvorne učinke. Ob prvi objavljeni zahtevi po združitvi Slovenije večina Slovencev ni ostala neprizadeta. Še več – postali so vznemirjeni, kar je prvi dokaz za možnost uresničitve retorične vizije, katere okvir predstavlja gibanje za prebuditev narodne zavesti, temelječem na boju za pravice maternega jezika. Vendar se prizadevanje za skupni narod ni rodilo čez noč. Gre za počasni vzpon domačega jezika na položaj jezika oblasti. To je bilo v bistvu gibanje za nacionalno osvoboditev¹⁸¹ (Anderson, 1998: 61).

¹⁷⁹ Ideja o Zedinjeni Sloveniji ni bila neuresničljiva fantazija, ampak je bila vizija, ki je izhajala iz kolektivne imaginacije (prim. Axel, 2003).

¹⁸⁰ Anderson (1998: 14) si narod predstavlja kot »imagined communities«, zamišljeno skupnost, v kateri »pripadniki nikdar ne spoznajo vseh svojih sočlanov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje – in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnost«. Njegova izhodiščna ideja je, da so nacije družbeni produkt komunikacijskih razmerij med ljudmi in njihove uporabe tiskanih medijev.

¹⁸¹ »Uradni nacionalizem« se je razvil kot odgovor na ljudska nacionalna gibanja, ki so vihrala v Evropi od dvajsetih let 19. stoletja naprej. Ljudski nacionalizem je doživel trenutek slave v revoluciji 1848 (Anderson, 1998: 100, 117).

Če retorično gibanje izoliramo, ugotovimo, da je prva družbenozgodovinska točka, na kateri se je gibanje začelo odvijati, dejstvo, da so postajali Slovenci vse bolj nezadovoljni s položajem slovenskega jezika in razpršenostjo enako govorečih po različnih pokrajinah (prim. Griffin, 1952: 184). Spremembo so poskušali izpeljati postopoma v pribl. dvajsetih letih, vendar ne z orožjem, ampak s preprosto močjo prepričevanja. Sprememba je bila – kljub temu da združitve niso dosegli – uspešno izpeljana, saj je slovenski narod do konca 19. stol. dosegel pomembne uspehe.

Prepričevanje, značilno za to gibanje, se je širilo najprej s pridigami, nato nekje do ustavne dobe z objavami v tisku, v 60. letih 19. stoletja se je krepilo z govori v čitalnicah, državnem in deželnih zborih, vrh pa je doseglo z javnimi govori v slovenskem jeziku pred množicami zbranih ljudi. Pri tem se je postopoma oblikovalo tudi občinstvo¹⁸². Razvila se je posebna oblika političnega govora, namenjenega množicam. Zamišljena skupnost¹⁸³ je postala jasno izražena zahteva vseh slovensko govorečih slojev, vseh slovenskih pokrajin, temu nacionalnemu gibanju pa se je pridružil tudi marsikateri Neslovenec.

Ne glede na težo zgodovinske učinkovitosti nas je zanimala predvsem retorična struktura tega narodnega gibanja. V ospredju tako ni doseženi cilj, ampak sam poskus doseganja sprememb. Centralni izziv retoričnega gibanja se je odražal v premaknitvi mišljenja, v spodbudi najširšega ljudstva k akciji in pridobitvi za idejo združenih slovenskih dežel. Ključno vprašanje, ki se je ob raziskovanju pojavljalo, je bilo vprašanje retoričnega vzorca t. i. progibanja, »pro movements« (Griffin, 1952: 185), z retorično namero pridobiti javno mnenje za sprejetje ideje o združenih Sloveniji. Osnovni namen prebujajočih se slovenskih političnih govornikov je bil publiko ogreti za skupnost, ki bi imela enake pravice kot drugi, že obstoječi narodi. Ohranjena je vrsta govorov, ki značilno nakazujejo tendence tega gibanja, zato smo jih vzeli pod drobnogled.

¹⁸² Po McQuailu predstavlja občinstvo v osnovi ljudi, ki so zbrani na enem mestu. Za učinkovito komuniciranje mora govornik svoje občinstvo dobro poznati in razumeti psihologijo množice ter upoštevati moč kolektivnega učinkovanja (Schäffle, 2001; Le Bon, 2001).

¹⁸³ Ideja Zedinjene Slovenije je postala zamišljena skupnost, ki je do takrat še nikjer ni bilo. Prebudila se je znotraj t. i. kulturne, literarne javnosti kot narodnoprubudna zahteva določenega sloja meščanstva, ki se je politično ozavedlo (prim. Habermas, 1989).

Temeljna metoda analize obravnavanih govorov je metoda retorične kritike, kot smo jo opisali v teoretičnem delu. V osnovi gre za aplikacijo neoaristotelovske kritike¹⁸⁴, kajti pri delu smo izhajali iz spoznanj klasične retorike. Izbrala sem študij govorov, saj me je zanimal učinek, ki so ga imeli obravnavani artefakti na poslušalstvo. Ugotavljala sem, kateri retorični element je bil ključen za uspeh posameznega govornika, kakšna je zgradba njegovega govora, kateri motivi in stilni elementi zaokrožujejo njegove misli ter kako se skozi način podajanja idej izpostavlja govornikova osebnost. Vendar pa se je neoaristotelovska kritika ukvarjala z direktnimi govori in ne z zapisanimi, torej sta bila predmet njihove raziskave tudi zadnja dva klasična kanona, pomnjenje in izvajanje, kar v našem primeru ni bilo možno. Poleg tega pa me ni zanimalo le ocenjevanje, ali raziskovani govor sodi v že narejeni model ali ne, ampak tudi čas, v katerem so govori nastali, gibanje, ki je oblikovalo ali zaznamovalo retorično dogajanje 19. stoletja, pa tudi tema o Zedinjeni Sloveniji, ki je bila v začetku zgolj vizija posameznikov¹⁸⁵. Zato sem se odločila za dopolnitev neoaristotelizma s kritiko zgodovinskih gibanj in retorične vizije. Prav tako pa nisem mogla mimo cerkvene retorike, ki je imela znotraj narodnoprebudnega gibanja odločujočo vlogo.

Pri analizi tehnik prepričevanja sem prepoznavala učinkovite govore in v dani nalogi sem jih zaradi preglednosti razvrstila kronološko. Izpostavila sem cerkveno in politično govorništvo, ki sta gibanje zaznamovala vsak na svoj način. Dejstvo je, da vseh govornikov, ki so se v tem času pojavljali na javnih mestih, v nalogi nisem mogla zajeti, zato so izbrani le najvidnejši predstavniki posameznih faz, ki jim lahko sledimo v tem retoričnem gibanju.

Kot predstavnika začetne faze retoričnega gibanja sem postavila A. M. Slomška, saj je že v predmarčnem času spodbujal Slovence k spoštovanju narodnega jezika. Čitalniški govornik Janez Bleiweis, ki je bil narodno aktiven vse svoje življenje, je ob otvoritvi ljubljanske čitalnice razlagal razliko med slovenskim in kranjskim jezikom. Lovro Toman kot poslanec je izoblikoval drugačen govor kot preostali predstavniki gibanja, a družila jih je ista tematika – položaj slovenskega jezika v primerjavi z drugimi narodi. Taborski govornik Raič pa je k skupnemu cilju nagovarjal množico, ki se je dokončno izrekla za idejo združitve.

¹⁸⁴ Kljub temu da moderni avtorji odločno zavračajo neoaristotelizem (predvsem Black je do te metode uničujoč), sem se odločila za to vrsto kritike predvsem zaradi tega, ker se je znotraj zgodovinskega gibanja izoblikovala vrsta posameznikov, ki je na svoj način dramila Slovence za narodno idejo. Čeprav je bila Zedinjena Slovenija v bistvu vizija, ki je izhajala iz kolektivne imaginacije, so jo oblikovale različne osebnosti, katerih govori so postali predmet naše analize.

¹⁸⁵ Retorična vizija o slovenski združitvi, ki se je rodila 1848, se ni uresničila, vendar se je v razsvetljenem sloju Slovencev postopoma oblikovala kolektivna zavest, ki je vodila skupnost slovenskega naroda skozi prelomnice, kot npr. 1. 1918, 2. sv. vojna, vse do realizacije te vizije in osamosvojitve 1. 1991.

4.1 CERKVENO GOVORNIŠTVO

Cerkveno govorništvo na Slovenskem je bilo dobro razvito in ker bo pri naši analizi poudarek na tistih cerkvenih govorih, ki so vplivali na prebujanje narodne zavesti, je nujno, da predstavimo značilne predstavnike.

V zgodovini slovenskega cerkvenega govorništva poznamo celo vrsto pridigarjev, ki sicer niso bili nosilci kakšne posebno trdne narodne zavesti, so pa s pridigami vendarle širili pomen slovenskega jezika in ga – vsak po svojih močeh – kultivirali (Grabnar, 1991: 93). Osnovno načelo, da je jezik pri katehezi sredstvo za doseg ciljev, ki jih posreduje verski nauk, so večinoma združevali z željo, da bi naučili ljudi brati in v njih zbuditi veselje do knjig in do znanja. Opazen je premik v 19. stoletju, ko se je duhovščina v večjem številu odločila za aktivno slovensko narodno zavest, s tem pa se je začela nova doba tudi za slovensko cerkveno govorništvo (Dermol, 1994: 20). Osrednja osebnost in prvi govornik, ki je očitno vplival na slovenski jezik in narodno zavest, je bil Slomšek.

4.1.1 ANTON MARTIN SLOMŠEK

Pridige Antona Martina Slomška so zgled natančnega oblikovanja cerkvenega govora, ki jih je objavljajal najprej v *Mnemosynon Slavicum*, nato v *Drobtinica*. Pri tem se je prilagodil – kakor še nihče pred njim – značaju našega preprostega naroda in govoril njegov jezik. Zato ga je narod razumel in ga rad poslušal. Izhajal je iz spoznanja, da je kmečki sloj na Slovenskem zelo močan in da ima zaradi načina svojega življenja drugačne vzorce vedenja, svoj način komuniciranja, svoje simbole in jezikovni zaklad. Sprejel je Kopitarjevo zamisel o novi, izvimoslovenski, ljudski osnovi slovenskega knjižnega jezika. Skoraj dosledno je uporabljal izraza Slovenci in slovenščina, ki sta le počasi izrinila regionalno obarvane oznake (npr. štajerski, koroški ...).

Slovenščina in slovenski kmet sta mu bila blizu verjetno tudi zato, ker je izhajal iz kmečke družine. Rodil se je l. 1800 v zgledni kmečki družini kot prvorojenec. Kot 16-letnemu celjskemu študentu je umrla mati in oče je želel, da bi ostal na kmetiji. Zato ga je pod svoje okrilje vzel kaplan Prašnikar, ki je prevzel Antonovo šolanje. V Dalmaciji, kjer je v enem letu končal dva modroslovna letnika, se je srečal z retoriko in spoznal, kako dobri govorniki so

Hrvati. Po njihovem zgledu je tudi sam pilil in gladil slovensko besedo, njegovi jezikovni tečaji pa so obrodili bogate sadove (Zavrnik, 1990: 71).

Ljubezen do jezika in narodnosti je podkrepil z Božjo zapovedjo in ga povezal z vero. V *Zgodnji Danici* (21. 11. 1861, 192) piše: *»Naš materni jezik je varh prave vere, katoliška vera ravno tako med nami omaguje, kakor se slovenski rod ponemčuje.«* Zavedal se je pomena narodnega jezika in povezanosti Slovencev, zato je še leto pred svojo smrtjo v Mariboru osnoval slovensko čitalnico¹⁸⁶. Duhovniško delo v njegovih očeh ni bilo le cerkveno-institucionalno, ampak tudi narodnoprebudno in kulturno (Dermol, 1994: 13). Ivan Macun (1883: 135) je zapisal: *»Smem reči, da je Slomšek glede slovenščine v narodnem javnem pomenu to, kar nam je Miklošič v znanstvenem; tudi se more reči, da noben Slovenec ni še napisal toliko slovenskih knjig kolikor ta narodnjak.«*

Slomškova številna dela so pisana v narodnem duhu, čvrstem slogu in skrbnem slovenskem jeziku. Zanj si je prizadeval vse življenje. Njegovo delo sega na najrazličnejša področja – od vzgoje, poučevanja, oznanjevanja do pesnjenja. Slomšek je dal drugim zvrstem jezika to, kar je dal Prešeren¹⁸⁷ visoki umetnostni poeziji. Predvsem pa je bil voditelj, kateremu so sledile množice ljudi različnih krajev in stanov, različne starosti in izobrazbe. Fran Kidrič je o njem zapisal, da *»kot duhovnik in škof zavzema prvo mesto v slovenski zgodovini po Cirilu in Metodu. V dno duše je poznal svoj narod in je razumel etično vrednost in spoštovanje svojega jezika in naroda že tedaj, ko je povsod vladalo splošno mrtvilo /.../ S tem ko je prenesel škofijsko prestolnico v Maribor, je rešil Slovence med Dravo in Muro«* (Grafenauer, 1989: 8). Prav zaradi ljubezni do zatiranega slovenskega ljudstva in njegovega narodnoprebudnega dela so ga očrnili pri vladi in verjetno bi ga bili obtožili pred sodiščem, vendar je Slomšek še pred začetkom razvoja neljubih stvari l. 1862 umrl.

Ni si prizadeval le za opismenjevanje in razsvetljevanje, ampak predvsem za kulturo govora, vzgojo čustev in omiko srca (Snoj, 1999: 61). Tudi Medved (1907: 174-186) dodaja, da ni bil

¹⁸⁶ Čeprav se je v cerkvenem obredu ohranila reprezentativna javnost, se je s porajajočo se čitalniško kulturo razvila kulturna, bralna javnost (Habermas, 1989).

¹⁸⁷ S Prešernom sta se večkrat srečala, drug drugega spoštovala in priznavala, hkrati pa negovala vzajemni skepticizem, ki je bil pri Prešernu bolj odkrit, vendar mu je znal dati tako obliko, da dobrohotnosti med njima ni mogel skaliti (Zavrnik, 1990: 81). Znan je tudi epigram, ki ga je Prešeren spesnil Slomšku: *»Nekdaj je zlómek bil hudič, je zlómšek bil hudiček; zdaj Zlómšek je postál na Stajerskem -- škofiček.«* Izpričano je, da naslovnik distiha, ki mu ga je po neki gledališki predstavi stisnil Prešeren v roke, ni bil ravno vesel (Hladnik, 2000).

samo dober govornik, ampak je vnemal tudi sovrstnike za lepoto slovenske pisane in govorjene besede.

V svojem življenju je napisal ogromno pridig, saj je imel zanje veliko veselje. Ohranjenih¹⁸⁸ je 85 pridig iz prvih duhovniških let v Celovcu in na Bizeljskem, 55 kaplanskih v Novi cerkvi, 52 iz časa, ko je bil v Vuzenici (med njimi 11 nemških), kot kanonik v Št. Andražu je zapustil 30 nemških, iz škofovskih let pa lahko preberemo več kot 300 pridig. Njegove pridige niso bile pomembne samo zaradi števila, ampak predvsem zaradi njihove kakovosti. A. Medved (1907: 183) jih ocenjuje z naslednjimi besedami: *»Cerkveni govori Slomšekovi se odlikujejo po krasni vsebini in dovršeni obliki. Iz njih odseva ves Slomšek: čudno vnet višji pastir, ves goreč za čast božjo, za slavo sv. katoliške cerkve in za blagor vernih ovčic; zraven je takoj opaziti izvrsten dogmatik in moralist, ki razpolaga z bogatimi znanostmi v posvetnih vedah. V jezikoslovnem oziru Slomšek visoko nadkriljuje vse prejšnje cerkvene govornike /.../«* Tudi I. Macun (1883: 143) piše: *»Bil je Slomšek mnogovrsten pisatelj, životopisec in jasen govornik; nikdar še ni bilo takih pastirskih listov, kakršni so bili njegovi in jih tudi dolgo ne bo, pak vse to v gladki, prosti prozi, ki bo glede gladke besede še dolgo časa za vzgled služila vsem Slovencem.«* Franc Kosar, Slomškov prvi življenjepisec, je zapisal, da je *»škof Anton Martin dika slovenskih govornikov«* (Snoj, 1999: 62).

Slovenska cerkvena zgodovina šteje Slomškove pridige med najlepše proizvode našega cerkvenega govorništva, saj so privabljale stare in mlade, poslušalce od blizu in daleč. Oznaka F. Kosarja dokazuje, da je imel ogromno govorniških vrlin: *»Njegova čedna postava, njegove plemenite, resnoblage in poduhovljene obrazne poteze, njegov ognjevit pogled, lahkotna in živahna drža, globok, poln in svetlosrebrn glas, z mladostnim navdušenjem prežet slog, njegova pesniška domišljija, velika razgledanost po delih največjih pridigarjev /.../ njegovo poznavanje srca in čutenja, nagnjenj, vrlin in slabosti slovenskega ljudstva, njegovo zavzeto prizadevanje za tisti jezik, v katerem je imel govoriti: vse to se je udejanjilo v srečnem redko doseženem soglasju /.../«* Zavedal se je svojega govorniškega daru in uspeha, vendar je ohranil skromnost: *»Postavili so me med prve govornike. Jaz nisem o tem najmanj prepričan.«* Svoje pridige je skrbno izdelal – jih zapisal, izpilil, jezikovno prečistil, se jo naučil in posredoval – torej lahko govorimo o petih govorniških fazah. Osnovni pogoj

¹⁸⁸ Napisal je ogromno pridig in 99, ki jih je v šestem zvezku Zbranih spisov objavil Mihael Lendovšek, jih predstavlja samo kapljico v morju njegovih rokopisov (Dermol, 1994: 21).

govorništva mu je pomenila izobrazba, in to ne samo teološka, ampak tudi splošna in v veliki meri jezikovna.

Slomšek svojim učencem ni zapustil samo pisane besede, ampak jih je skušal v govorništvu tudi poučevati. Zavedal se je, da je duhovnikovo najmočnejše orožje beseda, zato mora biti v njej posebno izurjen. Tako ni čudno, da je želel iz svojih bogoslovcev napraviti tudi dobre govornike. To je pomenilo razvijati Slovencem lastnost, ki je predvsem zaradi položaja, v kakršnem so bili v pretekli zgodovini, niso mogli dovolj razvijati, saj so si moral obstoj in veljavo svojega jezika šele izboriti.

4.1.1.1 Vaje cerkvene zgovernosti

Za cerkveno govorništvo v 19. stol. ima Slomšek največ zaslug, saj je za usposabljanje gojencev izoblikoval določena govorna in pisna pravila. Izdal je prvo slovensko homiletiko *Vaje cerkvene zgovernosti* (izšle v *Drobtinica* 1862). To je eden njegovih najboljših spisov, kar jih je bilo do takrat natisnjenih v slovenskem jeziku. V svojem govorniškem učbeniku, ki ga je priporočal predvsem bogoslovcem in duhovnikom – je pa uporaben tudi širše, saj ne gre izključno za homiletiko – v desetih poglavjih podaja govorniku natančna pravila, po katerih se govor ureja, ga razdeli, se ga nauči in predvaja. Pravila so polna modrosti in temeljite izkušnje, lahko bi rekli, da gre za »*Ciceronov govorniški ideal, pokristjanjen za sporočilo odrešenja*« (Rebula, 1992: 149).

Dejstvo je, da je bila v 19. stol. v ospredju skrb za slovenski jezik in s tem tudi za obstoj in uveljavitev slovenskega naroda. Zato je bilo treba jezik šele usposobiti za pisanje in javno govorniško nastopanje. In retorična navodila, kako govoriti, prinašajo pomemben prispevek na poti izoblikovanju knjižne izreke. Slomšek je pripravil ta priročnik, da bi zapolnil vrzel v znanju, ker gimnazijci v šolah niso imeli več javnega nastopanja.

Spis začne z latinskim pregovorom *Poëta nascitur, orator fit* (Pesnik se rodi, govornik pa izuči), v nadaljevanju pa lahko zasledujemo govorniška načela in spoznanja, ki so jih poudarjali že antični govorniki, vendar s krščansko predpostavko.

V ospredju Slomškovega prizadevanja je bil slovenski jezik in o njem govori na več mestih tudi v svojem učbeniku: »Kdor slovenščino ljubi, jo čedi in lika pri sebi in drugih, govori, kakor bi rožice sadil /.../ Si hočeš gladek jezik in besedo omikano osvojiti, govori in piši rad po slovensko; le skerbna in pogosta vaja jeziku omiko daje /.../ Ne rabi po nemškutarsko ptujih nepotrebnih besed; pa tudi previsoko v novokovani slovenščini ne letaj /.../ Slovenski duh naj tvoje stave oživlja, vsako besedno zerno naj svojo narodno obleko dobi, vse prislovnice naj bodo domače /.../ Slovenski besedi je pa tudi duhovnega olja alj mazila potreba, to je tiste skrivne, znotraj duhovne moči /.../« (6, 22, 26)¹⁸⁹.

Jezikovni obliki posveti tudi celo šesto poglavje: *Kar je delavcu orodje – dobro alj slabo – to je govorniku jezik; potreba ga je brusiti in pisavo likati po pravilih*« (22). V tem poglavju govori tudi o stilu govora; stiliziranje in popravljjanje govorov mu predstavlja eno izmed pomembnejših faz, ki je govornik nikakor ne sme izpustiti. Tu omenja tudi različne vrste stila, npr. slovesni, veseli, žalostni stil: »Kdor ima dobro glavo, pa za svojo reč gorko srce, njemu pisava sama od sebe izpod rok teče in pa tako, kak se predmetu spodobi« (24).¹⁹⁰ Prav tako priporoča besedne figure: »Slovenci v svojih pogovorih prilike in čedne podobe radi imajo, in tudi govornik naj se jih vadi modro saditi« (24). Svetuje, da govornik uporabi prilike domačega izvora, ki jih poslušalci dobro poznajo¹⁹¹, vendar pa svari pred njihovo pretirano uporabo.

Dober govornik mora najprej dobro poznati pravila, po katerih se zлага govor, in obliko govorov, spoznavati druge govornike, predvsem pa obvladovati snov, o kateri govori. Slomšku je – tako kot Ciceronu¹⁹² – najpomembnejša izvedba. Tako v prvem poglavju razpravlja o tem, kako je potrebno negovati svoj glas (pri tem izpostavi negovanje samoglasnikov in nekaterih težje izgovorljivih soglasnikov, poudarjanje, intonacijo, jakost glasu, hitrost ...), v drugem poglavju pa o gestah. »Beseda (izvedba, op. p.) dvoje obsega: za uho je glasno izrekovanje; za oko životna ponoša; prvo govor odpera, druga pa podpera.

¹⁸⁹ Številke v oklepajih takoj za citatom pomenijo številke strani v *Vajah cerkvene zgovornosti*. Tako se bomo izognili številnim opombam.

¹⁹⁰ Šesto poglavje z naslovom *Vodila za jezik in slovensko pisavo zgovornosti* lahko primerjamo s Ciceronovimi štirimi pogoji za govorniški slog: jezikovna pravilnost, jasnost, izbranost in primernost (Ciceron, 2002: 236-241).

¹⁹¹ Tudi Prešerenove metafore se navezujejo na domači svet in temeljijo na neposredni, jedrnatih preprosti govoric, kar je na neki način značilnost 19. stoletja na Slovenskem, ko še ni bilo čutiti tujih vzorov (Kastelic, 2000).

¹⁹² Slomšek navaja zgodbo o vprašanju, ki so ga zastavili Ciceronu, kaj mu je najpomembnejše. Le-ta je odgovoril prvič, drugič in tretjič *pronuntiatio*, izvedba (Slomšek prevaja kot beseda). Pri Ciceru (2002: 299) pa beremo, da so to isto vprašanje zastavili Demostenu.

Jezik in život si imata čedno pomagati, da beseda gladko teče, pa tudi speče, kedar je potreba« (6). Pri telesnih kretnjah še posebej opiše kretnje rok: »*Roke so govora najvažnejši nosile in družice, ki besedo podperajo in krepčajo /.../ Gibanje rok bodi lahko in gladko, bolje premalo kakor preveč*« (10).

Tretje poglavje *Sedem vodil za vajo v zgovornosti* prikazuje, na kakšen način bogatiti svoje znanje z izobraževanjem, branjem in pisanjem ter spoznavanjem značajev, časa, krajev in ljudi: »*Slab govornik je, ki nima lastnega blaga; njemu se rada godi kakti gospodarju, ki mora vedno v zajem jemati; kedar največ potrebuje, pa ne dobi*« (12).

Četrto poglavje *Česar se ima govornik deržati, česar varovati* govori pravzaprav o *etosu*, ki pa ni *etos* klasične retorike, ampak postane moralna avtoriteta: »*Nikoli verli govornik ne bo, kdor živi gerdo /.../ Prilizovanje in bahanje govorniku škodujeta /.../ Varuj se praznosti, mlačnosti in neslanosti ...*« (16, 17). Torej slab človek ne more biti dober govornik. Peto poglavje prinaša osem pravil, kako iščemo, izbiramo in obdelujemo gradivo. Gre torej za *inventio*: »*Gradiva za določen predmet poiši po znanem prašanji latinskem: Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando – kdo je to učil, komu je naročil, kaj je zapovedal, kako imamo vse to storiti, zakaj je potreba dopolniti, kako si pomagati in kdaj? Misli hitro zapiši; kar jih odleti, jih ni nazaj*« (19).

Sedmo poglavje prinaša *Zunanjo osnovo in postavo slovenskih govorov*, tj. razporeditev govorne snovi. Govor je potrebno razdeliti na »*začetek, dokazek in konec*«. V uvodu mora govornik poslušalce pritegniti, da ga bodo poslušali. Temu sledi stavek, v katerem pojasni, o čem bo govor. Nato sledi naslednja faza, v kateri govornik predmet govora definira in ga razčleni. »*Dokazanje resnice in pravice bodi tvojega govora jedro, najvažnejši in najiminenitnejši del*« (29). V tej fazi gre torej za predstavitev dokazov¹⁹³. Zadnji del, sklep, mora biti »*venec celega govora*« (29). Pomembno je, da govornik sam gori za idejo (*patos*), o kateri govori, in da zna usmeriti poslušalce.

V osmem poglavju, kjer govori o posameznih vrstah govora, posebej spregovori o pridigi, kjer pod naslovom *Razne verste navadnih govorov* razloži njeno obvezno zgradbo. Veže jo na

¹⁹³ Pri razporeditvi snovi se Slomšek sklicuje na Cicerona, ki poudarja, da je treba ločiti pomembnejše dokaze od nepomembnih in jih stopnjevati (prim. Ciceron, 2002: 198–203). Prav tako tudi Slomšek spodbuja k dobremu in smiselnemu razvrščanju, da »za dobrim še bolje in za boljším še najboljše nastopi in moč govora raste in ne peša /.../« (28).

antično delitev govora, saj pridiga stoji na »naj imenitnejem mestu po svoji slovesnosti in obsegi, ter ima svoje posebne pravila« (38). Pridiga mora obsegati naslov ali predgovor, uvod (navod) ali vpeljavo, razlago ali dokaz in sklep. Predgovor mora pridigar vzeti iz svetega pisma ali cerkvenih verskih pravil, vendar pa mora biti kratek, razumen izrek, saj je to jedro vsega govora. Uvod (*exordium*) ima »tri oddelke: v prvem se nagovor upelje /.../, v drugem se prepeljajo poslušavci na važni predmet govorjenja. V tretjem govornik glavno resnico prav zernato napove /.../« (39). Jezik v uvodu naj bo krepak, glas živahen in beseda ljubezniva. Razlaganje in dokazovanje mora biti jasno in lahko razumljivo, govornik mora uporabljati dokaze po razumu, lastni izkušnji, Svetem pismu, jih poostriti s podobami in z zgledi. »Hočeš verlo govoriti, prepričaj dobro, govori sladko in gibaj mično« (40). Najpomembnejši je sklep ali zaslov. »Kakor se pri ljudeh posloviš, tako jim v spominu ostaneš, in kakor svoj govor dokončaš slabo alj dobro, tak uspeh mu daš« (40). V sklepu mora govornik še enkrat ponoviti, kar je učil v razlagi, in skrbeti, da ne zmanjka »vbrane besede, gorečnosti in pa sape; bil bi inace orglarju podoben, kojega v koncu meh zapusti« (41).

Predzadnje poglavje prinaša spoznanja o poimenovanju oseb. Pri tem opozarja, da naj se poslušalci le redko poimenujejo, razen na začetku in kadar je resnično potrebno. Ravno tako se poimenuje le moški spol, samo kadar želi doseči poseben poudarek, imenuje oba spola, nato pa razloži še, koga je treba vikati, koga onikati in koga tikati.

Zanimivo je tudi zadnje poglavje, ki je napisano z namenom povzdigniti slovensko zgovornost. V njem zapiše seznam avtorjev in del, ki jih priporoča za bogatenje in razvoj cerkvenega govorništva. To so *Zgodbe sv. pisma* Matevža Ravnikarja, *Hoja za Kristusom* Janeza Zalokarja, *Vodnikove* in *Prešernove pesmi*¹⁹⁴ ter *Devica Orleanska* Vesela-Koseskega. Potem našteva še druge elemente, s katerimi urimo spomin.

Svoj spis sklene z mislijo: *Hočeš kakti verli govornik napredovati, prizadevaj si svoje prednike ne le doiti, temveč jih prekositi. Tako je Demosten Hiperida posnemal, pa tako hvalevredno, da ga je premagal«* (46). Presenetljivo je, da ni strogo vezan le na krščansko tradicijo, ampak se v prvi vrsti navezuje na grške in rimske klasike, kot so Platon, Aristotel,

¹⁹⁴ Prigovarjanje k branju Prešernovih pesmi (še posebej, če vemo, da je konservativni krog staroslovencev Prešernovo pesništvo podcenjeval) je prav gotovo tudi za slovensko govorništvo velikega pomena, predvsem s stilističnega vidika, saj je Prešeren s svojim visokim slogom, dovršenostjo in uravnoteženostjo dvignil estetsko doživetje umetnosti na višjo raven, hkrati pa pokazal možnosti stilno dovršenih stvaritev.

Demosten, Ciceron, Horac in Kvintilijan, te pa povezuje z deli cerkvenih očetov, npr. s sv. Avguštinom, Leonom Velikim, Janezom Zlatoustim idr.

Prvi slovenski govorniški priročnik je izšel v letu, ko so se uresničile Slomškove besede: *Prijatelji! Moje zgovornosti sonce zahaja, vaše pa vstaja*« (4). In *Vaje cerkvene zgovornosti* pomenijo rojstvo, začetno delo na področju retoričnih priročnikov v slovenščini, ki sicer obsega skromnih 45 strani¹⁹⁵, vendar prinaša bistvena spoznanja javnega nastopanja. Sam se je živo zavedal, da potrebujemo takšen slovenski priročnik, saj je v uvodu zapisal: »*Stari prednamci so za zgovornost veliko skerbili. Tudi gimnazialci pretekle dobe so celo leto zgovornosti poduk in vajo imeli. /.../ Po sedanji sestavi gimnazialnih naukov pa blagorečje (rhetorika) mesta našlo ni, kar je gotovo obžalovati. /.../ Izvrsten govornik mora poznati pravila, po katerih se govor lepo umetno zлага, in tudi pravila, po katerih se zložena stvar tako pred oči stavlja, da poslušalca zavzame. To verzel gimnazialnih naukov želimo zdelati s sledečim podukom*« (3-4).

Njegovo delo prav gotovo ni bilo lahko, saj je moral najprej klasičnim in nemškimi terminom poiskati slovensko ustreznico. Pri tem ne moremo trditi, da je ustvaril neko novo terminologijo, saj je uporabljal izraze, ki so bili ljudem širše znani ali pa jih je opisal. Npr. namesto da bi govoril o iznajdbi, je poglavje naslovil *Kako se predmet za besedo odbere in modro uravna*, pri čemer z *besedo* prevaja izvedbo in dodaja nemški izraz *Vortrag*. Ker je 19. stoletje čas, ko se je enotni slovenski jezik šele uveljavljal, je njegova odločitev o jasnosti in nazornosti več kot razumljiva. *Vaje* so namreč zasnovane širše in niso namenjene izključno duhovnikom¹⁹⁶, saj je prvih sedem poglavij zelo splošnih in razumljivih praktično vsakomur, ki bi se želel naučiti te veščine. Šele v osmem poglavju se med drugimi vrstami govora posveti pridigi.

Slomškova retorika nam predstavi pravzaprav vseh pet klasičnih retoričnih faz, potrebnih za dovršenost govora, ki so se izoblikovali že v antiki, vendar jih razvrsti po pomembnosti. Sklepamo lahko, da mu glavno fazo predstavlja izvedba, saj jo obravnava v prvih dveh poglavjih, in sicer na šestih straneh, pri čemer pod *Besedo (Vortrag)* razlaga način izgovarjave, dikcijo, poudarke in nadzorovanje glasu. Posebej govori o mimiki in kretnjah.

¹⁹⁵ Dolžino njegovega spisa lahko razlagamo z njegovimi besedami: »*Kratke naj bojo naša pravila, pogoste pa vaje slovenske zgovornosti*« (4).

¹⁹⁶ Slomšek je, kot sam zapiše, *Vaje* sestavil »za bogoslovc/e/; pa tudi duhovnik/e/, ki v Gospodovem vinogradu delujejo« (4).

Zanimivo je slediti napotkom o posebni drži rok in oči, saj spoznamo, kolikšno moč je cerkvena retorika pripisovala neverbalnim znakom prepričevanja. Če upoštevamo, da je Slomšek bral tako klasične avtorje kot učitelje krščanske retorike, lahko razumemo njegovo poudarjanje stila, ki mu predstavlja drugo pomembno fazo. Pri *elocutii*, stilu ubesedenja, poudarja predvsem jezikovno pravilnost, jasnost, čistost in izbranost s primerno rabo metafor.

Preostalim fazam namenja bistveno manj prostora (eno do dve strani). Pri invenciji se osredotoča le na eno prepričevalno sredstvo, in to je *etos*. Pomen govornikovega življenja je moralna kvaliteta, saj ne sme biti slab, pokvarjen človek. Svojega ugleda govornik ne more popraviti skozi besede. Spregovori tudi o *patosu*, in sicer z iskanjem načina, kako obvladati občinstvo. O *logosu* ne razpravlja, zato pa v osmih točkah razloži, kako razporediti govorno snov.

Na koncu poudari pomen poslušanja, branja, izobraževanja, vendar pa mu to ne zadostuje – potrebno se je učiti na pamet, da spomin ne oslabi. Ne razlaga tehnike pomnjenja, ampak le smiselnost urjenja spomina. Po zgledu krščanskih avtorjev priporoča tridelno zgradbo, zaradi česar se v zunanji zgradbi loči od antičnih govorov.

Delo predstavlja praktične napotke za govorjenje s primeri iz vsakdanjega življenja, medtem ko se s samo retorično teorijo ne ukvarja. V tem je bliže tehnični retoriki, saj gre za jasna in skrbno pretehtana navodila, ki prinašajo osnove javnega nastopanja. Če jih prelijemo v sodobno govorico, bi bil učbenik še vedno aktualen za današnje javno govorno nastopanje, saj »sistematično in izčrpno obravnava vse prvine jezikovnega oblikovanja od zvočnih do širše semiotičnih in modalnopomenskih razsežnosti jezikovne zgradbe, od vsebinske strukture in tipologije govorov do kompozicije idejnovsebinsko in stilistično ustrezno naravnane besedila« (Orožen 1991: 374). Morda lahko pritrdimo M. Lendovšku, ki meni, da imajo Slomškovi modri izreki za nas isto veljavo, kot jo imajo v svetovnem merilu besede cerkvenih očetov. S svojim učbenikom retorike je oplemenitil slovensko javno nastopanje, ki je bilo do tedaj pokrito z debelo odejo tujega.

4.1.1.2 Dolžnost svoj jezik spoštovati

Slomšek je s svojimi dolgoletnimi narodnobuditeljskimi prizadevanji močno vplival na oblikovanje narodne zavesti, zlasti na Štajerskem in Koroškem, posredno pa tudi drugje v slovenskem prostoru. Že l. 1838, ko je bilo narodno prebujenih Slovencev še malo, je s svojo pridigo v Jarnikovi župniji *Dolžnost svoj jezik spoštovati*¹⁹⁷ navduševal za slovenski jezik in za zavedanje o pomenu naroda in narodnega jezika. Prav zaradi tega smo jo postavili na prvo mesto retoričnega gibanja, ko se mnogi drugi napredni Slovenci še niso javno oglašali. Ta pridiga je kot temeljna listina njegovega narodnega čuta in nazora, kot pravi programski manifest videnja in vizije slovenskega narodnostnega samoozaveščanja in preporoda (Zavrnik, 1996: 72) izšla šele l. 1849 v Drobtincah, ko se je obdobje prvega navdušenja za slovenstvo pod pritiskom že nekoliko umirilo. To je čustveno izredno nabit in hkrati svarilen, na trenutke celo žugajoč govor.¹⁹⁸

V jeziku je videl manifestacijo Božje volje – v pridigi je opuščanje ali celo nezvestobo do materinščine povezal s smrtnim grehom ter s tem slovenski prerod motiviral tudi metafizično (Pogačnik, 1969, 17). Svoj nazor o obrambi domačega jezika in folklore je vezal na idejo o ohranitvi cerkvene vernosti med slovenskim ljudstvom in izzval odpor do nemščine. S svojimi mislimi nagovarja Slovence in jih vabi, naj ne zavržejo svojega jezika, ampak ga spoštujejo, negujejo in nadgrajujejo, da ne bodo podobni »zmedenemu pijancu« ...

Pomen njegove pridige pa ni samo narodno prebudni, ampak lahko v njej zasledujemo tudi glavne retorične komponente. Tako je to besedilo predmet našega retoričnega raziskovanja. Pridige ne moremo razumeti izvzete iz časa in prostora. Prav položaj, v katerem so se znašli Slovenci takratnega časa, je klical k prepričljivim besedilom, s katerimi bi za slovenstvo navdušili slovensko ljudstvo, hkrati pa spremenili mnenje oblastnikov o potrebi združitve slovenskih dežel. Njegovo občinstvo pa je bilo večinoma neizobraženo kmečko ljudstvo, ki se na začetku 19. stol. sploh še ni pretirano zanimalo za narodne pravice¹⁹⁹. O tem, da bi lahko

¹⁹⁷ Za analizo pridige sem uporabila kritični prepis, ki je izšel 2001 v Knjigi *Tri pridige o jeziku* v uredništvu J. Faganela. Številke citiranih strani navajam v oklepaju za besedilom.

¹⁹⁸ Te pridige ne moremo razumeti zgolj kot neke vrste slavnostni govor v Aristotelovem pojmovanju slavnostnega govorništva. Osnovni cilj tega besedila ni le pridobiti razumevanja poslušalcev, ampak spodbuditi h konkretnim dejanjem (prim. Kinzig, 1997).

¹⁹⁹ Po Habermasu (1989) se je v cerkvenem obredju, liturgiji, maši ... vse do danes ohranila reprezentativna javnost, ki pa je bila v 19. stoletju na Slovenskem še močno vezana na Cerkev in gospostvo. Le počasi se je s pojavom čitalnic, društev in drugih oblik civilne družbe pojavil sloj meščanstva, ki je predstavljal »bralno publiko«, torej neke vrste kulturno javnost.

postal slovenski jezik še kaj več kot zgolj sredstvo komuniciranja med vaščani, niso razmišljali, zato je bila Slomškova naloga razsvetliti jih in odpreti oči toliko večja. Njegov govor izzveni kot »vprašanje biti ali ne biti za Slovence in njihov obstoj« (Zavnik, 1996: 72).

Bistvo obravnavanega besedila je torej prepričati poslušalce in jih navdušiti za tisto, kar sam trdno verjame, to pa je bil že njegov novomašniški sklep – posvetiti vsak prosti trenutek slovenščini. Dejstvo je, da je imel Slomšek med ljudmi v tem času že velik ugled – poznali so ga malone vsi Slovenci na Štajerskem, sloves njegovega govorništva pa se je razširjal tudi v druge slovenske pokrajine. Njegovi stanovski prijatelji so ga poimenovali »nov slovenski Ciceron« (Prav tam: 63) Ljudje pa ga niso spoštovali le zaradi pridige, ampak zaradi tega, ker se je preprostemu slovenskemu človeku znal približati, mu napisati kakšno pesem, z njim zapeti in se veseliti. Tukaj gre za *etos* v krščanskem pomenu, kot smo ga predstavili pri krščanski retoriki – dober govornik je lahko le dober človek, нравstveno vzorna osebnost je predpogoj, da mu poslušalci sledijo. Njegova verodostojnost je podana že vnaprej, zato so mu ljudje prisluhnilo ob novem predmetu govora, kakršnega do tistega časa niso bili vajeni.

Njegove besede izražajo gorečnost, vnemo, stopnjujejo napetost. Čustvena zavzetost se kaže v izrazni slikovitosti in v nekaterih že kar dramatičnih prvinah prikazovanja položaja in vloge slovenskega jezika: »*Žalostno bi bilo orgel petje, ako bi vse piščale enako pele; dolgočasna bi bila muzika, al' bi ne bilo več muzikalskih orodij – žalosten in dolgočasen bi bil tudi svet, naj bi vsi ljudje le v enem jeziku marnvali. Ravno tak lahko bi bilo vsemogočnemu Bogu vsem ljudem en jezik v govorjenji dati, kakor dati aposteljnem v vseh jezikih govoriti; al' božja previdnost in modrost tega ni storila; zato je sv. Duh /.../ vse jezike posvetil, da vsak svoj jezik, v kateremu govori, po vrednosti s hvaležnim srcem štima, ino zanj Bogu spodobno čast ino hvalo da. To smo tudi mi dolžni storiti*« (67).

Pridiga se začne z mislijo, ki je vezana na celotno naravo in vsa živa bitja. Ta začetna splošna resnica je pravzaprav tema, ki jo hoče Slomšek pojasniti – govoril bo o jeziku, ki nam ga je dal Bog. To spoznanje, ki nam ga ponuja na začetku, izhaja iz Slomškove praktične narave, da bi bil čim bolj nazoren in da bi poslušalci vedeli, o čem bo tekla beseda. Glavni misli cele pridige sledijo zgledi, pri čemer racionalno dokazovanje gradi po deduktivni²⁰⁰ poti. Npr. v uvodu najprej predstavi splošno opažanje, tj. da ves svet in vsaka stvar poje hvalo Bogu, nato

²⁰⁰ Prim. Aristotel, 1989: 8.

pa tej splošni misli sledijo konkretni primeri slavljenja, npr. hvalo pojejo: *mala ptičica v zelenem grmi, velika postojna po planinah, mali pastirec, ki na paši na svojo stranščico piska, mili glas zvonov ino orgel, pa tudi strahoviti grom, pa črvič mali, najlepši pa je človeški glas*« (65). Podobno izpelje tudi spoznanje, da so Slovenci od nekdanj radi poslušali božjo besedo, nato pa doda primere, kdo vse je v zgodovini krščanstva je že poučeval v slovenskem jeziku, s katerimi podpre svojo misel. Ko pričakujemo, da bo poudaril omikanost slovenskega jezika, pa Slomšek postavi nasprotje, da *»se najde veliko nehvaležnih trapastih Slovincov, ki rajše nemško imajo ino se svojega maternega jezika clo sramujejo ino ne pomislijo, da je pregrešno svojega jezika sramovati se, ga zatajiti ino clo pozabiti*« (71). Prav takšen način je v sklepu pridige. Svojo trditev, da je *»slaba navada Slovincov, da se svojega rodu ino jezika sramujejo*«, spodbija z obvezno skrbjo za lep jezik: *»Za čast svojega jezika vsak pošten mož bolj skrbi kakor pošten ženin za čast ino poštenje svoje neveste. Kakor se je sv. Duh v podobah velikoterih jezikov prikazal, ravno tako naj se v vseh jezikih Bog hvali ino časti*« (79).

Tezo o spoštovanju slovenskega jezika, ki jo v svojem govoru gradi, podpira z različnimi argumenti²⁰¹. Najprej izpostavi zgodovinska dejstva: *»Naš slovenji jezik je brater tistega grškega jezika, v katerem so /.../ Sveto pismo spisali /.../ Je brater latinskega jezika, v katerem se še pol sveta maša služi; ino že pred tavžent letami so naši Očetje Sveto pismo v slovenskem jeziku brali, so po slovensko v hiši božji Bogu hvalo prepevali*« (71). Temu sledijo osebne izkušnje: *»Kar je oče dobrega od svojih starih prejel, mora svojem sinu zapustiti, ino kar se je mati od svoje matere hvalevrednega naučila, bo tudi svoji hčeri zapustila. Materni jezik je najdražja dota, ki smo jo od svoji starih zadobili; skrbno smo ga dolžni hraniti, olepšati ino svojim mlajšim zapustiti /.../ Oj, ljubi, lep ino pošten, slovenski materni jezik, s katerim sem prvič svojo ljubeznivo mamu ino dobrega ateja klical, v katerem so me moja mati učili Boga spoznati /.../ tebe hočem kakor najdražji spomin svojih rajnih starejšev hvaležno spoštovati ino ohraniti /.../« (73). Še danes aktualna je primerjava telesa in duha – za obleko otroških teles starši poskrbijo, medtem ko duša, ki potrebuje pošteno govorjenje, ostane gola. Svojo tezo nenazadnje utemelji z verskimi besedili, predvsem z odlomki iz *Knjige razodetja* in iz *Svetega pisma*, npr.: *»Vsi jeziki naj spoznajo, da je Gospod Jezus Kristus v veličastvi Boga Očeta (Flp 2, 11)* (79).*

²⁰¹ Če pogledamo to argumentacijo s Toulminovega zornega kota, vidimo, da je Slomšek, ki je izrekel svojo trditev, sposoben braniti svoje stališče in ga utemeljiti. Slomškova argumentacija predstavlja Toulminov osnovni model, saj utemeljitev sama ni sporna (prim. Foss, 1991).

Posamezne argumente med sabo smiselno povezuje, tako da njegov govor ne deluje razsekano. Dokazi, ki jih izbira, imajo veliko prepričevalno moč, kajti podpirajo njegovo osrednjo temo. To so ribiči, ki jim je Bog dal lastnost govoriti vse jezike na svetu, sv. Andrej, ki je oznanjal v slovanskem jeziku, sv. Modest, ki je razširjal vero med Slovenci, sv. Ciril in Metod, ki sta učila v slovenskem jeziku ... Te dokaze izpeljuje tako, da je vsak naslednji boljši, tehtnejši od prejšnjega. Svoje utemeljevanje zaokroži z mislijo, da je človeški jezik talent, ki nam ga je dal Bog – kdor ga ne uporablja, svoj talent zakoplje. Zaničevalce svojega jezika bo Bog zavrzel, »potisnjeni bodo v vnanjo temo«. Z verskega stališča je ta zaključni dokaz najmočnejši, najvplivnejši²⁰².

Moč govora raste do točke, ko Slomšek stopi kot kak Mojzes na Sinaju (Zavrnik, 1996: 73), dvigne prst in s težkimi, do konca naelektrenimi besedami zaluča Slovincem v brk: »Kdor svoj materni jezik zavrže ter ga pozabi in zapusti, je zmedenemu pijancu podoben, ki zlato v prah potepta ino ne ve, koliko škodo si dela /.../ Kdor materni slovenski jezik pozabi, malopridno svoj talent zakoplje /.../« (73). Temu dvignjenemu prstu sledi dokazovanje slovenskih zmot, kot npr. »Ne bodi vas sram, da ste Slovenci; to naj bo naša čast, in naj nas sosedje zaničujejo – oni ne vedo, kaj delajo²⁰³« (77), poučevanje in razlaganje. Pri tem poudarja moralne lastnosti poslušalcev: »Skrbite, pošteni Slovenci /.../ za poštene ljudi, za pošteno krščansko hišo« (77). Vse to pa poteka v smiselno dodelanih zgledih, preprostih podobah, s katerimi vnema srca svojih preprostih ljudi. Kljub temu da skozi celotno besedilo povzdiguje slovensko besedo in njeno pomembnost, pa njen pomen vendarle ostaja na verski ravni – bolj kot je skrbna, izdelana, čista, bolje bo služila oznanjanju verskih resnic.

Pridiga ima klasično tridelno zgradbo, s tem da ima neko posebnost – pred uvodom uvede misel iz Svetega pisma, ki je pravzaprav napoved njegovega govorjenja²⁰⁴: »Sv. Duh je padel na vse, ki so besedo sv. Petra poslušali ino so se čudili slišati, da so verni veliko sort jezikov govorili« (65). Uvod mora pridobiti poslušalce, zato – po Slomškovih predpisih v *Vajah* – govornik ne sme uporabljati preveč bahatih besed, temveč modre in pristrčne. To, kar gre od srca, k srcu tudi pride in v resnici je že na začetku znal zbuditi radovednost in naklonjenost

²⁰² Tudi po Ciceronu sodijo trdni dokazi na začetek, »nadpovprečno pa prihranimo še za zaključek« (2002: 203).

²⁰³ Gre za svetopisemsko frazo, za besede, ki jih je izrekel Jezus na križu: »Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo.«

²⁰⁴ Slomšek to napoved v *Vajah* cerkvene zgovornosti imenuje *proposition*, ki je po klasični retoriki strnjena definicija obravnavane zadeve.

poslušalcev²⁰⁵. Najprej se pokloni vsemu stvarstvu, naravi in njenemu glasovnemu izrazu, nato pa izpostavi človeški glas. Skrbno izbrane misli vsebujejo zanimivo sodbo, »da v Evropi, v najsrečnejem deli sveta /.../ so najimenitnejši troji jeziki: latinski nemški ino slovenski« (67). Uvod zaključí s temeljno mislijo jasno in kratko, da lahko vsak poslušalec razume, o čem bo govoril: »Slovencom bom Slovencom nove besede iz ljubezni materne govoril, v slovenskem jeziki, katerega je tudi sv. Duh aposteljnom govoriti dal. Vselej so Slovenci besedo božjo radi zvesto poslušali; zaupam, da tudi vi« (69). Z bogatim metaforičnim izrazjem je razlagal splošno znane resnice. Prelomnico v uvodu pomeni retorično vprašanje: »Kaj se vam zdi, al' bi bilo boljše, da bi vsi ljudje le samo v enem jeziku govorili?« Z vzklikom *Kratko nikar!*, ki je v bistvu odgovor na vprašanje, drži na vajetih poslušalca, kateremu ponuja prepričljiv prikaz sveta, v katerem bi vladal le en jezik. Občinstvo zapelje tudi z mislijo, da jim mora biti slovenski jezik med vsemi najlepši in najljubši.

V sklepu povzame svoje misli in okrepi ključno točko svojega govora, kot smo pokazali teoretičnem delu: »Dve reči med nami moje srce največ žalostita. Prva žalost moja je, da nas neki Nemci, naši sosedi dostibart zaničujejo /.../ Druga žalost, ktere moje srce boli, je slaba navada Slovencev, de se svojega jezika ino rodu sramujejo« (79). Na ti dve točki pa še enkrat posije s svojim upajočim žarkom, ki črpa svojo moč v veri in Bogu.

V obravnavanem besedilu najdemo vrsto besednih figur, s katerimi ponazarja in na ustreznih mestih bogati svoj govor. Sam se je zavedal, da je treba biti pri njihovi uporabi previden. V *Vajah cerkvene zgovornosti* je zapisal: »Slovenci v svojih pogovorih prilike in čedne podobe radi imajo, in tudi govornik se naj vadi jih modro saditi; /.../ prilike naj bojo domače²⁰⁶; ptujih Slovenci malo poznajo; neznanega pa serce ne poželjuje. Na mesto cedrov iz Libanona, vedno zelene palme, jemlji lipo in dob, pa tudi zeleno smreko. Ljuba Slovencom je vinska trta, poštovan zeleni rožmarin itd.« (24). Tako se njegove pridige običajno začenjajo z metaforo in metaforični prenos se pojavlja prek celotne pridige in jo gradi.

Množico je najprej pritegnil z emocionalnimi apeli: "Mala ptičica v zelenim grmu, ki ponoči milo žvrgoli; velika postojna po planinah, ki visoko pod nebom leta in se po hribih in dolinah s svojim mogočnim krohotom glasi. Mali pastirec, ki na paši stranščico piska, kakor

²⁰⁵ Po Crowleyju (1994) je s tem ustvaril *etos* preudarnega, zaupanja vrednega človeka.

²⁰⁶ O tem, da prenesene besede uporabljajo tudi kmetje, je pisal že Ciceron, s tem da Slomšek ostaja zvest kmečki govorici – torej ne tvori novih besednih prenosov, ki preprostemu človeku ne bi bili razumljivi.

grozovitni lev v puščavi, ki grozovito rjove, mili glas zvonov in orgel /.../ po svojem jeziku Stvarnika svojega veličasti; najlepši pa človek, kateremu je Stvarnik jezik dal, da bi mu z jezikom čast in hvalo pel.” S te originalne podlage preide k bistvu, ki je logično nagovarjanje k skrbi za slovenski jezik: *»Med vsemi jeziki mora Slovencom naš materni jezik najljubši biti. Kako ga mormo k božji časti ino svojemu zveličanju prav spoštovati«* (67). V zaključku pa dobi govor potrebo po svoji razrešitvi ter prehaja v motivacijski apel: *“Ljubite svoj rod, spoštujte svoj jezik. Za čast svojega jezika vsak pošten mož bolj skrbi kakor pošten ženin za čast in poštenje svoje neveste /.../”* (73).

S primerami ali komparacijami, *»z živo pisanimi podobami in prilikami«*, se skuša približati in *»prešiniti vsakega človeka s takimi duhovnimi pšicami, ki se ga primejo, in so pravične«*. Izhajal je iz osnovnega načela nazornosti, zato njegove podobe in primere, ki bogato podkrepijo njegovo osnovno tezo, večinoma izhajajo iz ljudskega izrazoslovja in poznavanja sveta. To daje besedilu ekspresivno svežino in ga približajo preprostemu, kmečkemu človeku: *»Kdor se tedaj tak starega imenitnega jezika sramuje, je podoben trapu, ki lepo pošteno oblačilo s sebe strga, ki mu ga je dobri oče dal, se po ptuje obleče in misli, da bo lepši«* (71). Človeka, ki ne mara slovenskega jezika in ga noče uporabljati, primerja z nevednim otrokom, zmedenim pijancem, ki *»zlato v prah potepta in ne ve, koliko škodo si dela«* (73), *slabim gospodarjem, z neumnim kmetom, s hudobcem, ki ne spoštuje starih ...* Bujno podobo uporabi za nemškutarje: *»Rojen Slovec, ki svoj narod zataji, je podoben prigreti jedi, ki nobenemu zdrava ni; tak človek svojega rodu žlahtne lastnosti pozabi ino se nemških slabosti privadi ino je kakor preoblečen vran od vseh zaničvan«* (75). Njegova govorica je neposredna, samozavestna in jedrnata, ki se je niso dotaknili tuji vzori. V izrazih je čutiti preprostost, a hkrati robotost slovenske zemlje in kmečkega človeka. Ves čas ga ima pred očmi in ga označi: *Slovenci so bili od nekdaj pridni delavci, ki so polje marljivo obdelovali ino živino lepo redili; krivico komu storiti jih je bilo strah. Rajši so sami krivico trpeli«* (79).

Po svojih navodilih *»Redkoma naj se poslušalci poimenujejo, kakor v začetku in pa v pospehu besede, kadar je potreba. Vse skozi poslušavce zvati, in svoje verzele z poklici mašiti, je slaba škodljiva navada«* (Vaje, 41) poslušalce nagovarja samo na koncu uvoda in v sklepu, ko poudari bratsko povezanost: *»Bratje inu sestre moje! (67). Ljubi Slovenci, bratje ino sestre moje! (79)*. Tu opazimo besedno zvezo *ljubi Slovenci*, ki je v času narodnega prebujanja vse pogostejše nastopala kot oblika privabljanja k poslušanju oz. branju. Poslušalcem se poskuša približati, se jih dotakniti tudi s prvo osebo množine, ki pomeni, da je del množice, je z njo in

ne nad njo²⁰⁷: *prizadevajmo si ...* Vendar pa skozi pridigo velelniški ton vendarle ne izgine, njegov 'pedagoški kazalec' se dvigne ob napakah, ki jih Slovenci delajo s svojim jezikom: *ne zaničujte, delajte, dolžni ste, učite ...* Sebe pa izloči še posebej ob vzkliku *Ne bodi vas sram, da ste Slovenci*, kar si lahko razlagamo tudi tako, da se prišteva k tistim domoljubom, ki so ponosni na svojo narodno pripadnost.

Svojevrsten ritem mu dajejo gorečnost in ubrane besede, ki prosto tečejo, se ne zaustavljajo ali lomijo, ampak vodijo poslušalca iz abstraktnosti v konkretnost, od svetopisemskih izrekov do življenjske izkušnje. Kot pridigar je Slomšek dobro vedel, kako vpliva na poslušalce blagoglasje govora. Poetičnost besedilu daje poseben ritem govora, ki ga doseže z razvrščanjem pridevnika in z besednim redom. Pogosto uporablja pridevnik 'božji', ki se pojavlja enkrat na levi, drugič na desni strani prilastkovega jedra: *(solnce) božjega nauka, (luč) božjega nauka, vendar (luč) poučevanja božjega, (solnce) milosti božje, (leca) besede božje ...* Ob tej razvrstitvi ne moremo verjeti, da bi šlo za nedoslednost, ampak lahko ugotovimo, da s takšnim ritmom doseže poseben učinek²⁰⁸.

Pridiga polno izkorišča tudi številne druge prilastke, ukrasne pridevke (*epiteton ornans*), s katerimi slikovito prikaže lastnost predmeta: *nebeška roža, sladke besede, neumni kmet, dobri zvesti hlapec ...* Besedam dajejo poseben zven, ritem, poudarke. Stojijo večinoma na levi strani odnosnice, kar priča o prizadevanju za stalno stavo besed: *veliko veselje, divja zverina, gorko solnce, sladka strd, živ ud, strašna beseda, usmileno srce ...* O stilno zaznamovanem besednem redu²⁰⁹ pa govorimo samo v zvezah, ki jih v slovenskem jeziku poznamo že iz pridižnih in molitvenih obrazcev. Gre torej za neke vrste arhaične, v cerkvene namene uporabljene zveze: *vrata nebeška, Oče nebeški, ljubezen materna ...*

Slomšek se je v svojih pridigah skušal izogniti monotonosti, ki bi lahko nastala zaradi nenehnega ponavljanja besed, zato je vedno znova iskal sopomenke, na kar je opozarjal tudi v *Vajah cerkvene zgovornosti* (21): »*Govornik, kateri preveč ponavlja, prazne besede postavlja*

²⁰⁷ Prvo osebo množine uporablja v poznejših besedilih, ki spodbujajo zavest o skupnosti, zaradi zbujanja občutka pripadnosti.

²⁰⁸ Posebna razporeditev besed »naredi govor skladen, spojen, gladek, enakomerno tekoč«, zato je potrebno zaključne besede tako povezati »s prvimi, ki jim sledijo, da ne bodo niti sršeče naletavale ena na drugo niti se preširoko razpirale« (Ciceron, 2002: 282).

²⁰⁹ Stilno zaznamovani ali subjektivni besedni red se pojavi takrat, kadar nezaznamovanemu karkoli spremenimo. Z njim dajemo invertiranim delom sporočila večji poudarek, hkrati pa jih čustveno barvamo (Toporišič, 1984: 542). V našem primeru gre za inverzijo med prilastkom in odnosnico, ker stoji ujemalni prilastek desno od odnosnice.

in malo opravi.» Tako najdemo bogate sinonimične izraze za konkreten pojem. Zasledimo lahko tudi paralelizem členov: *mala ptičica v zelenem grmi, ki ponoči milo žvrgoli; velika postojna po planinah, ki visoko pod nebom leta; mali pastirec, ki na paši na svojo straniščico piska ...*

Prav očitna je zveza s »pa tudi«: *»/L/epe so pridige v nemškem jeziki – pa tudi božji nauki v slovenjem jeziki lepo teko; dva brata /.../ Ciril in Metod sta učila Slovence Boga prav spoznati, njega spodobno častiti, pa tudi pisati ino brati; Slovenci so od nekdanj radi Bogu služili /.../, pa tudi mi ne pozabimo svojga Boga.*» Tak način vzporejanja nam kaže, da skuša biti pravičen sodnik, da pokaže še drugo stran, da vse hvali le do neke mere – to pa je odraz njegovega zmernega življenja.

Dinamiko pripovedi so dala tudi retorična vprašanja, ki učinkujejo močneje od povednega. Uporablja jih takrat, kadar želi poslušalcem kaj še posebno vtisniti v spomin²¹⁰: *»Kaj pomaga človeku, naj ves svet pridobi, naj bi vse angelske jezike govoril /.../? (77).* Kot posledica močnega pretresa, zgroženosti ali priljubljenosti nastopi v pridigah vzklik ali eksklamacija²¹¹: *Kratko nikar! O nikarte tega ...*

Slomškova pridiga je dosegla svoj namen z zgledno retorično obliko, ki je sicer v službi Božje besede, vendar pa skrbno oblikovana in prilagojena krščanski retoriki. Lahko bi rekli, da zaradi uporabe nekoliko bolj izbranih besed, prispodob, usmerjanja ljudi in rahle privzdignjenosti pripada srednjemu stilu²¹². Njegovo besedilo je jasno, uporablja besede takratnega obdobja, ne uporablja tujk, germanizmov, svojo metaforiko pa gradi na elementih, ki so bili takratnemu občinstvu znani, kar je priporočal že sv. Avguštin. Dobro je vedel, kakšna je stopnja izobrazbe in dojemljivost poslušalcev. Zato njegove povedi tvorijo logično zgradbo besedila, s katerim je razsvetljeval srca poslušalcev. Vsa didaktična ali retorična sredstva, ki jih uporablja, so v funkciji ponazorila ali zgleda. Opravlja vlogo pridigarja, sodnika, politika in vernika, vendar v nobeni od teh vlog nima izvršilne moči, kajti zaupa v

²¹⁰ Pri Aristotelu (1991) beremo, da je med drugim postavljanje vprašanj smiselno, kadar je odgovor sam po sebi umeven.

²¹¹ Po Kosu (1983: 141) se eksklamacija uporablja za izražanje močnejših čustvenih doživljanj, ki ga lahko razumemo tudi pri obravnavani Slomškovi pridigi.

²¹² Če gledamo s Habermasovega zornega kota, bi lahko Slomškov govor razumeli tudi kot neke vrste reprezentativni govor, ki ne rezonira, temveč predstavlja »retorični obrazec k reprezentativni javnosti«, saj je »njegova visoka dikcija več kot glasba, je človeško dostojanstvo, ki je postalo vidno v racionalnem oblikovanju govorjenja /.../ Duhovna rezonanca visoke retorike prihaja iz vere v reprezentacijo, ki si jo govornik lasti« (Schmitt, V: Habermas, 1989: 20).

Božjo pomoč. Osebe, ki jih navaja, nimajo individualnega življenja, ker so le utelešenje abstraktnih idej. Vrline njegove pridige so praktičen cilj, jasna dispozicija ter dobro razlaganje in dokazovanje. Svoj posebni slog je lahko dosegel le z izčrpnim poznavanjem jezika, bogatim besednim zakladom in razgledanostjo.

4.2 POLITIČNO GOVORNIŠTVO

Z narodnim prebujenjem in z vse večjo vlogo slovenskega izobraženca v politiki se politično govorništvo, katerega prevladujoča vloga je oblikovanje javnega mnenja²¹³, pojavi tudi na Slovenskem. O slovenski politiki lahko v polnem pomenu govorimo od marčne revolucije dalje, ko je bil slovenski politični program izhodišče za »politično akcijo« (Zwitter, 1990). Prvi slovenski politiki oz. narodni buditelji so bili odvetniki, zdravniki, duhovniki, uradniki in študenti. Med njimi se je že zelo zgodaj pokazala različnost v nazorih in metodah političnega delovanja, tako da lahko že na samem začetku razlikujemo bolj demokratično misleče in zmernejše politike. Te razlike so bile v prvi vrsti posledica neizkušenosti in pomanjkanja tradicije, še ne povsem dodelanega političnega programa ter prevladovanja deželne nad slovensko narodno zavestjo (Marušič, 2002: 12). Neoabsolutizem v 50. letih je zavrl začeto politično dejavnost, zato se slovenski politiki niso mogli javno izkazovati. To se je začelo šele v ustavni dobi z volitvami ter sodelovanjem v državnih in deželnih zborih, kjer smo imeli po l. 1861 slovenske poslance, ki so aktivno zagovarjali slovenski narod in slovenstvo.

Sodelovanje v državnem in deželnih zborih je pospešilo razvoj slovenskega govorništva, saj so morali poslanci svoje teze zagovarjati na pamet, in to čim bolj prepričljivo. Poleg tega se v 19. stoletju na Slovenskem tradicionalna skupnost spreminja v moderno, saj se oblikujejo novi mediji, ki so bolj kritični, razvija se pluralizem vrednostnih sistemov in tako je težje komunicirati s ciljnim javnostmi. S prebujanjem meščanske javnosti se pojavi latentna ali javna politična skupnost²¹⁴, ki politično deluje (Vreg, 2000: 31). Ta postaja vse bolj kritična

²¹³ O vplivanjski in pozivni vlogi političnega govora razpravlja Kunst-Gnamuš (1993).

²¹⁴ V cerkvenem obredju (Cerkev kot skupnost vernikov tvori visoko organizirano množično tvorbo, ki se pri verskem obredu spremeni v skupino. Zaradi enakosti pred Kristusom (gl. Freud, 2001: 131) jo preveva nekaj demokratičnega) tega časa imamo še vedno reprezentativno javnost, ki temelji na skrivnostnosti. Duhovnik množico usmerja in vodi, ljudje pa mu kot voditelju prav zaradi njegovega položaja zaupajo. Govornik tako uživa neke vrste monopol oratorske izpovednosti. Rečemo lahko, da je v tem primeru monopolni komunikator, poslušalec pa neaktivni recipient (Vatovec, 1972: 95). Govorimo o enosmernem komunikacijskem toku, ki ne dopušča poslušalčevega aktivnega govornega sopartnerstva. Odzivnost formalno sicer obstaja, vendar ostane

do obstoječih družbenih razmer. V politični demokraciji 19. stol so se s pojavom čitalnic, klubov in z vse večjo vlogo slovenskega izobraženca v politiki izoblikovali javni politični govori, ki predstavljajo drugo fazo oz. fazo krepitev retoričnega gibanja. Približno vzporedno potekata dve smeri – ena je govorništvo v čitalnicah pred večjo skupino ljudi, ki se je zbirala zaradi enakega prepričanja, druga smer pa vodi v državne in deželne zbornice, kjer je bilo potrebno prepričati poslance, ki slovenskemu gibanju večinoma niso bili naklonjeni.

4.2.1 ČITALNIŠKI GOVORNICI

V čitalnicah se je zvrstila vrsta napredno mislečih Slovencev, ki so se predstavljali s svojimi govorniškimi stvaritvami. Med pomembnejše čitalniške govornike moramo prišteti Bleiweisa, Kočevarja, Serneca, Tomana in Slomška, ki jim sledimo v celotnem gibanju, zajetem v pričujoči nalogi.

Na Celjskem je stopal v ospredje Štefan Kočevar²¹⁵, ki je bil med ustanovitelji in večletni predsednik celjske čitalnice. Dolg slavnostni govor²¹⁶ na otvoritvi so ljudje sprejeli z velikim navdušenjem. Kočevar ostaja sicer v senci drugih slovenskih oratarjev, a ga omenjamo zaradi žara, notranjega ognja, s katerim je gorel za narodno idejo²¹⁷.

Drugi štajerski politik je bil Janko Serbec²¹⁸, ki je slovel kot *»globok mislilec, ki je vsako stvar dobro preiščeval in prereševal na vse strani, preden je prišel do sklepa. Potem je tudi izvrševal, kar je bil spoznal za dobro, brez obzira, ali se s tem komu prikupi ali ne«* (Vošnjak, 1982: 103). Ob proslavi prve obletnice mariborske čitalnice 3. avgusta 1862 je imel predsednik *»male čete rodoljubov«*, kot so Serneca imenovali, svoj pozdravni govor²¹⁹, v katerem zasledimo lastnosti, ki jih je opisal Vošnjak. Gre za strogo izdelano kompozicijo, ki jo gradi na induktivnem sklepanju²²⁰ – vse primere, ki so ga pripeljali do končnega sklepa,

neizražena, nedorečena. Poslušalec nima pravice, da bi aktivno, govorno izpovedal, kako ocenjuje govornikove misli.

²¹⁵ Štefan Kočevar (1808–1883) je bil zdravnik, a tudi velik narodnopreredni delavec. Podpiral je vsako akcijo, ki je obetala uspeh za narodno prebujenje naroda (SBL: 486).

²¹⁶ Njegov govor so objavile Novice, 26. 2. 1862, št. 9, str. 67.

²¹⁷ Že po antičnih retoričnih spoznanjih je jasno, da mora govornik čustva, ki jih hoče zbuditi pri poslušalcih, v prvi vrsti čutiti sam.

²¹⁸ Janko Serbec (1834–1909) je študiral pravo in deloval kot odvetniški kandidat. Bil je nemško vzgojen, a se je začel zavedati svojega slovenstva in se zanj povsem opredelil (Marušič, 2002: 174).

²¹⁹ Govor Serneca so objavile Novice, 10. 6. 1862, št. 33, str. 275.

²²⁰ Indukcija je po Aristotelu (1989: 131) osnovni princip dokazovanja.

gradi na ponavljanju iste besedne zveze: *leto je minilo*, v katerem razloži, kaj vse so v čitalnici postorili, dokler ne pride do splošne ugotovitve, čemu so se torej zbirali celo leto – »*da se v svojem milem jeziku izobražujemo, da ga lepo rabiti moremo, če s Slovenci opravila imamo*«. Uvod in sklep, najpomembnejša dela govora, sta vsebinsko in stilno šibka.

V mariborski čitalnici so pravo, »*nepopisno navdušenost pri vseh navzočih*« vzbudile »*na perotih poezije leteče besede*« prvega slovenskega govornika dr. Lovra Tomana (Cvirn, 2003: 49), ki je v napitnici vzklikal: »*Ko vas vse tako navdušene in vnete zagledam, mi pride na misel pripovedka od onih grških bratov, ki so se dali na meji svoje domovine v nji blagor pokopati. Tako se mi zdi, ste tudi vi pripravljeni za blagor svojega naroda, za njegove pravice, vsakoršne žrtve prinesiti, ktere bi tirjal.*« Slava in živioklici so še dolgo odmevali po dvorani. Njegove besede so vedno znova očarale poslušalce, predvsem zaradi lastnega navdušenja, ki so ga izražale njegove besede. Ves čas si namreč prizadeva, da svoje misli zgledno ponazori. Iz njegovih del se odraža tudi njegova izobrazba – študij filozofije in prava; izkušnje, ki si jih je pridobil s pesnjenjem, pa so pripomogle k ustvarjanju posebnega ritma. Njegovi govori so metaforično precej bogati, npr. ob otvoritvi čitalnice v Kranju²²¹ abstraktni pojem domovine razloži s konkretnim primerom žene, kateri so tujci odvzeli sinove in hčere – ti je pa sedaj ne poznajo več. »*Le po gorah, le po dolih, le po selih jo še poznajo za svojo mater, in le po cerkvah se glasi njena beseda ...*« Nagovarjanje občinstva nakazuje neke vrste demokratičnost in povezanost s poslušalci: *O bratje, vrle matere Slovenke, ve mile in ljubke Slovenke, dragi mladeniči ...*

Ne smemo pozabiti na Slomška, ki ni pridigal samo na prižnici, ampak je redno zahajal tudi v čitalnice, kjer so njegovi govori privabljali staro in mlado. Znan je njegov govor v mariborski čitalnici l. 1862²²², v katerem gradi na primerah: »*Kar je krščanski občini zvona mili glas, to je narodu materni jezik, po kojem zaznanjujemo občutke svojega srca, žalostne in vesele. Kakor se povzdiga po lepših in lepših zvonovih svete matere cerkve čast in hvala, naj se tudi povzdiga slava jezika našega, za katero nam je toliko skrbeti, kakti za čast svoje predrage neveste. Olika jezika je olika resnice in gotovosti, veli stari, častiti pevec Herder. Veselo pozdravim, prijatelji moji, vrlo načelo slovenske čitalnice, blago društvo jakih mož in visoko učenih gospodov, ki smo si roke podali ...*» Tudi ta govor se je – tako kot večina drugih –

²²¹ Tomanov in Bleiweisov govor ob otvoritvi čitalnice v Kranju sta bila objavljena v Novicah, 1863, št. 34, str. 275–276.

²²² Objavljen je bil v Drobotnicah 1887, str. 90–92.

držal klasične zgradbe. V jedru niza različne argumente, s katerimi utemeljuje tezo, povedano na začetku, tj. povzdigovati slavo našega jezika, zaključek pa je nagovor k skrbi za jezik: *»Tako, prijatelji dragi, zvijajmo venec – lepi venec spletajmo mili materi – materi naši slavi. Tako bodi!«*

Med čitalniškimi govorniki sem se odločila za analizo Bleiweisovega govora, ker je dobil oznako »slovenski oratar« (Kovač-Artemis), čeprav smo omenili tudi druge retorično zanimive govore.

4.2.1.1 Janez Bleiweis

Bleiweis, *»steber slovenstva«*, je zaznamoval tudi slovensko čitalniško dogajanje. Njegovi govori so bili vedno pozdravljeni z gromečimi slavaklici. Kot eden izmed voditeljev staroslovencev se je v takratnem javnem življenju vsestransko udeleževal. Čeprav se je zavzemal za slovenski politični program in za idejo Zedinjene Slovenije, je bil pri vseh odločitvah zmeren in previden. Ubiral je oprezno in konservativno pot. Fran Šuklje (1988: 32– 33) ga je označil: *»Danes mi je jasno, da je bil mož kakor od božje previdnosti poslan med siromašni zaostali slovenski narod. In to, navzlic vsem svojim zmotam in nedostatom. Visoka vitka postava, gladko obriti, kakor iz kamna izklesani obraz, lapidarno kratek v svojih izjavah, nikoli ne prenačljive v svojih besedah in činih /.../ Treznost je bila znamenita poteza v tem znamenitem politiku. Vsekakor se mora priznati, da se je Bleiweis oblikoval z obilnimi lastnostmi, kakor jih je potreboval voditelj naroda v težkem položaju narodnega preporoda.«* Prilagajal se je trenutnim razmeram in željam ljubljanske vlade, svaril pred nasilnimi dejanji, močnejšo politično akcijo pa je prepuščal posameznikom. Gestrin in Melik sta ga v *Slovenski zgodovini* (1966) označila kot *»dolgoletnega priznanega voditelja, ki so mu celo vzdeli naslov 'oče slovenskega naroda'«*. Po njunem je bil nedvomno konservativen, a ne klerikalen. Na vsako novo radikalnejšo smer je gledal z nezaupanjem in zato razvoj marsikdaj zaviral. Vendar pa se je znal prilagoditi različnim položajem, prebroditi krize, predvsem pa je bil s svojim sredinskim stališčem *»kot nalašč za voditelja v celem bolj oportunistične kakor pa načelne slovenske politike«*.

L. 1861 je imel pozdravni govor ob ustanovitvi ljubljanske čitalnice. Svojega govora ni bral, ampak so mu besede prosto tekle, čeprav je imel govor napisan²²³ (Kovač Artemis, 1990: 88). Podkrepil ga je z nazornimi zgledi – uporabil je Kozlerjev zemljevid, na katerem je načrtal meje slovenskih pokrajin ter navzočim pokazal knjige, ki jih je shranjeval Žiga Zois, in govorijo o Slovencih in slovenskem jeziku. Med govorom je ves čas navezoval stik s poslušalci – čitalniške udeležence je nagovarjal z *draga oz. slavna gospoda*; ta oblika je bila posebnost takratnega časa, saj je nisem zasledila pri nobenem drugem govorniku, nagovor pa je uporabil kar osemkrat. Pozornost občinstva je vzpostavljala tudi z digresijami, ki so bili simpatični vložki v kompoziciji govora (Barthes, 1990). Z njimi se je oddaljil od nekoliko suhoparnega navajanja podatkov o obsegu slovenskega ozemlja, številu živčih Slovencev po posameznih pokrajinah in zgledov ponemčenih oblik slovenskega jezika.

Govor je bil dobro zamišljen, saj je postregel z natančnimi podatki o Slovencih in slovenskem narodu, vendar je pri izvedbi treba upoštevati tudi občinstvo. V čitalnicah pa so se zbirali ljudje najrazličnejših stanov. Tako lahko zasledimo med izobraženci hvalo njegovega govora, mnogim pa so bili ti podatki in logično dokazovanje prezahtevni²²⁴. Poleg tega je ves čas zbujal občutek, da je nad poslušalci, da opravlja vlogo učitelja, in pri tem skuša biti še zelo nazoren. Sam se v tej vlogi ni hotel pokazati: »*Bog ne daj, da bi se morebiti /.../ prestrašili, da jih bodem trpinčil z učenimi rečmi, katere so v šoli, ne pa v čitalnici na svojem mestu!*« A vendar se že naslednji trenutek zaveda svoje pomembnosti, svojega ugleda, ko pravi: »*Ali kakor vem, da se vi mene ne bojite /.../*« Prav zaradi dejstva o svoji veličini si lahko dovoli poučevanje: »*D/obro vem, da vam je veliko ljubše, ako iz te dvorane nesete domu kako zrnce koristnega nauka, kakor pa če nesete domu kak dobiček iz dolgočasne tombole.*« S tem se z množico ni zlil, ampak je ostajal nad njo. To pa ne pomeni, da ga ljudje niso poslušali, da niso sprejemali njegovih besed. Nasprotno, poslušalci, kot navaja Aristotel, sledijo le nrvstveno vzorni osebnosti, kar pa je Bleiweis nedvomno bil. In čeprav Aristotelova teorija zatrjuje, da si mora govornik občinstvo šele pridobiti in da njegov vpliv ni odsev moralne vrednosti, je Bleiweisu množica zaupala že zaradi njegove osebnosti. Pri tem je treba upoštevati tudi zgodovinsko ozadje in položaj Slovencev, ki smo ga nakazali v prvem delu naloge.

²²³ To sposobnost pomnjenja lahko (in moramo) po pojmovanju klasičnih retorikov razvijamo predvsem z vajo, s katero se naučimo stvari v mislih razporejati in označevati. Ciceron npr. oriše t. i. mnemotehniko, ki jo je utemeljil Simonid.

²²⁴ Pri Kovač-Artemis beremo, da je ob odhodu Bleiweis pri eni od miz zaslišal: »Kaj pesmi in govor, ampak kolone, Zalokarjeve kolone!« A Bleiweis je to komentiral: »Tudi taki morajo biti, samo da so prisotni.«

Bleiweis občinstvo pritegne s premišljeno izdelanim uvodnim sporočilom, ki spominja na Ciceronovo priporočilo o pronicljivosti, ki pa mora biti lastna posameznemu primeru. Zasnoval ga je tako, da zavrže osnovno trditev, »da je nepotrebno /.../, ako razlagaš komu /.../, da je pravo ime za jezik naš le jezik slovenski«. Nato utemeljuje, zakaj trditev, da so že vsi Slovenci prepričani o svojem slovenskem in ne kranjskem poreklu, ne drži. Zdi se mu potrebno, da znanstveno osvetli problem »slovenskega jezika in kranjske šprahe«. Misel o nesmiselnosti razlage poimenovanja materinščine je premišljeno izpeljana prispodoba z zlivanjem vode v Savo: »Mislil bi človek /.../, da nosiš le vodo v Savo, ako razlagaš komu /.../« Dejstvo, ki so ga vsiljevali tujci, da Slovenci niso Slovenci, ampak Krajnci, osvetli s homersko primero (posebno obširno izvedena primera): »Kakor takrat, kadar vihar nastane na morji, se prikažejo hudournice, tako je tudi večidel pri nas ob času, ko ima slovenski narod svoje pravice doseči; vselej takrat prifrjajo jastrebi od vseh strani, in z besedo in pismom mesarijo ubogi narod slovenski in jezik njegov.«

Prikaz (*narratio*) je pravzaprav ena sama prispodoba, s katero predstavlja svoje stališče do obravnavane problematike. Položaj Slovencev oriše s soncem, ki je posijalo 1848, z zorenjem, ki se je začelo v tem času, in ogrevanjem skoraj otrplih src zaradi položaja, v katerem je bil slovenski narod. Nesvobodni čas poimenuje *nemila slana preteklih let*, s pretiravanjem pa nakaže ponovno prebujanje: »/K/o se je veselo novo življenje jelo gibati tam, kjer je prej vladala grobna tihota,« s primero pa to še poudari: »/S/o brž kakor publi v mlakah začeli mnogovrstni močeradi po ulicah /.../« Vse te prenesene pomene vzame iz ljudske govornice, torej ne predstavljajo nekega zapletenega znanstvenega dokazovanja. Nesvobodni položaj Slovencev še enkrat izpostavi z retoričnima vprašanjema: »Kdo izmed nas ni tega, žali Bog! že sam desetkrat in stokrat²²⁵ skusil? Kdo izmed nas že ni imel tu in tam pravde o tem, da se odbijala mu je beseda Slovenec in slovensko?« Ob tem izrazi upanje, da se vsi zbrani čutijo Slovence, vendar želi razložiti razliko med obema poimenovanjema.

S funkcionalno naracijo si je pripravil dober teren za argumentiranje, vendar izpeljava dokazov ni tako posrečena kot uvod, prav zaradi tega pa je govor deloval tudi nekoliko dolgo. Najprej je skušal dokazati, ali slovenski jezik sploh obstaja. Za večjo prepričljivost je svojemu občinstvu na zemljevidu risal meje slovenske pokrajine. Temu je sledilo nizanje podatkov o natančnem številu prebivalcev, razporejenih po posameznih pokrajinah. Opozarja, da so že

²²⁵ Števniki *desetkrat in stokrat* uporablja v prenesenem pomenu, kar pomeni zelo pogosto.

starodavni pisatelji imenovali naš jezik slovenski, sedaj pa se je pozabilo, katerega rodu so. Ime za naš jezik ni izmišljeno šele l. 1848, kar je dokazoval s knjigami, ki jih je prinesel s seboj. Ob tem se je verjetno zavedal, da je sprejemanje obilice podatkov na prireditvi, ki je bila v prvi vrsti namenjena druženju, zelo zahtevno, zato je poslušalce pri nakazovanju razlike med slovenskim jezikom in kranjsko »špraho« nagovoril z: »Na obrazu vam berem, da ugibujete: kako nek bom to dokazal.« Z nekaj primeri je prešel k sklepu govora, v katerem je poudaril pomen učenja slovenskega jezika. Zadnje misli²²⁶ so izrazito narodnoprebudne in kličejo Slovence k zavedanju ter ponosni rabi maternega jezika: »/L/e povsod /.../ govorimo svoj materni jezik in s tem kažimo, da biti slovenske krvi nam je ponos! Nikar se saj po nepotrebnem ne poklanjajmo potujčevi peti.« In če to izreče tako ugledna osebnost, potem ima gotovo veljavo.

V njegovem dokazovanju najdemo nekaj primer: *Triglav stoji kot mejni steber; o zgodovini in jeziku so toliko znajdeni kakor zajec pri bobnu*, nasprotno stavo: *To, kar so naši očaki vedeli, so njih mlajši pozabili*, ljudske fraze: *pojte rakom žvižgat, besedovanje ni vredno piškavega oreha*, opisovanje: *tisti, ki kratek frak in visok cilinder nosijo*, inverzijo, in sicer enkrat uporabi besedno zvezo *slovenski narod* v nezaznamovani rabi, drugič pa v zaznamovani – *narod slovenski*, pri čemer gre verjetno za način poudarjanja. Vse to so drobci, ki bogatijo slog govora. Najbolj izdelan je uvod, nato pa energija njegovega pripovedovanja pada²²⁷, kar pa začuti gotovo tudi sam, saj se kar nekajkrat obrne neposredno k poslušalcem in skuša z njimi kontaktirati.

Pri Kovač Artemis beremo, da je Bleiweis slovel kot odličen govornik, kateremu so poslušalci dobesedno pobirali besede z ust, s takim zanimanjem so sledili njegovim mislim. Imel naj bi tudi izredno lepo doneč in negovan glas, katerega je prav rad tudi sam poslušal, njegova žena pa ga je imenovala »govorniški glas«. Ob analizi tega govora pa se mi je porajalo vprašanje, v čem je bila skrivnost njegovega uspeha. Odgovor sem našla najprej v njegovi osebnosti. Bil je eden izmed najpomembnejših mož, uglajen in s posebno veljavo v slovenskem narodnem prostoru. Njegove besede so pomenile odločnost in ljudje so mu zaradi njegovega značaja in

²²⁶ Po pojmovanju klasične retorike je najprimernejše mesto za vzbujanje čustev v uvodu in zaključku, kar je Bleiweis nedvomno izkoristil.

²²⁷ Klasična retorika govori tudi o povezanosti posameznih delov govora, ki ne smejo delovati razsekano in energija pripovedovanja po dobrem uvodu ne sme padati.

premišljenosti verjeli ter zaupali²²⁸. Ta nravstveno vzorna osebnost je bila eden od glavnih razlogov, da si je pridobil sloves razumskega in očarljivega govornika. Vendar samo *etos* ni bil dovolj. Naklonjenost občinstva si je moral pridobiti šele s svojim načinom govora. Tu pa se je njegov uspeh pokazal v digresijah, katerih funkcija je omogočila Bleiweisu, da zablešči. S premičnim vložkom se popolnoma približa preprostemu človeku in poslušalce z njim pomirja, tolaži, spodbuja: *»Bog ne daj, da bi se morebiti nekatere mojih ljubeznivih slušateljic ali nekateri mojih dragih slušateljev prestrašili, da jih bodem morebiti trpinčil z učenimi reči, katere so v šoli, ne pa v čitalnici na svojem mestu! Nikar, lepo prosim, ne bojte se tega! Dobro razločujem, da na mesto, katero je namenjeno veselemu petju in poštenemu raju, ne gre krama učena.«* Ali ko ob zemljevidu razlaga meje slovenskih pokrajin, spet opozarja, da ne bo preveč učen: *»Ne bojte pa se, drage gospe in gospodične /.../ ali Vi gospodje /.../, tedaj le brez skrbi za menoj na pot, saj veste, da korajža velja!«*

Dejstvo je, da ima njegova razprava za poimenovanje materinščine velik pomen, saj je razjasnila marsikatero nejasnost, pa tudi dokazala razliko med kranjskim in slovenskim jezikom, ki do tega narodnega gibanja ni bila razložena. A govor deluje preveč dolgo, nekoliko suhoparno, na neki način popolnoma v nasprotju s Ciceronovo doktrino o kratkosti, saj po njegovem zapletanje škodi jasnosti in »uničuje največjo prednost pripovedovanja, da je namreč prijetno in prepričljivo« (2002: 206). Tako bi ob analizi govora težko pritrdila Titi Kovač-Artemis, ki Bleiweisa označi za slovenskega oratarja. Ta izraz je bil bržkone postavljen nekoliko nepremišljeno, čeprav ob analizi enega samega Bleiweisovega govora tega ne moremo ovreči. Vsekakor pa je to možno izhodišče za poznejše raziskave.

4.2.2 GOVORNICI V DRŽAVNEM IN DEŽELNIH ZBORIH

Govorništvo, ki se je oblikovalo v zborih, predstavlja posebno smer, saj morajo govorniki svojo moč prepričevanja graditi na razumskih dokazih. Preostali predstavniki retoričnega gibanja imajo pred sabo skupino ljudi, ki pričakujejo čustvene govore, želijo, da jih nekdo razvname, navduši za določeno dejanje. Parlamentarni govornik, ki prepričuje poslance, torej ozko določen krog ljudi, mora argumentirati jasno, logično, s statističnimi podatki in novimi spoznanji.

²²⁸ Po Ciceronu v govorništvu ni ničesar pomembnejšega, kakor da je poslušalec govorniku naklonjen in tako prevzet, da ga vodita bolj duševni pritisk in razburjenje kakor razsodnost in premišljenost.

Med slovenskimi poslanci je treba omeniti tri govornike, ki so vsak po svoje vplivali ne samo na razvoj slovenske narodne prebuje, ampak tudi na slovensko govorništvo. To so Mihael Herman, Etbin Costa In Lovro Toman. Prav slednji je bil odličen govornik, zato sem ga pri nalogi tudi izpostavila.

Kot prvega bi omenila Mihaela Hermana, ki si je kljub svojemu nemškemu poreklu ves čas prizadeval za priznanje in napredek slovenskega jezika, kar je potrebno še posebej poudariti. Bil je Nmec, ki se je boril za pravice Slovencev. Naučil se je slovensko, vendar je bila večina njegovih govorov v nemščini, ker se je v njem lažje izražal, kakor je sam izjavil.

Na svoje govore se je vestno pripravljaj – nikoli ni nastopal nepripravljen. Vsak govor si je napisal in ga pilil tako dolgo²²⁹, da je bil ena sama logična celota brez vseh nepotrebnih fraz. Vsako besedo je desetkrat pretehtal in nekatere fraze je večkrat ponavljal. Poznalo se je, da ni bil improviziran, kajti stavki so bili med seboj trdno povezani in misli jasno in dosledno razvite. Znal je biti sarkastičen in tudi dovtipen. Iz vseh njegovih govorov veje resnica in pravica, ki sta bili odraz njegovega globokega prepričanja. Pri Vošnjaku beremo, da je bila Hermanova nemščina natančna v izrazih, čista v oblikah²³⁰, vendar je imel nekoliko šibek glas, ki mu je pošel, če je govoril dlje časa. Te svoje slabosti se je zavedal in si močno prizadeval, da bi glas izboljšal, vendar njegov trud na tem področju ni obrodil sadu.

V štajerskem deželnem zboru je imel 16. 3. 1863 svoj znameniti govor o vpeljavi slovenščine v šole in urade, ki je zbudil veliko senzacijo ne samo pri Slovencih, ampak tudi pri Nemcih. Z govorom, v katerem opisuje vse krivice, ki so se zgodile Slovencem, je položil temelj našemu narodnemu delovanju. Zajel je bistvo težav s slovenskim jezikom – kaj se z njim dogaja, zakaj ga zavračajo kot javnega in zakaj je Slovencem manjvreden. Predlog o vpeljavi in veljavi slovenskega jezika so sicer zavrnil, a Herman je postal najpopularnejši poslanec (Vošnjak, 1982: 119).

²²⁹ Vošnjak (1982: 526) piše, da sta v Gradcu, kadar je bil deželni zbor, stanovala v isti gostilni. Tam je imel možnost videti, kako se je Herman pripravljaj na nastop: »Vsak govor je cele tedne poprej koncipiral, potem predelaval in časih po trikrat ali štirikrat prepisal, predno je govoril v zboru.«

²³⁰ Zaradi izpiljene nemščine je bilo prevajanje izredno težavno. To omenja tudi Levstik, ki je moral njegov govor narediti razumljiv tudi za preprosto slovensko ljudstvo (Vošnjak, 1982: 125).

V govoru²³¹ je poudaril, da je treba ljudstvu vrniti jezik v javno življenje, saj izobraženec med nemškimi šolanjem pozabi svojega. Po vrnitvi v domači kraj, kjer postane duhovnik ali učitelj, se mora slovensko na novo učiti, kar je za marsikoga neprijetno, saj se narodnega »jezika, slovstva in zgodovine na vsej dolgi poti izobraževanja nikoli ni učil«. Pri službah imajo prednost »trdi Nemci«, ki zasedajo mesta uradnikov, sodnikov, zdravnikov, učiteljev: »Od nekdanj so bili po deželi trdi Nemci za uradnike, ki so pomagali kaziti jezik /.../. Nemški zdravniki /.../ rogovilijo s Slovenci kakor gluhonemi ljudje /.../. Gosposka razpošilja svoja oznanila, po katerih se mora narod obračati, samo v nemškem jeziku /.../«. Ni čudno, da so Slovenci zaradi ponemčevanja prepričani, da je njihov jezik manjvreden in ker mu ni priznana veljavnost, je primeren samo za kmečkega človeka, saj so »narodni jezik /.../ zavrtili pod slamnato streho siromašnega kmeta, ponižali ga, da je hlapčevski in dekelski jezik /.../«. Prepričali so ga, da je slovenska kultura slabša in nižja od nemške, »vidimo, da se narod zdaj več ne čuti, več sam sebe ne spoštuje, sam sebi več ne upa – da torej več nima dušne veljave«. Zato bi bilo potrebno dati narodu višjo kulturo, samostojnost in svobodo, kajti »/ljudstvu greniti materni jezik je najhujše barbarstvo«. To pa lahko naredijo že ljudske šole, kjer se budi svobodoljubje, značajnost in plemenit ponos.

Zavrnil je trditev, da si narod sam želi nemščine v šolah. To je posledica ponemčevanja, nerazgledanosti ljudstva, ki ne pozna svojih koristi, kajti »narod vidi, da povsod le tujščina gospoduje, da njegov jezik ni nič in nikjer ne velja, ker nikdar ni zvedel, kako lep je domač jezik«. Sprašuje se, zakaj pošiljajo Nemci svoje otroke v nemške šole, če že od doma znajo materni jezik, tako kot naj bi Slovenci znali slovenski jezik, v šoli pa naj bi se učili nemškega. Poslanec postavi tudi zelo provokativno vprašanje za takratni čas: »Ako so narodu tuji jeziki zares tako zelo potrebni /.../, zakaj se tudi po nemških učilnicah ne podučuje slovenščina in zakaj bi le Slovan moral biti mnogojezičnik.« Spomni na Cirila in Metoda ter poudarja, da je bil slovanski jezik že takrat čudovito izobražen in tako dovršenih oblik, da je lahko stal na isti stopnji z grškim in latinskim jezikom, medtem ko so se drugi evropski jeziki šele razvijali. Torej želja po tujem jeziku ne more biti naravna – če ne bi slovenskega naroda ves čas poniževali, ne bi bilo izrečenih misli o prevladujočem nemškem jeziku, ampak bi bile zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika, ki se pojavljajo že od nekdanj, močnejše in uspešnejše.

²³¹ Govor v Levstikovem prevodu je objavil Vošnjak v svojih *Spominih*.

Njegov govor²³² so dali tiskati v več tisoč izvodih in ga delili med ljudstvom. To je bil govor, ki bi ga Hermanu lahko zavidal marsikateri štajerski rodoljub. Njegove besede niso bile le prazno govorjenje – v lepšo prihodnost Slovencev je trdno verjel, kar dokazujejo tudi besede pod njegovo sliko, ki jih je sam zapisal: »*Slovani, predolgo potlačeni, stopajo čvrsto pred svet na svoje slavno mesto*« (Vošnjak, 1982: 528). Dejstvo je, da je s tem prelomnim govorom zanetil narodno zavest med štajerskimi Slovenci in spodbudil k aktivnemu zavzemanju za narodove pravice.

Drugi pomemben govorec je bil Etbin Costa, ki je z Bleiweisom in Tomanom sestavljal t. i. jedro slovenskih prvakov pri političnem in narodnem delovanju. Njegov politični vzpon se je začel z uvedbo ustavnega življenja, l. 1863 pa je bil izvoljen za poslanca v deželni zbor. Za razliko od večjega števila slovenskih politikov in javnih delavcev ni izhajal iz kmečkega okolja, temveč iz družine carinskega uradnika Henrika Coste, ki je za svoje domoznansko pisanje prejel doktorat univerze v Würzburgu (Marušič, 2002: 42).

Etbin Costa (1832–1875) je v Gradcu študiral pravo in zgodovino, l. 1853 postal doktor modroslovja, nato pa l. 1855 še doktor prava. Še kot študent je sodeloval v društvu Palado, namen katerega je bil prosto govoriti o različnih temah (Urbas, 1877: 15). V tem društvu so ga klicali Brutus. Prebral je ogromno knjig²³³, časopisov in z zanimanjem sledil političnim dogodkom doma in po svetu. 1869 je odprl lastno advokaturo.

Bil je deželno- in državnozbornski poslanec, v letih 1864–1867 župan Ljubljane, soustanovitelj zavarovalne banke in govornik oz. predsednik na štirih taborih. Politični nasprotniki so mu očitali ekskluzivnost, avtokratičnost in klerikalizem, v resnici pa je bil zelo izobražen, delaven in ambiciozen (Marušič, 2002: 43).

V svojem življenju je imel Costa kar precej govorov, ne samo kot pravnik, ampak tudi kot predavatelj in politik. Zanimivo je, da obstajajo o njegovih govorih pozitivna in negativna mnenja. Urbas (1877: 70) je prepričan, da so govori odsev »*mnogostranske dejavnosti njegove*«, nasprotnega mnenja pa je bil Vošnjak (1982: 160), ki o Costi pravi, da je bil »*šibek človek z neprijetnim, hreščečim glasom; slovenski govoriti je že znal*«. Tudi pri Kovač

²³² Hermanovo poznavanje položaja Slovencev skozi zgodovino je bilo presenetljivo. Pri njem veje duh spoznanja, da se mora govor razliti iz poznavanja stvari, kot so poudarjali klasični retoriki.

²³³ Iz njegovega dnevnika lahko razberemo, da je v štirih letih v Gradcu prebral 359 znanstvenih knjig in 146 leposlovnih knjig (Urbas, 1877).

Artemis (1990: 88) zasledimo podobno mnenje ob prebiranju komentarja Bleiweisove žene, ki je ob poslušanju govora svojega moža okrog sebe videla smehljajoče zadovoljne obraze in komentirala: *»Res je, posebno očarljiv je, kadar govori in hoče očarati, ... tako malo Slovencev ima ta dar, ... pa tudi Nemcev. Bog se usmili, kadar govori dr. Costa!«* Njegov glas je bil dovolj prijeten za poslušanje le v majhni družbi, saj takrat ni bil tako hreščeč in piskajoč, kot če je govoril za številnejše poslušalstvo²³⁴. Izvedbe njegovih govorov žal ne moremo ocenjevati, zato se lahko osredotočimo le na zgradbo, obliko, način argumentacije, stilna sredstva ...

13. junija 1871 je v zbornici poslancev priporočal ustanovitev slovenske »juridične i filozofične fakultete« v Ljubljani. Govor je precej dolg, razdeljen na klasične tri dele – uvod, jedro, zaključek. V uvodu poslušalce navede k neupoštevanju paragrafa 19, tj. da se na graškem vseučilišču razlagajo nauki za sodniško preizkušnjo v slovenskem jeziku. Temo, ki jo zastavi, razvija v zahtevo, da imamo Slovenci pravico do višjih šol v maternem jeziku.

V jedru dokazuje nepravilno ravnanje finančnega odseka z argumenti in pobija nasprotno mnenje. Zavrže razloge, ki so jih navedli kot utemeljene za neupoštevanje paragrafa 19, in jih zaradi preglednosti razdeli po posameznih točkah. Resničnost trditev še okrepi s primerom iz življenja. Npr. ugovor, da ni izobražencev, ki bi poučevali v slovenskem jeziku, dokazuje z vrsto prijavljenih kandidatov, med katerimi je bil tudi profesor avstrijskega vseučilišča, rojen Slovenec, ki je te nauke že l. 1848 razlagal v slovenskem jeziku. Logično povezuje svoje misli od enega argumenta k drugemu, pri čemer se besede nasprotovanja kar stopnjujejo. Pri tretjem razlogu, ki ga zavrača, je njegova nazornost prešla iz začetnega začudenja nad odločitvami izobraženih ljudi k dokazovanju iz zgodovine: *»Naj gospodu poročevalcu še pred oči stavim nek njemu gotovo dobro znan prigodek, i ta je, da z veliko radostjo je bila preteklo stoletje sprejeta vpeljava posameznih narodnih jezikov na raznih vseučiliščih. /.../ Istina je zatoraj, da je raba narodnega jezika na vseučiliščih živa potreba za razvoj in omiko vsacega naroda.«*

S sklicevanjem na Herderja, ki je govoril o potrebi narodnega jezika v šolah, pojasni začarani krog žalostnega položaja, v katerem smo se znašli. Če zahtevamo slovenski jezik v uradih, nam odgovorijo, da nimamo slovenskih uradnikov, če pa zahtevamo šole, ki bi jih izobrazile,

²³⁴ O pomenu čistosti glasu razpravlja tudi Ciceron (2002: 303), ki poudarja, da si moramo dober glas najprej želeči, »nato pa takšnega, kakršenkoli že je, skrbno varovati«.

očitajo, da nimamo šolskih knjig in drugih pripomočkov. Dokazuje, da za šolo niso potrebne najprej knjige, ampak da je oboje v medsebojni povezavi, kar okrepi s primerom iz nemške literature. A tu njegovega dokazovanja še ni konec. Sedaj šele pride do poglobitnih misli o pomembnosti slovenskega učilišča, ki »pospešuje omiko naroda, razvoj jezika njegovega« in prek njega se »stvari potrebno osobje, katero kot sodniki, odvetniki, notarji, profesorji na srednjih šolah morejo soditi, zagovarjati, pogodbe sklepati in učiti v istem jeziku, kateri je jezik naroda«. Slovenska fakulteta bo dala ravno takšno izobrazbo, kot jo dobi večina učencev na nemških vseučiliščih. Pri tem se nasloni na dogodke z dunajskega vseučilišča in primerja znanje s te fakultete z morebitno slovensko. Niza še vrsto zgledov, primerja situacijo z drugimi narodi in poudari, da prihaja čas, »ko bode narod narodu pomočnik i prijatelj«.

Šele po vseh dokazih²³⁵, mnenjih, zgledih, primerjavah pride do vrha svojega govora, tj. do resolucije, ki jo zahteva. Fakulteta v Ljubljani. Zahtevo spet utemelji po korakih – najprej razloži, zakaj pravna in filozofska fakulteta, nato zakaj v Ljubljani. Izpostavi dejstvo, da je Ljubljana že imela svojo državno učilnico pod Francozi, svoj govor pa sklene z mislijo o pomembnosti narodnosti in da »le če se zadostuje pravičnim narodovim zahtevam, bodo narodi srečni«.

Ker je to govor, namenjen poslancem, je razumljivo, da je uporabljena oblika nagovora z 'gospodje', nato pa jih nagovarja v drugi osebi množine: »Gospodje! Obrnite to nase i vprašajte se: ali je mogoče /.../?« Velelna poved ne pomeni ukaza, ampak je le znak za poziv k dejavnosti. Ne pojavlja se v uvodu, ampak nastopa med samim govorom. Velelniku sledi vprašalna poved, zato je velelnik le izvajalniški (performativni) izraz²³⁶, ki poziva k odgovoru. Ob koncu se obrne k levici in jih še enkrat nagovori: »Gospoda! Povedite nam kaj gotovega /.../ Zdaj stopim jaz pred vas s tako zahtevo, ki nič drugega ni kot izpeljava § 19 osnovnih državnih zakonov i na katerega se Vi, gospoda moja! Tako radi sklicujete /.../« Njegov nagovor se je iz besede gospodje spremenil v gospôda, kar lahko razumemo tudi nekoliko ekspresivno.

²³⁵ Pri svojem argumentiranju uporablja predvsem neumetniške dokaze, kot jih imenuje Ciceron; to so tisti dokazi, ki jih ni treba na novo ustvarjati, ampak le uporabljati.

²³⁶ Velelni nagovor je nagovor v obliki velelnne povedi, ki je le znak za poziv k dejavnosti. Če velelniku sledi vprašalna poved, lahko govorimo o izvajalniškem izrazu, ki pa bi lahko kot poziv k odgovarjanju stal pred vsakim nagovorom (Korošec, 1998: 270). Razumljivo je, da v našem primeru ne pričakujemo glasnega odgovora, ampak predstavlja takšna oblika le spodbudo dobrega govornika za razmišljanje.

Pri govorjenju pa se vendar vidi vpliv nemškega jezika zaradi stave glagola na konec povedi: *»/.../ oglasilo se je mnogo kompetentov, kateri so vsi doktorji prava, zatoraj taki, od katerih se v obče misli, da so sposobni učeniki biti. /.../ da učeni poročevalec /.../ tudi za naše sodniške hibe dejansko znati mora. /.../ Res je to, da velike šole znanosti visoki cilj i konec, znanstveno, jedreno omiko imajo posredovati ...«*

Govor ima klasično retorično zgradbo, tako da je urejen po strogem redu. Svoje misli podaja kontinuirano, njegovo dokazovanje je smiselno in logično, zgledi pa le podkrepijo trditve. Najprej navaja temo, jo podaja in razvija, dokazuje z argumenti, zavrže nasprotnikova mnenja, resničnost trditev okrepi z zgledi, išče podobne primere iz življenja, navaja druge avtorje in zaključí s povzetkom teme²³⁷.

4.2.2.1 Lovro Toman

»Hrabri Leonida! ki si se kot čvrst sin slovenske Špate samotež bojeval za pravico domačo, prejmi zahvalo slovenske zemlje, ki Te nosi v svojem srcu; /.../ stoj še naprej kot skala v viharnem morji, kot hrast v nevihti: venec gotove zmage, ki Ti ga vijejo vdana slovenska srca. /.../ Kar zastopaš, volja je cesarjeva, pravo je slovenskega naroda. /.../ Zato naj strele udarjajo, potresi žugajo, topovi grome, sovražne trombe naj se glasijo: nič drugega Ti ne ostane kakor bandero Hoferjevo visoko držati v obrambo domovine! Lovro! Drži ga za vero, cesarstvo in narodnost našo!«²³⁸ so pisale Novice 1. 1862 dr. Lovru Tomanu, ki je bil v svojem času znamenit mož, ognjevit govornik in goreč branitelj narodnih pravic. Zaradi drznih nastopov so mu dali vzdevek »slovenski Leonida«, Nemci pa so Kranjsko po njem imenovali kar »Tomanija« (Globočnik 1997: 167).

Po študiju prava se je zaposlil najprej v Ljubljani, nato pri okrajnem sodišču v Kranju, po poroki pa se je družina preselila v Gradec, kjer je dobil službo koncipienta. V njegovem stanovanju so se zbirali graški domoljubi. Po ženini smrti je odšel domov in dobil novoustanovljeno odvetništvo v Radovljici. L. 1861 je postal deželni in državni poslanec, vendar mu je razburljivo politično življenje omajalo zdravje. V politiki je zvesto sledil

²³⁷ Vse znanje, ki ga je Costa imel, mu ne bi pomagalo, če ga ne bi znal ubesediti in obratno – govorništvo brez znanja bi bilo le puhlo besedičenje. To so poudarjali že klasični retoriki, Ciceron pa je zapisal, da zahteva govorništvo predvsem trdno znanje, ki pa ni vredno nič, če o njem ne znamo govoriti.

²³⁸ Povzeto po Praprotnik (1867: 52–53).

Bleiweisu in bil najglasnejši in najbolj slavljen staroslovenski prvak²³⁹. Bil je t. i. ljudski tribun, »čigar leporečje je šlo mimo meja stvarne presoje in prekrilo celo Bleiweisovo treznost in previdnost«. Tudi kot pesnik je bil precej čustven, domovinska zavest se opira na umišljeno slavno preteklost, teži po svobodi in kliče lepšo prihodnost matere Slave²⁴⁰. Njegovo javno delovanje je bilo usmerjeno v prebuditev narodne zavesti, ljudsko izobrazbo in blagostanje. Kot voditelj parlamentarne delegacije je poudarjal pravice slovenskega jezika v šolah in uradih, pri čemer »je zahteva po Zedinjeni Sloveniji, ki bi uredila tudi jezikovno vprašanje, stopala v ozadje« (po Slovenskem biografskem leksikonu, 101).

Treba je poudariti, da si je Toman prizadeval za slovenski jezik, čeprav ga sam ni dosledno uporabljal. V deželnem zboru l. 1863 je odločno nastopil proti predlogu, da se uporablja izraz kranjski jezik namesto slovenskega. Zavrnil je mnenje drugih poslancev z utemeljitvijo, da Slovenci »pač govorijo slovensko in ne kranjsko, štajersko, tirolsko, koroško ..., kakor tudi Nemci govorijo nemško in ne salzburško, štajersko, tirolsko, koroško ...Kot pisni jezik poznamo slovenščino. Jezik je pač treba imenovati s pravim imenom (Stariha, 2003: 62). Njegovo razlago, ki je pomemben korak v boju za enotnost slovenskega knjižnega jezika, so poslanci sprejeli.

Mnogi o njegovem delovanju in o njegovi osebnosti nimajo najboljšega mnenja, predvsem ljudje iz Dežmanovega kroga, kot npr. Müllner iz Radovljice, katerega je Tomanov govor v državnem zboru 7. 9. 1861 tako razjezil, »da se ni mogel zadržati in je za tisk pripravil članek o vsej bednosti Tomanovi«²⁴¹. Očitali so mu tudi visoke odvetniške račune in nevestno delo, kmetje pa so mu že pripravljali nezaupnico. Müllner je tudi zapisal, da po mnenju nekega bohinjskega kmeta Toman »bolj sodi na kak oder kot pav, ne pa v deželni zbor«²⁴². Njegov način postopanja naj bi bil po Müllnerju grob, napadalen. V nasprotju z njim pa Josef Krenberger omenja, da je srečal slovenskega prvborca Tomana, ki da je »prijazen, dopadljiv, prijateljski in da mu je ljubo, ker sta se spoznala«. Omenil pa je še, da takšnih ljudi, kot je

²³⁹ Josip Vošnjak (1982: 77–78) domneva, da so bili Tomanovi prvi uspehi, lepa zunanost in govorniška spretnost povod za Dežmanov odpad 1861. V Gradcu in na Dunaju so slovenski dijaki navdušeno pozdravljali predvsem Tomana in Dežman, ki »je bil zelo častilakomen«, je spoznal, da ne bo mogel prevzeti prvega mesta, ki sta ga zasedala Bleiweis in Toman, zato se je začel nagibati na drugo stran.

²⁴⁰ Čeprav že od antike naprej drži, da so mnogo redkejši dobri govorniki kot dobri pesniki, Tomanove pesmi ne predstavljajo posebne literarne vrednosti, so pa zato njegovi govori toliko bolj spretno oblikovani – pri njem lahko torej govorimo o večjem uspehu na retoričnem področju.

²⁴¹ V njem je zapisal, da so bili tudi prebivalci Gorenjske ogorčeni, saj so ga »volili samo zato, ker so v njem pričakovali veččega zagovornika v gozdnih zadevah, /.../ sedaj pa Toman noče ničesar vedeti o gozdovih«.

²⁴² Nekega ribiča, ki je podvomil v njegovo sposobnost za poslanca, je Toman ozmerjal kot psa: »Ti lump ti, veš kdo sem jest. Kako si upaš meni čast jemat, kjer sim izvoljen od becirkov« (Stariha, 2003: 46)

Toman, mnogi, ki ne sledijo njihovim idejam, težko prenašajo. Kljub nasprotnim mnenjem je treba ugotoviti, da »mu je šla parlamentarna politika dobro od rok, znal je frazariti, izzivati nasprotnike in vedno stvari zaviti in prikazovati svojemu namenu v prid« (Stariha, 2003: 46–48). Kakorkoli, bil je prodoren in med vsemi poslanci v državnem zboru je za slovensko narodnostno vprašanje storil največ.

Tudi mnenja o Tomanovih govorih so precej različna – eni ga hvalijo, drugi ga grajajo. F. Šuklje (1988: 34) meni: *»Za lepo imponujočo obliko se je skrivala duševna plitvost, govori njegovi so obstajali iz nakopičenih votlodončnih fraz, kakor so bili v navadi izza l. 1848, jedra ni bilo v njih in stvarnega znanja. Seveda mi, tedanji njegovi poslušalci, smo občudovali Tomana ter ga dvigali v deveta nebesa. Gorje vsakemu, kdor bi nam bil poskušal slikati Tomana v pravi luči ... Izredno lep človek je bil, obenem lahkoživec in prijeten družabnik ...«*

Vošnjak (1982: 76) ga opisuje kot *»jako simpatično osebo bolj majhne postave. Gosta, dolga, skoro do pol prsi segajoča črna brada je obkroževala zdravi, rdeči obraz s svetlimi očmi. Njegov glas je bil sonoren in govoril je z nekakim patosom²⁴³, prepričevalno in navduševalno.«* V nasprotju z njim je Dežman govoril *»mirno, brez vsacega patosa, hladnokrvno, da pač nikogar ni mogel navduševati«.*

V Novicah je zapisan njegov govor na drugi seji kranjskega deželnega zbora 8. aprila 1861. V Slovenskem oratarju (str. 192) beremo: *»Toman je vstal, pogledal okrog sebe; čeprav je bil precej majhne postave, je z zravnano držo in ponosno dvignjeno glavo nadomestil nekaj palcev telesne višine. Še vse drugače pa je bilo, ko je spregovoril. Če je bil glas dr. Bleiweisa lep in prijeten, je bil Tomanov kot zveneči vihar, ki je nehote poslušalca pritegnil v svoj čarobni vrtinec. Zaradi tega mu je dr. Bleiweis tudi odpustil razne puhlice, s katerimi je krasil lepe retorične kaskade. Tudi dr. Bleiweis je užival v tem govoru.«*

V njem se je zavzel za enakopravnost *»slovenskega jezika v vseh zadevah vsakdanjega življenja«*, ker za Avstrijo ni nevarno, če se priznajo pravice njenim narodom, marveč le, če se zatirajo. V svobodni državi ne sme biti noben narod zatiran. S priznanjem narodnosti ni ogrožena državljanska svoboda kot taka, ker narodnost ni nič drugega kot na narod prenesena

²⁴³ Moč govorništva je v tem, da ne le »prestreže nagibajočega in nagne pokončnega, ampak lahko kakor dober in junaški poveljnik ulovi celo upirajočega se nasprotnika /.../ Kakor nobena snov ni tako lahko vnetljiva, da bi mogla spočeti ogenj, ne da bi se ji ta približal, tako nobena glava ni pripravljena sprejeti govornikove moči, da bi lahko zagorela, če se ji ne bi sam približal vžgan in goreč« (Ciceron, 2002: 154).

svoboda. Deželnemu zboru je predlagal, naj se formalno potrdi enakopravnost slovenskega jezika kot jezika deželnozborskih obravnav. To pa ne pomeni, da nemškega jezika ne bodo več spoštovali, nasprotno – izraža celo prepričanost, da je sloga in s tem spoštovanje vsakega naroda nujno potrebna; *»le zedinjene moči vseh narodov bodo napravile državi stanovitno podlago, na katero se ima postaviti novo poslopje«*.

Ideja celotnega retoričnega gibanja, ki je do tega časa prepričevala slovensko govoreče in jih vabila k združitvi, je sedaj segla na drugo področje – med poslance, s čimer je bilo slovensko narodno gibanje postavljeno ob bok drugim zadevam, ki so se dotikale skupne države. Zamišljena skupnost, ki je bila na začetku gibanja le retorična vizija, je sedaj odmevala v poslanskih klopeh, se razširjala in s tem dobivala novo vlogo.

V zagovoru svojega predloga²⁴⁴ se je ozrl na tisočletno prevlado Nemcev in zatiranje domačih navad in jezika. Sedaj pa imajo v deželnem zboru *»po volji našega premilostljivega gospoda in cesarja /.../ svoje svobodno voljene sine«*, ki zase in za vse Slovence odločajo kot najbolje znajo. Pogoj za obstanek in delovanje posameznega naroda je pravica do njegovega izobraževanja in kulture, to pa lahko poteka samo v domačem, njegovem jeziku, s pomočjo katerega se ohranja individualnost in krepi narodnost in narodna zavest. Kdor narodu odreka uporabo in obstoj jezika, zanika narodovo pravico do življenja. Narod brez narodnosti pa je *»mlačna, nečvrsta in letargična tropa in truma sužnjakov«*. Razvoj svojega jezika zahtevajo Slovenci po tisočletju nesvobode, ko so skupaj z južnimi brati branili zahodno kulturo pred orientalskimi barbari. Nemci so druge narode v državi pač prehiteli v svoji narodni samostojnosti. Narodi v Avstriji pa morajo imeti enake svoboščine, pri čemer pravica do narodne svobode ne more biti izvzeta. Res je, da smo večino svoje izobrazbe in kulture sprejeli z nemškim jezikom, vendar zaradi tega Nemcem nismo dolžni ničesar drugega kakor zahvalo. Od starih Grkov in Rimljanov smo pridobili še močnejšo in bogatejšo kulturo, pa z njimi ni možna nikakršna politična povezava, torej ni bojazni, da Nemcem ne bi bili še naprej politično podvrženi. Vendar kljub temu da je nemščina razširjala kulturo in obzorje, se ni udomačila; *»ostala je monopol male peščice«*. Če pa bi razširjali svojo kulturo, bi gotovo dosegli višjo in bolj splošno stopnjo kulturne razvitosti.

²⁴⁴ Tomanova sredstva prepričevanja so atehnična (Aristotel), kar pomeni, da jih ni iznašel, ampak jih je le uporabil – našel pa jih je v dani retorični situaciji.

Za doseganje enakopravnosti z drugimi narodi je Tomanu nujna uporaba slovenščine v deželnem zboru, saj so se poslanci zbrali za uresničevanje volje ljudstva – za to pa je najprej potrebno razumevanje jezika. Naloga poslancev je potrditev, da *»bode jezik narodni tudi opravični jezik v zboru«*. To pa ne pomeni, da bi se moralo v splošnem govoriti slovensko, ampak da bi vsak lahko govoril v maternem jeziku, če drugega ne zna²⁴⁵. Nemščina naj ne bi bila obvezni jezik razpravljanja, kajti *»veljavnost slovenskega jezika je že po državnem pravu priznana, in sicer v diplomu, ki nam bo /.../ došlo iz rok presvitlega cesarja v slovenskem jeziku«*.

Njegov govor so označili kot navdušujoč (Cvirn, 2003: 33), poslanec Mihael Ambrož pa ga je ocenil kot *»navdušene besede miru in sprave«*. Vtis govora je bil tudi na Nemce velik, predvsem zaradi toplih avstrijskih domovinskih čustev in zaradi pomena, ki ga je pripisal nemški kulturi²⁴⁶.

Tomanov predlog je podprl zlasti Bleiweis, ki je v govoru previdno omenil Zedinjeno Slovenijo²⁴⁷ (*»da bi ves slovenski narod zedinil v eno deželno glavarstvo«*). Josef Suppan je dejal, da *»deželni red ne predpisuje za deželne poslance znanja nemščine in zato samo po sebi umevno raba slovenščine v razpravah deželnega zbora ni izključena«*. Slovenski poslanec Miroslav Vilhar pa je zagovarjal nasprotno mnenje, da naj *»bi se pustila nemščina kot razpravni jezik«*. Ta nastop so Vilharju dolgo časa očitali in prinesel mu je vrsto nevšečnosti.

Uvodna teza Tomanovega govora se nanaša na voljo Boga – usodo narodov drži v rokah *»Stvarnik«*, vendar pa je naloga vsakega posameznega naroda doseči najvišjo stopnjo kulture. Skrbno premišljen kratek uvod je pronicljiv, predvsem pa zbuja radovednost, v katero smer bo vodil svoje besede. Primerno izražena misel o narodu ustvarja vtis preudarnega in zaupanja vrednega človeka. Z zgodbico o tisočletnem položaju Slovencev, ki spijo pod tujo oblastjo in se jim je šele sedaj ponudila možnost sodelovanja v deželnih in državnem zboru, je nakazal temo svojega govora. Pri tem osvetljuje problem naroda, ki v preteklosti ni imel

²⁴⁵ Ob tej njegovi razlagi se pojavlja sporni del njegovega govora: *»Ne terjam, da bi se sploh v slovenskem jeziku govorilo. Jaz sem se tega jezika v dnevih preteklih navadil, znam ga morda govoriti, pa ga ne bom govoril, ako ne bom primoran /.../«* Ivan Prijatelj (1957: 86) ga je razumel, kot da bo govoril slovensko le takrat, kadar bo prisiljen, in je torej njegova borba za priznavanje javne veljave slovenskega jezika zgolj teoretična, medtem ko so v praksi radi govorili kar nemško.

²⁴⁶ To lahko razberemo iz besed grofa Auersperga (Stenografični zapisi druge seje deželnega zbora v Ljubljani, Novice, 1861): *»Rad bi izgovoril svojo hvalo in svoje priznanje gospodu nasvetovavcu za voče domorodno, avstrijsko čutje, za velike resnice, ktere je govoril, za iskrenost /.../«*

²⁴⁷ V tem času retorična vizija še vedno ni imela množične podpore, zato razumemo Bleiweisovo previdnost.

možnosti razviti takšne omike, kot jo imajo drugi narodi, zato je »važna ura sedanja; in to le edino si želim, če kdaj vsaj zdaj prepričati z močjo govora in naštetih pripomočke, ki bi utemeljili znovega blagor naroda«. Navajanje teh ključnih dejstev o položaju slovenskega naroda je prepričljiv dokaz za to, kar se je zgodilo, in je nujno, saj si je s tem pripravil teren za argumentacijo. Pri prikazu usode našega naroda zasledimo pretiravanja (hiperbola)²⁴⁸, s katerimi dosega večjo učinkovitost: »Podajajo si sirovi narodi žezlo železno iz roke v roko in serkajo krv in mozeg narodu, da ga presune strah in obup.« Deželo, kjer živimo Slovenci, je poimenoval »romantični breg jadranski«, s to perifrazo²⁴⁹ pa poudarja čustven odnos do nje.

Na srce mu trka »spomin preteklosti« in ga »kliče govoriti namesto tistih, ki so pod gomilami zaspali«, da za nerazvito slovensko kulturo ni kriva narodova nezmožnost, ampak pomanjkanje narodovih pravic. Ob ugotovitvi, kakšno je dejansko stanje, je Toman spoznal, da je njegova naloga stopiti pred poslance in »besed/ovati/ za večne pravice naroda«. Poglavitno trditev, da »jezik znači in ohrani posebnosti vsacega naroda«, izpelje s kopičenjem enako grajenih stavkov: »(Jezik) je trak, ki veže otroke enacega rodu; posoda je, ktera čutljeje in misli; je znanje in iskanje, ki pridobljeno in zaželjeno ohranjuje.« Ta paralelizem pripelje do vrhunca z ugotovitvijo, da je vse to naloga jezika, kar še poudari s ponovitvami: »/J/ezik in le jezik kaže stopnjo omike.«

Za svojo trditev poišče najprej splošne dokaze²⁵⁰ o pomenu jezika in naroda, pri čemer uporabi tiste elemente, ki so bili del vrednostnega sistema, tj. pomen narodove kulture in njegove izobrazenosti. S posameznimi argumenti dokazuje, zakaj je jezik posebnost vsakega naroda: »Najvažnejša in prva terjatev vsacega naroda je, da vživa izobrazenost in omiko. /.../ Poklic naroda pa je izobrazenost in blagostanje. /.../ Jezik je prvina in podlaga, ki budi narodne občutke v narodu /.../ Vsaki narod ima pravico do omike; ta pravica natorna izvira iz lastnega bitja naroda. /.../ Vsemu temu podlaga je pravica jezika in njega krepki razvitek. /.../« Iz teh splošnih dokaznih razlogov elegantno preide h konkretnemu primeru, tj. k slovenskemu narodu: »Kakor vsak drug narod je rojen tudi narod slovenski za blagor in omiko /.../« Argumentacijo za priznavanje pravic slovenskemu narodu gradi na močnih dokazih, najprej z dogodki iz preteklosti, nato s cesarjevim odlokom, ki je Slovincem dal

²⁴⁸ Po Trdinovi (1965) je hiperbola zaradi večje učinkovitosti do nemogočega pretirana trditev.

²⁴⁹ Opisovanje ali perifrazo uporabljamo, kadar hočemo neko stvar poimenovati na drug način, ne s pravimi besedami (Trdina, 1965), Korošec (1998) pa jo obravnava kot neke vrste odpravo ponovitev.

²⁵⁰ Zdi se, da se je Toman približal Aristotelovemu pojmovanju dokazovanja, saj ni zagovarjal ničesar, ne da bi to dokazal.

»svobodo in samostalnost«. Pri tem ne pozabi poudarjati, da je bil narod ves čas zvest Avstriji, in ob tem spodbija argumente nasprotne strani, češ da bi samostojnost Slovencev *»edinost države, državljansko svobodo in nemško do zdaj čislano omiko utopilo«*. Po njegovem bi državljanska svoboda nemško državo samo okrepila: *»Za celotno Avstrijo ni nevarnost, ako se upravičijo mnogoverstni narodi; nevarnost ji le žuga, ako se stiskajo.«* Nemščina se je razširjala in skrbela tudi za slovensko kulturo, vendar se ni *»udomačila«*. Zato je za poslance pomembno dejstvo, ki ga prihrani za konec svoje argumentacije, da bodo Slovenci še naprej *»čislali in spoštovali nemški jezik, kakor spoštovali in potrjevali tudi družim bratom njih pravice, kakor tudi verujemo, da je sloga in vzajemnost med vsimi avstrijskimi narodi potrebna; le zedinjene moči vseh narodov bodo napravile državi stanovitno podlago, na katero se ima postaviti novo poslopje«*. Spoštovanje avstrijskega naroda in njegovega jezika je imelo gotovo pomembno prepričevalno moč, ki je podkrepilo stališče poslancev do obravnavane teme, zato ni čudno, da ga je Toman še posebej izpostavil.

V zaključku²⁵¹ poudarja, kakšen je namen prvega zbora: *»Gotovo je, da omika in blagostanje slovenskega naroda neobhodno tirjate priznanje slovenskega jezika v vseh zadevah vsakdanjega življenja. Ker je to gotovo, mora prvi zbor od naroda našega izvoljenih poslancev te pravice očitno izreči /.../«* Temo je povzel na povsem nevsiljiv način s poudarkom glavnih argumentov in z ugotovitvijo, da če poslanci priznajo slovenski jezik, *»postavimo prvo podslombo omiki narodni, podpiramo vlado, spoštujemo voljo našega cesarja in dopolnimo, kar nam svetuje vest«*. K izboljšanju položaja slovenskega naroda je zaklical s Prešernovimi verzi, v katerih je prerokoval lepšo prihodnost, s tem pa prav gotovo prebudil čustva poslušalcev.

Moč njegove prepričljivosti pa se ne kaže le v izdelanem načinu podajanja logičnih argumentov, s katerimi razpršuje zmote takratnega mišljenja in preusmerja mnenje poslancev, ampak je treba poudariti tudi njegov stil. Govor kljub dolžini deluje presenetljivo jasno, saj je v svojem načinu dokazovanja natančen, njegove besede pa so odraz aktualne rabe takratnega časa. Gre za dovršeno izdelan govor z natančno notranjo logiko²⁵², vendar pa kljub obilici podatkov ne deluje suhoparno. Razumsko podajanje dejstev razbijajo retorične figure, med

²⁵¹ Po Ciceronu je še posebej v zaključku potrebno misli zložiti tako, da kar najbolj učinkovito vplivamo na misli poslušalcev. Govornik mora biti »moder in pošten in zgovoren, da zmore z razumom predvideti, z vplivom dokazati in z govorom prepričati« (2002: 209).

²⁵² Pri tem opošteva spoznanja klasične retorike, da iz dokazov ne smeš kar preskočiti na čustveni slog, kajti ljudje želijo najprej slišati tisto, kar je bistveno za njihovo presojo.

katerimi je prva in najočitnejša iteracija, tj. ponavljanje besed, s katero skuša zbuditi posebno pozornost. Srečamo jih več vrst – podvojitve ali geminacije, epifore (ponavljanje istih besed ali besednih zvez na koncu stavkov): *Najvažnejša terjatev je /.../ omika. Prva narodna postava je tedaj omika*, anafore (ponavljanje besed na začetku zaporednih stavkov): »*Terjatev narodnih pravic ni le /.../, terjatev ta je podlaga /.../;*« Očitno pogosto je zastopan tudi paralelizem: »*Dokler se jeziku ne prilasti toliko omike, da je splošni pripomoček dušni /.../, dokler si posamezni členi omike in vednosti iščejo v ptujih jezikih, da /.../; določno in serdno zavrremo vsako očitiranje o separaciji, določno in serdno zavrremo vsako politiko ...*« Zahtevo po svobodi prikaže s stopnjevanjem: *Osvobodila se je najprvo oseba; osvobodil se je potem podložnik in zdaj narod.*«

Zasledimo zanimive prispodobe: »*Narod brez narodnosti ni nič drugega kakor mlačna, nečversta in letargična tropa in truma sužnjakov, ki /.../. Mnogo stoletij je stal narod naš /.../ - zdaj tudi njemu bije ura svobode na srce.*« Zvezo narodov v avstrijski državi poimenuje eno truplo, svobodo naroda označi kot sprostitev iz verig, ki so ga oklepale, jezik mu je trak, ki povezuje en rod, in posoda, ki ohranja pridobljeno ... Metafore so vzete iz vsakdanje govorice: *zdaj tudi njemu bije ura svobode na srce, Avstrija pod svojim krilom nosi vse evropske narode*, pojme pa so posebljeni: *narod hiti, si prizadeva, narodnost ne ruši, nevarnost ji žuga ...* V miselno celoto povezuje nasprotujoče si pojme: *kar je naravno, ostane, nenaravno pa zgine*. Povedi oblikuje tako, da zavrže nasprotnikova mnenja in jih pobija: »*Terjatev narodnih pravic ni le prazna sanjarija, kakor se poljubi nekaterim nekaterim sovražnikom naroda in vsega narodnega početja govoriti; ne, ne! Terjatev ta je podlaga duševnega in telesnega blagra in izvira iz rodoljubja čistega.*«

Toman se zaveda tudi dejstva, da vprašanje učinkuje močneje od povedanega, zato ob pomembnih dokazih zastavi t.i. retorično vprašanje: »*Kako neki mora prizadetje po narodni svobodi zapustiti okrožje svobode? Kaj je narod brez narodnosti?*« Včasih želi pomen predmeta, ki ga izpostavi z retoričnim vprašanjem, povzdigniti z retoričnim odgovorom, kot npr. odgovor na vprašanje, kaj je narod brez narodnosti. Kot posledico čustvenega pretresa uporablja tudi retorični vzklik: *Kakošna očitnost bi bila pač to, ako bi Krajnec ne mogel priti v deželni zbor krajnski!*« Poleg tega zasledimo zaznamovano rabo pridevnika na desni strani odnosnice: *narod slovenski, žezlo železno, pleme germansko, pravice narodske, blagostanje telesno, blagostanje materialno ...* Takšna inverzija bralca preseneča, saj je teža besedne zveze premaknjena. S tem doseže poseben ritem in poudarja tisto, kar se mu zdi

pomembnejše. Analizirani govor bogatijo tudi besede v zamenjanem pomenu. Tako mora npr. država skrbeti za razvoj naroda (država, tj. ljudje, ki jo vodijo), nemške brate skrbi za domovino (nemški bratje – pripadniki nemškega naroda) ... Pri tem pa skuša Toman vzpostaviti pristen stik s poslušalci, ki jih med govorom večkrat nagovarja z »gospodje!« Tudi ta element je skrbno preišljen, saj nagovor postavi pred ključna mesta svojega dokazovanja.

Sklenemo lahko, da govor izžareva lastno prepričanost in resnično zavzemanje za stvar, o kateri govori. Njegovo osnovno prepričevalno sredstvo se nanaša na razumsko dokazovanje, na notranjo logiko teme, pri kateri se ni naslanjal le na objektivno danost, ampak je moral argumente poiskati sam, kar je po Ciceronu vrlina govornika. Poslanci so se na njegov govor različno odzivali in nato je še odgovarjal na replike. Ponovno je poudaril, da je v kranjskem deželnem zboru upravičeni jezik kranjščina, saj so temelj kranjski volivci in kranjski poslanci. S svojim predlogom da je hotel zagotoviti jasnost položaja, da se ne bi pri vsaki razpravi postavljalo vprašanje jezika. S tem je bil jasno izražen centralni izziv govornika, da premakne poslance v akcijo, ob čemer se je začela razvijati njihova reakcija (prim. Griffin, 1952). To pa je bil tudi Tomanov namen.

4.2.3 GOVORNICI NA TABORIH

Kadar govornik spregovori množici ljudi, govorimo o množičnem ljudskem govoru (Vatovec 1972: 127), ki ga v zgodovini slovenskega naroda lahko že zgodaj opazujemo; večinoma je bil izražen prek prižnice. S taborskim gibanjem se je oglasila vrsta t. i. ljudskih tribunov, ki so demokratično in svobodno izpovedovali narodnopolitične misli. Dobro so vedeli, kako spregovoriti ljudski množici, da uspeh ne bo izostal. V ospredju so bili namreč pereči problemi, ki so segali do jedra družbenopolitične problematike. Občinstvo na teh shodih še vedno ni bilo aktivno, imelo pa je možnost, da aktivno odreagira, in sicer z medklici, nemirrom, odobravanjem ... Še več, govornik je v določenih trenutkih postal prejemnik in se pustil vplivati – množica pa je postala komunikator, česar pa si poslušalec npr. cerkvenih govorov ni mogel dovoliti. Politični shodi torej še ne predstavljajo aktivnega govornega sopartnerstva, vendar poslušalci tudi niso več izključno pasivni.

Znani slovenski govorniki so v taborskem obdobju (1868–1871) razvneli slovensko ljudstvo za politični program Zedinjene Slovenije. Njihov namen je bil dobiti podporo množice civilne družbe. Slovenski izobraženci so spoznali, da predstavlja preprosta beseda, izgovorjena v maternem jeziku, najhitrejšo pot do poslušalcev. Retorično gibanje do tega časa je govornikom že dodobra utrdilo pot in taborski govorniki so prepričali množice zbranih ljudi. Tako je gibanje postalo vseslovensko in je s tem hkrati doseglo svoj vrh. Naloga številnih govornikov, ki so utemeljevali predlagane resolucije, je bila ne samo prebujanje narodne zavesti takratnega kmečkega in meščanskega prebivalstva, ampak ciljno publiko tudi prepričati, vplivati na njihovo voljo, jo krepiti in zbujati k dejanjem. Šlo je za obliko aktivnega poseganja v procese razvojnega spreminjanja družbe in družbene zavesti.

Tabore je začela organizirati mladoslovenska liberalna inteligenca, naslonjena na duhovščino in druge zavedne Slovence. Sodelovali so vplivni slovenski izobraženci in tudi duhovniki takratnega časa, ki so oblikovali portret ljudskega tribuna (Vatovec, 1972: 140). Značilnost takšnega govornika je močna volja, sposobnost prepričevanja pa tudi mojstrstvo glasovno izražene besede. Svojemu ljudstvu mora izpričati resnico, čutiti z njim, trkati na njihova čustva in pregibati njihovo voljo. Gre za neke vrste agitacijsko-propagandno učinkovanje, ki v bistvu ni nič drugega kot retorično prepričevanje, katerega namen je pridobiti množico za določeno akcijo, dejanje (Vreg, 1973: 28). Da bi popolnoma razumeli govore na taborih, moramo poznati dogajanje na Slovenskem v 19. stol. in občinstvo, ki je te govore poslušalo. Glavni namen govornikov je bil, da spodbudijo za slovenstvo tiste, ki še oklevajo, in ohrabrijo tiste, ki so se za idejo takoj ogreli.

Ob taborskem gibanju slovenskih ljudskih množic lahko govorimo o demokratičnem in svobodnem oratorskem izpovedovanju. (Vatovec, 1972: 144). Med ljudskimi govorniki in tribuni so bile večje ali manjše razlike, ki odlikavajo retorične sposobnosti vsakega posameznika ne glede na skupne ideje, ki so jih zagovarjali. Pri tem so nekateri govorniki s svojimi nastopi prav posebej izstopali. V kakšnih dveh urah se je zvrstilo štiri, pet, včasih tudi več govornikov, tako staro- kot mladoslovencev. Ti so v zvezi z dnevnim redom predlagali resolucije, ki so jih sprejemali udeleženci z dviganjem rok. Za predsednika je bil vedno izvoljen ugleden, izobražen in spoštovan narodnjak²⁵³, ki je dobro poznal zahtevane resolucije

²⁵³ Na obravnavanih taborih so predsedovali: Razlag, Vošnjak, Lavrič in Bleiweis (Melik, 1981).

in jih obrazložil. Bil je prvi, ki je skušal vzpostaviti stik s poslušalci in pri tem običajno iskal duhovitosti, s katerimi je začinil svoj komentar (pri tem je bil izredno uspešen Razlag).

Udeleženci²⁵⁴ pa svojega strinjanja z govorniki niso izražali le s pritjevanjem resolucijam, ampak so sodelovali z medklici, spodbujanjem ... Najpogostejši klici iz množice so bili: *živijo, resnica, tako je, res je, čas je, dobro, hočemo biti Slovenci, svoji hočemo biti, svoj jezik hočemo imeti* ... Na taborih so uspešnost govornika merili celo s številom živijoklicev, ki jih je imel med svojim govorom. Ko je recimo na prvem taboru župnik Klemenčič napovedal dr. Razlaga, je ljudstvo gromovito vzklikalo. Klemenčič pravi: *»Imam čast vam predlagati izvrstnega rodoljuba /.../ g. dr. Razlaga (občinstvo vzklika Živijo!) za vašega prvosednika. Če je vaša misel, da je g. dr. Razlag prvosednik, izrecite da.«* Narod kliče gromovito: *'Da,'* in *'Živijo, Razlag!'* Med Razlagovim govorom množica aktivno sodeluje, saj v znak odobravanja *»eni kmetje vihte klobuke, slišijo se dolgotrajni živijo-klici«*, poslušalci prikimavajo, še več, celo obljublajo poslušnost: *»Bomo, bomo.«* Dr. Zarnik je znal množico večkrat pripraviti k smehu, pa tudi medklici so bili pogosti. Med drugim npr. pravi: *»/.../ Če Slovenec od teh in tacih uradnij kaj dobo, mora letati od enega do drugega,«* pri tem pa se pojavi medklic: *»Pa še nič ne zve!«* Množica govornikom pritruje, npr. B. Raiču ob besedah: *»Ves namen /.../ je bil ta, da bi nas bili v Nemce spremenili. Tega pa nečemo.«* navdušeno prikimava: *»Nečemo!«* Ploj na taboru v Žalcu spodbuja: *»V naše uradnije mora slovenščina na častno mesto.«* Poslušalci dolgotrajno vzklikajo: *»To mora biti!«* Pri kontaktiranju z množico gre Vošnjak še korak dlje. Množica na šempaskem taboru vzklika, ga pozdravlja z navdušenjem, on pa ji odgovarja. Na neki način zamenjata vlogi – Vošnjak postane prejemnik, množica komunikator: *»Kaj je štajarskim Slovencem pomagala, kateri dobiček so imeli od svoje zveze z Nemci?«* Klici iz množice se glasijo: *»Nič!«* *»Prav imate, nič niso imeli /.../«* Tako so udeleženci taborov postali na neki način aktivni poslušalci, soudeleženi pri javnem govoru; govorimo lahko o t. i. dvosmernem komuniciranju. To je za tabornike velikega pomena, saj so imeli na ta način občutek, da sodelujejo in sooblikujejo pri zgodovinsko pomembnih dejanjih.

Ena od lastnosti govornikov, ki so kot »buditelji« skušali odpreti srca poslušalcev, je bila poštenost. Ljudske množice namreč verjamejo le govorniku, katerega osebnost uživa

²⁵⁴ Poslušalci kot navzoča množica (Vreg, 1990: 43) niso le poslušalci in opazovalci, ampak sodelujejo pri neke vrste skupnem vedenju in so na svojevrsten način aktivni. Njihova aktivnost je tudi odraz prepričljivosti govornika – bolj kot se zna približati množici, bolj ta navdušeno sprejema njegove besede.

zaupanje²⁵⁵. To pa so bili doktorji, profesorji, meščani, ki so sedaj govorili narodu v njihovem narodnem jeziku, le v čistem in gladkem, ne popačenem, ponemčenem, kakor so bili vajeni doslej. Govorili so mu o splošnih človeških in narodnih pravicah in ljudstvo je šele zdaj spoznalo krivice, ki so se godile (Vošnjak, 1982: 242). Prav zaradi zahtev in demokratičnosti govorniki niso postavljali sebe v ospredje ali se v ideji za pereča zgodovinska vprašanja povzdigovali. Čim skromnejši je govornik, tem bolj naraščata pozornost in zaupanje poslušalcev. Pri javnih shodih je nadvse pomembna tudi gorečnost²⁵⁶ za idejo, saj poslušalci začutijo govornikovo zainteresiranost, zaradi česar mu tudi verjamejo. In vse to so govorniki na taborih imeli. Sami so »goreli« za idejo slovenstva in jo kot tako tudi razširjali med ljudske množice. Pomembni nosilci množičnega ljudskega govorništva so vedeli, kako uspešno vplivati na množico. Že takoj na začetku so se ji skušali približati, in sicer z nagovori²⁵⁷ zbranih udeležencev, ki so jih nagovarjali z: *bratje Slovenci* (Raič, Lavrič), *Slovenci* (Vošnjak, Klavžar, Živič), *Slavjani predolgo tlačeni* (I. Žuža), *slovenski možje* (Tonkli, Lavrič), *možje slovenski* (Bleiweis) in *dragi rojaki* (Razlag).

Resolucije so predstavljali tako, da so na množico skušali vplivati že z uvodnimi, spretno obarvanimi mislimi, kjer lahko govorimo o neke vrste emocionalnih apelih. Razlag je svoj uvod na ljutomerskem taboru zastavil zelo optimistično – začenja s preteklostjo, z uporabljeno anaforo pa skuša pritegniti posebno pozornost: »*Več kot 1000 let je preteklo, kar se naši očaki niso smeli zbirati pod milim nebom, da bi se posvetovali o občnih rečeh. Zdaj je prišla doba, da sme slovenski narod svoje želje izrekati ter jih predlagati presvitlemu cesarju. /.../ Žalostno se je godilo našim očakom, žalostno se godi nam, ali jaz mislim, naj se pa našim decam boljše godi.*« Ta uvod želi s skokom v preteklost prebuditi čustva poslušalcev in začutiti trpljenje prednikov, dati upanje v drugačno sedanost in z gotovostjo zreti v prihodnost. Pri tem potrka na čustva poslušalcev – pomislijo naj na svoje otroke, zanje smo pripravljene marsikaj storiti. V ospredju pa je nacionalna zavest, kajti prihodnost je odvisna zgolj od odločanja Slovencev, ki imajo sedaj vse možnosti. To razvija v jedru govora, kjer izpostavlja, da bo prišel čas, ko ne bo mislil vsak le nase, ampak na svoj rod. Ne pozabi poudariti, da so pri tem enako pomembni različni stanovi: uradniki, rokodelci, kmetje. Poslušalce privede k misli, da bodo prišli do najvišje stopnje omike, in ob tem jih elegantno zapelje k temu, da je

²⁵⁵ Po Ciceronu si je treba zagotoviti naklonjenost poslušalcev, tega pa si lahko govornik pridobi z dostojanstvom, z dejanji in slovesom svojega življenja.

²⁵⁶ Po Kvintilijanu je gorečnost tisti notranji plamen, v katerem plamenijo velike duše, da lahko prelijejo del sebe v druge.

²⁵⁷ Zanimivo je, da so imeli tudi politični članki v časopisju tega časa retorično obliko – vsi so začinjali z "Lubi Slovenci ..."

prvi korak držati se reda na taboru. To ne bo težko, kajti »*danes smo pametni možje v posvet zbrani*«. V zaključku misel ponese k starim Grkom in Rimljanom, ki so »*imeli pamet in srce na pravem mestu*«, torej bodo podobno ravnali tudi sami.

Raič naveže svoj govor na slovensko ljudsko pesem. Poslušalci jo poznajo in s tem se jim približa: »*Slovinci radi pojo pesem: Kje dom je moj. Ena vrsta te pesmi se glasi: Na Slovenskim dom je moj! ... Zgodovina nam kaže resnico, nam kaže resnico, ona nam kaže, kako se je godilo /.../*« Nato uporabi eno svojih najpomembnejših retoričnih figur – ponavljanje, da besede zares sežejo do ljudi.

Narodno gibanje je že takoj na začetku izpostavil Vošnjak: »*Nov čas je nastal za vse narode. Kamor koli pogledamo, povsod vidimo krepko gibanje narodovega življenja. Od vseh strani nam donijo klici: Mi smo sinovi enega naroda, hočemo torej tudi v djansko zvezo stopiti, da si ohranimo svojo narodnost /.../*» Na narodna čustva je še močneje pritisnil dr. Ploj (tabor v Žalcu), in sicer s stopnjevanjem: »*Zbrali smo se, da povemo in glasno izrečemo, kar nam je na srcu, kaj nas teži, kje so naše rane. Naše želje in tirjatve se strinjajo v besedah: Slovinci smo in hočemo biti.*» Z uporabo stalnih rekel skuša biti popularen V. Zarnik: »*Glavna stvar v življenju vsakega naroda so šole: ako so šole slabe, tudi narod ni nič vreden. Nekdaj so nas sovražniki pokončavali z mečem in z ognjem, zdaj nas hote pokončati z nemškim jezikom.*»

Njihov način nagovarjanja je bil precej podoben. Vsi se sklicujejo na preteklost, na nekdanjo domovino, ko smo bili svobodni in samostojni. Zarnik spominja na Cirila in Metoda, ki sta oznanjevala v slovenskem jeziku, tudi duhovniki morajo govoriti slovensko, »*njih škof jim pa le nemško piše*«. Raič pelje poslušalce od zgodovine k zemljepisnim imenom, ki pričajo, da so jih poimenovali Slovenci, da so tu od nekdanj prebivali Slovenci, da »*na Slovenskem je naš dom*«. Vošnjak opozarja na slovenske pesmi, šege in navade, številčnost – »*z vsem skupaj štejemo 1 milijon pa 200 000 Slovencev*«. Tonkli prikazuje položaj Slovencev z retoričnimi vprašanji: »*Kaj se godi pa nam Slovincem? /.../ Kaj je temu krivo, boste popraševali? /.../*» Vošnjak je nakazal, kako tujci ne morejo poznati slovenskega naroda: »*Tujec, ki glavo ošabno pokonci nosi, ne more skrbeti za naš prid in blagor in to zato ne, ker ne pozna naših potreb za duševni napredek.*» Janez Bleiweis je pred 30.000 zborovalci v Vižmarjah pri Ljubljani dal krasno primerjavo razbite Slovenije s kmečkim posestvom: »*/.../ kako lahko opravlja gospodar svoje posestvo veliko hitreje in veliko cenejše, če ima ves grunt skupaj /.../*

in koliko teže mu je v vsem, če ima eno njivo tukaj, drugo pol ure ali še več daleč preč, in vmes je drug gospodar /.../” In zato ni čudno, da je glasno zaklical: *“Dajte nam Slovenijo.”*

Ker so se resolucije na taborih ponavljale, so posamezno zahtevo zagovarjali različni govorniki. Izpostavili bomo samo tiste, ki so se kot stalnice pojavljale na vseh taborih. Tako so npr. idejo Zedinjene Slovenije razlagali: Božidar Raič (Ljutomer), Josip Vošnjak (Žalec, Vižmarje), Josip Tonkli (Šempas, Vižmarje) in Janez Bleiweis (Vižmarje). O uvedbi slovenskega jezika v šole govorijo Raič v Ljutomeru in Žalcu, Ivan Nabergoj v Šempasu in Valentin Zarnik v Vižmarjah. Uradovanje v slovenskem jeziku so zahtevali Kukovec v Ljutomeru ter Zarnik v Ljutomeru in Žalcu, Ploj v Žalcu, Ernest Klavžar v Šempasu in Josip Noli v Vižmarjah. V čem so si govori na isto temo podobni in v čem se razlikujejo, kakšen je torej vzorec, ki se je izoblikoval v zadnjih treh letih? Govori na taborih namreč predstavljajo vrh retoričnega gibanja, saj se je gibanju dokončno pridružilo vse slovensko ljudstvo. S tem je retorična vizija postala del kolektivne zavednosti, ki je vodila skupnost skozi zgodovinske prelomnice. Od tega časa ljudi ni bilo potrebno več prepričevati o smiselnosti povezanosti in kulturnem pomenu slovenskega jezika, ampak je bila naloga slovenskih politikov izboriti si položaj med drugimi jeziki, kar pa ni več tema naše naloge.

4.2.3.1 Zedinjena Slovenija

Resolucija o Zedinjeni Sloveniji je bila med najpomembnejšimi zahtevami in na vseh taborih, razen na ljutomerskem in žalskem, je bila na prvem mestu. Zagovarjali so jo najvidnejši predstavniki političnega življenja takratnega časa – duhovnik Raič, doktor medicine Vošnjak, odvetnik Tonkli in živinozdravnik, zdravnik in učitelj Bleiweis. Vsi pa so bili tudi aktivni v slovenski politiki.

Josip Vošnjak je Zedinjeno Slovenijo zagovarjal na žalskem in vižmarskem taboru, vendar slednji govor ni bil v celoti objavljen, zato ga ne moremo analizirati²⁵⁸. Njegovi govori so precej dolgi, tako tudi ta z žalskega tabora, ki govori o združitvi Slovencev. V uvodu se najprej naveže na prejšnje govornike, nato pa izrazi misel, da bi ga veselilo, če bi poslušalce lahko prepričal o tem, kar jim bo svetoval. Ta nagovor je retorično nekoliko šibek, kajti na

²⁵⁸ Vošnjak pogosto ni imel zapisanega govora, zato so ga morali (če ni bilo stenografičnih zapisnikov) zapisovati le po spominu.

začetku moramo poslušalce pritegniti s svojo prepričljivostjo, ne pa z dvomom v svojo uspešnost. Nato s ponavljanjem in stopnjevanjem poudarja pripadnost narodu: *»Mi smo Slovenci, kajne? Mi govorimo slovenski, naše pesmi so slovenske, naše šege so slovenske, in ko se bo enkrat tudi v vseh kancelijah slovenski pisalo, bomo še bolj veseli svoje slovenščine.«* Ob tem ne pozabi izpostaviti veselja vsake slovenske dežele posebej, natančno pa navaja tudi število slovenskih prebivalcev po pokrajinah, ki jih je bilo skupno *»en milijon pa dvesto tisoč«*. Število se mu zdi posebej omembe vredno, saj ga še ponovi: *»To število ni kar si bo. Eden milijon in dvesto tisoč Slovencev nas je v deželah od Mure do Jadranskega morja, od Triglava doli do Soče.«* S tem nazornim zemljepisnim prikazovanjem o naseljenosti Slovencev nas zapelje še dlje – k dejstvu, da na *»celi tej zemlji prebivamo sami Slovenci, ni Nemcev vmes«*.

Od tod uvodna misel preskoči k vasi s šestimi hišami, kjer vsaka hiša pripada drugi občini – tako kot imamo Slovenci šest dežel. Na tem zgledu želi prikazati, kako se vaščani med sabo ne morejo ničesar dogovoriti, ker niso združeni. Tako se godi tudi Slovincem, saj spada vsaka dežela pod drugega gospodarja. S to homersko primero preide k denarju, ki kopni iz slovenskih rok v tuje – plačevati je treba nemške zavode, za Slovence pa ne poskrbijo. V preneseni rabi uporablja števnik²⁵⁹ *»na sto in sto tavžent«* (goldinarjev), kar pomeni zelo veliko, na tisoče – ta denar pa gre v Gradec, Celovec ... namesto da bi Slovenci, če bi bili združeni v eno deželo, ta dobiček uporabili sami. Svoje razmišljanje pripelje do spoznanja, da smo Slovenci pogumni, še bolj pa bi bili, če bi bili zedinjeni v eni deželi; *»potem bi šele bili korajžni in branili svojo deželo, da bi ne eden Italijan se ne upal le pokukati čez mejo«*.

O vrhu njegovega govora in o posebni energiji, ki bi vodila njegove besede, ne moremo govoriti. Tudi zaključek, do katerega je pripeljal, retorično ni najbolj uspešen: *»Mislim, da ste vsi tega mnenja, da /.../«* Že glagol misliti nam ponuja vprašanje, kdo tukaj misli. Je to samo govornik, ki nedemokratičnost izraža tudi s prvo osebo ednine, česar pri drugih govornikih ne zasledimo? Pri pozivu k zedinjenju (kjer se spet izpostavi v prvi osebi: *vam kličem in vam svetujem*) pa uporabi drugo osebo množine *»da danes izrečite«*, ki ne predstavlja oblike enakovrednega sopartnerstva, ampak gre za vlogo podrejenega in nadrejenega. Vošnjak sicer dopušča kontaktiranje z množico, ji celo odgovarja: *»Prav imate, nič nismo imeli.«* A postavi se v vlogo razsodnika – on je tisti, ki ocenjuje, kaj je prav in kaj ne.

²⁵⁹ O preneseni rabi števnika govori Toporišič (1984: 270): *»Števnika sto in stotero lahko pomenita enoto iz več sto delov ('veliko, na stotine'), tisoč ali tisočero pa enoto iz 1000 delov ('na tisoče, zelo veliko').«*

Josip Tonkli je o Zedinjeni Sloveniji govoril na šempaskem in vižmarskem taboru. Na vižmarskem je poročal o že izrečeni želji na šempaskem taboru in razlagal, zakaj smo upravičeni do združitve. Uredniki *Slovenskega naroda* tega govora žal niso objavili. Na šempaskem taboru pa je imel Tonkli izredno prepričljiv in retorično izdelan govor. Čeprav nekoliko dolg za javno zborovanje, so bile njegove besede tako preišljene, da dolžina ni nikogar motila. Svoje poslušalce je neprestano nagovarjal s »slovenski možje«, tudi med govorom (kar šestkrat). Občinstvo je osvojil že z efektnim začetkom, v katerem je napovedal svoj cilj: »V slogi, združenji je moč, v neslogi, razcepljenji nezmožnost, slabost, propad.« To uvodno trditev podkrepil in razložil z dvema zgledoma – z Grki, ki so se združeni osvobodili Perzijcev, in s Slovani, ki so se pred pribl. tisoč leti združeni v velikomoravsko kraljestvo ubranili germanske sile, a ko se je začela nesloga, so »padli pod jarem nemškega ljudstva«.

Iz položaja Slovanov v preišljeni gradaciji prikaže stanje, kakršno je na Slovenskem, in utemeljuje, zakaj je do tega prišlo. Najprej je tu nesloga, ki je ljudstvo razcepila, poleg tega pa še sklicevanje na historično pravo, ki pa je, po Tonklijevem mnenju, historična krivica. Argumenti za zedinjenost postopoma rastejo – od enostavnih do zapletenejših, kot je strokovnoppravna razlaga državljskega zakonika. Ob narodnem jeziku v šolah, sodiščih in uradih bi bil možen materialni in duševni razvoj vsakega posameznika. Združitve pa ne bi bila koristna le za Slovence, ampak tudi za Avstrijo – to utemelji na vojni med Avstrijo na eni strani in Italijo in Prusijo na drugi, ko Italijanom niso prepustili samo beneških Italijanov, ampak tudi Beneške Slovence. »Ali Italija še ni nasitena; lačna je po Goriški, Tržaški in Isterski deželi; gre tedaj za naš obstanek, ker Italija z rokami po nas sega in grabi.« Z ironijo²⁶⁰, z neke vrste porogljivostjo utemelji potrebo po zedinjenosti: »Da se bomo tega poljuba obranili, da ne pademo pod požrešno Italijo, je neobhodno potrebno, da se vsi Slovenci zedinimo in združimo v eno kronovino, da vstvarimo Slovenijo.« Z vsemi trditvami, ki jih uspešno razlaga in prepleta v jedru, dokazuje potrebo po skupnem nastopanju, po oblikovanju in združitvi v en narod. Ob skoraj natanko drugi obletnici plebiscita v Beneški Sloveniji se je spomnil Beneških Slovencev: »Prepričan sem, slovenski možje, da ko bi bili benečanski Slovenci l. 1866 z nami vred združeni v Slovenijo, ne bi bili oni nikdar padli pod laško vlado, kjer so za vse veke za nas izgubljeni.«

²⁶⁰ Podsmeh ali ironija se imenuje raba nasprotnega izraza namesto pravega, zato da povzroči močnejši učinek kot neposredno norčevanje.

Njegovi argumenti rastejo od enostavnih do težjih, ki jih utemelji tudi s svojega strokovnega vidika (pravnik). Imamo klasično tridelno zgradbo, pri čemer občinstvo osvoji z efektnim začetkom, v jedru združuje in utemeljuje trditve, doseže vrh z dokazovanjem pravne zmote in v zaključku pripelje do vrhunca emocionalnega in razumskega pritiska na zavest poslušalcev, in sicer z demokratičnim pozivom k akciji. Pa ne samo to – v sklepu je strnjen problem govora (saj je še enkrat poudaril, v čem je pomen združitve), ki je verjetno razbil še zadnji dvom kakšnega nezaupljivega poslušalca, zato *»zedinimo se /.../ dosegli bomo vse nam prirojene pravice, oteli narodnost in svobodo in uspešno branili nam ljubo Avstrijo in presvitlega cesarja proti vsakemu napadu, proti vsem sovražnikom«*. Združitev torej ne pomeni nastopanja proti sedanjim oblastnikom, ampak samo dodelitev pravic, ki Slovincem že od nekdaj pripadajo, a so jim bile vedno znova odvzete.

V govoru najdemo veliko različnih stilnih sredstev, s katerimi je obogatil svoj govor. V ospredju so spet različne vrste ponavljanja, npr. anadiploza: *»Temu je kriva tujčeva sila in pa stari greh Slovanov, to je nesloga. Nesloga nas je /.../,«* anafora: *»Nesloga nas je spravila v sužni jarem, nesloga nas je razcepila, nesloga nam še danes tuj jezik nalaga.«* Retorična vprašanja popestrijo monotonijo in podajo govoru razgibanost, saj se intonacija in premor spremenita: *»In dandenes kak je položaj, kako je stanje Slovanov? /.../ Kako se godi pa nam, Slovincem? /.../ Kaj je temu krivo, boste povpraševali?«* S stopnjevanjem poudarimo moč besede z vedno močnejšimi izrazi, in to je bila njegova priljubljena figura: *»/.../ historično krivico, tisočletno historično krivico moramo izbrisati.«* Z antitezo, ki jo prepleta s stopnjevanjem, je še izpostavil položaj Slovencev: *»/.../ naš narod pod sužnim jarmom tujstva zdihuje in po rešenji, po svobodi hrepeni.«* Zanimiva je tudi prisposoda Slovenije, ki bo *»zedinjena /.../ presvitle/mu/ cesar/ju/ /.../ lep leskeči biser na kroni«*.

O povezanosti Slovencev je spregovoril tudi Janez Bleiweis, čeprav šele na taboru v Vižmarjah. Prvo točko dnevnega reda začel razlagati z besedami: *»Slovenskega naroda je veliko na svetu; štejejo nas poldrugi milijon; al' razcepljeni stanujemo v osmih deželah.«* Bil je prvi govornik, ki je omenil tudi Slovence na Ogrskem in Laškem (preostali govorniki so govorili le o šestih deželah). Slovence nagovarja z *»možje slovenski«* – gre za stilno zaznamovan besedni red, ki mu služi predvsem za poudarjanje slovenstva. Takšno stavo najdemo tudi pri izrazih, povezanih s Slovenci, npr. *»narod slovenski«, »zemlja slovenska«*. Uvodno trditev v nadaljevanju zavrže in pove, da ni bilo vedno tako, saj smo bili nekoč združeni. Spomni se Vodnikovih besed o domovini Slovencev in poudari, da bi se lahko

ponovno združili – pa ne samo v korist Slovincem, ampak tudi Avstriji. To tezo skuša ponazoriti z zgledom iz kmečkega življenja (s čimer se približa preprostem poslušalcu), saj *»/g/runtni gospodarji, katerih z veseljem vidim tukaj veliko zbranih, me bojo lahko razumeli, če jim povem, da je z zemljo slovensko blizu tako kakor je s posestvom kmetijskim«*.

Ves čas poudarja, da bi bila združitev koristna tudi za Avstrijo, da bodo vse spremembe dosežene po pravni poti, hkrati pa se opravičuje za obotavljivost pri organizaciji taborov, *»da se taka sprememba ne zgodi na vrat na nos«*. Nato poda zgodovinski pregled zahtev po združitvi Slovincem, z enako grajenimi stavki in s ponavljanji začetkov (anafora) pričakuje od poslušalcev, da mu bodo prikimali: *»Da pa se taka sprememba ne zgodi na vrat na nos, ko bi trenil, to ve vsak rodoljub; da se more doseči le na postavni poti, tudi to ve vsak; za silovito prekucijo naš narod nima srca. Da pa se /.../«* Torej, če poslušalci tega ne vedo, niso rodoljubi! Kako doseči zastavljeni cilj, pa nam prikaže z zanimivimi paralelizmi (oznaka iste stvari s sorodnimi izrazi): *»././ treba, da povzdignemo svoj glas, da ga ponavljamo venomer, da trkamo tako dolgo, da se nam odpre.«* Slednji izraz si je sposodil iz Svetega pisma in ga razlaga še v nadaljevanju: *»Jaz sam sem že leta 1848 v poslanstvu na Dunaji trkal v cesarski hiši s to željo na srce /.../ princa Janeza /.../«* Spet izpostavi sebe (*jaz sam*) kot pomembnega moža, ki se je že v preteklosti potegoval za pravice slovenskega naroda, nato pa nadaljuje: *»Naj vam na kratko povem, kako je bilo /.../«* To je pravzaprav govorniška navlaka, kajti govornik je zato, da govori, ne pa da razlaga, da bo govoril. Z zgodbo – da l. 1848 oblastnikom še ni mogel pritrčiti, da si želijo združitve vsi Slovenci, sedaj pa bi lahko dal odločen odgovor – zaključuje svoj govor, ki je naredil na poslušalce močan vtis.

Čeprav je čutiti, da je govornik nekoliko vzvišen, je v izražanju vendarle jasen in nazoren. V analiziranem govoru je preveč izpostavil sebe, lastno pomembnost in zasluge za narodno-politično prebujanje. Tudi v argumentih, ki jih je zagovarjal, povzdiguje sebe. Jaz-stavki učinkujejo pokroviteljsko, kar pa si je Bleiweis kot ena izmed najbolj uglednih osebnosti takratnega časa lahko privoščil. Bil je človek, ki se mu je redkokdo upal ugovarjati. In takšen je bil tudi njegov nastop. Prav tako kompozicijsko ni najbolj dovršen – njegov uvod je pravzaprav le skok v jedro razprave, ki pa preide v kratek, a zelo učinkovit konec. Njegov govor je dokaz, kako pomemben je zaključek – če je le-ta medel, izzveni tako tudi celoten govor in obratno – posrečen konec lahko marsikaj popravi. Misli rastejo vzporedno z začetno trditvijo, konec pa kljub uporabljeni drugi osebi množine pomeni vrhunec emocionalnega in razumskega pritiska na zavest poslušalcev, in sicer z vzklikom: *»/R/ecite, da se razlega čez*

hribe in doline: Dajte nam Slovenijo!« Prav zaradi tega znamenitega zaključka je njegov govor še dolgo odmeval v ušesih takratnih ljudi, kajti s končnimi mislimi zaokrožimo svoj vtis pri poslušalcih. Te besede skrivajo v sebi idejo, ki je med ljudstvom tako dolgo tlela in sedaj jo je javno izrekel eden najuglednejših slovenskih predstavnikov takratnega časa, za katerega je bila značilna trezna in preiščljena presoja. Njegov vzklik tako pomeni dokončno zmago retoričnega gibanja, čeprav vizija združitve še ni bila uresničena..

4.2.3.2 Uvedba slovenskega jezika v šole

O zahtevi, da slovenščino vpeljejo v šole, je na ljutomerskem in žalskem taboru govoril Raič, v Šempasu Ivan Nabergoj, poslanec v tržaškem mestnem svetu, v Vižmarjah pa V. Zarnik²⁶¹, ki je bil poleg Raiča priljubljen mladoslovenski govornik in udeleženci taborov so ga vedno gromko pozdravljali. O njem se je širil glas, da ob njegovem govorjenju vse strmi. Kmetje so zatrjevali, da so prihajali od daleč, da bi ga le slišali. Gorše (1910: 100) je zapisal, da se na svoje govore skoraj nikoli ni pripravlj²⁶², a imel je izreden dar, da si je znal osvojiti srca poslušalcev, pa tudi njegov glas je bil prodoren. Bil je energičnega, odločnega, a tudi nekoliko robatega značaja, s svojim svežim humorjem in dovtipnimi prisposodobami pa je s silno močjo vplival na narodno maso (Vošnjak, 1982: 274). Podobno ga je označil tudi Ivan Hribar (1983: 129), kateremu se je Zarnikov humor zdel izviren, čeprav na trenutke nebrušen, včasih celo neotesan. Uspeh njegovih govorov je prav v zabavnih elementih in duhovitosti²⁶³, s čimer je ohranjal pozornost in ljudstvo tudi prepričal o stvareh, o katerih je govoril. Njegov uspeh temelji na izvedbi govora, ki je po Ciceronu glavni vladar govorništva in ima večji vtis kot le pisna izvedba.

V svojem govoru o uvedbi slovenskega jezika v šole ni uporabljal izbranih besed, kakor so to znali drugi govorniki, ampak je posegel po preprosti govorici in jo poživiljal z neobičajnimi

²⁶¹ Valentin Zarnik (1837–1888) je po končanem pravu na Dunaju deloval kot advokat. Ukvarjal se je tudi s pisateljevanjem, pisal je predvsem krajšo prozo.

²⁶² Tudi Vošnjak razlaga, da se je v kranjskem deželnem zboru najraje oglašal takrat, ko je šlo za odgovor nasprotniku, kajti na govore se ni nikdar pripravlj²⁶². Je pa temeljito poznal zgodovino in državne razmere na Angleškem in Francoskem, prav tako pa je obvladal francosko, angleško, italijansko in nemško, kar mu je bilo večkrat v pomoč, da je svoje mnenje izrazil bolj krepko (Vošnjak, 1984: 274).

²⁶³ Zavedati se je treba, da se duhovitosti ne da naučiti, da si »tega znanja na noben način ni mogoče pridobiti s poukom« (Ciceron, 2002: 166). Dobro je, če ima govornik razvito to sposobnost, da spravlja ljudi v smeh, kajti »dobra volja sama rojeva naklonjenost do tistega, ki jo je ustvaril, /.../ vendar pa mora imeti govornik zelo natančen občutek, do kam lahko s šalo gre« (Prav tam: 174). In ta občutek je Zarnik zagotovo imel.

primerami iz vsakdanjega življenja. Bil je znan kot humorist in na duhovit način je obdeloval tudi napake ljudskih šol, katerih namen je bil ponemčevanje. Uvod je kratek, a učinkovit, saj govori iz lastne izkušnje: *»Šole so glavna stvar vsakemu narodu; ako so šole slabe, tudi narod nič ne velja. Na 'eselponk' so ga posadili, kdor je materni jezik govoril, do 'musterschülerja' ni mogel revček dospeti; zato pa tudi slovenski narod sedi na 'eselponku'.* Uvodno misel, da take šole ne pripomorejo k napredku, ampak da narod nekako obsedi v 'oslovski klopi', po smehu, ki ga je s primero spodbudil pri občinstvu, razvija naprej.

Jedro začenja z retoričnim vprašanjem, kako so se in se še zdaj učijo otroci. Odgovor poda iz lastnih spominov, kako so ponavljali *»miza – tisch, riba – fisch, kaša – brein, pust' me zmirom – lass mich sein«.* Zgled je oris konkretnega pojava – služi pa kot dokaz, da napravi temo lahko dojemljivo (kar je pri preprostih poslušalcih več kot pomembno). V nadaljevanju razlaga, da moč drugih narodov ni samo v boljšem orožju, ampak tudi v znanju, saj se v maternem jeziku lahko naučimo več kot v tujem. S stopnjevanjem pripelje svoj govor do vrha: *»/.../ svoje otroke hočemo izrediti za zemljo domačo /.../ tujci pa sedijo na učiteljskih stolicah in celo tak, ki lepo kranjsko deželo 'schweineland' psuje.«* Z vprašanjem *»Ali bomo to dalje trpeli?«* se motiviranost poslušalcev večja, saj glasno vzklikajo svoj ne, nikakor ne. Doda še trditev: *»To mora nehati, mi domačini Slovenci moramo biti prvi, za nami naj še le pridejo drugi.«*

Jezik v besedilu je preprost, zgledi so vzeti iz ljudskega izročila, ljudske govornice in lastnih izkušenj. Besede so domače, blizu kmečkemu človeku, npr. šopiriti se, stare babje kvante, a v zaključku je nakazal razliko med preprostim in izobraženim človekom – pa ne zato, da bi se povzdigoval, ampak zaradi želje po dvigu maternega jezika in naroda: *»Izobraženemu Slovencu bi se za svojo osebo ne bilo treba potegovati za slovenščino, ker on nemški ravno tako dobro zna kakor vsak nemškutar ljubljanski; al' narodova omika se le na poti maternega jezika more doseči.«* Zanimivo je, da pri tem ne izpostavi sebe niti ne uporabi množinske oblike, ampak uporabi tretjo osebo ednine, s čimer izraža skromnost oz. svojo nevpletenost.

Govor ima klasično tridelno zgradbo, sicer kratko, a zelo prepričljivo in učinkovito, vendar o argumentaciji v klasičnem smislu bi težko govorili. Ljudstvo je znal prepričati, radi so ga poslušali, ker se jim je znal približati *»z vsem žarom dobrega govornika«.* Prav uspehi njegovih govorov *»so mu prinesli pozneje Dežmanovo satirično oznako 'der Gefeierte Taborheld' (slavljeni junak taborov)«* (Kovač Artemis, 1990: 156).

Govor Ivana Nabergoja ostaja v senci govornikov, kot sta Raič in Zarnik. Uvod je precej pust, brez energije, lahko ga razumemo tudi kot naveličanost govoriti o stvari, kateri ne pridemo do dna: *»O nobeni stvari nismo toliko govorili kot o tej stvari. Že 20 let se zato poganjamo, pa vendar še zmerom tujščina v naših šolah gospodari.«* Tudi v nadaljevanju gre večinoma le za naštevanje podatkov, kdaj smo podali peticijo, kaj se je z njo zgodilo ... Njegovi zgledi so nekoliko pretirani, saj pravi: *»Do zdaj naše šole niso bile učilnice, ampak mučilnice.«* Preprost skuša biti ob dokazu, da se Slovencem godi krivica, kar je *»/z/oper natorno postavo, greh zoper Boga«*. Nato so njegove misli ponovno pri škodi, ki jo dela nemški jezik. Njegove misli ne tvorijo smiselne celote, prav tako pogrešamo retorično razgibanost in celovitost. Njegov zaključek 'obvisi v zraku', kajti ne naredi nekakšne sinteze povedanega, ampak je njegova zaključna poved: *»Pa tudi više slovenske šole moramo imeti za naše pravnike in za to je Ljubljana najpripravniše mesto.«*

Med vsemi govorniki, ki so zagovarjali uvedbo slovenskega jezika na različnih taborih, je s pravo mero šaljivosti najbolj prepričal Valentin Zarnik, ki je z enakim uspehom prepričal tudi na drugih taborih.

4.2.3.3 Uradovanje v slovenskem jeziku

Zarnik je svoj smisel za humor vpletal v vse govore in tako spravljal množice v smeh. Po žalskem taboru, na katerem je spet blestel, je svojim sogovornikom rekel: *»Naš narod se strašno rad smeje, posebno če ne košta več kot par krajcarjev«* (Kovač Artemis 1990: 155). S svojimi dovtipnimi prisposodobami²⁶⁴ je s silno močjo vplival na narod. Npr. na ljutomerskem taboru, kjer je zagovarjal slovenski jezik v cerkvenih uradih, pravi: *»Kaj bi Nemci na gornjem Štajerskem rekli, ko bi se ž njimi v kanceliji slovensko poslovalo? Take uradnike bi v Muro zagnali.«* Ali ko razlaga, zakaj oblastem ni všeč zbiranje Slovencev, utemeljuje: *»Zato ker slovenskega ne znajo, zato nam nasprotujejo, ko bi slovensko znali, bi se vam tako grdo ne lagali.«* Bistvo njegovega govora, ki žal ni v celoti zapisan, je, da bi tudi v duhovnih uradih morali govoriti slovensko. Spomni se Cirila in Metoda, ki sta prišla oznanjat evangelij – Neslovenca, ki sta se za razširjanje vere naučila našega jezika. *»Tudi naši duhovniki so večidel vneti rodoljubi, sinovi iz naroda, dobri Slovenci. Ti morajo slovensko govoriti z vami,*

²⁶⁴ Ciceron široko razpravlja o šalah in duhovitostih, predvsem pa ga zanima, do katere mere si govornik lahko privoščiti šaljenje. Tako loči vsebinsko in besedno duhovitost – obe pa lahko zasledimo pri Zarniku.

slovensko vas podučevati – njih škof pa jim le nemško piše.« Z zaključno mislijo, da bi – če bi bili dopisi slovenski, lahko ljudje brali sami – čas, ki ga zdaj namenijo za iskanje prevajalca, namenili obdelovanju gorice ali pa pozimi ležanju za pečjo je spet privabil smeh poslušalcev, s tem pa navdušenje ob sprejetju resolucije.

Podobno misel, da morajo Slovenci iskati prevajalca za dopise z uradov, je izpeljal tudi Kukovec, posestnik iz Ljutomera. V svojem govoru ima veliko različnih načinov ponavljanja – od uvodne anafore (*»Prišli ste od daleč in blizu, prišli ne po kacem višem povelji«*) prek geminacije (*»To ni prav, ni prav.«*) do anadiploze (*»narodu se ima pravica goditi, godi se«*). Z nasprotjem prikaže položaj slovenskega jezika: *»Kedar se slovenskemu narodu ima pravica goditi, godi se mu najvišja krivica, ker se njegov jezik zametuje.«* Uvod retorično ni izdelan, govornik navaja samo dejstva o množici zbranih. Res pa je, da jih nagovarja s *»samimi vrlimi Slovenci«*, pri tem pa ves čas uporablja prvo osebo množine: povejmo, pogovorimo se ... Zaključek tega govora žal ni zapisan.

Na 2. taboru je Zarnik zagovarjal isto resolucijo, tj. slovenski jezik v duhovne urade, vendar svojega govora ni ponovil. Njegova uvodna misel *»Zemlja slovenska, na kateri prebivamo, je zemlja sveta«* nas napelje k spoštovanju naše domovine, saj je svetost nekaj vzvišenega, nadnaravnega. To še podkrepi s ponovitvijo besede in stilno zaznamovano rabo pridevnika – *zemlja slovenska, zemlja sveta*. Imeli smo veliko posestvo, to kar je ostalo, je *»zadnji, sveti ostanek«*. Ob tem poslušalce opomni, kaj bodo rekli otroci, če ne bodo imeli več svoje dežele. Uvod zaključí s pozivom, izraženim v prvi osebi množine (sam je del množice): *»Varujmo se, da nas ne bodo po pravici zaradi naše malomarnosti kleli.«* Svoje besede utemeljuje s homersko (razširjeno) primero o čolnarju in farizeju ter jo prenese na naša tla – tudi Slovenci si moramo pridobiti častno mesto, *»ktero nam gre po postavi«*. Opozori na Madžare, ki so ponosni na svoj narod in se znajo boriti za svoje pravice. A Slovenci pa *»smo le nosili preponižno svoj klobuček pod pazduho, sklanjali s ptujcu, ki se je od naših žuljev redil, medtem ko je moral domači sin po ptujih deželah pičlega živeža iskati, ali pa se je vrstil med narodne nemškutarje in z njimi v en rog trobil«*. Domišljen paralelizem, ukrasni pridevki in stalna rekla iz vsakdanje govorice so lastnost te retorično dovršene povedi, ki kar sama izpostavlja misel, da ne bomo več ravnali tako, kot hočejo tujci. Velik smeh izzove z zgledom o medvedu, ki se je v ujetništvu naučil plesati, vendar ga drugi medvedí niso hoteli posnemati, ker bi *»zaostali za svobodnimi medvedí«*. Govor sklene z ugotovitvijo, da bi morali svoje pravice *»tirjati tudi od duhovne vlade«* in končni vzklik *»Danes narod govori«*

je med ljudmi še dolgo odmeval, saj je z njim razvnel čustvenost poslušalcev. Njegov zaključek ni dolg in deluje kot neke vrste bodica v srcih poslušalcev, saj deluje navzven, kliče k akciji. Morda so mu prav zato tako množično pritrjevali in mu vzklikali.

Jakob Ploj si že takoj v uvodu prizadeva za stik s poslušalci: *»Zbrali smo se, da povemo in glasno izrečemo, kaj nam je na srcu, kaj nas teži, kakšne so naše rane.«* S tem stopnjevanjem se trudi usmeriti pozornost poslušalcev, ki jo pridobi z udarno napovedjo vsebine govora: *»Slovenci smo in hočemo biti.«* Dolžino obdobja tisočih let nesvobode skuša prikazati s ponavljanjem, kar še podkrepi z metaforo, da *»so kopali široko jamo za slovenski narod«*. Z vzkliki prebuja množico: *»Na noge, torej, Slovenci!«, »Izrecite torej, da mora /.../«* Iz splošno znanih ugotovitev (da se na Madžarskem uraduje madžarsko, na Hrvaškem hrvaško ...) preide h klicu za slovenski jezik v uradih. Svoj govor uspešno zaključi z besedami: *»Sami moramo svoj jezik spoštovati, potem ga bodo spoštovali tudi drugi.«*

Ernest Klavžar začne z zelo spodbudnimi besedami za slovenske duhovnike: *»Duhovščina se je od nekdaj upirala vsemu potujčevanju; stala je trdno in stoji še dandenes za narod.«* Pozitivno prikaže vlogo duhovnikov v času narodnopolitičnega prebujanja, nato pa v petih točkah očita škofijam neprizadevanje za slovenski narod in jezik. Svoje razmišljanje strne v nagovoru: *»Slovenec! Na slovenski zemlji rodili so te slovenski stariši, slovenski mašnik te je krstil, slovenski botri so ti pri krstu za priče bili – pa pri vsem tem spričuje se ti krst v tujem jeziku.«* Doda še enako zgrajen zgled o porokah, kjer je nasprotje med jezikom preprostega človeka in uradnim jezikom več kot očitno nesmiselno stanje. V nekoliko daljšem zaključku povzame svoje misli o krivicah, ki se gode našemu narodu, in s stalnimi rekli iz vsakdanjega življenja (*»navada je železna srajca«*) in iz duhovniških pridig (*»da kdor v krivicah zastaja in se ne da poboljšati, temu se ne odpusti greh«*) nagovarja slovenske škofije: *»Zatorej, škofijstva na Slovenskem! Zarotujem vas v imenu našega tabora, v imenu celega slovenskega naroda /.../ uradujte nam slovenski in velite vsem vašim podložnim cerkvenim uradom, da tudi tako store /.../ in slovenski narod vam radovoljno in veselo odpusti – vse stare grehe.«* Klavžar je bil eden redkih, ki ni nagovarjal prisotnih, ampak odsotne. Pri tem cerkvene uradnike poziva k pravičnosti in se sklicuje na temeljno zahtevo, ki jo poudarja krščanstvo – delajte dobro in odpuščeno vam bo.

4.2.3.4 Božidar Raič

Božidar Raič je slovel kot najbolj priljubljen ljudski govornik na slovenskem Štajerskem; z gromovitimi in navdušujočimi taborskimi govori je privabil in politično osvestil množice ljudstva. S krepkim glasom je prodiral na vse strani, da so ga slišali tudi najbolj oddaljeni. Njegova ognjevitna beseda je segla do src poslušalcev, saj se je čutila njegova ljubezen do slovenskega naroda (Vošnjak, 1982: 143). Tako je bil zamaknjen v svoj govor in pripovedoval tako vneto, da še telesnih bolečin ni čutil²⁶⁵. Njegove govore smo zaradi uspešnosti in zaradi tega, ker med vsemi govorniki na taborih najbolj izstopa, vzeli pod drobnogled in jih predstavljamo kot študij primera.

Raič je bil izredno napreden in uprl se je narodnostrpni uslužnosti duhovščine. Posebno bojevit je bil v člankih o cerkvenem uradovanju v slovenščini in se prvi odzval pozivu J. Muršca, naj vodi duhovščina matične knjige v ljudskem jeziku. Organiziral je štajersko duhovščino, da je pričela oster boj za slovensko uradovanje v lavantinski škofiji (izdal slovarček za cerkveno uradovanje v slovenščini). Sodeloval je pri ustanovitvi *Slovenskega naroda* in se z ognjevitimi narodnopolitičnimi članki pridružil mladoslovincem. Bil je med pobudniki taborskega gibanja, soodločal je pri sestavi taborskega programa in pomagal organizirati prvi tabor v Ljutomeru. L. 1884 je postal državni in deželni poslanec za ptujski okoliš in je bil neizprosno glede narodnih in političnih pravic Slovencev (po Slovenskem biografskem leksikonu, str. 9-13).

Kot najbolj priljubljen ljudski govornik na slovenskem Štajerskem je v prvi vrsti prepričal s svojim *patosom*, saj je bila osnova njegovih govorov čustvena zagretost. Prepričati je znal s takšno zgovornostjo, temeljitostjo in iskrenostjo, da mu je mlado in staro sledilo ter mu zaupalo. Prizadeval si je za ponazarjanje svojih misli, slikovitost ter konkretne, natančne in jasne besede, s čimer je zbujal oz. obvladoval določena čustva pri občinstvu (Corbett, 1990). Bil je vsestransko razgledan, hkrati pa se je kljub izobraženosti znal na razumljiv in preprost način približati množici, a pri tem ni pozabil na umetnost izgovorjene besede²⁶⁶. Pri njem

²⁶⁵ Na ormoškem taboru je med govorom zamahnil po žeblju na deski, a tega ni čutil. Šele na koncu govora je opazil, da mu krvavi prst (Gorše, 1940: 97). S takim načinom govorjenja torej izpolnjuje drugi pogoj za uspeh, ki ga opisujejo klasiki, tj. navdušenje in goreča ljubezen do predmeta.

²⁶⁶ »Medtem ko je pri drugih umetnostih največja odlika to, kar je najbolj oddaljeno od razumevanja in čutenja neposvečenih, pa je pri govorniški umetnosti neskladnost z vsakdanjim jezikom in splošnim občutkom celo poglavitna napaka« (Ciceron, 2002: 12). Tega se je Raič očitno dobro zavedal.

se odraža klasična izobrazba²⁶⁷ – v Gradcu je študiral filozofijo in bogoslovje, služboval pa je kot duhovnik, profesor slovenščine na mariborski gimnaziji in deželni poslanec.

Izpolnjeno je bilo tudi osnovno prepričevalno načelo, tj. *etos*²⁶⁸. Množice so verjele njegovi npravstveno vzorni osebnosti, so mu zaupale, saj je bil v prvi vrsti sam prepričan v to, o čemer je govoril, in je bil za svoje prepričanje pripravljen prevzeti polno odgovornost. Prav njegova prepričanost je prežarila razum poslušalcev in razvnela njihovo voljo. Ob tem lahko potrdimo že antično ugotovitev, da sta *patos* in *etos* tesno povezana²⁶⁹. Raič ne gradi na svojem etičnem slovesu, ampak predstavlja samega sebe kot verodostojno osebnost skozi svoje besede.

Na ljutomerskem taboru je zagovarjal dve resoluciji – uvedbo slovenskega jezika v šole in idejo o Zedinjeni Sloveniji. V svojem govoru o združitvi Slovencev je z efektnim začetkom z navezavo na ljudsko pesem o domu, ki je na Slovenskem, izpeljal misel, da smo Slovenci na tem prostoru živeli že od nekdaj. S tem je napovedal cilj svojega govora – ki ga je v zaključku tudi izrekel: *»Združimo se, ker smo bratje in sinovi ene matere.«* V uvodnem delu uporablja ponavljanje, ki govorniku pomaga pri vzbujanju posebne pozornosti. Tako imamo najprej podvojitvev: *»Zgodovina nam kaže resnico, nam kaže resnico /.../«*, nato pa še anaforo: *»Zgodovina nam kaže resnico /.../, ona nam kaže /.../«* Verz pesmi *Na Slovenskim dom je moj* kot epanalepsis²⁷⁰ ponovi ob koncu uvodnega dela svojega govora, s čimer si še dodatno zagotovi pozornost. Tudi anadiplozo zasledimo v tem kratkem govoru: *»Tu so naše predede delili, in delili so jih pozneje še drugi.«* V jedru z zgledi dopolnjuje zgodovinska dejstva, in sicer najprej pove trditev, ki jo potem zanika: *»Karol Veliki si je našo slovensko zemljo osvojil, rekoč, da mu je za razširjenje sv. vere. Pa njegovi oznanovalci sv. resnic niso bili narodu našemu po volji, ker so tuj jezik govorili.«* Šele s Cirilom in Metodom smo Slovenci sprejeli krščansko vero, ker sta govorila v *»mitem domačem jeziku«*.

²⁶⁷ Izobraženost je ena od osnovnih predpostavk klasične retorike, saj mora govornik poznati zgodovino, politiko, pravo, filozofijo, a le do določene mere.

²⁶⁸ Aristotelu je prav govornikova oseba sama najmočnejša dokazna moč, zato je posebej raziskoval človekova čustva, ki vplivajo na govornika.

²⁶⁹ Ciceron daje poseben poudarek govorniškemu slogu, ki *»spodbuja in nagovarja /.../*, da (poslušalci) sovražijo ali ljubijo, sočustvujejo ali zahtevajo kazen */.../«* (2002: 153). Torej, nujno si je zagotoviti naklonjenost poslušalcev in pri njih vzbuditi primerna čustva.

²⁷⁰ Med besedne figure, kot so podvojitvev, anafora, epifora, ki smo jih že omenjali, uvršča Trdina (1965) tudi epanalepsis kot ponovitev besed na začetku in koncu povedi ter anadiplozo kot ponavljanje istih besed na koncu prvega verza in na začetku drugega.

Vrh njegovega govora je v vzkliku: »*Poprimimo se torej gesla, katero je sam naš presvetli cesar za svojo razglasil: z zedinjenimi močmi si pomagajmo!*« To, kar zahtevajo na taborih, torej ni protizakonito – dovoljenje oz. privolitev jim je dal cesar. Z velenikom za prvo osebo množine kot obliko demokratičnega velevanja poziva vse Slovence, ki še »*živijo na zemlji*«, da se združijo v celoto. To utemeljuje z razmišljanjem, da če se lahko Avstrija deli na dva dela, potem se nihče ne more zoperstaviti želji po združitvi vseh Slovencev. Združitev ne bi potekala mimo Avstrije, ampak bi ji prinesla samo korist: »*Ako smo mi močnejši, močnejše je naše cesarstvo, kajti mi smo za obstanek in razvoj mogočne Avstrije.*« V tem zaključku je ustvaril vrhunec emocionalnega in razumskega pritiska na zavest poslušalcev, in sicer s pozivom k akciji, ki jo dovoljuje tudi cesar. Njegov govor ni bil dolg – nasprotno, bil je kratek, jedrnat in učinkovit.

Govor, ki ni predolg, je smiselno urejen v nekem časovnem zaporedju in tvori prepletano celoto, saj se en del zrašča v drugega. Zanimiv in iznajdljiv uvod je pritegnil poslušalce, saj je temo navedel na posreden način. Tezni stavek, vzet iz ljudske pesmi, s katerim začenja svoj govor, uvede poslušalca v razvijanje teme, ki nas popelje v preteklost. Ekspozicijo teme govora, v kateri je osvetlil problem, ponovi z začetno ugotovitvijo: *na Slovenskem je naš dom*. To je prepričljiv dokaz, kot omenja Crowley, da lahko govori o zahtevi po združitvi. Razlaga resolucije je dovolj jasna, skrbno razdelana, predvsem pa preprosta in razumljiva. Misli si zlagoma sledijo, poudari tisto, kar je pomembno, in to je v prvi vrsti podatek, da je naša zemlja slovenska in da na njej prebivamo Slovenci. S primerom iz zgodovine dokazuje, da so Slovenci sprejeli krščansko vero šele, ko sta jo oznanjala Ciril in Metod v njihovem jeziku, ki so ga razumeli. Torej – preprost človek ne razume tistih, ki mu govorijo v tujem jeziku. Tako pride do ugotovitve dejanskega stanja je, da so nas v 9. stoletju začeli deliti in »*razcepljeni smo še dandanašnji*«. Dokazano resnico »*kar je razdeljenega, nima moči*«, zato se je potrebno združiti, potrди in okrepi s cesarjevimi besedami o zedinjenosti. Sklep je venec celega govora – če je zaključek dober, bo govornik požele učinek svojih besed. In Raičev konec je kratek, a prepričljiv, saj ga gradi na nasprotju med delitvijo Avstrije in združitvijo Slovenije, s stopnjevanjem pa poudari moč združenih narodov.

Govor odlikuje jasnost povedanega, čist in preprost jezik z zgledi iz vsakdanjega življenja. Reke, gore, hribe ..., ki so povezani z zgodovino slovenskega naroda, saj so jim dali imena Slovenci, posebi. Poseben učinek doseže s podatkom o tujcih, ki so zasedali slovensko zemljo, saj zaradi večje učinkovitosti uporabi hiperbolo, do nemogočega pretirano trditev,

»da se je tuj poplav divjih Hunov in Avarov čez našo deželo valil«, Madžari pa so »pridrli in se vgozdili med Slovane«. Preteklo zgodovino, ko so tujci teptali slovensko zemljo, označi s presenetljivo prisposodbo *črne zgodbe divjakov*. Slovenci pa, ki so se v teh krajih naselili, se zavedajo pomena svoje zemlje. To opiše s paralelizmom: *»Ali slovenska je naša zemlja, zemlja, na kateri se trudimo, na kateri solze pretakamo, na kateri se veselimo!«* Slovenščino označi kot *mili slovenski jezik*, ponovni pojavitvi iste besede pa se izogne tudi s parafrazo²⁷¹, npr. za Slovence uporabi izraz *vse ljudstvo*, zasledimo pa jo tudi ob koncu, ko vzklikne, da naj se združijo v celoto vsi, *»kar nas Slovencev živi še na zemlji«*. Pri nagovorih uporablja le obliko za moški spol (*»bratje Slovenci«*), nasploh pa poslušalce le redko poimenuje. Vidimo, da je njegovo besedilo stilno precej bogato²⁷², vendar pa njegovo metaforično izrazoslovje ni zapleteno, temveč je odraz ljudskega razumevanja in pojmovanja takratnega časa. Sledimo lahko Aristotelovemu pojmovanju stila, kateremu sta glavni odliki jasnost in primernost.

Raič je o slovenskem jeziku v šolah govoril na prvih dveh taborih, vendar si govora nista niti najmanj podobna – še več – vsebinsko se močno razlikujeta, čeprav sta oba spretno, predvsem pa jasno izpeljana. Uvod pri obeh se sicer navezuje na prejšnjo sprejeto resolucijo (slovenski jezik kot uradni jezik), vendar na ljutomerskem taboru takoj preide v poziv: *»Tirjajmo svoj jezik tudi v naše šole, in sicer domače ljudske šole in višje, ki se jim pravi realke in gimnazije.«* Na žalskem taboru pa to zahtevo zavije v tančico skrivnostnosti: *»Lepo ste sklenili /.../ in pokazali, da imate dober razum za svoje potrebe. Na ta razum, na vašo pamet računim tudi pri nasvetu, ktere ga vam bom stavil.«*

Takoj nato preide k primerom: po dobro vino gremo k dobremu vinarju, če se hočemo učiti modrosti, gremo k modrišanu v šolo – in take ljudi so imeli stari Grki. Mi pa imamo šole in učilnice. Nato izreče Arhimedovo misel in nanjo naveže zahtevo po slovenskih šolah. Na zastavljeno vprašanje sam odgovori²⁷³: *»Ali pa so naše šole takšne, kot bi morale biti? Ne!«* Nato spet uporabi svojo priljubljeno figuro ponavljanja in poudarja, da če bi se učili v svojem jeziku, bi bili že premožni ljudje: *»Ko bi se bili mi v nižih šolah učili dobro po domače brati /.../, ko bi se bili učili, kako polje obdelovati, sadje rediti /.../«* S presenetljivo primero pokaže, kakšen je bil položaj slovenskega jezika: *»/T/ako pa so bile naše niže šole le*

²⁷¹ Korošec (1998) razlaga parafrazo kot ponovno pojavitev iste vsebine v spremenjenem izrazu.

²⁷² Prav zaradi številnih stilnih okraskov njegov govor spominja bolj na Kvintilijanovo retoriko, kateri je stil pomembnejši od logičnih dokazov.

²⁷³ Po Trdinovi (1965) vprašanje učinkuje močnejše od povednega stavka. Odgovor na retorično vprašanje je razumljiv sam po sebi, lahko pa ga izrečemo, s čimer pomen predmeta, o katerem govorimo, še bolj povzdignemo.

kukavice, ki so slavičevo petje zatirale.« Misel o tem, kakšen položaj bi imeli Slovenci, če bi se lahko izobraževali v maternem jeziku, zaključí z dobrimi službami, ki jih ne bi dobili tujci, ampak Slovenci. Resničnost tega argumenta podkrepi s primerom življenja drugih narodov (*exemplum*) in ga izpelje v sklep, ki je kratek, a še posebej učinkovit: »*Bodimo tudi mi pravi posestniki svojega jezika.*«

Na ljutomerskem taboru pa svoj, nekoliko daljši govor pelje smiselno od ene misli k drugi. Najprej razpravlja o ljudskih šolah, ki so namenjene izobrazbi preprostega človeka, in o višjih šolah, ki dajejo znanja željnemu širše znanje. Naštevaje, čemu potrebujemo šole, prikaže z uporabo enako grajenih stavkov, ki ne delujejo monotono, ampak jih razumemo kot neke vrste stopnjevanje, ki kar kliče po slovenskem jeziku v šolah. Z nepravim dialogom spet podkrepi neustreznost nemških šol: »/.../ *ali so nam naše učilnice zadostile? Niso.*« Nato ugotavlja, kakšen je bil namen šol – spremeniti jih v Nemce, zato sledi vzklík: »*Tega pa nečemo!*« Iz te zahteve spet izpelje utemeljitev, da imajo vsi narodi svoj jezik v šoli, le Slovenci ne. Otroci se tako v šolah niso naučili niti slovensko niti nemško, vse višje šole pa so v nemškem jeziku, na Slovence so vsi pozabili.

Vrh predstavlja ugotovitev, da so šole krive za neizobraženost Slovencev, kar dokazuje s postavljanjem enako grajenih vprašanj, t. i. eksplicitno navezovanje povedi drugo na drugo (*Kaj je krivo, da v zadnjih 10 letih se je ponemčila na slovenskem Štírskem vas za vasjo /.../, kaj je krivo, da mnogi še svojega imena ne zanjo prav zapisati? Kaj je krivo, da ...*), na katere sam odgovarja – v odgovorih svoje ugotovitve stopnjuje (ljudstvo pa mu seveda pritrjuje): »*Šole. /.../ Naše šole. /.../ Naše slabe neslovenske šole. /.../ Naše lagodne šole so tega krive.*« Z izbrano metaforo še poudari slabo izobraženost učencev: »*V šolah so se napili namesto medu domače ljubezni medu tujega strupa.*« Nato utemeljuje, kako pomembno je znanje in komuniciranje duhovnikov, uradnikov idr. v slovenskem jeziku, zato bi morali vpeljati slovenski jezik v vse šole. »*S tem pa ne mislite, da bi jaz bil sovražnik nemškega jezika, v katerem so pisali sloveči možje /.../, ali nam je slovenski jezik prvi /.../*« nadaljuje svoje razpravljanje. Žal zaključek tega čudovitega, razgibanega in natančno preišljenega govora ni zapisan. Predvidevamo pa lahko, da je bil prav tako veličasten kot sam njegov nastop.

Raičevi govori odsevajo dovršeno stilno in kompozicijsko obliko, vendar bi o tehtni argumentaciji bi težko govorili. To je na neki način tudi razumljivo, saj množično občinstvo pričakuje, da ga nekdo razvname, vendar ne toliko z logičnimi dognanji kot pa s prebujanjem

čustvene plati. Raičeve besede so skozi celoten govor držale na vajetih poslušalce, kar lahko spoznamo iz različnih medklicev iz občinstva. Iz njegovega govora je čutiti, da tudi sam gori za idejo enega slovenskega naroda, kar pa je osnovno pravilo za vnemanje ognja tudi pri poslušalcih. Kje se je učil govorenja, ne vemo. Predpostavljamo lahko, da je imel v rokah Slomškove Vaje cerkvene zgovornosti (še posebej glede na to, da je prav tako pripadal lavantinski škofiji), hkrati pa je bil med svojim študijem deležen tudi klasične izobrazbe iz retorike (Kastelic, 2000). Njegova prednost je bila v tem, da je kot duhovnik poznal svoje občinstvo in vedel, da se jih dotakne le preprosta, njim jasna in razumljiva beseda.

5 SKLEP

Govorništvo je umetnost, kako lepo, jasno in učinkovito z besedami povedati svoje misli. Zaradi tega ga že od nekdanj gojijo v javnih poklicih. Izgovorjena beseda lahko za sabo potegne ljudske množice in jih podžiga k dejanjem. Čeprav so se v modernem času razvili novi mediji, ostaja moč žive besede nespremenjena in ima glavno funkcijo pri oblikovanju človeških odnosov. Retorika kot sredstvo prepričevanja še vedno živi.

Na Slovenskem je izpričano tisočletno izročilo z ohranjenimi retoričnimi besedili, ki pa so, po mnenju dosedanjih raziskovalcev, bolj ali manj cerkvenega značaja. Zanimalo me je, ali je obstajalo govorništvo v slovenščini tudi na drugih področjih. Ker je eden izmed pogojev za razvijanje govorniške spretnosti izoblikovan jezik, sem se osredotočila na 19. stoletje, ko slovenski jezik ni bil več le sredstvo za sporazumevanje preprostih ljudi, ampak se je uveljavil kot osrednji nacionalni znak. Pravzaprav je to obdobje, ko je postala zahteva po skupnem jeziku stvar vsakodnevnega razkazovanja in prepričevanja. Iz te potrebe se je rodilo narodnoprebudno gibanje, ki je imelo zametke že v prejšnjem stoletju, prvič pa so narodni buditelji postavili svoj politični program v pomladi narodov. Od takrat je ideja zamišljene skupnosti (Anderson, 1998) strmo rasla in dosegla svoj vrh v taborskem gibanju, čeprav do njene uresničitve še ni prišlo. Za doseg skupnega cilja, ki so si ga slovenski izobraženci zastavili, so izkoriščali moč besed, izgovorjenih v maternem jeziku, zato sem skušala znotraj historičnega gibanja izolirati retorično gibanje (Griffin, 1952), poiskati njegove predstavnike in analizirati njihove govore.

Za določitev retoričnega gibanja smo prikazali dinamiko zgodovinskega gibanja, ki smo si ga izbrali, in položaj, v katerem so se znašli slovensko govoreči. Slovenski jezik v 19. stoletju je bil govorica nižjih plasti družbe, medtem ko so meščani in tudi izobraženci uporabljali nemščino ne samo kot uradovalni jezik, ampak jim je bila tudi sredstvo sporazumevanja. Večina šol je imela nemški učni jezik, Slovenci pa so bili razdeljeni v šest različnih pokrajin in so skozi zgodovino pripadali različnim državam. Zato je imel prvi politični program z zahtevo o Zedinjeni Sloveniji toliko večji pomen, saj je bila l. 1848 prvič javno izražena misel, ki je do takrat obstajala le kot retorična vizija posameznikov (Bormann, 1972). Ideja v začetku petdesetih let zaradi političnih razmer še ni mogla zaživeti. Za narodni napredek so Slovenci izkoristili ustavno dobo, ko se je začela civilna družba množično organizirati –

pojavnjala so se prva društva, čitalnice, ki so združevala enako misleče ljudi. Razširjala so se tiskana dela v slovenskem jeziku, porajajoči se časopisi pa so narodno-politično prebudili marsikaterega Slovenca. Gibanje je tako iz leta v leto pridobivalo več privržencev. Izobraženci so kmalu spoznali, da jih je premalo. K boju za slovenski jezik in en narod so morali pritegniti tudi slovenskega kmeta. Pri tem so imele najpomembnejšo vlogo govorniške prireditve na prostem, ki so jih organizirali v letih od 1868 do 1871. Na teh taborskih druženjih se je za slovenski jezik in Zedinjeno Slovenijo izrekel tudi kmečki sloj, ki ga politično dogajanje do šestdesetih let ni posebej zanimalo. V želji po uveljavitvi materinščine in združitvi vseh enako govorečih niso več vztrajali le redki posamezniki, ampak je gibanje podprlo vse ljudstvo. Čeprav se je torej ideja zamišljene skupnosti v smislu združitve slovenskega naroda pojavila pri določenem sloju meščanstva, ki se je politično zavedel, ni ostala neopažena. Še več – brez te retorične vizije se verjetno ne bi oblikovala kolektivna zavest, ki je vodila skupnost slovenskega naroda skozi zgodovino in usmerjala politično dogajanje. Težnje, ki so se porodile v pomladi narodov in vodile narodno gibanje, so resničnost postale šele konec 20. stoletja z osamosvojitvijo Slovenije.

Gibanje za narodno zavednost se je med Slovenci razširjalo v prvi fazi predvsem prek tiska in prižnice, nato pa z vedno večjo močjo javno govorjene besede na različnih prireditvah in tudi že v deželnih in državnem zboru. Prvo fazo tako predstavlja pomlad narodov, ko se javno izražene zahteve kaj hitro umaknejo in ostaja želja po spodbujanju narodne zavesti le v rokah redkih izobražencev in duhovnikov. Na tem področju ne smemo spregledati vloge škofa Antona Martina Slomška, ki je vse svoje življenje posvetil delovanju za narod. Njegov najpomembnejši politični dosežek je bila preselitev sedeža lavantinske škofije v Maribor, s čimer je vsaj cerkveno združil večino štajerskih rojakov. Čeprav mu je bila v ospredju božja beseda, je prek nje neprestano poudarjal skrb za slovenski jezik in narod. Ustanovil je nedeljske šole, izvajal tečaje slovenskega jezika, uvedel pouk slovenščine v bogoslovju in se aktivno vključeval v slovensko politično dogajanje – sodeloval je v čitalnicah in klubih, bil pa je tudi poslanec. Ustanovil je Mohorjevo družbo, ki je kontinuirano izdajala knjige v slovenščini, izdajal verski list *Drobtinice*, hkrati pa poučeval bogoslovce tudi v retorični spretnosti. V letu svoje smrti je izdal prvi slovenski priročnik za javno nastopanje *Vaje cerkvene zgovornosti*, ki prinaša osnovna spoznanja o načinu prepričevanja. Tako ima velik pomen ne le za zgodovino slovenskega cerkvenega govorništva, ampak tudi širše. Njegove pridige so zgled klasičnega retoričnega oblikovanja in mnoge izmed njih nagovarjajo slovenskega človeka k skrbi za svoj jezik in narod. Na retorično narodno gibanje je imela

velik vpliv njegova pridiga *Dolžnost svoj jezik spoštovati*, ki je poudarjala veličino materinščine in orisala položaj slovenskega jezika med drugimi narodi. Čeprav jo je govoril že l. 1838, je izšla šele 1849, po razgibanem političnem dogajanju leto dni prej. O skrbni obliki in izdelanem slogu Slomškovich pridig govorijo že drugi raziskovalci cerkvenega govorništva. Nas je zanimalo, kaj je bilo v njegovih govorih tisto, kar je privabljalo mlado in staro, od blizu in daleč, in zaradi česa se je širil o njem glas, da govori, kot bi rožice sadil.

Slomškovo pridigo sem – tako kot vse druge govore – analizirala v luči spoznanj retorične kritike, katere osnova pa je vendarle klasična retorika z najpomembnejšimi kanoni *inventio*, *dispositio* in *elocutio*. Ker so govori, s katerimi se ukvarja pričujoča naloga, ohranjeni le v zapisani obliki, izvedbe pa ne poznamo, zadnjih dveh faz, to sta *memoria* in *actio*, ne bomo mogli upoštevati. Pri Slomškovi pridigi sem vključila še spoznanja krščanske retorike, ki jo je kot duhovnik v prvi vrsti upošteval. Zaključek, do katerega sem prišla, je, da je njegovo najmočnejše orožje preprost in jasen stil z ljudskim izrazoslovjem in frazeologemi iz vsakdanje, preproste govorice. Metaforika je bogata, a hkrati odraz neposrednega, trdega kmečkega življenja. Vendar pa za slogovno vrednostjo ne zaostaja tudi izdelana klasična zgradba. Poznal je elemente prepričevanja in pravil, ki jih je zapisal v *Vajah*, se je v prvi vrsti držal sam. Prav gotovo je bil pozoren tudi na izvedbo, kar bi lahko ugotavljali le iz zapisanih virov, ki pa so s tega področja bolj skromni. Pri njem ne smemo pozabiti na *etos*, ki je v krščanski retoriki moralna vrednota, po kateri slab človek ne more biti dober govornik. V literaturi je izpričan Slomškov notranji žar in nravstvene kvalitete. Njegova vsestranska izobrazba se je odražala v pridigah, ki so bile zgled takratnega govornega ustvarjanja. Kot prednost lahko štejemo dejstvo, da je svoje poslušalce dobro poznal, vedel, katera beseda je zanje razumljiva in se približal njihovem načinu razmišljanja.

Dejstvo je, da so pri različnih obravnavah slovenske cerkvene retorike (Medved, Faganel, Grabnar) že poudarjali pomen Slomškovega govorništva, vendar njegovih govorov ni sistematično še nihče obdelal. Spoznanje o izdelanosti Slomškovega sloga, ki smo ga dokazali z našo analizo, pa prinaša praktično potrditev vrednosti njegovega govora. Pri tem ne smemo spregledati pomena njegove pridige v prvi fazi retoričnega gibanja.

Za naše raziskovanje je bila pomembnejša druga faza, znotraj katere se razvijejo prvi čitalniški in poslanski govori. Čitalnice kot kulturne prireditve, kjer se je bralo, deklamiralo, govorilo, plesalo ..., so spodbujale h govorjenju v narodnem jeziku, zaradi česar se je krog

napredno mislečih večal. Med čitalniškimi govorniki srečamo že vrsto natančno izdelanih govorov, vendar sem izpostavila Bleiweisa, ki ga je Tita Kovač Artemis označila kot slovenskega oratorja. Ključno vprašanje ob tem je bilo, če si takšen naziv res zasluži. V literaturi je predstavljen kot »oče slovenskega naroda«, »prvi narodni buditelj«, »steber slovenstva« ... To so oznake, katerim bi lahko zaradi njegove politične preudarnosti, treznosti in delovanja za narod v resnici pritrdili. Govor ob otvoritvi ljubljanske čitalnice mu naziva »slovenski oratar«, še posebej ob primerjavi z drugimi narodnoprebudnimi govorniki, nikakor ne more prisoditi. Svoj način prepričevanja res skuša zgraditi v celoto, vendar je njegova izpeljava argumentov z nizanjem zemljepisnih in številčnih podatkov precej povprečna. Prepriča predvsem z uvodom in sklepom, poslušalcem pa se približa z direktnim nagovarjanjem in digresijami, ki pomenijo v slovenskem retoričnem prostoru nekaj novega. Govor o razlikovanju med slovenskim in kranjskim jezikom pa vsekakor prinaša pomembno sporočilo za narodno-politični boj, saj je prvi, ki je jasno definiral, kje so meje Kranjske in kje Slovenije. Dejstvo je, da so ga ljudje poslušali, pa verjetno ne samo zaradi lepo donečega glasu. Prepričal je predvsem s svojo osebnostjo in ugledom, ki ga je imel v takratni družbi.

Z ustavno dobo so Slovenci dobili možnost za svoje predstavnike v državnem in deželnih zborih. Čeprav na začetku na to novost niso bili pripravljeni, so l. 1867 dosegli splošni volilni uspeh in s tem prevlado slovenskih poslancev. Na začetku so bili slovenski poslanci redki, zato je toliko pomembnejše delovanje Neslovencev, ki so se trudili za izboljšanje položaja slovenskega naroda, kot je bil M. Herman. V štajerskem deželnem zboru se je zavzemal za Slovence in v svojem boju je bil pogosto odločnejši kot Slovenci, npr. Slomšek. Prvi slovenski poslanci v zborih so imeli veliko težjo nalogo kot drugi govorniki v retoričnem gibanju. Kajti njihovi govori niso bili govori pred množico, ki jo pridobiš z emocionalnimi apeli, s humornostjo in jedrnatostjo. Pred sabo so imeli pretežno izobražence (večinoma nastrojene proti slovenskemu gibanju), ki jih je bilo potrebno prepričati z argumenti. Zato je *logos* pri parlamentarnih govorih tako pomemben, saj se v argumentirani razpravi pokaže vrlina govornika, ki z uspešno izpeljanimi dokazi spreminja mnenja in stališča poslušalcev.

Naloga slovenskih poslancev ni bila lahka – razpršiti so morali zmote o slovenskem narodu, preusmeriti mnenje predstavnikov dominantnega naroda, širiti njihovo obzorje in nenazadnje poučevati jih o situaciji, v kateri so se Slovenci znašli. In če je želel poslanec prepričati o pravilnosti svojih trditev, se je moral nasloniti na moč razlogov in svoja stališča razumsko in pretehtano dokazovati. Tako je bil Lovro Toman, eden izmed prvih poslancev, pred težko

nalogo, ki pa jo je dobro izpeljal. Njegovi govori imajo klasično dovršeno zgradbo, skozi katero kontinuirano podaja misli. Logično dokazovanje niza argumente smiselno enega za drugim in na takšen način tvorijo zaokroženo celoto. Med analiziranimi govori je oblikovno, kompozicijsko in stilno najbolj izdelan, čeprav pa humornosti, ki je odlika mnogih drugih govornikov, pri njem ne najdemo. V ospredju je razumsko dokazovanje, ki pa ni dolgočasno, ampak močno razgibano, saj odseva vrsto besednih figur, s katerimi obogati, če ne že kar pesniško okraši svoj govor. Z njim je retorično gibanje dobilo nov pomen – natančno preiščena slovenska beseda je izgovorjena postala enakovredna drugim 'velikim' jezikom.

Gibanje si je vztrajno utiralo pot in retorična vizija se je razširjala od peščice razsvetljenega sloja Slovencev h kolektivni zavesti pripadnikov skupnega naroda. Skupina zagovornikov Zedinjene Slovenije se je iz leta v leto večala, pri čemer je neizbrisen pečat pustilo taborsko gibanje. Prireditve na prostem, ki so jih 1868 začeli organizirati mladoslovenci, so z govorniško raznolikostjo razvemale slovenske ljudske množice za narodno-politični program, za enakopravni položaj slovenskega jezika z drugimi jeziki, za slovenščino v šolah in uradih ... Govorniki so imeli pred sabo množico ljudi, tudi po več deset tisoč. Takšna skupina pa zahteva popolnoma drugačen pristop kot množica v cerkvi, čitalnici, s katero so se srečevali govorniki v začetni in prehodni fazi retoričnega gibanja. Prav tako je težko primerjati govor pred poslanci in pred množičnim občinstvom. Tako se razvije neke vrste ljudski tribun, ki skuša prepričati množico za idejo slovenskega narodnega gibanja. Pri tem mora upoštevati, da se množica giba na svoj način, da gre za neke vrste kolektivno učinkovanje (Le Bon, 2001). Rada ima konkretne, natančne in jasne besede. Ne mara ne logike, ne statistike, ne novih spoznanj in tudi ne neznanega. Želi le, da jo nekdo razvname za določeno dejanje in sledila bo tistemu, ki bo znal prebuditi emocionalno iskro. Posamezne resolucije, ki so jih sprejemali, so zagovarjali različni taborniki, množice pa so jih potrejevale. Poudariti je treba, da je bilo ljudstvo na taborih zelo pozitivno naravnano do tém, o katerih so govorili, saj je šlo za skupno usodo slovenskega naroda.

Po obstoječi literaturi sta bila najuspešnejša taborska govornika Zarnik in Raič, pri čemer je Zarnik govoril večinoma prosto, torej se na govore ni pripravljaj, česar pa za Raiča ne moremo trditi, zato smo skušali prodreti v globino njegovega prepričevanja. Njegov govor o vpeljavi slovenskega jezika v šole je kratek, a izredno učinkovit. Bogat slog, klasična zgradba, a slabo izpeljani argumenti. Slednje pa ni odraz njegovega neznanja, ampak poznavanja ciljne publike, ki ne mara obilice logičnih dokazovanj in monotonosti. Učinkovite

nastope lahko pripisujemo njegovi klasični izobrazbi – v Gradcu je študiral filozofijo in bogoslovje, služboval pa je kot duhovnik, profesor slovenščine na mariborski gimnaziji in deželni poslanec. Bil je vsestransko razgledan, hkrati pa se je kljub izobraženosti znal na razumljiv in preprost način približati množici, a pri tem ni pozabil na umetelnost izgovorjene besede. Njegova najbolj priljubljena retorična figura je ponavljanje, s katero poudari in na nek način izpostavi tisto, kar se mu zdi pomembno. Temu sledijo vzkliki in retorična vprašanja (tudi retorični odgovori), saj zaradi zahtevane drugačne intonacije razbijajo monotonost pripovedovanja. Raič je bil znan po svoji gorečnosti in to je odražal tudi skozi svoj govor, ki je kar klical k skupnemu nastopanju vseh Slovencev.

S splošnim uspehom na taborih se retorično gibanje končuje. Sklenemo lahko, da so skozi vse analizirane govore skušali pridobiti širše javno mnenje za sprejetje ideje združene Slovenije. Govorimo lahko o t. i. progibanju (Griffin, 1952), katerega osnovni izziv je bil prebuditi ljudstvo in ga ogreti za neke vrste zamišljeno skupnost, ki je svojo uresničitve dosegla šele stoletje pozneje. Vsi govorniki, ki jih je naloga izpostavila, so bili aktivni delavci za narod in so resnično goreli za predstavljeno idejo. S svojim *patosom* so močno vplivali na strasti poslušalcev, kar je razvidno iz medklicev, sodelovanja, prikimavanja in vzburjenja. Postopoma se je oblikoval retorični vzorec, ki je izoblikoval že način nagovarjanja slovenskega ljudstva z *ljubi Slovenci, dragi rojaki, slovenski možje*. Argumenti, ki so jih izpostavljali, so bili položaj v preteklosti, pomen naroda in primerjava z drugimi narodi ter kultura v maternem jeziku. Vsi so torej poudarjali položaj Slovencev skozi zgodovino in utemeljevali enakopravnost z drugimi narodi. Vzkliki na taborih »*Danes narod govori, Dajte nam Slovenijo ...*« so jasno izražene zahteve zaokrožili in pokazali odločnost v nadaljnjem boju.

Vsi analizirani govori so izhajali iz govornice preprostega človeka, saj zapletenih metafor, kot jih najdemo npr. pri Prešernu, v obravnavanih govorih ni bilo. Kastelic je predpostavil, da je bilo za govorno ustvarjanje, ki je v 19. stoletju še vedno temeljilo na neposredni, jedrnatih preprosti govornici, morda spodbudno prav dejstvo, da je bil slovenski jezik neobremenjen s svojim izročilom. To verjetno drži, še bolj pa bi bilo treba izpostaviti občinstvo, s katerim mora govornik izmenjavati misli in otajati njegovo prepričanje. Večinoma neučeno poslušalstvo ne bi moglo slediti morebitnim visokoletečim govornikovim besedam. Zato so vsi obravnavani govorniki oblikovali povedi tako, da so bile glede na slovnične norme in izraze razumljive preprostemu človeku. Morda je z zapletenostjo in dolgimi povedmi še

najbolj izstopal Bleiweis, medtem ko je ostajal Toman kljub tehtnim argumentom razumljiv, njegove povedi pa jasne, nazorne in smiselno izpeljane.

Uspeh govora pa je bil močno odvisen od posameznika, njegovega značaja, predvsem pa retorične, literarne (in teološke) izobraženosti in prepričanja. Razlike v slogu posameznih govorov so več kot očitne. Šole, ki so jih obiskovali slovenski narodni buditelji (gimnazije in liceji po šolskih reformah Marije Terezije in Jožefa II.) so bile avstrijske, katerih namen (po Kastelicu) ni bil prebuditi slovenskega nacionalnega duha, še manj ustvariti samostojno misleče, demokratične in laične intelektualne osebnosti. Vendar pa osebnosti ne oblikujejo le knjige, ampak tudi profesorji, ki »s širino znanja, navdušenjem za svoj predmet in moralnim likom neposredno vplivajo in bogatijo razvoj mladostnika« (Kastelic 2000: 44). Zato morda ne bi bilo brez pomena, če bi pri nadaljnjem raziskovanju upoštevali tudi učitelje, ki so gotovo vplivali na razvoj govorniških sposobnosti naših narodnih buditeljev.

Govori, ki so nastali znotraj narodnega gibanja v 19. stoletju, predstavljajo pomemben mejnik slovenskega govorništva in pomenijo prelomnico v slovenskem oratorskem izpovedovanju. Dokaz so, da Slovenci vendarle imamo retorično dovršene govore tudi v posvetnem govorništvu. Uspešno zavrnejo teorijo, da Slovenci nismo dobri govorniki in da nimamo retorične tradicije oz. da jo imamo samo na cerkvenem področju. Prav gotovo bi lahko našli posamezne zglede necerkvenih govorov tudi pred 19. stoletjem, kar pa ni več predmet te naloge.

6 LITERATURA

- Anderson, Benedict (1998). *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost (Studia humanitatis).
- Aristoteles (1989). *Retorika*. Zagreb: Naprijed (Filozofska biblioteka).
- Aristoteles (1991). *The Art of Rhetoric*. London [etc.]: Penguin books.
- Austin, John (1990). *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: Škuc: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Axel, Brian Keith (2003). Poverty of the Imagination. V: *Anthropological Quarterly*, 76, 111–134.
- Barthes, R. (1990). *Retorika Starih. Elementi semiologije*. Ljubljana: Škuc: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Bešter, Marja (1992). *Izrazila slovenske politične propagande*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Black, Edwin (1965). *Rhetorical Criticism: A Study in Method*. New York: The Macmillan Company.
- Bormann, Ernest G. (1972). Fantasy and Rhetorical Vision: the Rhetorical Criticism of Social Reality. V: *The Quarterly Journal of Speech*, 58, 396–407.
- Bormann, Ernest G. (1982). Fantasy and Rhetorical Vision: Ten Years later. V: *The Quarterly Journal of Speech*, 68, 288–305.
- Brecelj, Marijan (1968). Ernest Klavžar. V: *Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868*. Nova Gorica: Pripravljalni odbor za proslavo stoletnice šempaskega tabora.
- Burke, Kenneth (1989). *On symbols and society*. London: The University of Chicago.
- Burton, Gideon O. (1996). *Silva Rhetoricae: The Forest of Rhetoric* (online). Brigham Youth University (citirano 11. 8. 2004). Dostopno na naslovu: <http://rhetoric.byu.edu>
- Ciceron, M. T. (2002). *O govorniku: trije pogovori o govorniku, posvečeni bratu Kvintu*. Ljubljana: Družina.
- Cooley, Charles H. (2001). Razvoj in pomen sporočanja. V: Splichal, Slavko (ur.), *Komunikološka hrestomatija 1*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 148–159.
- Corbett, E. P. J., Connors, R. J. (1990). *Classical Rhetoric for the Modern Student*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Crowley, Sh. (1994). *Ancient rhetorics for contemporary students*. Boston [etc.]: Allyn and Bacon.

Cvirn, Janez (1999). Od srede 18. stoletja do 1859. V: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 189–240.

– – (1995). Slovenci in nemški državnopravni programi (1848–1918). V: Grafenauer, Bogo (ur.), *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU* (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 73–83.

Cvirn, Janez, et al. (2003). *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija.

Čar, Janko (1980). *Izbrana poglavja iz kulture izražanja*. Maribor: Višja pravna šola.

Dermol, Hedvika (1994). *Besedni red prilastka in izrazov za poimenovanje okoliščin v Slomškovi pridigi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (A-diplomska naloga).

Dolgan, Marjan (1989). *Slovenska muza pred prestolom*. Ljubljana: Krt, 57.

Dolar, M. France (1989). Delež ljubljanskega škofa Antona Alojzija Wolfa (1824–59) pri oblikovanju slovenskega izobraženstva. V: Dolinar, France M (ur.), *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*, 77–85.

– – (1983). Slomšek in njegova doba. V: Klemenčič, Drago (ur.) *Slomškov simpozij v Rimu*. Rim: Slovenska bogoslovna akademija, 7–19.

Faganel, Jože (2000). Sočasna retorska proza na Slovenskem. V: Pogačnik, Jože (ur.), *Zbornik o Janezu Svetokriškem: prispevki s simpozija v Vipavskem Križu* 22.–24. aprila 1999. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 107–116.

– – (2001). Govorništvo na Slovenskem. V: Kennedy, G. A., *Klasična retorika ter njena krščanska in posvetna tradicija od antike do sodobnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 359–375).

– – (2001a). Spremna beseda. V: A. M. Slomšek, *Tri pridige o jeziku*. Celje: Mohorjeva družba, 82–86.

Foss, Sonja K. (1996). *Rhetorical Criticism: Exploration and Practice*. Illinois: Waveland Press.

Foss, Sonja K. et al. (1991). *Contemporary Perspectives on Rhetoric*. Second edition. Illinois: Waveland Press.

Freud, Sigmund (2001). Množična psihologija in analiza jaza. V: Splichal, Slavko (ur.), *Komunikološka hrestomatija I*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 116–134.

Gellner, Ernest (1988). *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.

Gestrin, Ferdo in Melik, Vasilij (1966). *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Globočnik, Damir (1997). *12 jeznih mož: 12 zgodb o slovenski karikaturi*. Radovljica: Samozaložba.
- Golden, James L. et al. (1997). *The Rhetoric of Western Thought*. Dobuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company.
- Gorše, Miroslav (1940). *Doktor Valentin Zarnik: narodni buditelj, pisatelj in politik*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Grabnar, Boris (1991). *Retorika za vsakogar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Grabnar, Boris (1997). *Zgodovina retorike*. Ljubljana: Šola retorike.
- Grafenauer, Bogo (1962). *Zgodovina slovenskega naroda*. V. zvezek. Ljubljana: Glavna zadružna zveza Slovenije.
- Granda, Stane (1991). Organiziranje slovenskih taborov v letih 1868/69: analiza vabil. V: *Kronika*, 112, 28–31.
- Grdina, Igor (1999). Razvoj slovenske identitete: od 1859 do 1918. V: Vidic, Marko, et al. (ur.), *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 241–306.
- (1999a). *Od rodoljuba z dežele do meščana*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Gregorič, Jože (1989). Prispevek duhovnikov k slovenski kulturi. V: Dolinar, France M. (ur.), *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja* (simpozij 1988). Ljubljana: Slovenska matica, 127–143.
- Griffin, Leland M. (1964). *The Rhetorical Structure of the »New Left« Movement*. V: *The Quarterly Journal of Speech*, 2, 113–135.
- Griffin, Leland M. (1952). *The Rhetoric of Historical Movements*. V: *The Quarterly Journal of Speech*, 184–188.
- Habermas, Jurgen (1989). *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: Založba ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Studia humanitatis).
- Health, Malcolm (1997). Invention. V: Porter, Stanley E. (ur.), *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period: 330 B. C. – A. D. 400*. Leiden [etc.]: Brill, 89–119.
- Hladnik, Miran (2000). *France Prešeren* (online, citirano 15. 3. 2004). Dostopno na naslovu: <http://www.preseren.net/slo>
- Hribar, Ivan (1983). *Moji spomini*. I. del. Ljubljana: Slovenska matica.
- Hunt, Todd in Grunig, James E. (1995). *Tehnike odnosov z javnostmi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Iannaccone, Andrea (1998). *Devetnajsto stoletje/Začetek dvajsetega stoletja* (Človek in čas). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ilešič, Fran (1900). O Slomškovem slogu. V: *Popotnik: pedagoški in znanstveni list*, XXI, 257–265.

Kastelic, Jože (2000). *Umreti ni mogla stara Sibila*. Ljubljana: Modrijan.

Kennedy, George A. (2001). *Klasična retorika ter njena krščanska in posvetna tradicija od antike do sodobnosti*. Ljubljana: Založba ZRC.

– – (1997a). Historical Survey of Rhetoric. V: *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period: 330 B. C. – A. D. 400*. Leiden [etc.]: Brill, 3–41.

– – (1997b). The Genres of Rhetoric. V: *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period: 330 B. C. – A. D. 400*. Leiden [etc.]: Brill, 43–50.

Kinzig, Wolfram (1997). The Greek Christian Writers. V: *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period: 330 B. C. – A. D. 400*. Leiden [etc.]: Brill, 633–670.

Kmecl, Matjaž (1983). *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.

Koren, Evald (1989/90). *Predavanja iz literarne retorike I* (neobjavljeno gradivo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost.

Korošec, Tomo (1998). *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

Kos, Janko (1983). *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Kosar, Franc (1863). Anton Martin Slomšek, knez in škof Lavantinski, prisednik apostolskega pristola sv očeta, meščan Rimski. V: *Slomškove Drobthinice*. Marburg: Ravnateljstvo Lavantinskega semenišča, 133–229.

Kovač Artemis, Tita (1990). *Slovenski oratar: življenje in delo dr. Janeza Bleiweisa*. Ljubljana: P. Amalietti. Zbirka Veliki Slovenci.

Kunst-Gnamuš, Olga (1993). Politični govor med fikcijo in realnostjo. V: Štrukelj, Inka (ur.), *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 294–302.

Lampe, France (ur.) (1888). Antona Martina Slomška sedem postnih pridig. V: *Drobthinice*, XXII. letnik, prvi del. Ljubljana: Katoliška družba za Kranjsko, 1–90.

Le Bon, Gustave (2001). Mnenja in prepričanja množic. V: Splichal, Slavko (ur.), *Komunikološka hrestomatija I*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 86–97.

Macun, Ivan (1883). *Književna zgodovina slovenskega Štajerja*. Gradec.

Mahnič, Mirko (1959). *Živa slovenščina*. Ljubljana: Mestno gledališče.

Mal, Josip (1928). *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Družba sv. Mohorja.

- Marušič, Branko (1968). Šempaski tabor. V: *Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868*. Nova Gorica: Pripravljalni odbor za proslavo stoletnice šempaskega tabora, 11–23.
- Marušič, Branko (2002). *Sto slovenskih politikov*. Ljubljana: Prešernova družba.
- McQuail, Denis (1997). *Audience analysis*. London: Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publication.
- Medved, Anton (1900). *Knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek: spominska knjiga ob stoletnici rojstva*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- – (1906–1908). Zgodovina slovenskega cerkvenega govorništva. V: *Voditelj v bogoslovnih vedah*. Maribor, 26–43.
- Melik, Vasilij (1968). Doba taborov na Slovenskem. V: *Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868*. Nova Gorica: Pripravljalni odbor za proslavo stoletnice šempaskega tabora, 3–10.
- – (1969) Ob stoletnici vižmarskega tabora. V: *Ob stoti obletnici vižmarskega tabora*. Ljubljana: Mestna konferenca SZDL, 25–31.
- – (1981). Tabori 1868-1871. V: *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Ljubljana: Narodni muzej, 11–45.
- – (1982). Josip Vošnjak in njegovi spomini. V: Vošnjak, Josip, *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- – (1989). Cerkev in slovenska nacionalna zavest v 19. stoletju. V: Dolinar, France M. (ur.), *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 55–60.
- – (1995). Slovenski državnopravni programi 1848–1918. V: Grafenauer, Bogo, et al. (ur.), *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 67–73.
- – (2002). *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*. Maribor: Litera.
- Meredith, Nathan (1996). *Stephen Toulmin* (online). Georgia Institute of Technology (citirano 11. 8. 2004). Dostopno na naslovu: <http://www.lcc.gatech.edu/gallery/rhetoric/figures/toulmin.html>
- Orožen, Martina (1989). Slovenska duhovščina in slovensko jezikoslovje v 18. in 19. stoletju. V: Dolinar, France M. (ur.), *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja* (simpozij 1988). Ljubljana: Slovenska matica, 107–126.
- – (1996). *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Park, Robert Ezra (2001). Razmišljanja o sporočanju in kulturi. V: Splichal, Slavko (ur.), *Komunikološka hrestomatija 1*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 238–250.
- Perelman, Chaim (1993). *Kraljestvo retorike*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Pleterski, Janko (1981). *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor: Založba Obzorja.

Pogačnik, Jože (1969). *Zgodovina slovenskega slovstva 2, 3, 4*. Maribor: Založba Obzorja.

– – (1991). *Kulturni pomen Slomškovega dela*. Maribor: Založba Obzorja.

Pogorelec, Breda (1981). *Slovenski jezik 1: Sporočanje*. Maribor: Založba Obzorja.

– – (1991). Retorika na Slovenskem nekdanj in danes. V: Stabej, Marko, et al. (ur.), *Zbornik predavanj – XXVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 109-12.

Poljanec, Janez in Hrastelj, Franc (1962). *Knjiga o Slomšku: zbornik ob stoletnici smrti*. Celje: Mohorjeva družba.

Prijatelj, Ivan (1958). *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Prunk, Janko (1986). *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo 2000.

– – (1998). So sneli Metternichovo soho, jo razbili na tisoč kosov in zmetali v Ljubljano. V: *Delo*, 14. marec, 34.

Rebula, Alojz (1992). *Pastir prihodnosti*. Celje: Mohorjeva družba.

Reher, Srečko (1992). Prvi štajerski retoriki 1–3. V: *Znamenje*, št. 1–2 (32–39), 3–4 (34–47), 5–6 (65–76).

Richards, Ivar A. (1988). *Filozofija retorike*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.

Satterthwaite, Philip E. (1997). The Latin Church Fathers. V: Porter, Stanley E. (ur.), *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period: 330 B. C. – A. D. 400*. Leiden [etc.]: Brill, 671–694.

Schäffle, Albert (2001). Javnost, publika, javno mnenje in dnevni tisk. V: Splichal, Slavko (ur.), *Komunikološka hrestomatija 1*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 50–66.

Schenkeveld, Dirk M. (1997). Philosophical Prose. V: Porter, Stanley E. (ur.), *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period: 330 B. C. – A. D. 400*. Leiden [etc.]: Brill, 195–264.

Schramm, Wilbur (1999). Kako deluje sporočanje. V: Splichal, Slavko (ur.), *Komunikološka hrestomatija 2*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 51–73.

Slomšek, Anton Martin (1862). Vaje cerkvene zgovornosti. V: *Slomškovke Drobtinice*. XVI. letnik. Marburg: Ravnateljstvo Lavantinskega semenišča, 2–46.

- Slomšek, Anton Martin (2001). *Tri pridige o jeziku*. Celje: Mohorjeva družba.
- Slovenski narod*. Maribor: Narodna tiskarna, 1868–1943. Leto 1 (1868), št. 55–57, 61, 67–69, 86–89; leto 2 (1869), št. 58.
- Snoj, A. S. (1997). *Homiletika: božje sporočilo v človeški govorici*. Teološke in homiletične osnove oznanjevanja. Ljubljana: Družina.
- – (1999). Beseda je naših misli obraz. V: Šuštar, Branko (ur.), *Pedagoški pogledi na Antona Martina Slomška*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 61–67.
- Stariha, Gorazd (2003). *Politične razmere na Slovenskem od obnove ustavnega življenja (1860/61) do dualizma (1867)*. Doktorsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta.
- Soukup, Charles in Titsworth, Scott. *A Description of Toulmin's Layout of argumentation* (online). University of Nebraska. Lincoln (citirano 15. 8. 2004). Dostopno na naslovu: <http://www.unl.edu/speech/comm109/Toulmin/layout.htm>
- Škarić, Ivo (1996). *V iskanju izgubljenega govora*. Ljubljana: Pravljično gledališče.
- Škafar, Vinko (1999). Slomškov prispevek k uporabi slovenščine v celovškem bogoslovnem semenišču, na bogoslovni šoli v Št. Andražu in Mariboru. V: Šuštar, Branko (ur.), *Pedagoški pogledi na Antona Martina Slomška*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 55–59.
- Škerlep, Andrej (1997). *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Škerlep, Andrej (2001). Retorične razsežnosti institucionalnega diskurza. V: *Teorija in praksa*, 38 (4), 543–559.
- Škiljan, Dubravko (1987). Jezične karakteristike političkog iskaza. V: *Jezik politike: istraživanja i rasprave*. Zagreb: Centar za idejno-teorijski rad GK SKH, 15–73.
- Šuklje, Fran (1988). *Iz mojih spominov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Šumič-Riha, Jelica (1993). Perelmanovo kraljestvo retorike. V: Perelman, Chaim, *Kraljestvo retorike*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 157–173.
- Toporišič, Jože (1984). *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Trdina, Silva (1965). *Besedna umetnost II: Literarna teorija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Vatovec, Fran (1972). *Retorika – govorništvo*. Ljubljana: Pravna fakulteta v Ljubljani.
- – (1984). *Javno govorništvo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Verschueren, Jef (2000). *Razumeti ptragmatiko*. Ljubljana: Založba /*cf., Rdeča zbirka.

- Vogrinc, Jože (1998). *Zamišljene skupnosti danes: spremna beseda*. V: Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Vošnjak, Josip (1982). *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Vošnjak, Jože (1869). *Slovenski tabori. Za prosto slovensko ljudstvo*. Maribor: Slovensko politično društvo.
- Vreg, France (1973). *Družbeno komuniciranje*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- (1990). *Demokratsko komuniciranje*. Maribor: Založba Obzorja.
- (2000). *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Williams, Raymond (1975). *The Long Revolution*. London: Cox & Wyman Ltd. (Penguin Books Ltd.).
- Walker, Janice R. (1997). *Reinventing Rhetoric: The Classical Canon in the Computer Age* (online). University of South Florida (citirano 12. 8. 2004). Dostopno na naslovu: <http://www.cas.usf.edu/english/walker/papers/rhetoric.html>
- Zavrnik, Braco (1990). *Anton Martin Slomšek*. Ljubljana. Partizanska knjiga (Znameniti Slovenci).
- Zver, Milan (2002). Politična kultura in evropske integracije. V: *Teorija in praksa*, 39 (6), 1000–1016.
- Zwitter, Fran (1990). O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana: Slovenska matica.
- Žagar, Igor Ž. *Pragmatika in argumnetacija: uvod h knjigi Jefa Verschuerna Razumeti pragmatiko* (online, citirano 5. 8. 2004). Dostopno na naslovu: www.igorzagar.net/clanki12.htm
- Žvanut, Maja in Vodopivec, Peter (2002). *Vzpon meščanstva*. Ljubljana: Modrijan.

7 PRILOGE

7.1 A. M. SLOMŠEK: Dolžnost svoj jezik spoštovati

Sv. Duh je padel na vse, ki so besedo sv. Petra poslušali, ino (verni judovske postave) so se čudili slišati, da so verni veliko sort jezikov govorili. *Djanje ap. 10.*

Vpelanje

Ves svet je velik tempelj božji, od sončnega izhoda do zapada se njemu čast ino hvala poje, in vsaka stvar veličestí Vsegamogočnega sveto ime. Mala ptičica (slavul) v zelenem grmi, ki ponoči milo žvrgoli; velika postojna po planinah, ki visoko pod nebom leta ino se po hribih in dolinah s svojim mogočnim krohotom glasi; - Mali pastirec, ki na paši na svojo stranščico piska, kakor grozoviten lev v puščavi, ki grozovitno rjovi, mili glas zvonov ino orgel sladko petje v sveti hiši božji, pa tudi strahoviti grom, pred katerim se zemlja trese in nebo maji; - tudi črvič mali, naj ga ravno ne slišimo, kakor grilče droben po svojem jeziki Stvarnika svojga veličestí; najlepši pa človek, kateremu je stvarnik jezik dal, da bi mu z jezikom čast ino hvalo pel. Lepo je slišati glasno zvone peti; - še lepše veselo orgle žvrgoleti; - najlepši je človeški glas, s katerim poje ino govori, žaluje in se veseli; - beseda, katero mu je vsemogočni stvarnik dal, je najimenitnejši ino največji dar milosti božje. Brez besede al' govorjenja bi zeml(j)a žalostna puščava bila ino vsaka človeška družčina le tiho, dolgočasno zbralšče mutastih divjakov. Nikdar ne moremo Boga dovolj zahvaliti, da nam je prelepi dar jezika dal.

V začetki je le samo en jezik (ena beseda al' en govor) bil, kakor en Bog in oče vseh; kedar so se pa ljudje pomnožili, se po sveti razširili, pa tudi pohujšali, jim je Bog pri zidanju babilonskega turna jezik zmedel ino jim več jezikov govoriti dal: in sv. Duh je vse te jezike posvetil, da bi se v njih božji nauk oznanoval ino Bogu spodobna hvala pela, da bi vsi jeziki spoznali, da je Kristus veličeščen sin svojega nebeškega Očeta. »Velik šum je vstal izpod neba, - ino prikazali so se rezdel(j)eni jeziki kakor (iz) ognja na aposteljne ino so bili napolnjeni vsi s sv. Duhom ino so v mnogoterih jezikih jeli govoriti, kakor jim je sv. Duh dal izgovarjati. Tudi na druge verne se je sv. Duh razlil, da so v veliko sort jezikih govorili in visoko Boga častili. *Djanje ap. 2, 1-4.*

Kaj se vam zdi, al' bi bilo boljše, da bi vsi ljudje le samo v enem jeziku govorili?

Kratko nikar! Žalostno bi bilo orgel petje, ako bi vse piščale enako pele; dolgočasna bi bila muzika, al' bi ne bilo več muzikalskih orodij – žalosten in dolgočasen bi bil tudi svet, naj bi vsi ljudje le v enem jeziku marnvali. Ravno tak lahko bi bilo vsegamogočnemu Bogu vsem ljudem en jezik v govorjenje dati, kakor dati apostelnom v vseh jezikih govoriti; al' božja previdnost in modrost tega ni storila, zato je sv. Duh na binkoštno nedel(j)o vse jezike posvetil, da vsak svoj jezik, v kateremu govori, po vrednosti s hvaležnim srcem štimá, ino zanj Bogu spodobno čast ino hvalo da. To smo tudi mi storiti dolžni.

1. V Evropi, najsrečnejšem deli sveta, v katerem mi živimo, so najimenitnej troji jeziki: latinski nemški ino slovenski. Kako moramo njih prav spoznati, vam bom v prvem deli mojega govorjenja pokazal.
2. Med vsem jezikami mora Slovencom naš materni jezik najljubši biti. Kako ga mormo k božji časti ino svojemu izveličanju prav spoštovati, bom vam drugič povedal.

Bratje ino sestre moje! Slovenc bom Slovencom nove besede iz ljubezni materne govoril v slovenskem jeziku, katerega je tudi sv. Duh apostelnom govoriti dal. Vselej so Slovenci besedo božjo radi zvesto poslušali; zaupam, da tudi vi!

I.

Dvanajst bornih ribičov je vsegamogočen Bog izvolil v svet preobrniti in zveličati; in preden jih je po široki zemlji poslal, jim ni dal posvetnega bogastva ino pozemeljske oblasti, ampak dve najpotrebnej nebeške reči jim je sv. Duh na binkoštno nedeljo prinesel, nebeško modrost božjega nauka ino posebno lastnost vse jezike na sveti govoriti.

Podal se je sv. Peter proti večeru ter je Latincom sv. evangelij oznanoval, sv. Jakob po Judovskim in proti jutru, sv. Janez pa Grekom vesel glas nebeškega kraljestva prinesel. Sv. Andrej se je podal v polnočne kraje ter je Slovencom, našim starim sorodnikom, kakor pravijo, prvi Jezusov nauk oznanoval v našem starem slovenskem jeziki.

Ko so aposteljni za sveto vero svojo kri prelili ino so za svojim gospodom Jezusom v večno zveličanje šli, so prišli drugi aposteljski možje v naše kraje sveto vero Jezusovo po teh deželah razširjati ino med Slovence potrdit. Med njimi je bil na Koroškem sv. Modest, prvi škof gosposveški, kateri še v tej stari imenitnej cerkvi počiva.

Slovenci, ki so tistikrat po celem Koroškem, Štajerskem, Krajskem, Vogrskem, Pemskem ino Moravskem živeli, so tri imenitne kneze al' firšte imeli, Rastislava, Svetopolka in Kocelja, ki so sami skrbni kristjani tudi kakor dobri očetje Slovencom kakor svojim otrokom za krščansko podučenje skrbeli. Pošlejo nekoliko imenitnih možov v Carigrad ino prosijo grškega cesarja Mihela III., naj jim pošlje zastopnih učenikov, ki bojo njihove podložne krščanski veri po slovensko učili. Cesar odloči dva brata, modra ino vučena moža: sv. Kirila ino Metuda, ki sta v slovenske dežele prišla Slovence Boga prav spoznati, njega spodobno častiti, pa tudi pisati ino brati učila ino sta tako Slovencom najimenitnej učenika ino aposteljna bila. Ino Slovenci so se veselili, ki so toliko božje reči v svojem slovenskem jeziki slišali. – Ali se ljubi bratje ino sestre tudi vi veselite svete božje nauke v slovenskem jeziki poslušati? – Oh veliko se najde nehvaležnih trapastih Slovincov, ki rajši nemško imajo ino se svojega maternega jezika clo sramujejo ino ne pomislijo, da je pregrešno se svojega jezika sramovati, ga zatajiti ino clo pozabiti.

1. Naš slovenji jezik je brater tistega grškega jezika, v katerem so aposteljni ino evangelisti Sveto pismo spisali; že več tavžent let pošteni ljudje slovenjo marnvajo. Slovenski jezik je brater latinskega jezika, v katerem se še spol sveta maša služi; ino že pred tavžent letami so naši Očetje Sveto pismo v slovenskem jeziki brali, so po slovensko v hiši božji Bogu hvalo prepevali. – Za to se še zdaj pri vas sv. Evangelij v treh jezikah v cerkvi bere: po latinsko, po nemško ino slovenje. – Kdor se tedaj tak starega imenitnega jezika sramuje, je podoben trapu, ki lepo pošteno oblačilo iz sebe iztrga, ki mu ga je dober oče dal, se po ptuje obleče in misli, da bo lepši.
2. Naš imeniten slovenji jezik se ne marnje samo po Koroškem; ni ga jezika na sveti, ki bi ga tak po širokem marnvali kakor jezik slovenji. Pojdi za jugom do morja, najšal boš po Hrovaškem, Dalmatinskem ljudi, ki slovenje govorijo kakor ti. Prehodi Vogrsko, Pemsko, Poljsko ino Moravsko deželo, povsod boš najdel svojo slovensko žlahto.
Slovenji jezik le tisti malo obrajta, ki sveta ne pozna ino ne ve, kakšni ljudje po sveti živijo. Podoben je tak nevednemu otroku, kateri tudi misli, da je Celovško jezero največje morje na sveti, ino da unkraj Lojbela je že konec sveta.
3. Je pa morebiti slovenji jezik tako grd ino nezarobljen, da bi nas moralo sram biti slovenje govoriti? – Lepe so pridige v nemškem jeziki, - pa tudi božji nauki v slovenjem jeziki lepo teko, se lahko človeških src primejo in dober sad obrodijo. Prijetne so pesmi nemške, al' prijetej tud pesmi slovenske, ki se lepo gladko zlagajo in po nebeško naše srce razveselijo. Za tega delj Slovenci po vseh krajih tako radi

pojo. – Kdor svoj materni jezik zavrže ter ga pozabi in zapusti, je zmedenemu pijancu podoben, ki zlato v prah potepta ino ne ve, koliko škodo si dela. Slovenji starejši, ki slovenje znajo, pa svojih otrok kar slovenjega jezika ne učijo, so nehvaležni hišniki, ki svojim otrokom drago domačo reč, slovenski jezik, zapravijo, ki so jim ga njihovi dedi izročili. Podobni so taki očetje ino matere slabim gospodarjem, ki svojo očetno gospodarstvo predajo, drugo pohištvo kupujejo, poslednjič pa večdel beraško palico najdejo. – Kar je oče dobrega od svojih starih prejel, mora svojem sinu zapustiti, ino kar se je mati od svoje matere hvalevrednega naučila, bo tudi svoji hčeri zapustila. Materni jezik je najdražja dota, ki smo jo od svojih starih zadobili; skrbno smo ga dolžni hraniti, lepšati ino svojim mlajšim zapustiti. Človeški jezik je talent, katerega je nam gospod nebes ino zemlje izročil, da bi z njim barantali ino veliko dobička storili. Kdor svoj materni slovenski jezik pozabi, malopridno svoj talent zakoplje; Bog bo enbart terjal ino vsi zaničovavci svojga poštenega jezika bojo v vunajno temo potisnjeni. Oj, ljubi, lep ino pošten, slovenski materni jezik, s katerim sem prvič svojo ljubeznjivo mamo ino dobrega ateja klical, v katerem so me moja mati učili Boga spoznati, v katerem sem prvobart svojega Stvarnika časil; - tebe hočem kakor najdražji spomin svojih rajnih starejšev hvaležno spoštovati ino ohraniti, za tvojo čast ino lepoto po pameti, kolikor premorem, skrbeti; v slovenjem jeziki do svoje poslednje ure Boga najrajše hvaliti; v slovenjem jeziki moje ljube brate in sestre Slovence najraje vučiti ino želim, kakor hvaležen sin moje ljube matere, da kakor je moja prva beseda slovenja bila, naj tudi moja poslednja slovenja naj bo. – Tudi vsak pošten Slovec ravno to želi; mislim, da želite ravno to tudi vi. Kako se pa naj to po pameti zgodi, v II. deli poslušajte.

II.

1. Usmilen Bog, vsegamogočni Stvarnik je človeku dušo in truplo dal. Truplo potrebuje poštenega oblačila, duša pa zgovornega jezika; kar je za truplo oblačilo, to je duhu jezik ino beseda. Vi skrbite svojo telo lepo oblačiti; ali bote svoji duši pozabili pošteno govorjenje preskrbeti? Veliko starešov med vami novo šego ima svoje otroke le po novi šegi učiti, ino imajo svoj star slovenji marn celo pozabiti. Oh to je hudo delo ino velika zguba. Ravno v tem jeziki, ki so vas vaši ljubi starejši žebrati ino lepo marnvati učili, ste dolžni tudi vi svoje otroke učiti: al' ne, tako niste vredni dobri sini ino hčere svojih poštenih starešov biti; zakaj hudobec je, ki svojih starih ne spoštuje; - tudi oni vas kdaj po vstajenji za svoje mlajše ne bodo hotli spoznati. – Govorjenje, ki ste ga od svojih prednikov prejeli, ste dolžni svojim otrokom kakor žlahtno lastnino zapustiti.

Otroci, ki slovenje marnvati od svojih slovenjih starešev se ne naučijo, veliko premoženje zgubijo, ki se več povrniti ne da. Kolikor jezikov kdor marnvati zna, toliko človekov velja. Boljše je, da jih slovenje marnvati naučite, kakor bi jim kapital zapustili; saj ne veste, kamo vaši otroci pridejo, al' si ne bojo še v slovenjem jeziki kruheja služili. Tudi učeni imenitni gospodje se slovenje marnvati uče; kako nemarno bi bilo, da bi stareši vi svoj materni jezik svojih otrok ne učili, kakor so naučili vaši očetje ino matere vas. – Slovenci, ki svoj jezik malopridno zatajijo ino hočejo Nemci biti, so podobni neumnemu kmetu, ki svojo kmetiško suknjo izsleče ino gosposko nositi začne, da potem ni gospod ne kmet. Rojen Slovenec, ki svoj narod zataji, je podoben prigreti jedi, ki nobenemu zdrava ni; taki človek svojega rodu žlahtne lastnosti pozabi ino se nemških slabost privadi ino je kakor preoblečen vran od vseh zaničvan.

2. Ne bodi vas sram, da ste Slovenci; to naj bo naša čast; in naj nas naši sosedje le zaničujejo, oni ne vedo, kaj delajo. Ravno oni, ki nas zasramujejo, so tudi pred nekolkimi letmi Slovenci bili, kakor smo mi; ponemščili so se, zapravili nebeški dar slovenskega jezika ino zdaj ravno za toliko manj veljajo, za kolikor manj jezikov znajo. Ravno tak bi tudi vi ino vaši otroci v kratkih letih za enega človeka manj veljali, ako bi slovenje marnvati kar več ne znali; kar bi bila za vašo žlahto velika zguba in greh.
3. Ne zaničujte ptujih jezikov ino se nemškega le skrbno učite; lepše bo vam, ki znate jezika dva, kakor Nemcam, ki zanjo le samo enega. Lohkej bote si vi ino vaši otroci po sveti pomagali, ako slovenje ino nemško zastopite ino govorite. Tako bote vi dobremu zvestemu hlapcu podobni, ki je od Boga dva talenta prejel ino je z njima dva druga pridobil. Za to ga je Gospod pohvalil ino čez veliko postavil.

Al' kedar se vi nemškega učite al' svoje otroke, učite, na te karte, da bi svoje poštenje ino dobro vest zapravili. Veliko jih je, ki si hudobnega najprej naučijo, namreč po nemško kleti ino pa grdo marnvati. Od vsake take besede bo enkrat na sodbi odgovor.

Drugi slovenji stareši na gornjem Koroškem dajo svoje otroke na Nemško med lutrane ino ne porajtajo, da otroci, mladi fantje ino dekleta, pri takih le prepogosto pravo vero zgubijo ino zapravijo dobro vest. Veliko mladeničev se na Nemškem navadi slabo živeti, predobro piti ino jesti; veliko jih svojo nedolžnost zgubi. Oh, to je slaba šola, v kateri se za nemški jezik nedolžnost, poštenost ino večkrat clo prava krščanska vera da. Kaj pomaga človeku, naj ves svet pridobi, naj bi vse angelske jezike govoril, ako prave krščanske ljubezni nima ino svojo dušo zgubi. – Skrbite, pošteni Slovenci, svojim

otrokom za nemško besedo; al' skrbite jim tudi za poštene ljudi, za pošteno krščansko hišo, v katero jih daste.

4. Prizadevajmo si, vsak po svojem stani, pošteno ino prav po krščansko živeti, kakor so naši prejniki, stari Slovenci, živeli. Slovenci so bili od nekdej dobrega usmilenege srca; radi so potrebnim pomagali ino sosedom dobro storili. Tako še tudi zdaj po nekaterih krajah drugi za drugega tako skrbijo, da med njimi nobenega ubožca ni. Noben ne pogori, da bi mu vsi ne pomogli. Slovenci so bili od nekdej pridni delavci, ki so polje marljivo obdelovali ino živino lepo redili; krivico komu storiti jih je bilo strah. Rajši so sami krivico trpeli. – Pokažimo tudi mi, da smo poštenih očetov pošteni sini, da naši nemški sosedi lažejo, ki nas Slovence dolžijo, da smo zaviti. – Slovenci so od nekdej radi Bogu služili ino so bili dobri kristjani; - tudi mi ne pozabimo svojga Boga in tudi on nas ne bo zapustil. Vsi jeziki naj spoznajo, da je gospod Jezus Kristus v veličastvi Boga Očeta. *Fil. 2, 11*. Tako bomo mi dobri otroci Očeta nebeškega, bratje ino sestre Jezusa Kristusa, tempelj sv. Duha, ki bo pri nas vsakem prebival ino nam svoje nebeške dare delil. To je vsakemu narodu največja hvala ino čast.

Sklepanje

Ljubi Slovenci, bratje ino sestre moje! Dve stvari med nami moje srce največ žalostita. Prva žalost moja je, da nas neki Nemci, naši sosedi, dostibart zaničujejo. Oh, zadržimo se tak, da bomo vse časti ino hvale vredni pred Bogom ino pred ljudmi; tako bomo gorečo voglje na glavo svojih nasprotnikov nakladali in ne bojo imeli kaj zoper nas slabega govoriti naši sovražniki.

Druga žalost, ktere moje srce boli, je slaba navada Slovincov, da se svojega rodu ino jezika sramujejo ino še marnvati po slovenje nočejo, ako jih v maternem jeziki ogovorim. O nekarte tega! Ljubite svoj rod, spoštujte svoj jezik. Za čast svojega jezika vsak pošten mož bolj skrbi kakor pošten ženin za čast ino poštenje svoje neveste. Pred Bogom ni nobenega razložka med Nemcam ali Slovincam; vse za ljubo ima, ki njemu zvesto služijo. – Kakor se je sv. Duh v podobah velikoterih jezikov prikazal, ravno tak naj v vseh jezikih se Bog hvali ino časti, v lepi slogi, zastopnosti ino krščanski ljubezni. Ino kakor je Bog sv. Duh vse narode ino jezike v svojo sveto Cerkev poklical, ravno tak bo enkrat tudi vse svoje zveste služabnike v svojem učenem kraljestvi združil. –

Tamkaj bomo, kakor sv. Janez govori, iz vseh narodov ino jezikov, ki jih noben šteti ne more, pred tronom božjem stali ino pred Jagnetom novo pesem peli: »Hvalo našemu Bogu ino Jagnetu, ki je nas skoz svojo kri iz vseh narodov, jezikov in ljudstvu prikupil. *Skriv. Raz. 7–9*.

Oh, da bi tudi nas Slovincov, kakor nas je na zemlji med vsemi našimi sosedmi največji število, tudi največ tam pri Očetu nebeškemu bilo! Amen.

7.2 JANEZ BLEIWEIS: Govor ob otvoritvi ljubljanske čitalnice

Mislil bi človek, da dandanašnji je čez in čez nepotrebno in da nosiš le vodo v Savo, ako razlagaš komu, da ni prav, ako se govori o kranjskem jeziku, ampak da pravo ime za jezik naš je le jezik slovenski.

In vendar ni tako.

Kakor takrat, kadar vihar nastane na morji, se prikažejo hudournice, tako je tudi večidel pri nas ob času, ko ima slovenski narod svoje pravice doseči; vselej takrat prifrfrajo jastrobi od vseh strani, in z besedo in pismom mesarijo ubogi narod slovenski in jezik njegov. »Kranjci smo, ne pa Slovinci« - »kranjska je naša špraha, ne pa jezik slovenski« besedi »Slovenec« in »slovenski jezik« sta le skovane, nove imeni od panslavistov, separatistov in Bog ve, kakšnih *Istov* še.

Tako, draga mi gospoda, bilo je leta 1848, ko je prvokrat pred naš domači prag posijalo solnce milejše; taka je tudi sedaj, ko je v drugič začelo se zoriti po okrajnah naše domovine in se ogrevajo srca, ki so nam skorej otrpnile, ker nam je nemila slana preteklih let skor do cemperca posmodila narodne pravice. »Slovenija vstani!« to so oktobra predlanskega tudi nam zaklicali milostljivi cesar, in ko se je veselo novo življenje jelo gibati tam, kjer je prej vladala grobna tihota, so brž kakor publi v mlakah kvakati začeli mnogovrstni močeradi po ulicah, kavarnah, gostivnah in mnogih časnikih nemških. .

Kdo izmed nas ni tega, žali Bog! Že sam desetkrat in stokrat skusil! Kdo izmed nas že ni imel tu in tam pravde o tem, da se odbijala mu je beseda »Slovenec« in »slovensko«! Čeravno me radostno prepričanje skoz in skoz navdaja, da Vi vsi, kolikor vas je tukaj zbranih, se čutite Slovence in Slovenke, in svoj mili materni jezik imenujete slovenski, vendar sem si mislil, da ne bi morebiti celo napak bilo, ako v naši družbi povzamem enkrat besedo o »slovenskem jeziku« in »kranjski šprahi« in da se nekaterim izmed Vas, kolikor je na tem mestu mogoče, prvokrat to pravdo razjasnim in z lučjo znanosti posvetim v tiste temne kote, od koder ono nam protivno razlaganje izvira, da se do dobrega spozna: čigavo je pravo? Ali je beseda »slovenski« jezik res izmišljena novina, ali pa že starodavna resnica?

Bog ne daj, da bi se morebiti nekatere mojih ljubeznivih slušateljic ali nekateri mojih dragih slušateljev prestrašili, da jih bodem morebiti trpinčil z učenimi rečmi, katere so v šoli, ne pa v čitavnici na svojem mestu! Nikar, lepo prosim, ne bojte se tega! Dobro razločujem, da na mesto, katero je namenjeno veselemu petju in poštenemu rajju, ne gre krama učena.

Ali kakor vem, da se Vi mene ne bojite, da bi Vas nadlegoval nespodobno s tako »kramo«, tako pa se tudi jaz nadjam od Vas, da Vam moj govor ne bode presedal, ne zato, da bi mislili, da Vam bo le mične rožice sadil, ampak le zato, ker dobro vem, da Vam je veliko ljubše, ako iz te dvorane nesete domu kako zrnce koristnega nauka, kakor pa če nesete domu kak dobiček iz dolgočasne tombole, ki ga mol sne ali rja zgloda.

Če bi med mojim govorom morebiti kakošna bolj učena tvarina, mislite si, da tudi gospodinja morebiti ne more brez soli kuhati, sol naredi juho bolj okusno, pa tudi bolj tečno.

In tako, slavna gospoda, podajmo se na potovanje svoje, da zremo: ali slovenski jezik je na svetu ali ga ni? kaj je jezik slovenski, kaj pa špraha kranjska?

Če Kranjec prestopi mejo svoje dežele in pride, postavimo, v okolico celjsko, ali dalje kam na levo in desno proti Marburgu, bo slišal jezik govoriti, kakor ga doma sliši, in le toliko razločen, kakor je razločen tudi govor našega Gorenca memo Dolenca ali Kraševca, ki vsak nekoliko po svoje zavija, pa vendar isti jezik govorijo, tega se bomo prepričali tudi, ako pridemo na Tržaško, Istrsko, Goriško.

Zato Vas, slavna gospoda, prijazno vabim: pojte z menoj, da, še hitreje ko po železnici ali balonu, v mislih peljemo se po tistih deželah, kjer govori se ravno tisti jezik, kakor ga govorimo mi na Kranjskem. Ne bojte se pa, drage gospe in gospodične, da bi se na tem vozu, katerega Vam bom po zemljovidu našega rodoljubnega gospoda Petra Kozlerja vpregel, ne pomendrale ličnih krinolin, ali Vi gospodje, da bi se mogli v kupe veseliti, kjer je presladka nam smodka prepovedana, tedaj le brez skerbi z menoj na pot, saj veste, da »korajža velja«!

Podajmo se v mislih najprej gori k našemu očaku Triglavu tam se bomo v eterični voz vsi skupaj vsedli in potovanje začeli; Peter Kozler pa nam bo vodnik, dobro skušeni mož; saj ga poznate po omenjenem zemljovidu, ki jo je že enkrat srečno izvozil, čeravno so mu vse šteri kolesa zavorali.

Kot mejni steber stoji veličanski Triglav ne daleč od tistih gor, poleg katerih so deželne meje Primorja, Koroškega in Beneškega združujejo. Od tod se začne meja slovenskega jezika in pelje po gorah, ki so med roklansko in rezjansko dolino, v videmsko delegacijo na Italijansko, obsega rezijansko dolino, potem gre čez hribe ... Zdaj je kraj morja naravna meja do Perana,

izvzemši samo Trst, Mile, Kopar, Izla in Peran. Na tem poti, kakor je tu popisano, sta si slovenski in italijanski jezik soseda. Pri Peranu se začne slovenskega in hrvaškega narečja in se vleče skozi dolino Dragonje ali Rukava proti gričem in selom Topalovca in Sočerg ...

In tako, slavna gospoda, smo srečno prehodili dolgo pot v malo trenutkih, in kje nek smo bili, ker povsod slišimo edini jezik? To je slovenska zemlja, katera je, glede na narod, dežela ena. Zunaj te zemlje se, pa le v posameznih krajih, na Ogrskem in Beneškem, slovenski jezik govori, ali saj njemu celo podobna beseda. Ako pa sedaj prašamo: kako se imenujejo posamezni oddelki te zemlje, ki so po političnih razmerah razdeljeni v več dežel, dobimo na vprašanje ta odgovor: imenujejo se Kranjska, če odštejemo Kočevarje s 450 tisoč Slovenci, Štajerska, kjer na južnem delu prebiva 375 tisoč Slovencev, Koroška, kjer na južnem delu prebiva 103 tisoč Slovencev, Primorje ilirsko, kjer na Goriškem, Tržaškem in Istrskem prebiva 207 tisoč Slovencev, Ogrsko, kjer v oddelku zaladske, železne in šimeške županije prebiva 50 tisoč Slovencev, Beneško, kjer v videmski delegaciji biva dva tisoč Slovencev ter z odvzetimi 21 tisoč Slovenci v vojaški službi je vseh Slovencev skupaj en milijon dvestodvaintrideset tisoč.

Vidili smo iz kratkega tega deželo – in narodopisja, da je kranjska dežela tedaj le en kos slovenske zemlje, katere so stari očaki Slovani morebiti zato Krajno – Krajnsko poimenovali, kjer na kraji, na meji laške dežele stoji. Krajinci smo tedaj proti Lahom najkrajno koleno ene matere, enega naroda, ki se že od nekdaj slovenski narod imenuje. Ponosno je tedaj že Vodnik pel: Od nekdaj stanuje tukaj moj rod – če ve kdo za dru'zga, naj reče: od kod?

Ker so že naši starodavni pisatelji imenovali naš jezik slovenski, je naš slavni Linhart v svojih zgodovinskih bukvah »Versuch einer Geschichte von Krain« leta 1791 po pravici mogel reči: »In Krain erkennt sich jeder Eingeborene an dem Namen Slovenec und seine Sprache an der Benennung »slovenski jezik.«²⁷⁴

Žalostno je tedaj, da to, kar so naši stari očaki vedili, so njih mlajši pozabili, in vendar je res taka. Nekateri ali po nevednosti ali iz hudobije zares mislijo, da slovenski narod je nova iznajdba, slovenski jezik prazna beseda, izmišljena od tistih istov in ultraistov, katere sem že zgoraj omenil. Bogu bodi milo, da se je naš narod v take tmine zgubil, da brat brata ne pozna, da nam je beseda »Slovenec« ptuja beseda postala!

²⁷⁴ Vsak domorodec pozna Kranjca pod imenom Slovenec in svoj jezik imenuje slovenski.

Trubar, Dalmatin, Bohorič, Kroen, Kopitar, Vodnik, Zois, Linhart, Ravnikar, Dobrovsky, Šafarik: slavni možaki Vi vsi, kaj bi nek rekli, ako bi iz groba vstali in take Kranjce govoriti slišali, ki še ne vejo, katerega rodu da so.

Kolikor bolj so iz Kranjca Nemca delali, toliko bolj so mu jemali njegove narodne lastnosti, njegove šege in njegov jezik, da prosti Kranjec nazadnje že več ne vedil ni, kaj je: ali miš ali tič in zmešali so mu zares s ptujšino čisti jezik slovenski tako, da je pošemil se v »kranjsko špraho«, in da tistega, ki čisto slovenščino govori ali piše, obrekujejo s tem, da hrvatuje.

Ti pravi janičarji našega slovenskega jezika imajo pa, da bi svojim neslanostim nekak praktičen obraz dali, pogostoma to besedo v ustih: »Povprašajte le kmeta: ali on kaj ve, da je Slovenec in njegov jezik slovenski, pa boste vidili, da Vam bo odgovoril: Kranjec sem in kranjsko govorim!«

Pojte rakom žvižgat, ki tako modrujete! Tako besedovanje ni vredno piškavega oreha.

Prvič je laž, da se bo tak odgovor dobil od vseh naših kmetov. Kakor v vsakem stanu je tudi v kmetiškem dosti takih izvedenih mož, mlajših in starejših, ki dobro vejo, da so slovenskega rodu in da govorijo slovenski jezik in morebiti jih je več, ki imajo v tem boljše vednost, kakor je tistih, ki kratek frak pa visok cilinder nosijo, o zgodovini in jeziku našem pa so toliko znajdeni kakor zajec pri bobnu. Da pa imamo tudi takih kmetov, ki nič ne vejo slovenskega jezika, je res, a kdo se bo temu čudil! Pri prostemu človeku, kateremu se pouk v šoli ne daje, je komaj za njegovo žlahto mar, za svoj narod se še zmeni ne. Ali hočete na besede takih priprostih ljudi prisegati, ki še imen mescev ne znajo in katerim je le kakih dvanajst svetnikov cela njih pratika!

Koliko pa morete tudi na besede tistih dati, ki v gosposki suknji pravijo: »Ich bin ein Kreiner, aber kein Slovene«²⁷⁵ boste, slavna gospoda, že lahko posneli iz tega samega. Kdor tako govori, se sam oznanuje nevednega siromaka. Takemu modrijanu bi se lahko reklo, da »na Verhniki je deveto šolo študiral«; zakaj to je ravno taka, ako bi kateri Dunajčan rekel: »Ich bin ein Wiener, aber kein Deutscher.«²⁷⁶

Pa mi utegne zdaj kdo reči: To so pač »lepe besede«, pa Bog ve, ali je resnica, kar nam pravite?

Treba je tedaj, da dokažem, kar sem do zdaj rekel: da slovenski jezik je že starodavno ime za naš jezik in ni izmišljeno šele l. 1848. Prinesel sem nekaj knjig, ki jih iz zapuščine prvega našega mecena barona Žiga Zoisa hranjuje licearna knjigarnica naša, da če bi bil kak neveren

²⁷⁵ Sem Kranjec, vendar noben Slovenec.

²⁷⁶ Sem Dunajčan, vendar noben Nemec.

Tomaž med nami in bi ne verjel mojim besedam, lahko svoje prste položi na to, kar skor pred tristo leti natisnjeno zdaj pred nami leži.

Ko smo se po vsem tem do trdega prepričali, da naš jezik, ki ga na Kranjskem govorimo, je slovenski jezik, smo s tem tudi dokazali, da ne moremo od kranjskega jezika govoriti, marveč le od kranjskih jezikov, zakaj drugač na Kranjskem govori Bohinec, drugač Tržačan, drugač Ločan, drugač Pivčan, drugač Kraševac, drugač beli Kranjec itd.; in tako bi dobili pred kranjskih jezikov na kupe kakor pa kranjski jezik. Če tedaj ne velja, da bi rekli kranjski jezik, pa, gospoda moja, ne čudite se, ako vendar rečem, da imamo »kranjsko špraho«.

Na obrazu Vam berem, da ugibujete: kako nek bom to dokazal. Pojte le po Ljubljani, pa poslušajte, kako je »grusal«, pa mu še »donkala ni«, kako gre vsaki dan na »špancir«, pa vendar tako »schleht« ven vidi, kakor da bi celi »cajt« svojega življenja v »cimru« tičal, kako rad bi se z branjem »unterhaltal«, pa ne zna nobenih »cajteng« brati, kako brž »scaga«, če kdo le »cvibla«, de ni »erlich« človek, ena sama reč mu je težka »naprej prišla«, sej bi rad temu dohtarju mojo »pritožengo čez dal«, če bi le »zažihran« bil, da se je bo dobro »am uzel«, tako dobro so ga »gor vzeli«, da se je sam čudil, tako ga je zgrabil, da bi ga bil skoraj »okol prinesel«, itd., itd. Glejte, to je »kranjska špraha«, tista grda mešanica, katera poštenega človeka v sramoto pripravi, ako vidi, da omikan Srb, Hrvat, Čeh ali kak drug Slovan kaj takega sliši.

Vivat! Vpijejo ljudje s »kranjsko špraho«, Slovenec pa kliče »slava« ali po besedah svojih jugoslovanskih bratov »živio«, če enega moškega pozdravlja, »živili«, če več moških. »Živio« in »slava« brž vsakemu ptujcu nazanijo, da se znajde vsredi slavenskega naroda.

Glejte, slavna gospoda, to vse je »kranjska špraha«. Kaj ne, da vsak Vas bo rekel na Grintovec s to »špraho«, da zamrzne na vekomaj!

Da pa se znebimo te »šprahe«, katera zatajuje svojo mater Slovenijo, je treba učiti se je, kakor se mora vsak narod svoje. In povem Vam, kdor se je malo globokeje vrinul v znanje našega jezika, bo radostno spoznal, da je naš jezik čuda lep in bogat.

Priložnost učiti se ga pa nam je obilo dana; tudi odbor čitavnice je poskrbel, da se bo našim udom kmalu začel nauk slovenskega jezika na čisto praktični podlagi – časnikov imamo na zberu; da se vidimo dejansko, berimo jih pridno, slovnice (gramatik) nam ne manjka, tudi slovník (lexikon), da ga malokateri narod ima boljega, priložnosti za govor in praktično vajo tudi nam ne manjka, le povsod: doma in kamor pridemo in zlasti v čitavnici naši govorimo

svoj materin jezik in s tem kažimo povsod, da biti slovenske krvi nam je ponos! Nikar se saj po nepotrebem ne poklanjajmo po tujčevi peti!

7.3 LOVRO TOMAN: Govor v deželnem zboru

Stvarnik v rokah derži osodo narodov.

Čeravno so poti tamotne, po katerih jim je hoditi, in okoljšne jim nemile, je vendar vsem imenitna naloga, da dosežejo, kolikor je mogoče, najvišjo omiko v veliki družini človeštva.

Vsevladni Rim je vkoval v verige našega naroda sine, namerjal jim vzeti najdragocenejšo blago: svobodo, bogočastje, jezik in njih lastni namen, al' umakniti se mora, ko prihrume barbarske čete, in poplavijo omiko, ki jo je vcepil Rimljan bil Slovencom. Podajajo si sirovi narodi žezlo železno iz roke v roko in serkajo kerv in mozeg narodu, da ga presune strah in obup. Tako ostane poslednjič pleme germansko gospodar temu narodu, ki se je bil naselil ob romantičnem bregu jadranskem, da bi dosegel namen svoj.

Tisuč let že spava naš narod v ptuji oblasti, koja je zatiranje narodnih šeg in navad in jezika čislala kakor pravico.

Toda prirojene ste temu narodu stalnost in upornost, tako da se je ohranil brez puntov do dobe, ko iz spanja se dramijo narodi, vladarji in vlade spoznavajo samostalnost in pravice narodske in obvezujejo s pripravnimi postavami poreklo stare zmote in rane.

Pervikrat pošlje po volji našega premilostljivega gospoda in cesarja narod slovenski na Krajskem svoje svobodno voljene sine v ta slovesni in važni zbor, da blagor dežele in države posvetujejo vestno in umno.

Gospodje! Močno bije na zbujeno srce moje spomin preteklosti, in mogočno me kliče govoriti namesto tistih, ki so v teku stoletij pod gomilami zaspali, da dokažem namesto njih, da je krivo le pomanjkanje narodskih pravic, ne pa narodna nezmožnost, da naš narod ni prispel do tolike omike, kakor narodi drugi. Dobro sprevidim, kako važna da je ura sedanja; in to le edino si želim, če kdaj vsaj zdaj prepričati z močjo govora in naštetih pripomočkah, ki bi utemeljili znovega blagor naroda.

Gospodje! Mirno sem prevdarjal zadeve in želje njegove; iskal sem pripomočkov, kako bi narod dosegel svoj cilj; in to me navdaja, da stopim serčno pred vas in besedujem za večne pravice naroda.

Jezik znači in ohrani posebnosti vsacega naroda; on je trak, ki veže otroke enacega rodu; posoda je, ktera čutljeje in misli, znanje in iskanje, pridobljeno in zaželjeno ohranjuje; jezik oživlja in razširja vse to; jezik in le jezik kaže stopnjo omike.

Najvažniša in prva terjatev vsacega naroda je, da vživa izobraženeost in omiko. Pa izobraženost se rodi iz omike jezikove; prva narodna postava je tedaj omika jezika.

Dokler se jeziku ne prilasti toliko omike, da je splošni pripomoček dušni, s katerim si naroda sleherni člen zamore prilastiti, kolikor si želi človeškega znanja, - dokler si posamezni člani omike in vednosti iščejo v ptujih jezikih, toliko časa je znanje "monopol", toliko časa se ne more govoriti o narodni omiki.

Občna je objektivna resnica; pa vsaki posebni narod jo le tedaj spozna in si prisvoji, ako mu se v lastnem jeziku razumljiva naznanja.

Narodno življenje giblje se v družini, v šoli, v tem, kar se tiče cerkve ali države, in sploh v vseh javnih razmerah.

Da napredovanje ni enostransko, ampak občno, da se narodne moči razcveto in obrode sad, mora temelj narodnega življenja, jezik njegov, veljati v družini, v šoli, v cerkvi, v uradnijah, v vsakdanjem življenji.

Kdor to taji, taji namen in poklic naroda.

Poklic naroda pa je izobraženost in blagostanje.

Omika nas vodi in pripelje do blagostanja telesnega. Vse, česar človek glede potreb dušnih in telesnih želi, vse mu podarijo in zagotovijo omika, umetnost, znanstvo, obertnija in kmetijstvo.

Terjatev narodnih pravic ni le prazna sanjarija, kakor se poljubi nekaterim sovražnikom naroda in vsega narodnega početja govoriti; ne, ne! terjatev ta je podlaga duševnega in telesnega blagra, in izvira iz rodoljubja čistega.

Blagostanje materialno vsacega naroda je odvisno od omike in omika od veljavnosti jezika. Blagostanje in omika sta naroda namen in poklic: tedaj mora biti postava državna, da se lika jezik in narod velja.

Jezik je tudi pervina in podlaga, ki budi narodne občutke v narodu; da je to resnica, so nam priča veleslavni Gerki in Rimljani, in izobraženi narodi v dobi novejši.

Kaj je narod brez narodnosti?

Nič družega, kot mlačna, nečversta in letargična torpa in truma sužnjakov, ki zgubivši svojo narodnost se ne morejo povzdigniti do višje zavesti in se celo ob času hude sile in stiske ne nadušijo toliko, da bi rešili domovino in z domovino sebe.

Deržava, kateri je mar za ohranjanje lastno, mora skrbeti, da se narodi razvijajo in razvijavši se krepijo tudi njo.

Vsaki narod ima pravico do omike; ta pravica natorno izvira iz lastnega bitja naroda.

Kakor vsak drug narod je rojen tudi narod slovenski za blagor in omiko; narod slovenski živi, in njegovo veljavo pričajo postave, ki so nas poklicale v skupščino današnjo. Da! Vreden je res narod slovenski tega priznanja, ker pokazal je, da je dovelj zmožen in da ima dovelj kreposti v sebi, ker se je vbrnil ptuji sili do dneva današnjega. Zadovoljno in ponosno se ozeramo zatorej v pretekle čase te rastlike slovanske in zvestega naroda Avstrije, ker slavne njegove dela nekdanje so nam porok veselejše prihodnosti.

Mnogo stoletij stal je narod naš z družimi brati lipe jugoslovanske in z hrabrimi Madžari na meji in varoval ter ohranil omiko zapadnih dežel napada kervolokih Orientalov; - zdaj tudi njemu bije ura svobode na serce; hiti si prilastiti omiko in izobraženost, prizadeva si prisvojiti vede in blagostanje, da postane narod, katerega ime bo pred svetom ponos.

Kar je dozdej Slovencom omike doletelo, vse so mu poklonili le nekteri možje iskreni in domoljubni, ki so ko zlate zvezde v tamni noči prisvetili in zbudili narod iz spanja ter ga rešili tamote. Zdej je beseda našega gospoda in cesarja dala svobodo in samostalnost; bi li bilo prav, da bi mi priderževali svojemu narodu pripomočke za omiko?!

Prokletba bi nas zadela, ako se ne primemo te priložnosti krepko, utemeljiti samostalnost Slovincov in ž njo njih omiko in blagostanje.

Vsemu temu podlaga je pravica jezika in njega krepki razvitek – tisučletna sila ni nas ponemčila; ostali smo Slovenci, in vse take skušnje bi bile še več kot sila in sužnost; bile bi moritev naroda.

Nikarte govoriti, da bi to edinost deržave, deržavljansko svobodo in nemško do zadaj čislano omiko utopilo!

Tacega nasprotja se ne plašim; odgovorim mu naravnost. Obstanek in bitje Avstrije sta odvisna od nature narodov, iz katerih obstoji; ker pa ti niso enaki, treba, da se posebnost vsacega naroda spozna in poterdi. To je naravno; kar je naravno, ostane, nenaravno pa zgine, če si tudi s pomočjo nenavadnih sredstev nekaj časa ohranja življnje. Mnogoličnost narodov ni pogubitna in razrušivna moč, če si oni le ohranijo svojo posebnost in vsem narodom predrage svetinje: svobodo in blagostanje. Narodnost ne razruši deržav, ker tudi narod, ki je bil v teku stoletij v oblasti mnogih deržav, doseže namen svoj, ako so najblažjo mu lastnino: samostalnost, svobodo in blagor poterjevale. V tem pravilu se ujemata obstoj deržav in razvitek naroda.

Če je v Evropi država, ki bi svobodno gibanje narodnosti mirno zveršiti premogla, je to le Avstrija, ki ima pod svojim krilom vse evropejske narode, in ki jih drugače združiti ne more, kakor da jim dodeli in jim poterdi samostalnost, svobodo in blagostanje. To je vez, ki jih druži v truplo edino. Če bo tako osnovano, se bo Avstrija kot potrebna moč v Evropi čislala, in samo v tem smislu se zamore govoriti o “centralizaciji” Avstrije.

Ako iz središča države se bote svoboda in blagostanje, enake oživljajočim žarkom razlivala različnim narodom njenim, se more ta združba narodov še čedalje množiti; nasproti pa se bode na mejah življenje zgubilo in narod za narodom odpade.

Država obstoječa iz enega samega naroda ima lažjo nalogo, memo druge, ki druži več narodov. Bolj ko je bitje države mnogoverstno, toliko mnogoverstniša je naloga in nje ravnava.

Radi prizanmo, da se mora ohraniti Avstrija, ako želimo srečo njenih narodov in osobito naroda slovenskega; določno in serdno zavrnemo vsako očitjanje o separaciji; določno in serdno ovržemo vsako podtiko, da iščemo sreče v novi podonavski državi. Verujemo namreč, da so podeljene postave podlaga, ki pot pripravlja za dosego samostalnosti tudi našemu narodu in ni nas volja, da pridemo pod gospodstvo družega naroda, ko nam je komaj sladka nada prisijala, da smo po postavi rešeni sile tisučletnega ponemčevanja.

Za celoto Avstrije ni nevarnost, ako se upravičijo mnogoverstni narodi; nevarnost ji le žuga, ako se stiskajo.

Pa priznajmo narodnosti tudi nobenemu državljanu svobode ne kali, zakaj narodnost ni družega nič kot svoboda narodna.

Osvobodila se je najpervo oseba; osvobodil se je potem podložnik in zdaj narod. V državi prosti ni naroda zatiranega, in kdor brani pravice svojega naroda, terja državljansko svobodo od konca in kraja.

Če Nemci nam, ki do zdaj nismo imeli enacih pravic, zavidajo ravnopravnost ali reko, da glede ravnopravnosti smo jim v napotje, so oni reč slabo razumeli in se le motijo. V tem, ko smo mi brez pravic bili, so nas pustili oni zad, glede samostalnega razvitka, in to jim je pripomoglo, da jim ni treba boriti se za narodnost temuč da se potegujejo samo za svobodo državljansko. Ako se ta opira na samostalnost naroda, smo na pravem potu in nemške brate naj ne skerbi, da jih bomo, poganjaje se za narodnost svojo, uničili njihovo svobodo. Ne vem, zakaj da Nemci v Avstriji mislijo, da drugi po številu močnejši narodi še niso godni za svobodo, ker ravno gibanje narodnosti je napeljalo svobodno in času primerno osnovo cele države.

Kakor drugi narodi avstrijski, naši bratje, tako hrepenimo tudi mi po svobodni ustavi, ktera bi koristila državi in nam ohranila našo narodnost. Kako nek more prizadetje po narodni svobodi zapustiti okrožje svobode?!

Kar se pa tiče nevarnosti, ki kakor nekteri mislijo, iz obveljave narodnosti slovenske proti omiki, to je prazno kakor uno.

Res je in nihče ne taji, da smo večidel svoje odreje in omike sprejeli v nemškem jeziku; pa napačno bi bilo, ako bi kdo terdil, da smo Nemcom zato še več kakor samo hvalo dolžni, in da jim gre tudi za naprej politično gospodstvo; saj smo se podvizali iz zapuščine Gerkov in Rimljanov še krepkejšo omiko si pridobiti; al nje pokriva zemlja; z njimi se ne moremo več politično združiti.

Pa še drug vzrok nas zagovarja; če je tudi nemščina omiko in oliko razširjala, se ta udomačila ni; ostala je "monopol" male peščice. Ako bi bili pa vživali omiko v lastnem jeziku, bi bili gotovo dospeli na stopnjo višjo, in gotovo bi bila omika bolj splošna, ker bi bila vpeljana po poti naravne. Spoštovali in čislali bomo tudi v prihodnje nemški jezik, kakor bomo spoštovali in poterjevali tudi družim bratom njih pravice, kakor tudi verujemo, da je sloga in vzajemnost med vsimi avstrijskimi narodi potrebna; le zedinjene moči vseh narodov bodo napravile državi stanovitno podlago, na ktero se ima postaviti novo poslopje.

Gotovo je, da omika in blagostanje slovenskega naroda neobhodno terjate priznanje slovenskega jezika v vseh zadevah vsakdanjega življenja. Ker je to gotovo, mora prvi zbor od naroda našega izvoljenih poslancev te pravice očitno izreči; priznati mora, da slovenski narod sprejme svobodno ustavo ravno tako kot vsak drug, da se oprosti verig, ki so ga dosihmal oklepale, kot vsak drug. Resnica mora biti, da se vsak more poslužiti volitne pravice, da tisti, kdor nemškega ne razume in je izvoljen v deželni zbor, more in ima pravico govoriti v svojem maternem jeziku.

Ker je vse ravnanje očitno, je treba rabiti jezik domači. Kakošna očitnost bi bila pač to, ako bi Kranjec ne mogel priti v deželni zbor kranjski!

Al' ker je krivda preteklosti, da več prečastitih gospodov poslancev domačega jezika celo nič ne razume ali saj ne tako, da bi mogli v zboru slovenski govoriti, odjenjamo toliko, da se nobenemu krivice ne zgodi in se zedinimo in sprijaznimo vsi v priznanji pravila ravnopravnosti.

Snidili smo se, da se posvetujemo o blagru dežele; k temu je najpred treba porazumljenja. Zategavoljo terjam, da se prizna, in tudi upam, da mi bo slavno društvo poterdilo, naj po poravnem načelu bode jezik narodni tudi opravljeni jezik v zboru; al' do odločenega časa naj se rabi nemški, vsak naj se pa prostovoljno svojega maternega jezika

posluži, ako drugač ne more. Ne terjam, da bi se sploh v slovenskem jeziku govorilo. Jez sem se tega jezika v dnevih preteklih navadil, znam ga morda govoriti, pa ga ne bom govoril, ako ne bom primoran, in tako tudi vsi, ki so z menoj enega serca. Gospodje! Veljavnost slovenskega jezika je že po državnem pravu priznana, in sicer v diplomu, ki nam bo, kakor nam je prečastiti deželni predstojnik obljubil, došlo iz rok presvitlega cesarja v slovenskem jeziku, in bode spravljeno v deželnem arhivu kot podlaga našega sedanjega bitja. Priznavši slovenski jezik postavimo prvo podslombo omiki narodni, podpiramo vlado, spoštujemo voljo našega cesarja, in dopolnimo, kar nam svetuje vest. Tako se bo jeziku našemu hipoma pot odperla krog in krog; rodoljubni možje bodo eden za drugim gradiva donašali za omiko in blagor naroda, in spolnilo se bode prerokovanje neumerlega pesnika našega: “Vremena bodo Kranjcom se zjasnile, jim milše zvezde kakor zdaj sijale.”

7.4 BOŽIDAR RAIČ

7.4.1 Govor o vpeljavi slovenskega jezika v šole na prvem taboru v Ljutomeru

»Bratje Slovenci! Dogovorili ste se in sklenili, da hočete v uradnije svoj slovenski jezik in samo slovenski. Tirjajmo svoj jezik tudi v naše pole in sicer v domače ljudske šole in v više, ki se jim pravi realke in gimnazije.

Da se človek uči misliti in razumeti to, kar ga obdaja, da si zna za svoje potrebe vse sam zapisovati, da zna dobro knjigo prebirati, da časopise, to kar se po svetu dela in godi, razume, za to so ljudske šole. Ljudske šole so za ljudi, ki zemljo obdelavajo, ki doma pri delu ostanejo, ki nam vsim kruh pridelavajo. Drugi pa gredo po svojem poklicu še dalje; njim je namenjeno resnice krščanske oznanovati, izučiti se v raznih viših vednostih, v starih jezikih, preiskavati kaka moč ima narava, razvedeti da ni vsaka reč copernija, kateri prosti ljudje do dna ne vidijo, temuč da izvira to in ono iz moči, ktero je Bog v prirodo ustvaril ...

Sedaj pa vam pitanje stavljam: ali so nam naše učilnice zadostile? Niso. Ves namen naših učilnic je bil ta, da bi nas bili v Nemce spremenili. Tega pa nečemo! (*Gromoviti klici: Nečemo!*)

Kar ima vsak narod, kar ima Anglež, Francoz, Nemec, Italijan – svoj jezik v šoli, in naravni pot do poduka in omike, zakaj bi tega Slovenec ne imel? (*Živio!*)

Kar nam je naravna pravica, kar nam je naš presvitli cesar sam zatrjeval, to zahtevamo, da resnica postane! Slovenski otroci se v dozdanjih nemških šolah niso naučili ni nemški ni slovenski, temuč izgubili so mnogo časa in dobička od šole ni bilo pravega. Kaj je krivo, da v uradnijah pri nas vlada nemščina? Naše lagodne šole so tega krive, ker se uradniki v svoji mladosti našega jezika niso učili. V Gradcu so tudi za naše peneze napravljali više šole, a šole le nemške, za nas Slovence ni nikdo vedel! Kaj je krivo, da v zadnjih 10 letih se je ponemčila na slovenskem Štorskem vas za vasjo, fara za faro? Naše slabe neslovenske šole! V šolah se nauče le nemški in ker nas ne umejo, zato nas sovražijo! (*Živio!*)

Kaj je krivo, da mnogi naši še svojega imena ne znajo prav zapisati? Naše šole! Kaj je krivo, da se celo med našimi prostimi ljudmi nahajajo, ki se od nas Slovencev obračajo? Šole! V šolah so se napili namestu domače ljubezni medu tujega strupa. Kaj je krivo, da naša slovenska dežela postaje čedalje bolj siromašna, da naše ljudi zmerom pogosteje na boben devljó? Naše lagodne šole so tega krive. Ako bi omeli boljše ljudske šole, ako bi imeli dobre kmetijske šole, ne bi imeli tuji ljudje najvišjih vrhov naših goric! Tuji ljudje, kterim Slovenci delamo, oni pa hasek jemljo! (*Živio!*) Ko bi bili dovolje podučeni, stali bi kakor pečina nasproti tujemu navalu.

Zato hočemo, da so šole slovenske, da se podučujemo naravnost v svojem jeziku.

Ker je potreba, da pri nas uradnik, oznanovalec krščanstva, in vsak, komur je treba više omike in ki mu je s Slovenci poslovati, mora znati naš jezik popolnoma v pismu in besedi, treba, da se naš naroden jezik vpelje tudi v više učilnice ... S tem pa ne mislite, da bi jaz bil sovražnik nemškega jezika, v katerem so pisali sloveči možje, kteri je za človeško vednost važen, v katerem so mislili in delali veliki umetniki in modroslovci. Ali nam je slovenski jezik prvi in nemškega jezika naj se uče tisti, ki hote napredovati ...«

7.4.2 Govor o vpeljavi slovenskega jezika v šole na drugem taboru v Žalcu

»Lepo ste sklenili, da hočete v pisarnicah duhovnih in svetnih svoj lepi slovenski jezik in pokazali, da imate dober razum za svoje potrebe. Na ta razum, na vašo pamet računim tudi pri nasvetu, kterega vam bom stavil.

Ako hoče kdo dobro vince piti, poišče si ga pri dobrem vinorejcu, kdor se hoče modrosti naučiti, mora iti k modrijanu v šolo. Stari Grki so omeli take može. Dandanes tudi še jih imamo, in to so šole ali učilnice, male, srednje in višeje. Šola je neka vsemogočnost, in ako

je rekel stari modrijan Arhimed: Dajte mi prostor zunaj zemlje in jaz jo bom iz njenih tečajev vzdignil, smemo mi reči: dajte nam narodne šole, in to bo tisti prostorček, iz katerega si bomo ravnopravnost pridobili, nemškutarijo vzdignili iz stežajev. *(Res je!)*

Ali pa so naše šole take, kakoršne bi morale biti? Ne! Ko bi se bili mi v nižih šolah učili, dobro po domače brati, pisati in računati, ko bi se bili učili, kako polje obdelovati, sadje rediti, dobro gospodariti, bili bi zdaj premožni možje, *(Dobro! Živio!)* tako pa so bile naše niže šole le kukavice, ki so slavičevo petje zatirale. Ko bi bil gospodoval naš jezik po srednjih šolah, ne bi bili dobili ptujci najvišjih in najboljših služeb med nami, dobili bi jih bili naši ljudje, ki bi imeli srce in glavo za nas. Tako se godi pri drugih narodih in zadovoljni so, nam pa pričajo, da se mora vsak narod, ki hoče napredovati v svojem jeziku podučevati. Bodimo tudi mi pravi posestniki svojega jezika!« *(Hočemo! Res je tako! Živio!)*

7.4.3 Govor o zedinjenju Slovencev na prvem taboru v Ljutomeru

»Slovenci radi pojó pesem: 'Kje dom je moj'. Ena vrsta te pesmi se glasi: Na Slovenskim dom je moj! ...

Zgodovina nam kaže resnico, nam kaže resnico, ona nam kaže kako se je godilo temu in temu narodu in zakaj se mu je dobro ali slabo godilo. In če mi pitamo reke Dravo, Savo, Muro, če pitamo gore na Slovenskem, hribe in gomile vse nam pričajo, da so jim Slovenci imena dali, da so Slovenci od nekdaj tu prebivali, da: na Slovenskem je naš dom!

Če nam zgodovina pripoveduje, da so se Slovenci le še v 6. stoletji po teh krajih naselili, resnica je pač, da se je tuj poplav divjih Hunov in Avarov čez našo deželo valil. Ali slovenska je naša zemlja, zemlja, na kateri se trudimo, na kateri solze pretakamo, na kateri se veselimo! *(Gromoviti klici: živio!)*

Črne zgodbe divjakov so v zgodovino zapisane ... Karol Veliki si je našo slovensko zemljo osvojil rekoč da mu je za razširjenje sv. vere. Pa njegovi oznanovalci sv. resnic niso bili narodu našemu po volji, ker so tuj jezik govorili. Čeravno je bilo med Slovence poslanih več škofov kateri so celo po 50 voz žita pred seboj v deželo vozili, niso Slovenci hoteli od njih sprejeti krščanstva. Šele ko sta sveta apostola Slovanom, Ciril in Metod prišla, ko sta jih učila v milem domačem jeziku, tačas je vse ljudstvo objelo sv. zveličavno vero, ker jo je razumelo.

V 9. in 10. stoletji so pridrli Magjari in se vgozdili med Slovane, in kjer denes stanujejo, tam so stanovali nekdanji Slovenci. Tu so naše predede delili, in delili so jih pozneje še drugi. Tako smo razcepljeni še dan današnji. Kar pa je razdeljenega nima moči ...

Poprimimo se torej gesla, katero je sam naš presv. Cesar za svoje razglasil: »z zedinjenimi močmi« si pomagajmo! Kar nas Slovencev živi še na zemlji, združimo se v eno celoto! (*Živio!*) ... Ako ni nevarno, da se naša Avstrija na dva kosa deli, ne more se nam reči, da bi nevarno bilo, ako se združimo Slovenci v eno celoto! ... Ako smo mi močnejši, močnejši je naše cesarstvo, kajti mi smo za obstanek in razvitek mogočne Avstrije. Združimo se, ker smo bratje in sinovi ene matere!« (*Živio!*)